

Socioekonomska analiza modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama

Bakija, Vinko

Doctoral thesis / Disertacija

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:736933>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-22**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

SVEUČILIŠTE U ZADRU
POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ
SOCIOLOGIJA REGIONALNOG I LOKALNOG RAZVOJA

VINKO BAKIJA

**SOCIOEKONOMSKA ANALIZA MODELA
ODRŽIVOSTI RAZVOJA TURIZMA U
LOKALNIM ZAJEDNICAMA: STUDIJA
SLUČAJA PAKOŠTANA**

Doktorski rad

Zadar, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

POSLIJEDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ

SOCIOLOGIJA REGIONALNOG I LOKALNOG RAZVOJA

Vinko Bakija

**SOCIOEKONOMSKA ANALIZA MODELA ODRŽIVOSTI
RAZVOJA TURIZMA U LOKALNIM ZAJEDNICAMA:
STUDIJA SLUČAJA PAKOŠTANA**

Doktorski rad

Mentor:

Prof.dr.sc. Jurica Pavičić

Komentor:

Izv.prof.dr.sc. Emilio Cocco

Zadar, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZADRU

TEMELJNA DOKUMENTACIJSKA KARTICA

I. Autor i studij

Ime i prezime: Vinko Bakija

Naziv studijskog programa: Zduženi poslijediplomski sveučilišni studij Sociologija regionalnog i lokalnog razvoja

Mentor: prof. dr. sc. Jurica Pavičić

Komentor: izv.prof. dr. sc. Emilio Cocco

Datum obrane: 5.12.2017.

Znanstveno područje i polje u kojem je postignut doktorat znanosti: društvene znanosti, sociologija

II. Doktorski rad

Naslov: Socioekonomska analiza modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama: studija slučaja Pakoššana

UDK oznaka: 338.48:316.42>(497.5 Pakoššana)(043)

Broj stranica: 309

Broj slika/grafičkih prikaza/tablica: 32/20/10

Broj bilježaka: 15

Broj korištenih bibliografskih jedinica i izvora: 210

Broj priloga: 2

Jezik rada: Hrvatski

III. Stručna povjerenstva

Stručno povjerenstvo za ocjenu doktorskog rada:

1. prof.dr.sc. Vjeran Katunarić, predsjednik
2. prof.dr.sc. Jurica Pavičić, član
3. dr.sc. Saša Poljanec Borić, članica

Stručno povjerenstvo za obranu doktorskog rada:

1. prof.dr.sc. Vjeran Katunarić, predsjednik
2. prof.dr.sc. Jurica Pavičić, član
3. doc.dr.sc. Sven Marčelić, član

UNIVERSITY OF ZADAR

BASIC DOCUMENTATION CARD

I. Author and study

Name and surname: Vinko Bakija

Name of the study programme: International joint postgraduate doctoral study Sociology of Regional and Local Development

Mentor: Professor Jurica Pavičić, PhD

Co-mentor: Associate Professor Emilio Cocco, PhD

Date of the defence: 5/12/2017

Scientific area and field in which the PhD is obtained: social sciences, sociology

II. Doctoral dissertation

Title: Socio-economic analysis of sustainable tourism development model within local communities: Case Study Pakoštana

UDC mark: 338.48:316.42>(497.5 Pakoštane)(043)

Number of pages: 309

Number of pictures/graphical representations/tables: 32/20/10

Number of notes: 15

Number of used bibliographic units and sources: 210

Number of appendices: 2

Language of the doctoral dissertation: Croatian

III. Expert committees

Expert committee for the evaluation of the doctoral dissertation:

1. Professor Vjeran Katunarić, PhD, chair
2. Professor Jurica Pavičić, PhD, member
3. Scientific Associate Saša Poljanec Borić, PhD, member

Expert committee for the defence of the doctoral dissertation:

1. Professor Vjeran Katunarić, PhD, chair
2. Professor Jurica Pavičić, PhD, member
3. Assistant Professor Sven Marčelić, PhD, member

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Vinko Bakija**, ovime izjavljujem da je moj **doktorski** rad pod naslovom **Socioekonomska analiza modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama: studija slučaja Pakošтана** rezultat mogea vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mogea rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mogea rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, ožujka 2018.

Ovaj rad posvećujem Valérie Derkx

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. RAZVOJ NA LOKALNOJ I REGIONALNOJ RAZINI	7
2.1. Odrrednice razvoja i razvojnih teorija na lokalnoj i regionalnoj razini	8
2.1.1. Razvojne strategije	9
2.1.2. Pristupi lokalnom i regionalnom razvoju	17
2.2. Lokalna zajednica	26
2.2.1. Razvoj lokalne zajednice	29
2.2.2. Društveni kapital i razvoj lokalne zajednice	36
2.2.3. Polja analize lokalne zajednice	47
3. ODRŽIVOST I LOKALNA ZAJEDNICA	59
3.1. Održivost: definiranje i značenje	60
3.2. Održivost razvojnih opcija lokalne zajednice	68
3.2.1. Ključni ekonomski aspekti razvoja lokalne zajednice	76
3.2.2. Ključni društveni aspekti razvoja lokalne zajednice	85
3.2.3. Ključni kulturološki aspekti razvoja lokalne zajednice	92
3.2.4. Ključni ekološki aspekti razvoja lokalne zajednice	101
4. TURIZAM I LOKALNA ZAJEDNICA	108
4.1. Uloga turizma u razvoju lokalne zajednice	109
4.2. Poteškoće u razvoju turizma u lokalnoj zajednici	114
4.3. Pozitivni i negativni učinci turizma	120
4.4. Održivi turizam i njegove karakteristike	131
4.5. Kreativnost i inovativnost u kontekstu razvoja lokalne zajednice	143
5. MULTIDISCIPLINARNI UPRAVLJAČKI ALATI U FUNKCIJI ODRŽIVOG RAZVOJA LOKALNE ZAJEDNICE	152
5.1. Alati iz područja marketinga i menadžmenta	152
5.1.1. Analiza situacije	155
5.1.2. Analiza/(re)definiranje ključnih strateških elemenata	157
5.1.3. Odabir strateškog smjera	158
5.1.4. Definiranje elemenata marketinškog miksa	161
5.1.5. Prateće aktivnosti	161
5.2. Alati iz područja upravljanja lokalnim razvojem	163

6.	MODEL VREDNOVANJA ODRŽIVOSTI LOKALNE ZAJEDNICE	165
6.1.	Oblikovanje teorijskog modela	166
7.	EMPIRIJSKA VALIDACIJA TEORIJSKOG MODELA VREDNOVANJA ODRŽIVOSTI LOKALNE ZAJEDNICE	172
7.1.	Metodološki aspekti empirijskog istraživanja	174
7.1.1.	Protokol i uzorak istraživanja	185
7.1.2.	Metodologija prikupljanja i obrade podataka	186
7.2.	Analiza podataka i rezultati istraživanja	187
7.2.1.	Opće karakteristike istraživane lokalne zajednice	187
7.2.2.	Nalazi empirijske validacije	198
7.2.3.	Kvantitativno istraživanje	216
7.2.4.	Prosudba istraživačkih hipoteza	253
8.	ZAKLJUČAK	261
8.1.	Sažetak i kraći osvrt na rezultate istraživanja	264
8.2.	Teorijski i empirijski doprinosi i implikacije istraživanja	266
8.3.	Ograničenja istraživanja	268
8.4.	Smjernice i preporuke za buduća istraživanja	270
9.	SAŽETAK	273
10.	ABSTRACT	274
11.	LITERATURA	275
12.	POPIS TABLICA, GRAFIKONA I PRIKAZA	290
13.	PRILOZI	293
14.	ŽIVOTOPIS	306
15.	POPIS RADOVA	309

PREDGOVOR

Ovaj rad je koncipiran u okviru združenog doktorskog studija Sociologije lokalnog i regionalnog razvoja. Temeljna tema rada je studija slučaja lokalne zajednice Pakoštane s ciljem socioekonomske analize modela vrednovanja održivosti lokalne zajednice.

Analizom slučaja jedne odabrane lokalne zajednice s područja Zadarske županije, autor će pokušati odgovoriti na neka istraživačka pitanja i valorizirati pretpostavke vezane za održivi razvoj lokalne zajednice i primjenu multidisciplinarnih upravljačkih alata s ciljem utjecanja na razinu održivosti lokalne zajednice.

Ovaj doktorski rad ima za zadatak objasniti, analizirati i opravdati model vrednovanja održivosti lokalnih zajednica orijentiranih prema razvoju turizma. Kako ističe Pieterse (2010), u pojmu razvoja kriju se različiti kontekstualni odnosi moći, kulturnih vrijednosti, društvenih praksi, ekoloških uvjeta i povijesnih okolnosti. Analizirajući osnovne socioekonomske parametre, kako pozitivne, tako i negativne, koji idu u prilog činjenici da je razvoj turizma na razini lokalne zajednice nužan iskorak prema osiguranju održive razvojne kompetitivnosti u prvoj polovici dvadeset i prvog stoljeća, autor će pokušati dokazati opravdanost prelaska s prevladavajućih koncepcija globalnog rasta i razvoja, kao i centraliziranog poimanja rasta i razvoja u okviru države-nacije prema konceptu održivog lokalnog razvoja. Upravo se turizam može pokazati kao najučinkovitiji katalizator razvoja na razini lokalne zajednice (Sharpley, Telfer, 2002).

U radu će se posebna pozornost posvetiti pozitivnim socioekonomskim posljedicama do kojih dovodi planirani i odgovorni razvoj turizma na razini lokalne zajednice, ali i negativnim socioekonomskim posljedicama koje mogu proizaći iz neplanskog i kaotičnog razvoja turizma. Razvijajući model vrednovanja održivosti lokalne zajednice Pakoštane, koja je orijentirana u cijelosti prema razvoju turizma,

autor će pokušati dokazati potrebu za prihvaćanjem koncepta i strategije održivog turizma s ciljem kreiranja održivosti lokalne zajednice.

Osobito veliku zahvalu autor je dužan uputiti mentoru i komentoru koji su s velikim strpljenjem i razumijevanjem, komentarima i prijedlozima popratili plime i oseke, juga i bure kojima je izrada ovog rada bila popraćena.

1. UVOD

Razvoj je početkom dvadeset i prvog stoljeća i dalje osnovna tema najvećeg broja znanstvenih, znanstveno-istraživačkih i praktičnih aktivnosti kako na globalnoj, tako i na nacionalnoj, regionalnoj te lokalnoj razini ljudskog nastojanja koloniziranja budućnosti. Razumjeti razvoj kao politiku prihvaćanja razlika korak je prema razumijevanju razvojne politike kao dijela osobnog identiteta te onome što se može nazvati refleksivnim razvojem (Pieterse, 2010). Globalizacijski procesi, a posebno rezultati do kojih je dovela globalizacija tijekom dvadesetog stoljeća, kako ističu Pike, Rodrigez i Tumaney (2011), „ponukali su nas da otkrijemo regiju kao snagu ekonomskog razvoja“. U isto vrijeme, međuljudske veze i interakcija na razini lokalne zajednice postaju značajnim izvorom „kreiranja društvenog kapitala“ (Pike, Rodrigez, Tumaney, 2011: 17).

Globalizacija, a posebice socioekonomske razlike među društvima i narodima te manjkavosti oko kojih se vode sve žešće i zanimljivije rasprave na akademskoj razini, usmjerila je kako teoretičare i akademsku zajednicu, tako i realni sektor prema potrazi za novim prostornim i socioekonomskim te kulturnim paradigmama održivog i pravednijeg razvoja. Kako je to istaknuo i Hettne (2009), globalizacija i njeni problemi potaknuli su nova promišljanja o razvoju te potrebu za novim pristupom fenomenu razvoja. Jedan od tih pristupa će biti temeljac za ovu doktorsku disertaciju. Lokalna zajednica je početkom dvadeset i prvog stoljeća ponovno dobila na važnosti u okviru proučavanja fenomena rasta i razvoja. Lokalna zajednica se može promatrati kao geografski pojam – zajednica kao prostorna cjelina, ali i kao skup individua koji dijele zajedničke interese i bez obzira na prostornu komponentu (Phillips, Pittman, 2009). Bez obzira o geografskim obilježjima određene lokalne zajednice, razvoj zajednice je u biti nastojanje da se mobiliziraju i organiziraju članovi zajednice oko određenih pitanja i potreba čije rješenje može dovesti do jačanja zajednice (Henderson, Vercseg, 2010). Kako ističu Phillips i Pittman (2009: 10) „Razvoj lokalne zajednice je planirani napor u kreiranju resursa koji će povećati kapacitet lokalnog stanovništva u poboljšanju kvalitete

života. Ti izvori mogu predstavljati različite oblike kapitala lokalne zajednice: fizički, ljudski, društveni, financijski (ekonomski op.a.) i prirodni (okruženje op.a.)“.

Turizam je jedan od načina kako poboljšati kvalitetu života i održivost lokalnih zajednica. Zašto bi lokalna zajednica trebala prihvatiti razvojni pristup utemeljen na turističkom razvoju? Inskeep smatra da postoji više valjanih razloga, a neki od njih su: (1) turizam može omogućiti direktne i indirektne ekonomske koristi lokalnoj zajednici; (2) turizam može kreirati različite društveno-kulturne koristi; (3) turizam može pomoći postizanje ciljeva zaštite prirodnog okruženja (Inskeep, 1991, prema Phillips, Pittman, 2009). Razvoj lokalne zajednice ima za cilj povećanje uključenosti članova zajednice kroz aktivnu participaciju. Opći cilj se ogleda u jačanju osjećaja pripadanja lokalnoj zajednici (Henderson, Vercseg, 2010). Kroz strategiju održivog turističkog razvoja lokalna zajednica može povećati unutrašnju snagu za kreiranje pozitivnih iskoraka prema povećanju ukupnog blagostanja svih članova zajednice. Kako je to kazao Turok, „Izazov u samom središtu lokalnog i regionalnog razvoja leži u izgradnji produktivnijeg gospodarstva uz ukidanje siromaštva i nejednakosti“ (Ivan Turok u: Pike, Rodriguez, Tumaney, 2011: 74).

Jedan od ciljeva ove doktorske disertacije jest da, uz pomoć modela vrednovanja održivosti lokalnih zajednica orijentiranih prema razvoju turizma, opravda orijentiranost prema turizmu kao prihvatljivoj strategiji cjelokupnog socioekonomskog i kulturnog te ekološkog dugoročnog razvoja. Ljudske zajednice predstavljaju temeljni resurs na kojemu počiva turistički sustav, a njihovo postojanje u određenom prostornom i vremenskom kontekstu može opravdati turistički razvoj. Lokalne zajednice su osnovni razlog turističkog putovanja s ciljem doživljavanja načina života i materijalnih proizvoda različitih zajednica. Lokalne zajednice ujedno oblikuju prirodno okruženje koje turisti konzumiraju (Richards, Hall, 2002). Upravo zbog gore spomenutih razloga Taylor ističe da je uključivanje lokalne zajednice u turistički razvoj pomaknuto prema samom središtu rasprave o održivosti (Taylor, 1995, prema: Richards, Hall, 2002). Globalizacijske silnice su tijekom zadnjih tridesetak godina u značajnoj mjeri umanjile moć (političku, ekonomsku, kulturološku) država-nacija koja se onda preusmjerila prema bipolarnom poimanju

raspodjele moći – s jedne strane se može govoriti o moći globalnih agenata (institucija i agencija), a s druge strane o rastućoj moći lokalne zajednice. O tome govore i Richards i Hall kada ističu „kako se političke, ekonomske i društvene strukture temeljene na državi-naciji dovode u pitanje, tako lokalne zajednice postaju kreativni temeljci u novonastajućim asocijacijama i političkim savezima rastućeg tercijarnog sektora“ (Richards, Hall, 2002: 2).

Sociolozi su tradicionalno bili usmjereni prema dvama segmentima u svojoj analizi turističkog sustava: prema putovanju kao načinu bijega (eskapizma) te prema turističkim koristima kao načinu samorazvoja (Reid, 2003). Ovaj rad ima cilj povećati područje sociološkog pristupa turističkom sustavu. Lokalne zajednice mogu značajno povećati svoju održivost kroz turističku valorizaciju svojih ekoloških, prirodnih, kulturnih i gospodarskih resursa, a sociološka istraživanja te pristup postaju nužni u povećanju održivosti njihovog razvoja. Samo spektar rekreacijskih mogućnosti koje nudi većina lokalnih zajednica može predstavljati zadovoljavajući organizacijski okvir kako za turiste, tako i za lokalnu zajednicu (Weaver, 2006). Kako napominju Mowforth i Munt, „povezivanje društveno-kulturoloških i prirodnih faktora predstavlja novi međunarodni društveno-prirodni pokret čiji interesi i briga za prirodnim okruženjem pokazuju značajno preklapanje s interesima nove srednje klase“ (2009: 373). Ujedno, turistička strategija kao vid održivog razvoja lokalnih zajednica može na kvalitetniji način odgovoriti zahtjevima tzv. odgovornog turizma. Sukladno principima održivosti i odgovornosti, turizam bi trebao omogućiti socioekonomske koristi koje će poboljšati život lokalne zajednice te svih dionika u turizmu (Leslie, 2012). Moguće je zaključiti da turizam utemeljen na lokalnoj zajednici ima za cilj kreirati održiviji turistički sustav koji je usmjeren prema lokalnoj zajednici u smislu planiranja i osiguranja turističkog razvoja (Beeton, 2006).

Opći cilj istraživanja jest ukazati na potrebe konstantnog vrednovanja održivosti lokalnih zajednica orijentiranih prema razvoju turizma.

Specifični ciljevi istraživanja jesu:

- a) Istražiti utjecaj turističkog razvoja na cjelokupni razvoj lokalne zajednice;
- b) Istražiti koji su to dodatni socioekonomski faktori, osim turizma, važni za razvoj lokalne zajednice;
- c) Istražiti interes za usvajanjem strategije održivog razvoja kao paradigme poboljšanja života lokalne zajednice;
- d) Istražiti utjecaj turizma na kreiranje identiteta lokalne zajednice.

Hipoteze

Istraživanje modela vrednovanja održivosti lokalnih zajednica orijentiranih prema razvoju turizma testirat će sljedeće hipoteze:

H 1: Postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma i održivosti lokalnih zajednica.

PH1: Postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma i ekonomske održivosti lokalne zajednice.

PH2: Postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma socio-kulturne održivosti lokalne zajednice.

PH3: Postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma i ekološke održivosti lokalne zajednice.

H 2: Primjena multidisciplinarnih upravljačkih alata utječe na razinu održivosti lokalne zajednice.

PH1: Primjena multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja marketinga utječe na razinu održivosti lokalne zajednice.

PH2: Primjena multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem utječe na razinu održivosti lokalne zajednice.

PH3: Primjena multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja održivog turizma utječe na razinu održivosti lokalne zajednice.

Cijeli rad je koncipiran kao jedan oblik studije slučaja izabrane lokalne zajednice s ciljem dubinskog sociološkog istraživanja na jednom odabranom primjeru. Studije slučaja najčešće mogu biti klasificirane kao intrinzične, instrumentalne ili kolektivne (Hancock, Algozzine, 2006). Autor ovog doktorskog rada je odabrao instrumentalnu studiju slučaja koja nema cilj sama u sebi, već služi za pojašnjenje socioekonomske analize modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama. Hancock i Algozzine (2006: 32) napominju da je „primarni cilj jedne instrumentalne studije slučaja bolje razumijevanje teorijskih pitanja ili problema. Korištenjem ovog pristupa, veće razumijevanje posebnog slučaja koji se istražuje je od manje važnosti nego teorijsko objašnjenje koje se provlači kroz istraživani fenomen“.

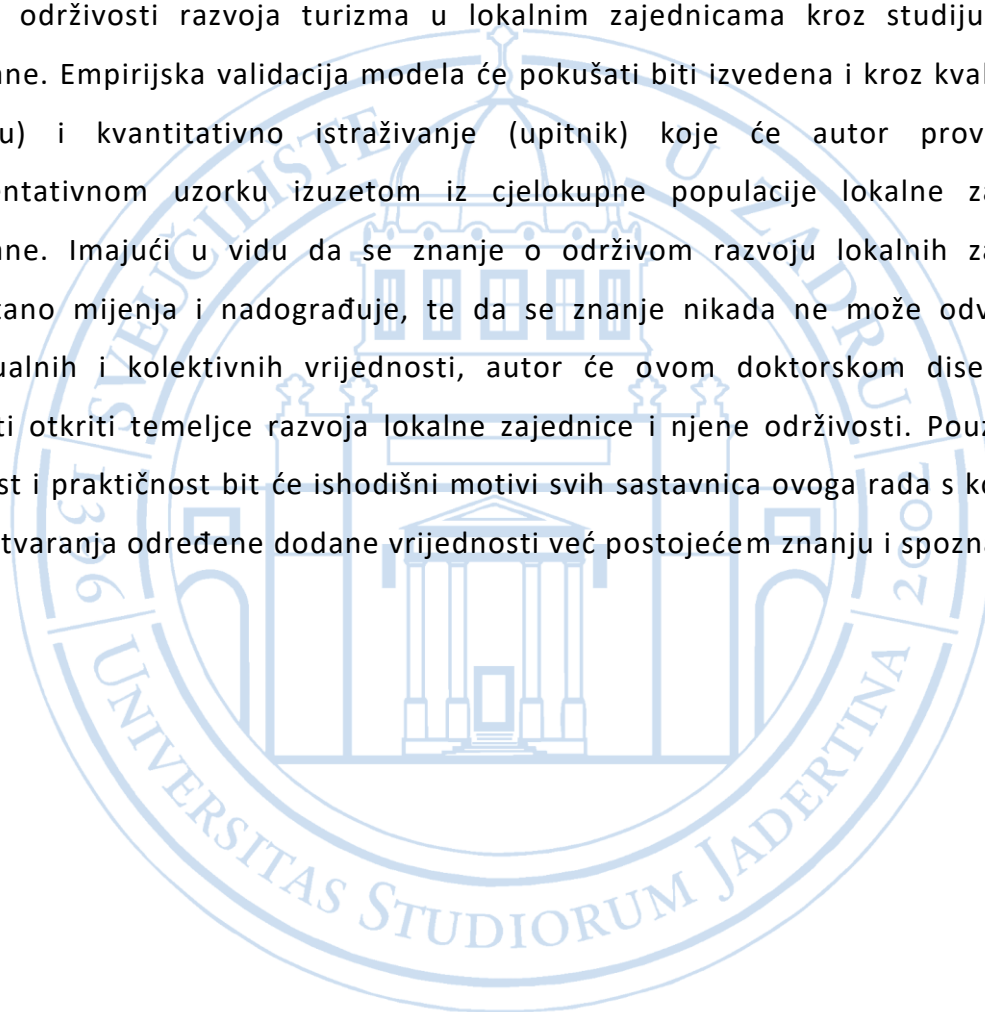
U isto vrijeme, Hancock i Algozzine (2006) napominju da se u izradi studije slučaja najčešće govori o trima tipovima, a to su istraživačka, objašnjavajuća i opisna studija slučaja. Autor ovog doktorskog rada je za potrebe izrade rada odabrao istraživački tip studije slučaja. Naime, kako napominju Hancock i Algozzine (2006: 33), „istraživačke studije slučaja nastoje ustanoviti uzročno-posljedične odnose. Njihov primarni cilj je otkrivanje kako procesi nastaju i koji od njih mogu imati određene ishode“.

Jedno cjelovito istraživanje pokušava dobiti što veći broj valjanih informacija iz što većeg broja relevantnih izvora. Instrumenti koji su na raspolaganju autoru znanstveno-istraživačkog rada najčešće omogućavaju učinkovite alate za prikupljanje informacija koje su u korelaciji s istraživačkim pitanjima. Ti instrumenti mogu biti promatranje, upitnici i istraživanja usmjerena prema individuumima koji imaju uvid u istraživani fenomen (Hancock, Algozzine, 2006).

U prvom dijelu rada autor će pokušati analizirati i istražiti dostupnu literaturu vezanu za razvoj lokalnih zajednica orijentiranih prema turizmu. Cijeli rad će se temeljiti na osnovnoj paradigmi održivog razvoja lokalne zajednice uz pomoć održivog razvoja turizma lokalne zajednice. Socioekonomski fenomen održivog turističkog razvoja lokalnih, regionalnih, nacionalnih zajednica počeo se teorijski

jače proučavati u zadnjoj trećini dvadesetog stoljeća. Tada su održivom turističkom razvoju pristupili ne samo planeri i menadžeri iz realnog sektora, već i dionici akademske zajednice zainteresirani za turistički sustav. Iz dostupne literature autor će pokušati apstrahirati temeljne sastavnice vezane za lokalnu zajednicu i turizam lokalne zajednice.

U drugom dijelu rada autor će se baviti empirijskom validacijom postavljenog modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama kroz studiju slučaja Pakoštane. Empirijska validacija modela će pokušati biti izvedena i kroz kvalitativno (intervju) i kvantitativno istraživanje (upitnik) koje će autor provesti na reprezentativnom uzorku izuzetom iz cjelokupne populacije lokalne zajednice Pakoštane. Imajući u vidu da se znanje o održivom razvoju lokalnih zajednica neprestano mijenja i nadograđuje, te da se znanje nikada ne može odvojiti od individualnih i kolektivnih vrijednosti, autor će ovom doktorskom disertacijom pokušati otkriti temeljce razvoja lokalne zajednice i njene održivosti. Pouzdanost, valjanost i praktičnost bit će ishodišni motivi svih sastavnica ovoga rada s konačnim ciljem stvaranja određene dodane vrijednosti već postojećem znanju i spoznajama.

2. RAZVOJ NA LOKALNOJ I REGIONALNOJ RAZINI

Razvoj i razvojne strategije, rezultati i pozitivni učinci na ljude, zajednice, društva s jedne strane, kao i negativne pojave kao nepredviđene okolnosti uzrokovane unošenjem novog elementa u postojeću socioekonomsku matricu ljudske egzistencije, jedan su od najzanimljivijih kontroverznih polja znanstvene analize i istraživanja. Ovo istraživanje ljudi koje se istovremeno i paralelno odvija na individualnoj, kolektivnoj i globalnoj razini ljudske vrste, traje već nekoliko tisućljeća i, kako stvari stoje, misterij razvoja ili mit o razvoju samo je jedan od neprekinutih metanarativa kojima se nadahnjuju istraživači posebno u polju društvenih znanosti.

U ovom dijelu radu posebna pozornost će se usmjeriti prema analizi, objašnjavanju te konstruktivnom izvođenju modela održivosti kao holističke paradigme lokalnog, a po analogiji i regionalnog razvoja određene ljudske zajednice u prostorno-vremenskom okviru početka dvadeset i prvog stoljeća te ujedno civilizacijskom okviru obilježenom globalizacijom. Već krajem dvadesetog stoljeća postalo je jasno da je nužno prihvatiti potrebu o konstantnom vrednovanju održivosti u svim područjima ekonomskog i društveno-kulturnog života nastojeći ostvariti zadane razvojne ciljeve, kako u kraćim operativnim vremenskim okvirima, tako i u dugotrajnom konceptu održivog društvenog, ekonomskog, ekološkog, političkog i kulturnog razvoja na određenom prostoru, odnosno unutar određene lokalne zajednice.

Analizirajući osnovne socioekonomske parametre, kako pozitivne, tako i negativne koji idu u prilog ideji koja ističe da je razvoj turizma na razini lokalne zajednice nužni iskorak prema razvoju održive razvojne sinergije te kompetitivnosti na regionalnom, ali i širem prostoru na početku dvadesetprvog stoljeća, pokušat će se dokazati opravdanost prelaska s prevladavajućih koncepcija koje favoriziraju globalnu viziju rasta i razvoja, kao i opravdavanja centraliziranog koncepta države-nacije, na koncept održivog i kompetitivnog razvoja na razini lokalne zajednice. Postoji plauzibilna pretpostavka da je upravo inzistiranje na znanstvenom proučavanju rezultata i dosega turističkog razvoja unutar određene lokalne

zajednice, ispravan smjer prema kreiranju modela održivosti na lokalnoj, a možda i regionalnoj razini.

2.1. Odrednice razvoja i razvojnih teorija na lokalnoj i regionalnoj razini

U ovom poglavlju autor će se usmjeriti prema analizi i prikazu temeljnih odrednica razvoja i nekih razvojnih teorija bez obzira radi li se o nacionalnom, regionalnom i/ili lokalnom razvoju. Autor će pokušati dokazati da se globalizacija i globalizacijski procesi po svojoj unutrašnjoj prirodi gotovo uvijek naslanjaju na regionalno, ako ne i izravno lokalno. Pa tako lokaliteti postaju najvažnijim temeljnim dijelom civilizacijskog razvojnog kontinuuma novog milenija.

Prikaz 1. Mapiranje razvojnih teorija u odnosu na prostor

Izvor: autor

U jednom moru političkih, kulturoloških i socioekonomskih pokušaja razgraničenja s namjerom jasne ili barem prepoznatljive diferencijacije i znanstvenog određenja gore navedenih prostorno-kulturoloških polja ljudskog življenja i djelovanja, misli se da se treba zadovoljiti spoznajom da se arheologija razvoja mora zadovoljiti stavom da su sve teorije razvoja, kao i sva nastojanja utvrđivanja jasnih i čistih granica, u svojoj biti kontekstualne prirode. Rastuća plastičnost grana i polja ljudskog življenja i djelovanja uvodi nas u maglovite percepcije podjela i prijelaza između globalnog, nacionalnog, regionalnog i lokalnog. Na taj način možemo govoriti o određenom policentrizmu u pristupu znanstvenog

razjašnjenja karakteristika, sadržaja, opsega i dosega kojima se govori o gore prikazanom civilizacijskom kontinuumu ljudskog rasta, razvoja i življenja. Ako se malo duže zagledamo u prikazani kontinuum, moguće je uvidjeti da su razvoj i promjene po svojoj biti interkulturene transakcije. Početkom novog milenija kultura, a posebno kulturni identiteti, postali su najvažniji markeri različitosti (MacCannell, 1999). Pa tako možemo razmišljati o turistima moderne kao globalnoj vojsci semiotičara koji putuju po svijetu u potrazi za izravnim i neposrednim iskustvom drugim i drugačijim, nastojeći realizirati osobno iskustvo regionalnog, lokalnog, kulturnog i individualnog identiteta posjećenog turističkog odredišta. O tome, kao i o načinu suživota s tim sve brojnijim i brojnijim semiotičarima pod krinkom turista, bit će govora u ovom radu.

2.1.1. Razvojne strategije

Kada se razmišlja o tome na koji način prijeći iz trenutnog, ne toliko zadovoljavajućeg, stanja u socioekonomskom ili kulturnom polju života određene lokalne zajednice u jedno poželjnije i održivije stanje, neizbježno je početi razmišljati o mogućim strategijama i taktikama izlaženja ili mijenjanja postojećeg u poželjno. U Hrvatskoj enciklopediji (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58330>, 10.8.2014.) ističu sljedeće:

Strategija¹ je prvotno upućivala na određene kompetencije i vještine vezane za moguću ili realnu uporabu vojne sile s ciljem nadvladavanja protivnika. Danas, međutim, strategija je neizostavni i sastavni dio gotovo svih društvenih znanosti, a njena prvotna uloga je omogućiti rast i razvoj na određenom prostoru u određenom vremenu, odnosno ostvariti određene zadane ciljeve.

Kako je strategija povijesno, ali i pragmatički najuspješnija ukoliko se odnosi na određenu vojnu formaciju, određenu lokalnu ili regionalnu zajednicu te određenu specifičnu razvojnu ideju ili aktivnost unutar općeg plana rasta i razvoja, može se, s

¹ Grčki *στρατηγία*: vođenje određene vojne formacije; zapovijedanje vojskom.

pravom, zaključiti da je upravo lokalni i regionalni razvoj u određenom prostorno-vremenskom kontekstu, najzahvalnije polje razvojnih strategija. Lokalna zajednica je na socioekonomskoj razini ljudske egzistencije ono što je obitelj na individualnoj razini ljudskog postojanja. Za lokalnu zajednicu bi se u ovom prvom dijelu rada moglo kazati da predstavlja najmanju društvenu jedinicu kreiranu od strane određene ljudske skupine koja omogućava rast i razvoj zajednice te ujedno i istraživanje svih eksplicitnih i implicitnih promjena do kojih dovode razvojne promjene. Kako to lijepo ističu Peet i Hartwick (2009: 23), „razvoj znači kreiranje boljeg života“. A lokalna zajednica je u odnosu na društvo po Bruhnu (2011 : 29):

Zajednica je tradicija; društvo je promjena. Zajednica je osjećaj; društvo je racionalnost. Zajednica je žensko; društvo je muško. Zajednica je topla, vlažna i intimna; društvo je hladno, suho i formalno. Zajednica je ljubav; društvo je posao.

Moguće je dakle zaključiti da je na razini lokalne zajednice fenomen razvoja najbolje objašnjiv u odnosu na sadržaj, opseg i obujam određene lokalne zajednice. A razvoj, kako ističe Wolfgang Sachs (2010: 6), „uvijek implicira pozitivnu promjenu, korak od jednostavnog prema složenijem, od inferiornog prema superiornom, od goreg prema boljem“. Lako je moguće složiti se da gotovo i ne postoji lokalna zajednica koja ne želi, na ovaj ili onaj način, modernizirati svoje postojanje i time omogućiti bolji život svim svojim dionicima. „Razvoj je temeljno vjerovanje moderne“, ističu Peet i Hartwick (2009: 23). Ovdje pojam moderne treba shvatiti kao kontinuirani proces socioekonomskih, ekoloških i kulturoloških promjena temeljnih uvjeta života ljudi u određenom civilizacijskom trenutku razvoja. Moderna nije zadani okvir društveno-ekonomskih stanja, ona je više matrica za razumijevanje dostignutog stupnja ljudskog razvoja u određenom prostorno-vremenskom kontinuumu. Sharpley i Telfer (2002) napominju da je modernizacija socioekonomski razvoj koji slijedi evolucijski put od tradicionalnih društava prema modernim društvima kao što je to primjer u Zapadnoj Europi. Proizvodnja hrane ustupa primat industrijalizaciji, a ruralno društvo se smanjuje u odnosu na urbano. Tržište novca postaje temeljno polje ekonomskih aktivnosti. Utjecaj obitelji se smanjuje, a institucije postaju sve više i više diferencirane te se moderne vrijednosti i moderne

institucije suprotstavljaju tradicionalnima. U svojoj voluminoznoj Enciklopediji istraživanja studije slučaja, Mills, Eurepos i Wiebe (2010: 564-565) o modernizmu kažu:

Modernost stoji za kulturu koja je objeručke prihvatila kritičko istraživanje kao najbolji način stjecanja znanja; potvrđuje prava svake individue, demokratsko u svom političkom sustavu; cijeni težak rad kao put prema uspjehu i zrači optimizmom o budućnosti. (...) Modernost opisuje kulturu koja je vođena načelom da je novo bolje. (...) Otkriće individue koja samostalno oblikuje svoje značenje i svjetonazor kroz razum, svijest i slobodu možda je najvažnija ostavština moderne suvremenim ljudskim bićima.

Isti autori (ibid., 2010: 564) uvode razjašnjenje pojma modernizacije pa o tome kažu:

Modernizacija se odnosi na društvene, političke i ekonomske promjene proizašle iz stavova i programa koji nastoje promicati modernost. Modernost tada opisuje kulturu koja je prošla modernizaciju. Jednostavno, najpriznatija karakteristika modernosti je njeno vrednovanje razuma i znanosti iznad vjerovanja i religije.

Promjena u strukturi funkcioniranja određene lokalne zajednice podrazumijeva kreiranje unutarnje snage svih sastavnica lokalne zajednice s ciljem omogućavanja suočavanja zajednice s poteškoćama i preprekama na koje će zasigurno naići tijekom razvojnih iskoraka i unutarnjih bržih ili sporijih promjena. Kako kaže Gardner (1993, u Phillips, Pittman, 2008: 52), „izgradnja zajednice uključuje aktivnosti na stvaranju veza između članova zajednice te kreiranje pozitivnih obrazaca ponašanja individua i zajednice koji su temeljeni na uzajamnoj odgovornosti i vlasništvu“. Bez tog multidimenzionalnog modela uzajamnih veza, aktivnosti i odnosa unutar i među članovima lokalne zajednice, teško je moguće zamisliti da se promjene u smjeru razvoja mogu realizirati na održiv i zadovoljavajući način.

Govoreći o razvojnoj strategiji na razini lokalne zajednice, moguće je zamisliti kako je ona sastavljena od nekoliko temeljnih elemenata. Parafrazirajući Vázquez

Barquera (1999 u Pike, Rodriguez-Pose i Tomaney, 2006: 17-19) moguće je analitički ustanoviti tri ključna elementa strategije razvoja: „hardware“, „software“ i „orgware“. Razvoj „hardwarea“ uključuje mnoge faktore koji su karakteristični tradicionalnom poimanju razvoja i razvojnih politika kao što su osiguranje osnovne infrastrukture, osiguranje transporta i komunikacijskih veza, osiguranje prostora za investicije i gradnju unutar lokalne zajednice te osiguranje zadovoljavajuće infrastrukture za razvoj ljudskog kapitala (obrazovanje, zdravstvena zaštita i kultura). Razvoj „softwarea“ znači i vremenski i kvalitativni odmak od tradicionalnog poimanja rasta i razvoja koji je dominirao sredinom dvadesetog stoljeća. U ovom polju najvažniji je dizajn i implementacija valjane strategije lokalnog razvoja. U tom smjeru potrebno je osobito voditi računa da se pozitivni razvojni pomaci realiziraju kod (Pike, Rodriguez-Pose, Tomaney, 2006):

- povećanja kompetitivnosti lokalnih poduzeća i svih gospodarskih agenata koji su proizašli iz same lokalne zajednice,
- jačanja unutarnjih investicija od strane članova lokalne zajednice,
- poboljšanja ljudskog kapitala kao i znanja i vještina lokalne radne snage te
- daljnje izgradnje infrastrukture.

Osnovni cilj je stvaranje svima razumljive i izbalansirane strategije lokalnog razvoja koja će zadovoljiti najveći mogući broj dionika. Takav integrirani pristup strategiji razvoja lokalne zajednice (Phillips, Pittman, 2009; Pike, Rodrigues_Pose, Tomaney, 2006; Preston, 1996; Angelevska-Najdeska, Rakicevik, 2012; Wichterich, 2014) moguć je jedino ukoliko su u planiranje i razvojni proces strategije transparentno uključeni svi relevantni ekonomski, socijalni, kulturološki i politički agenti koji čine lokalnu zajednicu. Naravno, ova suradnja i kontinuirana komunikacija te suradnički, a ne natjecateljski, pristup razvoju strategije trebali bi se nastaviti i u daljnjim fazama, odnosno tijekom implementacije razvojne strategije te osobito u trenucima eventualnih negativnih popratnih pojava ili kašnjenja u pojedinim fazama rasta i razvoja lokalne zajednice. U tim trenucima krizni menadžment bi trebao odigrati ključnu ulogu u ponovnom pokretanju razvojnog

procesa i saniranju negativnih eksternalija. I konačno, „orgware“ se odnosi na poboljšanje organizacijskih i institucijskih snaga unutar lokalne zajednice u smjeru kreiranja, primjene i kontroliranja cjelokupne razvojne strategije. Naravno, potrebno je imati na umu da je sve gore rečeno samo sredstvo, a ne i cilj, odnosno da je konačni cilj razvoj socijalno, ekonomski i ekološki održivog života unutar određene lokalne zajednice koji će generirati konstantni rast zaposlenja, ekonomskih prihoda, civilnih i kulturnih sastavnica te ekološke održivosti unutar fluidne dinamike koju živi lokalna zajednica. Dakle, lokalna zajednica je oblik fluidnog društvenog organizma koji u sebi sadržava sjećanja na prethodne forme svog postojanja (tradicija, identitet), kulturološke, ekološke, socijalne i političke agente koji oblikuju sadašnjost te predstavljaju ishodišta za interese, preferencije i motive koji pokreću sve članove zajednice (načini privređivanja, edukacija, korištenje slobodnog vremena i dokolice itd.) te ideale savršenog života, kako na individualnoj razini, tako i na razini lokalne zajednice, koji predstavljaju željena ostvarenja neke osobne ili društvene ambicije, shvaćanja o tome što bi to bilo živjeti u sretnoj i održivoj ljudskoj zajednici (ugodan, angažiran, smislen, sretan, ispunjen, zanimljiv itd. život). Naravno, potrebno je imati na umu da sve ljudske aktivnosti u vremenskom kontekstu sadašnjosti nisu uvijek temelj za ostvarenje boljeg života u budućnosti. Funkcije proizvodnje; kulturne, ekonomske, društvene; uvijek u sebi sadrže bipolarni potencijal (MacCannell, 1999; 2003). Naime, svaki novi kulturni proizvod može biti pridodan teretu sadašnjosti kroz obilježavanje nekog originala kao modela vrijednog kopiranja, ili važnog događaja i stanja u razvoju društva. Ali to samo stvara dodatnu „izmaglicu“ ispred svakog člana određene društvene zajednice, oduzimajući dragocjeno vrijeme za donošenje ispravne odluke o izboru ispravnog oblika ponašanja, komuniciranja, rada i življenja. S druge strane, svaki novi kulturni proizvod može obilježavati neki novi pravac, neko novo otkriće ili smjer u postojećoj kulturi ili postojećem životu lokalne zajednice te na taj način doprinijeti razvoju zajednice kroz uspostavljanje novih logičnih veza između postojećih socioekonomskih elemenata.

Taj multidimenzionalni aspekt razvoja lokalne zajednice najčešće je povezan s gore navedenim razvojnim pitanjima vezanima za socioekonomske, kulturološke i ekološke dimenzije ljudskih aktivnosti i ljudskog življenja u određenom prostorno-vremenskom kontekstu. Anglin (2011: 32) govori o održivom razvoju lokalne zajednice pa kaže da se „održivi razvoj lokalne zajednice odnosi na korištenje prirodnog, ekonomskog, političkog, ljudskog i društvenog kapitala s namjerom da buduće generacije imaju koristi iz tih resursa“. Sve te dimenzije postojećih i potencijalnih resursa s kojima bi trebala računati svaka lokalna zajednica imaju svoju dvojnju funkciju postojanja: s jedne strane imaju za cilj maksimizirati trenutno stanje života u zajednici (lokalnoj, regionalnoj itd.) nastojeći ostvariti onaj stupanj blagostanja za sve dionike zajednice koji bi bio prihvatljiv u njihovom kontekstu prostora i vremena u kojem žive, a s druge strane imaju za cilj osigurati maksimalnu održivost svih postojećih i potencijalnih resursa za buduće generacije dionika lokalne zajednice, i to tako da se i dalje može govoriti o razvojnom kretanju prema željenim i ostvarivim uvjetima života na prostoru određene lokalne zajednice. Razmišljajući o vrijednostima koje karakteriziraju održivi ekonomski razvoj lokalne zajednice, Anglin ističe sljedeće (2011: 29):

Vrijednosti ekonomskog razvoja lokalne zajednice su:

- Ekonomski razvoj lokalne zajednice započinje s mobilizacijom dionika prema promjenama i prema ekonomskoj samoodrživosti;
- Temeljni cilj ekonomskog razvoja lokalne zajednice je kreiranje blagostanja za siromašne ljude i siromašna mjesta kroz koordinaciju društvenog, političkog i financijskog kapitala koristeći talente i angažman članova zajednice.

Pojam zajednice je bogat tumačenjima i značenjima, a u ovom radu autor će se najčešće referirati na:

- (1) lokalnu zajednicu kao prostorno-vremenski entitet kreiran u određenom društvenom kontekstu,

- (2) lokalnu zajednicu kao određeni broj ljudi koji najčešće dijele isto porijeklo, identitet, vrijednosti, stavove i vjerovanja koji ih razlikuju (manje ili više) od drugih članova druge zajednice.

O tome Bruhn (2011: 18) kaže sljedeće: "Zajednica najčešće može biti opisana, a ne definirana, i doživljena, a ne generalizirana". Isti autor napominje da zajednica implicira postojanje odnosa između grupe ljudi, na određenom geografskom lokalitetu ili u kibernetičkom prostoru, koji nadilaze uobičajeno poznavanje. Ti odnosi su prisniji nego ležerni odnosi jer grupa dijeli neke zajedničke ciljeve, vrijednosti a možda i način života koji ih osnažuje, kreira pozitivne osjećaje i rezultira određenim stupnjem obostrane pripadnosti i odgovornosti (Bruhn, 2011.). U ovom radu se nećemo baviti kibernetičkim zajednicama već samo prostorno-vremenskim lokalitetima i društvenim grupacijama koje ih zauzimaju i oblikuju. Posebno su s našeg aspekta znanstveno-istraživačkog pristupa lokalnoj zajednici i njenom multiplom razvoju, najvažnije socioekonomske sastavnice određene lokalne zajednice i one će predstavljat temeljni dio sadržaja ovog rada. Kako to napominje Barnett (2005: 187): „Zemlja ili selo ili zajednica ne mogu biti razvijani, oni se samo mogu samorazvijati. Jer istinski razvoj znači razvoj, rast ljudi“. Sve strategije i razvojni alati koji će biti spomenuti u ovom radu, kao i svi opipljivi alati, odnosno indikatori razvoja određene lokalne zajednice (ceste, škole, kulturni sadržaji, gospodarski objekti i/ili aktivnosti itd.) ništa ne znače bez dionika; konkretnih ljudi koji ih koriste. Ako izgradimo neku cestu, ona ništa ne znači za lokalnu zajednicu ili koncept razvoja, ukoliko se tom cestom u nekom smjeru ne voze konkretni ljudi. Izazov koji se nalazi u samom središtu lokalnog i regionalnog razvoja ogleda se u izgradnji produktivnije ekonomije ukidajući, u isto vrijeme siromaštvo i nejednakost (Pike, Rodriguez-Posey, Tomaney, 2011.). Nastojeći u tom smjeru, lokalne zajednice i njihovi razvojni uspjesi efektom grude snijega doprinose prelijevanju razvojne sinergije na susjedne, pa onda i na regionalne i međugrafične razvojne rezultate. O tome Nederveen Pieterse (2010: 50) kaže: "Temeljna stvar kod globalizacije je da se nacije-države ne mogu više uzimati zdravo za gotovo kao jedinice razvoja;

međugranične transakcije i mikro i makro regionalizacije su postale najvažnije smjernice razvoja”.

Dijalektika globalizacije i lokalizacije predstavlja temeljnu okosnicu socioloških, ekonomskih pa i filozofijskih rasprava tijekom zadnjih nekoliko desetljeća. Ukoliko smo se složili da je jedan od temeljnih motivatora turista, tih modernih semiotičkih nomada potraga za doživljajem drugih i drugačijih kultura, tada možemo bez puno nedoumice zaključiti da je kontekst lokalne zajednice po svojim potencijalima, bezgranični izvor kreiranja iskustva modernih turista.

Nederveen Pieterse (2010) napominje da je privilegiranje lokalne kulture temeljeno na nekoliko argumenata. Jedan od jačih argumenata je taj koji ističe da se pojam lokalnog izgovara u istom dahu zajedno s pojmovima najširi slojevi, domaći, neformalni. U nekim kulturama i razvojnim argumentima oni su percipirani kao zadnji bastion kulturološke autentičnosti. Tijekom istraživanja, koje je temeljna sastavnica ovog rada, autori su na terenu mogli izravno vidjeti u kojoj mjeri je u slučaju Općine Pakoštane faktor kulturnog identiteta i kulturne autentičnosti jako izražen u shvaćanju značenja pojma lokalna zajednica, kao i odnosa prema turistima i posjetiteljima. O tome Nederveen Pieterse (2010: 69) kaže sljedeće:

Kao i nacionalna kultura, lokalna kultura je teren moći sa svojom osobnom strukturom stratifikacije, nejednakom raspodjelom kulturološkog znanja i granicama koje odvajaju pripadnike i strance – politika hijerarhija i isključivanja je nevidljiva. Tamna strana lokalne kulture je lokalni etnocentrizam ili, drugim riječima, etnički fundamentalizam.

Razvojne strategije na kojima se temelje politike i aktivnosti određene lokalne zajednice imaju za cilj očuvanje partikularnih kulturnih identiteta, ali isto tako i jačanje blagostanja, odnosno socioekonomskih, kulturoloških i ekoloških sastavnica koje u nekoj mjeri mogu osigurati trenutnu kompetitivnost, kao i očekivanu održivost lokaliteta. Pa tako Nederveen Pieterse (2010) napominje da je razvoj proces kojim članovi društva povećavaju svoj osobni i institucionalni

kapacitet za aktiviranje i upravljanje resursima za proizvodnju održivog i pravedno podijeljenog poboljšanja u kvaliteti života dosljedno njihovim željama.

Moguće je ustanoviti da se razumijevanje koncepta, strukture i temeljnih sastavnica razvoja mijenjalo s kraja jednog te početkom drugog milenija, mijenjajući na isti način, odnosno prilagođavajući, strategije lokalnog i regionalnog razvoja. Danas je sasvim izvjesno da se više ne može govoriti o jednoj moderni, već se treba prihvatiti činjenica da postoje multivarijantne izvedbe moderne i modernizacijskih procesa (Giddens, 1990, 2007; Featherstone, Lash, Robertson, 1995; Bauman, 2000). Primjerice, zemlje u razvoju i/ili društveno-političkim tranzicijama, ne vide sebe više isključivo kao trećerazredne potrošače drugorazrednih proizvoda razvijenog Zapada. One su postale proizvođači različitih moderniteta unutar svojih partikularnih društveno-kulturnih struktura.

Prva promjena tiče se razumijevanja prirode razvoja. Raniji napori bili su usmjereni prema „hardwareu“ razvoja, kao što su infrastruktura, kapitalni resursi i tehnologija. Noviji trend je usmjeren prema jednakoj percepciji „softwarea“ razvoja, prema institucijama, procesima i menadžmentu, edukaciji i znanju. Druga značajna promjena usmjerena je prema multiskalarnoj percepciji elemenata razvoja. Agent razvoja nije više isključivo država, već su to danas internacionalne i regionalne institucije, tržišna kretanja, predstavnici urbane i lokalne vlasti, civilne udruge i organizirana kućanstva. Možemo govoriti o policentričnim dionicima razvoja koji su postali temeljci razvojnih strategija, taktika i aktivnosti (Pieterse, 2010).

2.1.2. Pristupi lokalnom i regionalnom razvoju

Razvoj je jedna od najkorištenijih riječi tijekom zadnjih dvjestotinjak godina ljudskog postojanja, a osobito u razdobljima gospodarskih i socioekonomskih kriza, odnosno cikličkih odstupanja od pozitivnih promjena na lokalnom, regionalnom i globalnom nivou. Proučavanjem sadržaja dostupne literature (Sherlock, 1999; Pike, Rodriguez-Pose, Tomaney, 2006; Conti, Giaccaria, 2001; Peet, Hartwick, 2009; Sachs, 2010; Edelman, Haugerud, 2005; Long, 2001; Harrison, 2005; Preston, 2001;

Beeton, 2006; Björn, 2009; Fabiani, Buss, 2008; Sharpley, 2002; Reid, 2003; Pieterse, 2010; Iandoli, Landström, Raffa, 2007), moguće je pristupiti istraživanju i razjašnjenju fenomena lokalnog i regionalnog razvoja. Kako ističe Wolfgang Sachs (2010: 6), „razvoj ne može sebe odvojiti od riječi od kojih je nastao: rast, evolucija i sazrijevanje“. Međutim, korisno je imati na umu da pojmovi rast i razvoj nisu istoznačnice. O tome Pike, Rodriguez-Pose i Tomaney kažu (2011: 23): „Istina je da rast treba biti odvojen od razvoja: rast znači postati veći, razvoj znači postati bolji – povećanje u kvaliteti i različitosti“. Dakle, i kod razvoja radi se o određenim kvantitativnim promjenama, ali prvenstveno onima koje se odnose na unaprjeđenje kvalitete nekoga ili nečega, te razvoju novih oblika ljudskih aktivnosti, interakcije i odnošenja s okruženjem. Sachs (2010: 3) nastoji odrediti pojam razvoja pa ističe:

U svakodnevnom govoru, razvoj opisuje proces kroz koji su oslobođeni potencijali jednog objekta ili organizma sve dok ne dostignu svoju prirodnu, cjelovitu i razvijenu formu. Odatle metaforičko korištenje termina za objašnjavanje prirodnog rasta biljaka i životinja. Kroz ovu metaforu, postaje moguće ukazati na ciljeve razvoja i, mnogo kasnije, na njegov program.

Naravno, pitanje razvoja, bilo lokalne zajednice, bilo regionalnog ili nacionalnog društvenog organizma u određenom prostorno-vremenskom kontekstu, nije oslobođeno rizika pa čak i negativnih pojava i procesa koji kontinuirano, kao naoštreni Damoklov mač, prate kretanje ljudskog razvoja. Pa tako, moguće je složiti se, Peet i Hartwick (2009) s pravom upozoravaju da je razvoj istovremeno i ono najbolje i ono najgore kao osobni ljudski projekt – najbolje u vidu razvojnih mogućnosti, a najgore u vidu ograničavajućih razvojnih dostignuća današnjice. Ovdje se ogledaju najčešće kritike razvojnih strategija i razvojnih praksi jer slab ili polovičan učinak do kojih dovodi najveći broj razvojnih procesa u zadnjih stotinjak godina ne snaži motivaciju za daljnjim iskoracima u kretanju prema blagostanju ljudske zajednice, već upravo suprotno razvija ono najgore što se može kreirati, a to su nepovjerenje, cinizam, isključivost, sklonost individualnom i kolektivnom nasilju, egoizam i globalnu vladavinu mediokriteta. Peet i Hartwick (2009: 275) napominju da „razvoj treba biti transformiran – kao pojam sa značenjem, kao vjerovanje u bolje

stvari, kao proces koji će zaposliti milijune altruističnih ljudi i kao temeljna nada u zdraviji svijet“. Jedino kroz razvojni iskorak iz sadašnjeg, nedovoljno završenog i savršenog stanja jedne lokalne zajednice, integrirajući vanjske i unutrašnje potencijale – ekonomske, političke, kulturološke i ekološke, popraćene valjanim etičkim idealima i moralnim vrijednostima, aktivni dionici unutar lokalne zajednice mogu pokrenuti svoju evoluciju prema modernijem i sretnijem životu, prema održivosti.

Pojmovi regija i regionalizam sastavni su dijelovi ovog istraživačkog rada, pa je ovdje potrebno unijeti temeljna objašnjenja pojmova. Pa tako Slobodan Bjelajac (2010) ističe:

da je pojam regija potekao od latinske riječi *regio* koja je upućivala na određeni teritorij s nizom specifičnih karakteristika. Dakle, o određenoj regiji se može razmišljati kao o jasno definiranom geografskom području s karakterističnim ekološkim, geografskim, kulturološkim i društvenim značajkama koje obilježavaju regiju u odnosu na susjedne regije.

Socioekonomsko određenje pojma regije moglo bi se objasniti pa kazati da je regija geografski prostor s jasno definiranim geomorfološkim karakteristikama u kojoj živi određeni broj ljudi koji imaju isto ili slično porijeklo, gaje ista ili slična vjerovanja o svom identitetu, govore istim ili sličnim jezikom te se bave određenim gospodarskim aktivnostima temeljenima na regionalnim resursima i dostignutom stupnju razvoja. Globalizacijskim procesom, koji je obilježio dvadeseto stoljeće i prelazak u novo tisućljeće, utjecaj država-nacija je oslabio na taj način da je dio političke, ekonomske i društvene moći prenio na globalizacijske agente (međuvisnost tržišta i proizvodnje, deregulacijske procese, transnacionalna poduzeća itd.), dok je drugi, manji, dio prenesen u veće ili manje regije unutar granica nacija-država. Time regija postaje pojmovno važnija, a gospodarski i kulturološki prepoznatljiva kao akter većine razvojnih i civilizacijskih procesa. Regionalizacija je proces koji sve više dobiva na važnosti početkom dvadeset i prvog stoljeća, međutim to je proces koji, kao i mnogi drugi antropogeni procesi, u sebi nosi brojne mogućnosti stvaranja većeg blagostanja za stanovnike regije, ali i

opasnosti zatvaranja, generiranja internih i eksternih konflikata, negativnog ekonomskog natjecanja i, u konačnici, socioekonomskog i kulturološkog nazadovanja. Tim više je fenomenu regionalizacije te regionalnog i lokalnog razvoja potrebno posvetiti najveću moguću znanstveno-istraživačku, intelektualnu pozornost. Kako ističe Šime Pilić (2015), „sociološki interes za problem regionalizacije ima dugu tradiciju, a u novije vrijeme je obnovljen budući da se spoznala potreba za preuređivanjem suvremenih društava. Svrha regionalizacije je uspostavljanje novog tipa integracije“. U kontekstu razmišljanja o pojmu regija, nalazi se i pojam regionalizam. Regionalizam kao ideja i kao pokret, zadnjih je dvadesetak godina postao jednim od najznačajnijih antipoda pojmu globalizacija. U Hrvatskoj enciklopediji (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=52256> (12.6.2017)) pod pojmom regionalizam stoji:

da se radi o političkom načelu koje zastupa priznavanje posebnoga (autonomnoga) političkoga, ekonomskoga ili kulturnog statusa nekoga područja. Inzistiranje na autonomiji temelji se na posebnostima povijesno, kulturno ili etnički formiranih zajednica unutar šire države. Regionalizam u pravilu označava afirmaciju osobitosti neke teritorijalne cjeline. U tom smislu regionalizam izražava priznavanje i uspostavljanje određenih institucija vlasti, kojih je zadaća koordinacija ekonomskoga i kulturnog djelovanja unutar određenoga područja. Regionalizam se različito vrjednuje: pozitivno, kao protuteža centralizmu, monopolizmu, ugrožavanju lokalnih, povijesnih, kulturnih i drugih osobina, te negativno, kao tendencija zatvaranja prema širim ekonomsko-političkim ili kulturnim tokovima unutar neke nacije ili svijeta uopće. (...) U ekstremnim oblicima regionalizam može voditi u separatizam, odnosno pokušaj odvajanja određenoga područja od matične države.

U nastavku će se dati osvrt na neke važnije pristupe lokalnom i regionalnom razvoju. Neoklasični pristup razvoju lokalne i regionalne zajednice jedan je od temeljnih znanstvenih pristupa proučavanju razvoja na lokalnoj i regionalnoj razini. Temeljeći se na radovima klasičnih ekonomskih teoretičara kao što su David Ricardo, John Stuart Mill i Adam Smith, neoklasični pristup posebno proučava razlike u razvojnim strategijama i rezultatima između različitih regionalnih i lokalnih

zajednica, s ciljem unošenja većeg stupnja konvergencije između pojedinih prostornih cjelina i društvenih zajednica, a posebno unutar povijesno i kulturološki definiranih granica šire društvene zajednice (nacije-države). Ovaj pristup objašnjava rast određene regije kroz analizu prihoda unutar regije te kroz analizu ekonomskog i društvenog blagostanja (Pike, Rodriguez-Pose, Tomaney, 2006.). Neoklasični pristup razvoju lokalne i regionalne zajednice ima za cilj redukciju socioekonomskih nejednakosti unutar i između različitih lokalnih zajednica i/ili regija. Regije su kroz ovaj pristup shvaćene kao najvažnija podnacionalna geografska i kulturološka cjelina u kojoj živi određena ljudska zajednica. Rast proizvodnje određene lokalne zajednice ili regije mjeri se kroz tri čimbenika proizvodnje: količinu kapitala unutar regije (investicije stanovnika unutar lokalne ili regionalne zajednice, ulazak kapitala u regiju ili lokalnu zajednicu), radnu snagu (rast populacije unutar lokalne zajednice ili regije, stopa dolaska radne snage van regije ili zajednice) te tehnologiju (uvoz tehnološkog znanja izvan područja regije ili lokalne zajednice, investicije u obrazovanje i kompetencije) – što predstavlja indikatore određenog rasta i razvoja na prostoru lokalne ili regionalne zajednice (Pike, Rodriguez-Pose, Tomaney, 2006: 63). U neoklasičnom pristupu moguće je uočiti da se ekonomske razlike između različitih regija ili lokalnih zajednica s vremenom ublažavaju s tendencijom socioekonomske konvergencije. Ovo je plod međusobnog djelovanja ekonomskih faktora kao što su cijene, plaće, kapital i radna snaga između različitih regija, uz pojavu da se bogatije i razvijenije regije razvijaju sporije nego siromašnije regije i regije koje svoj razvojni zamašnjak pokreću s nižeg stupnja dosegnutog razvoja u istom vremenskom kontekstu (ibid.: 65). U ovoj socioekonomskoj interakciji između različitih lokalnih zajednica i/ili regija važnu ulogu ima teorija komparativne prednosti. Ona ukazuje na činjenicu da se regije međusobno natječu na način da najviše znanja, tehnologije i kapitala ulažu upravo u gospodarsku specijalizaciju, odnosno u one resurse u kojima imaju određenu komparativnu prednost u odnosu na susjedne regije ili zajednice. U slučaju lokalne zajednice Pakoštane, određene komparativne prednosti mogu se pronaći u obalnom pojasu i pripadajućim otocima, dosegnutom turističkom razvoju te poljoprivrednoj površini unutar granica lokalne

zajednice. Ekonomska razmjena sa susjednim, ali i svim ostalim zajednicama, odvija se upravo tako da omogući maksimalnu moguću gospodarsku korist temeljenu na komparativnim prednostima (ibid.: 66). Možda jedan od najvećih problema vezanih za ovaj pristup regionalnom i lokalnom razvoju jest dužina vremenskog razdoblja tijekom kojega može doći do konvergencije između susjednih lokalnih zajednica ili između regija unutar određene nacije-države. Snaga određene lokalne zajednice da kreira pozitivne tehnološke iskorake te intrinzičnim kapitalom prvenstveno, a ako je potrebno i ekstrinzičnim, osigura rast produktivnosti, investicija, ali i jačanje kohezijskih čimbenika među članovima zajednice, u značajnoj mjeri ovisi o kontinuiranom ulaganju u socioekonomske temelje održivosti lokalne zajednice u okviru regionalnih i globalnih procesa. Drugi problem je sve veći nedostatak idealno-tipskih socioekonomskih uvjeta koji bi u određenom vremenskom razmaku uzrokovali kontinuirani razvoj određene lokalne zajednice.

Na jedan drugačiji način neki autori (Kaldor, 1981, Armstrong i Taylor, 2000, Dawkins, 2003, prema Pike, Rodrigez-Pose, Tomaney, 2006) pokušavaju objasniti uspon i socioekonomski rast određene regije ili lokalne zajednice, ističući da je „uspjeh određene lokalne zajednice uvjetovan ekonomijom razmjera² i proizvodnom specijalizacijom temeljenom na prirodnim i društvenim resursima kojima zajednica raspolaže“ (Pike, Rodrigez-Pose, Tomaney, 2006: 73). Povećanjem proizvodnosti kroz ulaganje u rast produktivnosti radne snage, odnosno smanjenjem troškova po jedinici proizvoda kroz porast proizvodnje, gospodarski subjekti unutar lokalne

² Ekonomija razmjera (engl. economy of scale, njem. Einsparung durch rationelle Auslastung) je povećanje u proizvodnosti „inputa“ koje proizlazi iz podjela rada i ušteda u materijalima kad poduzeće povećava skalu ili razmjere svojih operacija. Ekonomija razmjera osobito se odražava u proizvodnji, ali i u marketingu, distribuciji, nabavi i istraživanju i razvoju. U proizvodnji nastaje smanjivanjem jediničnih (prosječnih) troškova proizvodnje, zbog povećanja obujma (volumena) proizvodnje. Mogućnost osiguravanja sniženja troškova, i zbog toga postizanja niskih cijena, čini važan izvor konkurentne prednosti na tržištima gdje je konkurencija cijenama glavni oblik suparništva među tvrtkama. Troškovi po jedinici proizvoda međutim ne opadaju kontinuirano kako se povećava obujam proizvodnje, već u datom momentu pokazuju tendenciju zadržavanja na relativno konstantnoj razini, a nakon toga iskazuje čak i tendenciju rasta zbog preopterećenja ljudi i strojeva, kao i pod utjecajem povećavanja složenosti upravljanja na višoj razini proizvodnje, odnosno u većoj proizvodnoj organizaciji, dok je istovremeno pozitivan učinak smanjivanja fiksnih troškova po jedinici proizvoda sve manji (<http://limun.hr/main.aspx?id=10413>, 25/8/2016.)

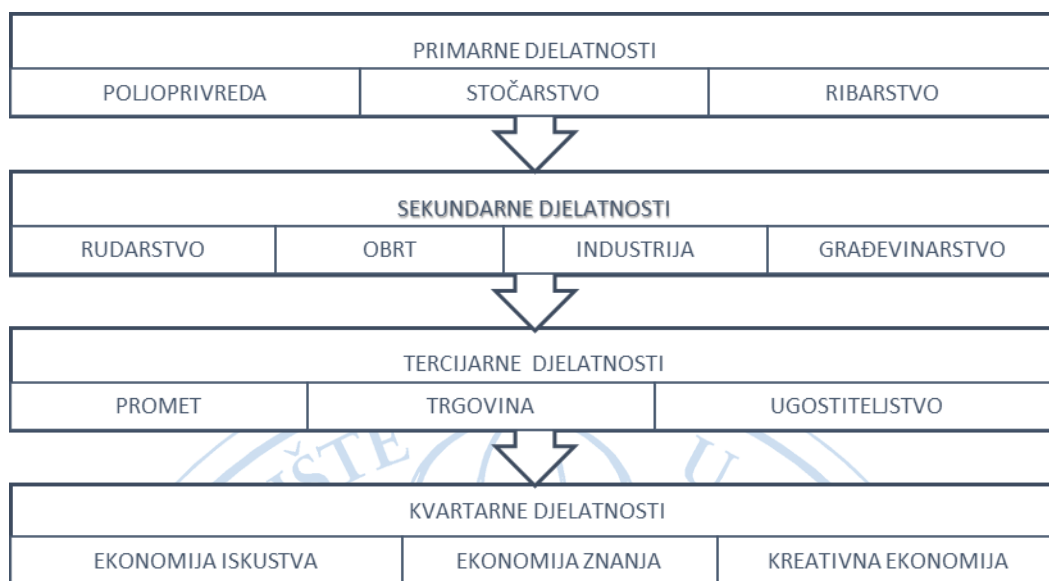
zajednice omogućuju porast izvoza proizvoda i usluga te konstantni rast ekonomske moći na prostoru lokalne ili regionalne zajednice.

Posebno su zanimljive teorije strukturalnih i temporalnih promjena u razvoju lokalnih zajednica. Kroz određena vremenska razdoblja u životu lokalne ili regionalne zajednice neizostavno dolazi do povremenih ili periodičnih strukturalnih pomaka i sistemskih promjena u kvaliteti društvenog, ekonomskog, kulturnog i fizičkog života stanovnika (Pike, Rodriguez-Pose, Tomaney, 2006). Određena lokalna zajednica kroz jedan duže vremensko razdoblje internih razvojnih procesa prolazi kroz različita stanja u tom jednom kontinuumu od nerazvijenosti prema razvijenosti. Na taj način moguće je pratiti razvojno kretanje određene lokalne zajednice kroz:

- (1) razdoblje kada unutar lokalne zajednice dominiraju ekonomske aktivnosti vezane za proizvodnju hrane (poljoprivreda, ribarstvo, stočarstvo);
- (2) razdoblje sekundarnih gospodarskih aktivnosti usmjerenih na proizvodnju (prehrambena industrija, građevinarstvo, razni obrti itd.);
- (3) razdoblje dominacije tercijarnih ekonomskih djelatnosti (ugostiteljstvo, trgovina, promet itd.) i, moguće;
- (4) razdoblje kasne moderne koji je obilježen rastućom ulogom ekonomije znanja (kreativne industrije, inovacije, ekonomija iskustva itd.).

Ovo zadnje razdoblje u stupnju razvoja lokalne zajednice posebno je socijalno osjetljivo jer bez snažnog osjećaja zajedničkog identiteta i interne kohezije, te razvoja strategije partnerstva i suradnje na ekonomskom, kulturnom i ekološkom polju, nije moguće očekivati značajne kvalitativne iskorake u smjeru očekivanog socioekonomskog rasta i razvoja na lokalnoj razini. Prikaz 2. prikazuje stanja razvoja ekonomskih aktivnosti određene lokalne zajednice.

Prikaz 2. Najvažnije grane ekonomskih aktivnosti u određenom vremenskom kontekstu

Izvor: autor (prema Salkind, 2006)

Bitno je imati na umu da određeno dostignuto stanje socioekonomskog razvoja određene lokalne zajednice može biti u vremenskom kontekstu vrlo elastično, odnosno može potrajati duže nego, primjerice, kod susjedne lokalne zajednice ili u odnosu na regionalni ili nacionalni tijek socioekonomskih razvojnih kretanja. Brojni su čimbenici koji mogu kočiti, a ponekad i zaustaviti progresivan prijelaz iz dostignutog stupnja razvoja lokalne zajednice prema željenom, odnosno sljedećoj fazi u razvoju kvalitete ljudskog života u kontekstu lokalne zajednice. Rizici i negativni ishodi mogu biti intrinzične ili ekstrinzične prirode, a ovisno o njihovim karakteristikama, snazi i količini, mogu dovesti do značajnih odstupanja u očekivanom tijeku i brzini razvojnih promjena određene lokalne ili regionalne zajednice. Posebno ukoliko lokalna zajednica ne prepozna svoje komparativne prednosti u odnosu na susjedne, već se počne natjecati kroz imitaciju gospodarskih aktivnosti susjednih i eventualno razvijenijih lokalnih zajednica, bez ulaganja u inovativne tehnološke, kadrovske ili ekološki održive procese gospodarenja – što bi moglo ubrzati dostizanje razvijenijih susjednih regija i valjano definiranih strateških ciljeva. Dakle, ovdje se može kazati da svaka lokalna zajednica tijekom kreiranja

svojih osobnih strateških vizija vezanih za održivi socioekonomski razvoj mora voditi računa o potrebi jasnog definiranja lokalnih funkcionalnih područja specijalizacije koji će vrlo vjerojatno dovesti do kreiranja održive konkurentnosti u dužem vremenskom razdoblju. Na primjeru studije slučaja Općine Pakoštane, moguće je sasvim jasno vizualizirati da se radi o tripartitnom funkcionalnom području ekonomske specijalizacije temeljenom na iskorištavanju morskog prostornog resursa (ribarstvo i marikultura), priobalnog prostornog resursa (kupališni turizam) i resursa vezanog za zaleđe (poljoprivreda). Svako od ovih područja ima svoja partikularna obilježja koja uvjetuju različite ekonomske aktivnosti i specifična investicijska ulaganja u razvoj i gospodarenje raspoloživim resursima. „Bilo koje poduzeće, obrt ili javno-privatno partnerstvo vezano za lokalnu zajednicu vrlo vjerojatno će u sadašnjem vremenskom kontekstu biti usmjereno na oblik fleksibilne specijalizacije u poslovanju i osiguranju profitabilnog života proizvodne zajednice“ (<http://www.businessdictionary.com/definition/flexible-specialization.html> (29/8/2015)). Uz pomoć slikovnog prikaza moguće je vidjeti koje su temeljne sastavnice fleksibilne specijalizacije određenog poduzeća ili sasvim partikularnog poslovnog poduhvata. Kada turističke tvrtke koje djeluju na prostoru određene lokalne zajednice ulože napor, znanje i kapital u višenamjenska proizvodna sredstva, obrazovanu radnu snagu koja je sposobna obavljati različite poslove ili prihvatiti inovativnost kao alat za održanje tržišne konkurentnosti, tada možemo govoriti o organizacijskoj strategiji fleksibilne specijalizacije.

Prikaz 3. Sastavnice fleksibilne specijalizacije

Izvor: obrada autora (prema: <http://www.businessdictionary.com/definition/flexible-specialization.html>, 29/8/2015)

2.2. Lokalna zajednica

U ovom poglavlju će se nastaviti analizirati koncept lokalne zajednice i neki temeljni uvjeti koji pod određenim pozitivnim okolnostima mogu uvjetovati socioekonomski razvoj lokalne zajednice. Evo kako se pojam zajednica objašnjava u Hrvatskoj enciklopediji (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66736>, 13.9.2016.):

Zajednica je jedna ili nekoliko skupina ljudi međusobno povezanih radom i drugim aktivnostima i/ili zajedničkim interesima te simbolima kolektivne pripadnosti. U užem i najstarijem značenju, zajednica je skupina ljudi koja živi na nekom geografskom području i čiji se članovi međusobno poznaju. Dihotomiju između zajednice (Gemeinschaft) i društva (Gesellschaft) uveo je njem. sociolog F. Tönnies. U duhu romantizma i s otvorenim simpatijama prema zajednici, Tönnies zajednicu obilježava kao dugotrajan oblik preindustrijskog ili agrarnoga društva zasnovanoga na ekonomskoj samostalnosti, familijarnosti i suradnji među članovima, osjećaju

solidarnosti, zajedničke pripadnosti i sudbine, te na jasnoj podjeli rada i uloga među spolovima. Uzori Tönniesova opisa zajednice obiteljska su domaćinstva, klanovi i (srednjovjekovna) sela, elemenata kojih je tada još bilo u njemačkoj pokrajini Schleswig-Holstein u kojoj je živio. Nasuprot tomu, on društvo opisuje kao bezličan i natjecateljski odnos među ljudima, zasnovan na individualnim, egoističnim interesima te uređen zakonskim propisima, koji nadolazi s modernom industrijskom epohom i kapitalizmom, a njegovo oličenje vidi u tadašnjoj Pruskoj i politici industrijalizacije i modernizacije kancelara Bismarcka. Niz istraživanja pokazao je da je dihotomija zajednica–društvo analitički nedovoljno prikladna, jer se i u agrarno-ruralnim i suvremenim industrijsko-urbanim društvima pojavljuju kontinuumi i mješavine, a ne oštri kontrasti između tih dvaju društvenih oblika. Zbog dinamike suvremenoga razvoja društvo se, s jedne strane, sve više udaljava od uzora (tradicionalne) zajednice, a s druge, pronalazi različite zamjene u obliku povremenih okupljanja građana na temelju etničke, vjerske ili zavičajne pripadnosti ili prijateljskih mreža. Britanski kult. antropolog V. W. Turner uveo je termin *simbolička zajednica*, za koju drži da se pojavljuje u svim društvima, i to u praksi društvenih ceremonija (karnevali, hodočašća i drugi vjerski obredi, sprovodi, vjenčanja, rock koncerti itd.) koje potiču ekstatične ili liminalne doživljaje jedinstvene povezanosti među sudionicima.

Bez obzira radilo se o analizi simboličkih, semioloških ili kulturoloških karakteristika određene ljudske zajednice, bilo bi znanstveno neutemeljeno ukoliko bi se rast i razvoj ljudi pokušao odvojiti od znanstvenog proučavanja razvoja ljudi na razini lokalne zajednice. Ovdje se nalazi temeljno motivacijsko ishodište ovoga rada. Činjenica je da bez razumijevanja strukture i funkcioniranja ljudske zajednice u okviru određene lokalne zajednice, postaje teško, gotovo nemoguće, uopćavati određene procese i zakonitosti na regionalnoj, nacionalnoj ili globalnoj razini. Lokalna zajednica je temeljno znanstveno-istraživačko ishodište za brojna znanstvena polja i grane (psihologija, sociologija, ekonomija, antropologija, etnologija itd.) jer omogućava i deduktivno izoliranje pojedinih strukturnih elemenata ljudskog života kao suživota, i induktivno pronalaženje zajedničkih karakteristika i zakonitosti koje omogućavaju život u određenom prostorno-vremenskom kontekstu. Zajednicu kao „*communitas*“ nije uvijek moguće

poistovjetiti s pojmom društvo jer se za zajednicu vežu neki temeljni elementi ljudske interakcije s okruženjem i s drugim članovima zajednice koji se ne mogu ili vrlo rijetko mogu pronaći u kontekstu društvenog življenja. Za lokalnu zajednicu se često vezuju pojmovi međuljudske povezanosti i uzajamne neisključivosti, složnog angažiranja oko rješavanja određenih problema ili postizanja zadanih ciljeva, altruističkog i nekonfliktnog suživota i jednakosti u pristupu lokalnim resursima i prirodnom okruženju, suradništva i dijeljenja osjećaja zajedničkog identiteta. Kako to ističu Phillips i Pittman (2009), razvoj lokalne zajednice je temeljen na ideji da su svi članovi lokalne zajednice važni i da trebaju imati aktivnu ulogu u donošenju odluka vezanih za lokalnu zajednicu, da imaju mogućnost doprinijeti razvoju lokalne zajednice, potencijale kojima mogu aktivno sudjelovati u životu lokalne zajednice te odgovornost za aktivnosti i rezultate do kojih će se doći u kreiranju razvoja lokalne zajednice. Upravo tu se krije jedna od temeljnih kvalitativnih karakteristika života lokalne zajednice, karakteristika koja ujedno predstavlja i određenu vrsnu razliku („differentia specifica“) u odnosu na regiju ili naciju-državu. Činjenica da ili svi ili najveći broj aktivnih članova lokalne zajednice mogu i trebaju angažirano i kontinuirano sudjelovati u donošenju stavova i vrijednosnih okvira za kreiranje razvojnih strategija, izboru taktika i projekata koji će omogućiti realizaciju strateških ciljeva, implementaciji projekata i korištenju raspoloživih resursa te, u konačnici, vrednovanju postignutih razvojnih iskoraka, kao i snošenju rizika i odgovornosti vezanih za moguće manjkavosti ili pogreške do kojih složenost aktivnosti u određenom prostorno-vremenskom kontekstu može dovesti.

Samo kroz aktivno, angažirano i kontinuirano sudjelovanje sudioničkih grupa koje čine određenu lokalnu zajednicu moguće je kreirati strateške ciljeve koji su temeljeni na socioekonomskoj, sociokulturnoj i ekološkoj održivosti. Kako to lijepo ističe Violier (2008: 8):

Cijela ljudska realnost je u isto vrijeme društvena i prostorna. Društvena jer jedna ljudska aktivnost, čak i ako je individualna, upućuje na određeni kontekst i na društvene vrijednosti i norme koje ju djelomično uvjetuju. Prostorna jer se svaka ljudska aktivnost ukorjenjuje u prostor.

2.2.1. Razvoj lokalne zajednice

Zadnjih desetljeća možemo ustanoviti da je u velikoj mjeri prihvaćena činjenica da je cjeloviti rast i razvoj na razni države-nacije jedino moguć kroz sustavni razvoj lokalne zajednice. Razvoj lokalne zajednice je značajno povezan s globalnim multidimenzionalnim konceptom razvojnih promjena koje u sebi uključuju socioekonomske, kulturološke i prostorne elemente zajedno s faktorom inovacija koji bi trebao prožimati sve spomenute sastavnice promjena na lokalnoj, regionalnoj i/ili nacionalnoj razini. Razvoj odozdo prema gore, krećući od lokalne zajednice pa šire (o „bottom up“ pristupu razvoju više na stranicama 93 - 96), može biti shvaćen kao strateška razvojna metoda koja pomaže (Nederveen Pieterse,2010):

- (1) poboljšanju kvalitete života,
- (2) podržavanju osiguranja veće uloge i veće moći svih dionika u zajednici,
- (3) razvoju i očuvanju lokalnih i regionalnih resursa,
- (4) svladavanju postojećih tržišnih manjkavosti i ograničenja,
- (5) jačanju društvene kohezije na razini zajednice,
- (6) definiranju temeljnih razvojnih projekata na razini zajednice.

Razvoj lokalne zajednice tako može biti karakteriziran kao multidimenzionalni fleksibilni proces međudjelovanja između ulaznih i izlaznih resursa i konačnih željenih rezultata. Pod željenim rezultatima Zulfukar Aytac Kisman i Izzet Tasar (2014) navode sljedeće sastavnice:

- (1) uspješne razvojne strategije,
- (2) zadovoljavajuću količinu raspoloživih društvenih dobara,
- (3) preobrazba lokalne zajednice,
- (4) efikasnost,
- (5) usmjerenost zajednice prema budućnosti,
- (6) društvena inovativnost,
- (7) blagostanje,
- (8) zadovoljstvo životom u lokalnoj zajednici,
- (9) jačanje društvene moći svih dionika lokalne zajednice,
- (10) rast kolektivne inteligencije.

Temeljni cilj razvoja lokalne zajednice je izgradnja održivih kapaciteta na određenom prostoru, najčešće lokalne zajednice (općine) ili šire (županije), poboljšanje kvalitete života svih članova lokalne zajednice i njihove ekonomske budućnosti. Moguće je uočiti da se s prethodnim slažu sve vodeće svjetske institucije kao što su OECD, UN, Svjetska banka te akademska zajednica, kao i ekspertne skupine. Razvoj lokalne zajednice predstavlja značajan doprinos ekonomskom i društveno-kulturnom boljitku na nacionalnoj razini posebno u ovom trenutku globalnih i globalizirajućih tržišnih natjecanja, rastuće mobilnosti ljudi i kapitala, tehnološkom napretku i logično posljedičnim prostornim i vremenskim neuravnoteženjima i rastućim razlikama (lokalnim, regionalnim, globalnim). Učinkovit lokalni razvoj može doprinijeti smanjenju rastućih socioekonomskih razlika između siromašnih i bogatih prostora i mjesta na način da se pravilno osigura raspodjela proizvodnih i poduzetničkih resursa uz lokalno generirano zapošljavanje, povećaju kvalitetne investicije u realnom sektoru, razvije kontinuirani i cjeloviti protok informacija između razvojnih agencija i agenata s jedne strane te potencijalnih investitora, s druge strane. Na taj način se može kreirati „pozitivna ukupnost okolnosti“ unutar koje postoji opće suglasje vezano za lokalnu razvojnu strategiju. Bez ovoga nije moguće postići konsenzus vezan za analizu postojećeg stanja razvoja lokalne zajednice te osigurati značajne komparativne prednosti u odnosu na konkurente (ibid.: 2014.).

Iz prethodno iznesenih ishoda razvojnih procesa te teorijskih polazišta (Stimson, Stough, Roberts, 2006), moguće je uočiti da su dva temeljna ekonomska stupa cjelovitog socioekonomskog razvoja bilo koje lokalne zajednice privlačenje investicija i kontinuirano poticanje poduzetničkih inicijativa jer oni vode prema kreiranju novih radnih mjesta i porastu sociokulturnog blagostanja na prostoru lokalne zajednice.

Isto tako, ne bi se trebalo izostaviti spomenuti značaj intelektualnog kapitala i znanja koji su neophodni za kontinuirani razvoj lokalne zajednice. Znanje je danas neizostavni alat za kreiranje održive konkurentske prednosti na globalnom tržištu, a kontekst lokalne zajednice je temeljni prostor u kojemu se znanje kao razvojni alat

može najbolje ostvariti (ibid., 2014.). Znanje je danas najvažniji resurs za ostvarivanje rasta i razvoja lokalne zajednice, regionalnih teritorija i nacionalnih entiteta. Moguće je uočiti dva temeljna ishodišta na osnovu kojih obrazovanje, odnosno sveučilišta doprinose socioekonomskom rastu i razvoju (ibid., 2014) :

- (1) Obrazovanje, ali i cjeloživotno stjecanje znanja i vještina utječu na rast intelektualnog kapitala polaznika visokoškolskog obrazovanja i cjeloživotnih sustava obrazovanja;
- (2) Istraživačke aktivnosti koje proizlaze iz sveučilišnih programa i sveučilišnih sastavnica doprinose porastu znanstvenog i tehnološkog kapitala na prostoru lokalne i regionalne zajednice.

Mreža znanja koju sustavno širi visokoškolska ustanova na nekom prostoru je vrlo važan aspekt poticanja ekonomskih i kulturoloških aktivnosti te oblikovanja društvenog kapitala na određenom prostoru. I u slučaju Općine Pakoštane moguće je gotovo odmah uočiti da je postojanje visokoškolske ustanove u neposrednoj blizini lokalne zajednice (Sveučilište u Zadru) izvor znanja i vještina koje izravno i neizravno pozitivno utječu na rast i razvoj Pakoštana.

Uočljivo je da je razvijeni svijet prihvatio razvojnu strategiju temeljenu na ekonomiji znanja i time osigurao daljnju komparativnu prednost u odnosu na one zemlje i narode koji još nisu u cijelosti razumjeli potrebu ali i značaj znanja u cjelovitom ostvarivanju svojih razvojnih potencijala. U ekonomiji temeljenoj na znanju stjecanje znanja je osobito važan element koji određuje budućnost individuuma i privrednih subjekata isto tako kao i ekonomske rezultate i globalnu tržišnu pozicioniranost cijele zemlje. Nazočnost i udjel akademski obrazovanog stanovništva, istraživačke aktivnosti koje se provode na prostoru lokalne i/ili regionalne zajednice, ideje koje nastaju u okviru sveučilišnih odjela i bogatstvo raspoloživih knjižnih resursa svakako mogu olakšati inovativne i razvojne procese u lokalnoj zajednici. Distribuciju i promicanje znanja unutar lokalne zajednice moguće je također potaknuti cjelogodišnjim ili povremenim edukativnim aktivnostima kao što su seminari, radionice, tečajevi itd. Posebno je korisno organizirati razmjenu

spoznaja i informacija na formalnim i neformalnim susretima između sveučilišnih znanstvenika i istraživača te menadžera iz realnog sektora; to je uspješna taktika razmjene tehničkog i praktičnog znanja s teorijskim spoznajama bez nepotrebnih velikih troškova. Ovo se odnosi i na društvene i humanističke znanosti (a ne samo tehničke) jer one imaju značajnu ulogu u kreiranju sretne i kulturološki kompetentne lokalne zajednice (ibid., 2014.). Razvoj se ponekad može shvatiti kao proces nadogradnje kapaciteta određene lokalne zajednice da proizvede, apsorbira i kvalitetno koristi inovacije i znanja kroz sustavni proces učenja (Pike A., Rodriguez-Pose A., Tomaney J., 2006).

U nekim prostorno-vremenskim kontekstima kada govorimo o razvoju lokalne zajednice slabe i/ili nedovoljno prisutne količine znanja i vještina među članovima lokalne zajednice mogu postati temeljna barijera uspješnoj razvojnoj strategiji. Daljnje ograničenje razvoju lokalne zajednice je slabo razvijeno gospodarstvo i/ili monokulturno gospodarstvo (primjerice ono usmjereno isključivo prema turizmu op. a.) koje može značajno smanjiti održivost razvojnih potencijala lokalne zajednice. I kao treći ograničavajući čimbenik možemo navesti nedovoljno razvijeni civilni i kulturološki kapital koji su nužni za rast i razvoj u kontekstu određene lokalne zajednice (Pike A., Rodriguez-Pose A., Tomaney J., 2006, str. 95.).

Pored gore navedenih uvjeta vezanih za ljudski kapital, odnosno kapital znanja, vještina i kompetencija vezanih za potrebe održivog i kontinuiranog razvoja lokalne zajednice, moguće je u ovom dijelu rada još jednom ukazati na neke sastavnice razvoja lokalne zajednice. Pa tako možemo ustanoviti da se ponekad razvoj može interpretirati kao sustavni organizacijski menadžment odnosa i suradničkih aktivnosti brojnih heterogenih dionika na prostoru lokalne ili regionalne zajednice. Taj proces upravljanja promjenama iziskuje značajne vremenske potencijale i raspoložive resurse pa čak i prije samog početka razvojnih promjena i društveno-kulturnih aktivnosti usmjerenih prema prihvaćanju koncepta razvoja unutar zajednice. Pa čak i kada se pokrenu aktivnosti usmjerene prema socioekonomskom razvoju lokalne zajednice, teško je kratkoročno garantirati vidljive uspjehe i opipljive ishode razvojnih strategija. Uspjeh razvoja lokalne zajednice u velikoj mjeri ovisi o

učinkovitosti organizacijskih struktura na prostoru lokalne zajednice, a ne samo o ekonomskim indikatorima i postojećim gospodarskim pokazateljima. Dakle, nisu isključivo "opipljivi" statistički ili materijalni pokazatelji razvoja važni, već možemo zaključiti da su, pored tih materijalnih pokazatelja, za vjerodostojan prikaz dostignutog razvoja lokalne zajednice nematerijalni indikatori jednako važan dio znanstvene analize. U te nematerijalne indikatore (Pike A., Rodriguez-Pose A., Tomaney J., 2006) ubrajaju sustave učenja, stjecanja i distribucije znanja, vještina i kompetencija, odnose moći i strukturu vlasti na prostoru lokalne zajednice, kulturne i društvene institucije i aktivnosti kojima zajednica određuje svoj identitet u užem i širem prostornom kontekstu itd.

U odnosu na jasno definirane granice država-nacija, koje su povijesno, kulturološki, a posebno pravno regulirane, lokalne i regionalne zajednice imaju nešto što se može definirati kao konkurentna prednost u kontekstu razvojnih strategija i politika. S obzirom da nemaju relativno nepropusne granice koje bi dijelile određene regije i lokalne zajednice, one su karakterizirane visokom otvorenošću u odnosu na mobilnost radne snage, ali i izrazitu mobilnost intelektualnog i kulturnog kapitala koji može bez posebnih poteškoća i vrlo brzo ulaziti u određene, atraktivne prostore lokalne i regionalne zajednice. Posebno se u turističkom sustavu Republike Hrvatske može vidjeti ova izrazito visoka mobilnost radne snage koja se pod utjecajem visoke sezonalnosti karakterizira kretanjem turističkog kadra sa sjevera Hrvatske prema jugozapadu i obrnuto na kraju turističke sezone. Dakle, ovdje se radi o visokoj i relativno kvalitetnoj mobilnosti ne samo unutrašnjeg društvenog kapitala unutar određene lokalne zajednice, već i o relativnoj mobilnosti lokalnog relacijskog kapitala kao jednog važnog niza višestranih veza i odnosa koje su tijekom vremena razvili dionici lokalne zajednice na temelju pojednostavljene atmosfere lokalne interakcije, uzajamnog povjerenja, zajedničkih modela ponašanja, vrijednosti i stavova. O tome Capello i Nijkamp kažu sljedeće (2010., str. 137): „Osoba će odlučiti da useli jedino kada postoji jasna pozitivna vrijednost investicije u imigraciju“.

Troškovi i koristi regionalne i lokalne mobilnosti radne snage su i individualne i društvene prirode. Troškovi napuštanja matične lokalne zajednice te imigracije u izabranu regiju i lokalnu zajednicu koja nema "identičan" identitet koji je osoba stekla socijalizacijskim i enkulturacijskim djelovanjem matične lokalne zajednice, i monetarne i ne-monetarne su prirode. Osobni financijski troškovi su, slično kao i troškovi obrazovanja, realni troškovi koji se pokrivaju izravno iz financijskih izvora individuuma koji se odlučio na promjenu životne sredine. Nemonetarni trošak se može predstaviti i kao oportunitetni trošak predstavljen u izgubljenoj zaradi tijekom razdoblja putovanja iz matične lokalne zajednice u novoizabranu zajednicu, potrage za novim poslom i mogućeg dopunskog obrazovanja i stjecanja vještina za novi posao, kao i intrinzične psihološke troškove rastanka s obiteljskim i društvenim okruženjem kojemu individuum pripada, kao i prilagođavanja novoj lokalnoj zajednici koji su neminovno popraćeni kulturnim šokom. O oportunitetnom trošku u Rječniku turizma (Vukonić, Čavlek et al., 2001: 260) govori se sljedeće:

Oportunitetni troškovi, fiktivni dobitak, odnosno gubitak koji nastaje ulaganjem sredstava upravo u jedan određeni a ne neki drugi projekt. Ako se 100 jedinica uloži u projekt A, dobiva se dobit od 10 jedinica, a isti iznos sredstava uloženi u projekt B ostvaruje dobit od 15 jedinica. Razlika od 5 jedinica je oportunitetni trošak ili korist, ovisno o tome u koji su projekt sredstva uložena.

Kada u istom kontekstu govorimo o koristima, tada su izravne financijske koristi uobičajeno izražene u obliku većeg osobnog dohotka, dok su nemonetarne koristi izražene u vidu eventualnih pozitivnih klimatskih, ekoloških, kulturoloških itd. karakteristika koje posjeduje izabrana lokalna zajednica. Temeljna pretpostavka je da visoko obrazovani individuumi imaju manje troškove i veće koristi te su, u konačnici, takve obrazovane i kompetentne osobe prije u mogućnosti ostvariti pozitivne izravne koristi na temelju svoje mobilnosti, odnosno imigracije u novoizabranu lokalnu zajednicu. Ova pretpostavka (Capello, Nijkamp, 2010) je utemeljena na nekoliko racionalnih indikatora:

(1) bolje obrazovani individuumi imaju manje troškove prikupljanja potrebitih informacija vezanih za imigraciju u novu lokalnu zajednicu. Na temelju svojih

informativskih i komunikativskih znanja i vještina, lakše dolaze do korisnih informacija vezanih za snalaženje u novoj sredini, informacija koje su u stanju obraditi na kvalitetan, brz i utilitaran način;

(2) bolje obrazovani individuumi lakše ulaze u proces iskorjenjivanja iz matične sredine i svoje temeljne lokalne zajednice, odnosno u proces ukorjenjivanja i prilagođavanja novoj sredini i socioekonomskim karakteristikama lokalne zajednice u koju dolaze. Visoko obrazovani individuumi su manje vezani za tradicionalno okruženje iz kojega odlaze, a ujedno bolje pripremljeni za rješavanje kulturnog šoka proizašlog iz ulaska u novu društvenu i kulturnu sredinu.

Po analogiji možemo istaknuti da su manje obrazovane osobe više vezane za matičnu kulturu, obitelj i referentne grupe s kojima su odrastali, sazrijevali i kreirali svoje individualne i društvene identitete. Psihološki trošak odlaska iz matične lokalne zajednice za manje obrazovane je tako puno veći, pored ostalog, i zbog manjih mogućnosti snalaženja, prilagođavanja novoj sredini, kao i pronalaska radnog mjesta (ibid., 2010).

Moguće je zaključiti ovaj dio rada s napomenom kako se pojam lokalne zajednice opisuje kroz pojmove znanja, osjećanja, stupnja opuštenosti koji se povezuje sa zajedničkim aktivnostima, ciljevima i interesima koje dijele dionici određene lokalne zajednice. Taj izraženi osjećaj pripadnosti određenoj lokalnoj zajednici najčešće ima sljedeće indikatore (Bruhn, 2011) :

- (1) osjećaj pripadanja, odnosno članstva vezano za lokalnu zajednicu;
- (2) vjerovanje u osobni utjecaj kojega individua ima i s kojim može djelovati na procese i rezultate primjerice modernizacije i/ili razvoja lokalne zajednice;
- (3) mogućnost cjelovite integracije u lokalnu zajednicu koja je u stanju ispuniti potrebe svojih članova,
- (4) osjećaj dijeljenja sličnih emocionalnih veza zahvaljujući kojima individuum ima kontinuirani osjećaj zadovoljstva u dijeljenju zajedničkih napora, aktivnosti i ishoda koji su identični onima ostalih dionika lokalne zajednice.

Tijekom određenog vremena individuumi postaju emocionalno vezani za lokalitete (mjesto) gotovo na identičan način kao što emocionalno vezujemo s drugim osobama. Privrženost mjestu (lokalnoj zajednici) uključuje emocije, stavove, vjerovanja i njima pripadajuće ponašanje. Mjesta u ljudima tijekom vremena kreiraju osjećaje i trajne emocije jer, u biti, reflektiraju one koje su naučili i iskusili u tom partikularnom antropogeniziranom prostoru. Povezanost s određenom lokalnom zajednicom ogleda se u ljudskim osjećajima koji su izravno vezani za njihov boravak u zajednici ili njihovo fizičko odsustvo iz zajednice. Unutar zajednice ljudi se osjećaju ugodno, zaštićeno i sretno. Izvan izabrane lokalne zajednice ljudi mogu uistinu osjećati neugodu, tugu, gajiti osjećaje nesigurnosti i izgubljenosti u prostoru i vremenu koje tada žive. Lokalna zajednica tako postaje temeljem za kreiranje značenja, društvenih simbola i općeg osjećaja zadovoljstva životom.

2.2.2. Društveni kapital i razvoj lokalne zajednice

U ovom poglavlju biti će riječi o ulozi i značenju društvenog kapitala u razvoju i dobrom funkcioniranju određene lokalne i/ili regionalne zajednice.

Za potrebe jasnijeg uvida u fenomen društvenog kapitala korišteni su različiti izvori i autori koji su doprinijeli boljem razumijevanju važnosti društvenog kapitala u razvoju ljudskih zajednica, od lokalnih prema regionalnim i šire (Putnam, 1993, Gittel, Vidal, 1998, Lin, 2001, Buourdieu, 2002, Grootaert, van Bastelaer, 2002, Osborne, Sankey, Wilson, 2007, Field, 2008, Castiglione, Van Deth, Wolleb, 2008, Blokland, Savage, 2008, Greenberg, Gullotta, Bloom, 2016).

Društveni kapital je multidisciplinarni fenomen moderne koji u sebi obuhvaća grane ekonomije, sociologije, politologije, psihologije i antropologije. Putnam (1993: 169) je definirao društveni kapital kao „svojstva društvene organizacije kao što su povjerenje, norme, mreže, koja mogu poboljšati efikasnost društva putem olakšavanja usuglašenog djelovanja“. Tijekom izrade ovog rada, autori su nebrojeno puta došli do direktnog uvida u mreže, zajednička uvjerenja, gotovo identične stavove, ali i norme i vrijednosti koje karakteriziraju populaciju istraživane lokalne

zajednice Pakoštane. Kako napominje Field (2008: 14) „središnja ideja društvenog kapitala je da su društvene mreže vrijedan čimbenik“. Posebno se vrijednost društvenog kapitala može uočiti u manjim i srednjim lokalnim zajednicama koje su dugo bile usmjerene prema korištenju unutarnjih prirodnih, ekonomskih, društvenih i kulturnih resursa s ciljem održanja i razvoja. Bourdieu (1980: 2) napominje da je

Društveni kapital zbroj aktualnih i virtualnih resursa koji pripadaju jednoj individui ili grupi u vidu posjedovanja trajne mreže više ili manje institucionaliziranih odnosa međusobnog poznanstva i priznavanja.

Za potrebe ovoga rada posebna pozornost je usmjerena istraživanju i razumijevanju društvenog kapitala u odnosu na grupu, odnosno lokalnu zajednicu. Kako je to Coleman (1990: 334) istaknuo „društveni kapital postoji unutar obitelji, ali isto tako i van obitelji, u lokalnoj zajednici“. Studija slučaja Pakoštane je pokazala da unutar lokalne zajednice postoji snažno izraženi društveni kapital kojim se pojedinci, mještani lokalne zajednice, više nesvjesno i intuitivno, određuju kao drugačiji i različiti od susjednih i stranih lokalnih i regionalnih zajednica. O tome koliko je društveni kapital važna sastavnica lokalne zajednice Field (2008: 161) kaže sljedeće

Društveni kapital treba biti shvaćen kao relacijski konstrukt. On jedino može omogućiti pristup resursima onda kada individue ne samo da su kreirali veze s drugim pojedincima, već kad su usvojili vrijednosti grupe. Iz tog razloga je koncept društvenog kapitala bitno promatrati kao sastavnicu međuljudskih odnosa.

Društveni kapital može postojati na više različitih razina, a Greenberg, Gullotta i Bloom (2016: 57-58) o tome kažu sljedeće:

Postoje tri razine analize društvenog kapitala: *micro*, *meso* i *macro*, iako mnogi znanstvenici jedino priznaju srednju razinu društvenog kapitala. Na mikro razini društveni kapital odnosi se na čvrste veze unutar obitelji i među prijateljima. Srednja razina društvenog kapitala odnosi se na lokalne zajednice i udruge. Makro razina društvenog kapitala odnosi se na državu i veze na nacionalnoj razini kao što su zajednički jezik, običaji u prometu.

U studiji slučaja Pakoštane, autor je posebno pokušao razumjeti srednju razinu društvenog kapitala koja se može otkriti pažljivim percipiranjem odnosa i komunikacije koji postoje u proučavanoj lokalnoj zajednici. Isto tako, za potrebe ovog rada korisno je uvesti razumijevanje između različitih oblika društvenog kapitala. Greenberg, Gullotta i Bloom (prilagođeno, 2016: 60-61) ističu da postoje tri oblika društvenog kapitala:

- *Bonding* – društveni kapital koji se odnosi na suradnju i povjerenje dionika određene društvene mreže koji vide sebe kao slične, odnosno jednake u odnosu na društveni identitet kojega dijele. Bonding društveni kapital postoji unutar relativno homogenih grupa koje su izgradile snažan osjećaj grupnog identiteta i društvene kohezije.
- *Bridging* – društveni kapital koji se odnosi na društvene veze koje postoje unutar različitih društvenih grupa. Ovaj oblik društvenog kapitala je vrlo važan za funkcioniranje lokalnih zajednica jer povezuje različite strukture dionika određene lokalne zajednice kao primjerice političke vođe ili menadžere s mještanima i djelatnicima u zajedničkom radu za razvoj lokalne zajednice.
- *Linking* – društveni kapital je posebni oblik bridging društvenog kapitala i odnosi se na veze i odnose koji postoje između individua i organizacija koje imaju različite razine autoriteta i moći. Ovaj oblik društvenog kapitala ima vertikalno usmjerenje i može pomoći pojedincima da dođu do određenih resursa, jer ih povezuje s osobama ili/i organizacijama koje su već došle do željenih rezultata ili ciljeva.

Gore navedeni autori su dali svoje određenje društvenog kapitala (Greenberg, Gullotta i Bloom, 2016: 65):

Društveni kapital odnosi se na veze među pojedincima koje su tijekom vremena kreirale društvene mreže uzajamnog povjerenja i podrške. To vodi prema: (a) potencijalnom rastu fizičkog, socijalnog i emocionalnog blagostanja individue, (b) potencijalnom rastu angažmana u civilnim aktivnostima zajednice kojoj pripadaju što onda doprinosi zdravijem i efikasnijem funkcioniranju društva u cjelini.

Unutar lokalne zajednice Pakoštane, autori su uočili postojanje društvenog kapitala koji je djelovao kao element kreiranja međusobnog povjerenja u pozitivne ishode koji mogu proizaći iz zajedničkih aktivnosti vezanih za primjerice organizaciju lokalnih manifestacija kojima je cilj kreiranje zadovoljstva i animacija turista tijekom turističke sezone („Materine užance“). Castiglione, Van Deth i Wolleb (prilagođeno, 2008: 24-25) navode da postoji veći broj koristi koje proizlaze iz mreža i odnosa koje osigurava društveni kapital:

- Pristup informacijama i određenim oblicima društvenog života,
- Spremnost pojedinaca da s povjerenjem sudjeluju u rizičnim aktivnostima s drugim osobama,
- Osiguranje podrške, pomoći i solidarnosti,
- Mogućnost društvene kontrole, pozornost i zaštita između svih dionika društvene mreže na isti način na koji ta kontrola i zaštita postoje među članovima obitelji, među srodnicima i među susjedima,
- Klima uzajamnog povjerenja unutar mreže, i
- Prihvatanje normi, vrijednosti i etike unutar grupe, organizacije ili društva

Postojanje i snaga civilnog društva na prostoru određene lokalne zajednice značajno utječe na razvojne potencijale članova zajednice. Društveni kapital je čimbenik koji može značajno utjecati na obujam i ishode sudjelovanja članova lokalne zajednice u lokalnom turističkom razvoju (Zhao, Ritchie, Echtner, 2011).

Društveni kapital u određenom prostorno-vremenskom kontekstu određene lokalne zajednice je realna, ali i imaginarna mreža institucija, udruga ili asocijacija, kao i odnosa koji povezuju članove lokalne zajednice kroz dijeljenje normi, vrijednosti, stavova, interesa i ideja koje su temeljne psihološke i sociološke sastavnice produktivnih kolektivnih aktivnosti rasta i razvoja zajednice. Može se reći da je ovo tumačenje koncepta društvenog kapitala prihvatljivo za potrebe ovog rada. Društveni kapital na taj način predstavlja sinergijsko ljepilo povezanosti sastavnica i dionika lokalne zajednice bez kojega nije moguće pokrenuti složeni proces lokalnog i/ili regionalnog razvoja.

Isto tako je za potrebe ovog rada moguće kazati da se društveni kapital određuje kao zbroj realnih i potencijalnih resursa ukorijenjenih u, raspoloživih kroz, i proizašlih iz postojeće mreže odnosa koju ima određeni individuum i/ili društvena zajednica (ibid., 2011). Stupanj ukorijenjenosti u određenu lokalnu zajednicu osigurava duboku i ponovljenu interakciju između članova lokalne zajednice što sa svoje strane omogućuje točno razumijevanje kontekstualnih informacija i njihovog značenja u određenom prostorno-vremenskom i društveno-kulturnom kontekstu.

Razvijanje produktivnih odnosa među članovima lokalne zajednice ne samo da zahtijeva emocionalnu angažiranost, već je u velikoj mjeri ovisno o prihvaćanju i dijeljenju zajedničkih vrijednosti, stavova, vjerovanja i vizija (ibid., 2011). Dakle, pored jasnih i funkcionalnih tržišnih odnosa unutar gospodarskih subjekata na prostoru lokalne zajednice te šire, svakako je potrebno voditi računa o intelektualnoj i emocionalnoj angažiranosti svih članova zajednice vezano za postojeće razvojne strategije i smjernice životnog ciklusa lokalne zajednice. Ukoliko postoje ograničenja vezana za emocionalnu angažiranost članova lokalne zajednice s obzirom na razvojne smjernice i postignuto ili željeno stanje socioekonomskog blagostanja, tada sigurno možemo računati na smanjenu motivaciju i usporavanje ili čak nazadovanje u ukupnom društvenom i ekonomskom stanju unutar određene lokalne zajednice. Pike, Rodrigues-Pose i Tomaney (2011) ističu da su lokalizirane međuljudske veze i mreže percipirane kao važni resursi i izvori društvenog kapitala. Jasno prepoznatljive strategije lokalnog i regionalnog razvoja mogu se održati i upravo partikularne društvene i kulturne povijesti mjesta su najsnažniji alati za kreiranje društvenih veza i društvenog kapitala koji će predstavljati temelj za učinkovit regionalni razvoj (ibid., 2011).

Ljudski kapital se može shvatiti kao ukupnost znanja, vještina i kompetencija koje posjeduje neki individuum. Kad govorimo o ljudskom kapitalu, treba voditi računa da se tu ne radi isključivo o formalnom obrazovanju i/ili treningu, već također i o stečenom iskustvu i usvojenom praktičnom znanju koje je jedan individuum unio u sebe tijekom poslova koje je obavljao. Formalno obrazovanje osigurava poduzetničkom i gospodarskom sektoru opća temeljna znanja i

sposobnosti analitičkog razmišljanja te vještine rješavanja problema koji su im nužni, ali radno iskustvo je vrlo važno za stjecanje tacitnog znanja i kontekstualno-specifičnog znanja (ibid., 2011).

Dijana Vican (2007) o skrivenom ili tacitnom znanju kaže sljedeće:

Za društvo znanja je iznimno važno tacitno znanje jer se eksternalizira u zajednicama učenja, a aktualizira onda kada skupina koja uči ima zajednički (kreativni, inovativni) cilj. To je znanje koje se temelji na dojmu, osjećaju, intuiciji, unutaršnjem stavu, predosjećaju, idealu, što je izrazito važno za inovativne procese te osnovno sredstvo kreativaca.

Iz prethodnog je jasno da se razvoj i promjene unutar lokalne zajednice trebaju temeljiti na kontinuiranom uvećavanju kako formalnog, tako i tacitnog znanja, vještina i kompetencija.

Kako to ističu Henderson i Vercseg (2010: 16), „odnosi između civilnog društva, države i tržišta su dinamički: oni su podložni promjenama tijekom vremena i unutar različitih konteksta.“ Centar za civilno društvo poznate London School of Economics slikovito kaže da je civilno društvo arena nekontrolirane kolektivne akcije usmjerene prema zajedničkim interesima, namjerama i vrijednostima (...), ali u praksi granice između države, civilnog društva, obitelji i tržišta često su kompleksne, nejasne i podložne pregovaranju (ibid., 2010).

Ovisno o stupnju razvoja jedne lokalne zajednice možemo karakterizirati pregovaračku moć i taktike pregovaranja koji postoje između sastavnica civilnog društva i formalnih nositelja moći, kao i količinu zajedničkih interesa i vrijednosti koje dijele članovi lokalne zajednice. Razvoj lokalne zajednice nastoji mobilizirati i organizirati svoje članove oko pitanja i potreba čije rješavanje vodi prema snažnijim zajednicama (ibid.: 18). Dahrendorf (1997: 48) ističe da su:

u centru civilnog društva građani, a ne organizacije, koji imaju potrebu za pripadanjem ali isto tako i za mogućnošću izbora kako bi u potpunosti dostignuli svoje životne ciljeve. A to pripadanje zahtijeva različite autonomne koalicije koje nazivamo civilnim društvom.

Kada uvodimo vezu između civilnog društva unutar određene lokalne zajednice, trebamo imati na umu da se uz aktivnosti civilnog društva uvijek vežu određeni odnosi moći i odnosi odlučivanja o smjernicama i aktivnostima unutar lokalne zajednice. Giddens (1998: 79) o tome kaže:

Tema zajednice je od presudne važnosti novoj politici, ali ne samo kao apstraktni slogan. Napredak globalizacije čini zanimanje za zajednicu i potrebnim i mogućim zbog pritiska prema dolje koje globalizacija kreira. Zajednica ne pretpostavlja pokušaj da se ponovno osvoje izgubljeni oblici lokalne solidarnosti; ona se odnosi na praktično značenje promicanja društvenog i materijalnog obnavljanja susjedstva, gradova i lokalnih područja

Razvoj lokalne zajednice može pomoći kreiranju organiziranog civilnog društva unutar zajednice. Pa je tako pitanje o organiziranju (civilnog društva op.a.) ili ne ponovno stavljeno u središte pažnje, „osobito u novim demokracijama Europe gdje civilno društvo nailazi na probleme u svom organiziranju“ (Henderson, Vercseg, 2010: 22). Bilo bi iluzorno očekivati da se lokalna zajednica i/ili pripadajuće civilno društvo mogu ili čak trebaju razviti djelovanjem određenog broja pojedinaca – eksperata, već je to sustavan proces angažiranja svih članova zajednice. O tome Henderson i Vercseg (2010: 30) kažu sljedeće: „Nije djelatnik za razvoj zajednice taj koji razvija zajednicu, već se zajednica sama razvija“. Jedan pravilan razvoj zajednice je „proces tijekom kojega članovi zajednice koji postaju sve aktivniji i aktivniji, traže načine kako doprinijeti poboljšanju kvalitete života u zajednici i kreirati njihove vlastite organizacije i suradničke strukture“ (ibid: 31-32). I ponovno možemo, čitajući između redaka, razumjeti da se kod idealnog razvoja lokalne zajednice radi o uključivanju što većeg broja članova zajednice u aktivnosti vezane za promjene unutar zajednice koje mogu voditi prema kvalitetnijem i ugodnijem životu.

Aktivnosti vezane za razvoj zajednice uvijek se fokusiraju na „povećanje sudjelovanja onih koji su zainteresirani za konačne ishode“ (ibid.: 31). Kada članovi lokalne zajednice aktivno sudjeluju u planiranju i provođenju dogovorenih aktivnosti, uvijek se može očekivati veći stupanj motivacije i puna angažiranost u ostvarivanju zadanih ciljeva.

Razvoj zajednice je postala aktivnost koja doprinosi društvenoj integraciji i koheziji zajednice. Razvoj zajednice je u stanju povećati potencijale civilnog društva prema preuzimanju inicijative i prema akcijama. U stanju je pomoći transformaciji ili ponovnom uspostavljanju društvenih institucionalnih sustava; može povezati različite interese u društvu i kreirati partnerstva na regionalnom ili nacionalnom nivou. Konačno, može povećati „kapacitet društva za demokratsko samoorganiziranje“ (ibid.: 32). Moguće je zaključiti da postoji visoka korelacija između razvoja lokalne zajednice i funkcionalnog postojanja civilnog društva unutar takve, relativno zadovoljavajuće razvijene zajednice.

Razvoj zajednice ima za cilj promoviranje uključenosti u zajednicu i društvenu uključenost kroz sudjelovanje. Konačni cilj je „jačanje osjećaja pripadanja“ (ibid.: 84). Isto tako, razvoj zajednice „unapređuje radost što se može – i imanja prava – na davanje, priznajući da mogućnost davanja kao i praksa davanja razvije samopoštovanje i samopovjerenje ne samo kod profesionalaca već kod svih koji su uključeni“ (ibid.: 84). Društveno uključivanje (*social inclusion*) je „omogućavanje svima da aktivno sudjeluju u društvu“ (ibid.: 93).

Kada se govori o razvoju lokalne zajednice, treba prihvatiti činjenicu da se fenomenu razvoja gotovo na isti način prilazi znanstveno-istraživačkom i analitičkom praksom, bez obzira radi li se urbanoj ili ruralnoj zajednici, gradu ili selu, jednoj gradskoj četvrti ili zaseoku. Akademski i znanstvena praksa terminološki je prihvatila da se uvijek može govoriti o razvoju (lokalne) zajednice. Pa tako Phillips i Pittman (2009: 5) kažu da se „zajednica može odnositi na lokaciju (prostorne zajednice) ili na zajednicu individua s zajedničkim interesima ili vezama bez obzira na blizinu ili odvojenost (interesne zajednice)“. Mattessich i Monsey (2004: 56) ističu da je zajednica „ljudi koji žive unutar geografski definiranog područja, i koji imaju društvene i psihološke veze jedni s drugima kao i sa područjem na kojem žive“. Isti autori se pozivaju na Plocha (1976, Mattessich, Monsey, 2004: 59) - koji na prikladan način određuje pojam razvoja lokalne zajednice:

Razvoj zajednice je sudjelovanje u procesu postizanja poboljšanja u nekom aspektu života zajednice gdje uobičajeno takva aktivnost vodi prema jačanju onih struktura u zajednici koje se odnose na ljudske i institucionalne odnose.

Dakle, možemo uočiti da se gotovo svi autori koji se bave razvojem lokalne zajednice slažu oko činjenice da se zajednica može razvijati jedino kroz suradništvo i participatorne aktivnosti temeljene na solidarnosti i međusobnom uvažavanju. Tako se ponovno vraćamo na pojam društvenog kapitala bez kojega ne bi bio moguć rast i razvoj lokalne zajednice. Phillips i Pittman (2009: 6) o tome kažu sljedeće:

Jednostavno, društveni kapital ili kapacitet je djelokrug unutar kojega dionici zajednice mogu efikasno raditi zajedno na razvoju i održavanju jakih veza; rješavati probleme i donositi zajedničke odluke; efikasno surađivati na planiranju, određivanju ciljeva i postizanju rezultata.

Proces razvoja lokalne zajednice odnosi se na kreiranje kapaciteta koji vodi prema društvenom kapitalu koji omogućava postizanje rezultata u razvoju lokalne zajednice (ibid., 2009).

Moguće je istaknuti da nigdje ne postoji ni kulturološka ni društvena ni ekonomska jednakost između svih članova lokalne zajednice, što onda vodi prema zaključku da se mora dopustiti relativno nejednaki angažman članova zajednice u rješavanju problema i radu na rastu i razvoju zajednice. O tome Phillips i Pittman (2009: 7) kažu:

Individue koje su materijalno, društveno i psihološki u boljoj poziciji najvjerojatnije imaju više vremena za posvetiti rješavanju pitanja zajednice jer trebaju manje vremena izdvojiti za rješavanje temeljnih ljudskih i obiteljskih potreba.

Osjećaj uključenosti u život određene lokalne zajednice predstavlja značajan motivacijski aspekt koji može voditi prema sustavnom i kontinuiranom angažmanu na rješavanju problema unutar neke lokalne zajednice. Za to je potreban određeni stupanj zadovoljenja temeljnih ljudskih, obiteljskih i društvenih sastavnica života koje su opet u značajnoj mjeri uvjetovane profesionalnim angažmanom i radnim uvjetima koji definiraju svaku individuu. O tom naporu bez kojega nije moguće

zamisliti kretanje prema nekom individualnom i/ili kolektivnom cilju, Green i Haines (2002., vii) navode svoju definiciju razvoja zajednice:

Razvoj zajednice je planirani napor u proizvodnji sredstava koja povećavaju kapacitet članova zajednice za poboljšanje njihove kvalitete života. Ova sredstva mogu uključivati različite oblike kapitala zajednice: fizički, ljudski, društveni, financijski i okolišni.

U ovoj socioekonomskoj analizi modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama najviše pozornosti će biti usmjereno prema analizi turističkog gospodarstva u svrhu održivog razvoja lokalne zajednice. Autori će nastojati opravdati model održivosti razvoja turizma kao paradigmu razvojnog pitanja unutar lokalne zajednice. O tome zašto određena lokalna zajednica može odabrati turizam kao svoju razvojnu paradigmu, Inskeep (1991, prema Hall, 2008) postavlja pitanje zašto bi zajednica željela držati se razvoja temeljenog na turizmu? Ima nekoliko snažnih razloga(*ibid.*, 2008):

- (1) turizam može osigurati i direktne i indirektne ekonomske koristi;
- (2) turizam može generirati društvene i kulturološke koristi;
- (3) turizam može pomoći postizanju ciljeva vezanih za očuvanje okoliša.

Naravno da se pod određenim negativnim okolnostima i pod djelovanjem većeg broja ograničenja vezanih za ulogu turizma u razvoju lokalne zajednice, može razviti cijeli niz negativnih ekonomskih, kulturoloških, društvenih i okolišnih pojava i procesa koji značajno mogu usporiti ili čak zapriječiti rast i razvoj određene lokalne zajednice. Pa tako opet dolazimo do zaključka da je koncept lokalnog, regionalnog i/ili nacionalnog razvoja jedan od najvažnijih društvenih i ekonomskih pitanja u ovom trenutku civilizacijskog razvoja. U svojoj knjizi "Economic Development", Todaro i Smith (2012: 21.) ističu da postoje tri temeljne vrijednosti razvoja: "Te temeljne vrijednosti – ono što nas drži na životu, samopoštovanje i sloboda – predstavljaju zajedničke ciljeve svih individua i svih društava". O tome što se podrazumijeva pod pojmom održanja života (*sustenance*), Todaro i Smith (2012: 21) kažu:

Svi ljudi imaju određene **temeljne potrebe** bez kojih bi život bio nemoguć. Te osnovne ljudske potrebe koje nas održavaju na životu uključuju hranu, zaštitu od vanjskih uvjeta, zdravlje i zaštitu (osobnog psihofizičkog integriteta op.a.). (...) Temeljna funkcija svih ekonomskih aktivnosti je osiguranje što većem broju ljudi sredstava za prevladavanje bespomoćnosti i oskudice koje proizlaze iz nedostatka hrane, zaštite od prirodnih uvjeta, zdravlja i zaštite (osobnosti op.a.). (...) Bez održivog i kontinuiranog ekonomskog napretka na individualnom kao i na društvenom nivou, realizacija ljudskog potencijala ne bi bila moguća.

Todaro i Smith (2012: 21) dalje koncizno objašnjavaju što se podrazumijeva pod pojmom samopoštovanja (*self-respect*) :

Druga univerzalna sastavnica dobrog života je **samopoštovanje** – osjećaj vrijednosti i poštovanja samoga sebe, i osjećaj da niste iskorišteni kao sredstvo od strane drugih za ostvarenje njihovih potreba. Svi ljudi i društva traže neki temeljni oblik samopoštovanja, iako ga mogu zvati autentičnost, identitet, dostojanstvo, obzirnost, čast i priznanje. Priroda i oblik tog samopoštovanja može varirati od društva do društva i od kulture do kulture. Međutim, sa širenjem “modernizirajućih vrijednosti” razvijenih nacija, mnoga društva u zemljama u razvoju koja su imala duboki osjećaj osobne vrijednosti pate zbog ozbiljne kulturološke zbunjenosti u trenutku kad dođu u kontakt s ekonomski i tehnološki razvijenijim društvima.

Isto tako isti autori (Todaro, Smith, 2012: 21-22) govore o trećem najvažnijem pojmu odnosno univerzalnoj vrijednosti vezanoj za ekonomski razvoj:

Ovdje **sloboda** treba biti shvaćena kao emancipacija od otuđujućih materijalnih uvjeta života i društvenog ropstva prirodi, drugim ljudima, siromaštvu, ugnjetavačkim institucijama i dogmatskim vjerovanjima, a posebno da je siromaštvo unaprijed predodređeno. Sloboda uključuje prošireni niz izbora za društva i njihove članove zajedno s minimiziranjem vanjskih ograničenja vezanih za realizaciju društvenog cilja kojeg nazivamo razvojem.

Može se reći da se gore navedeni uvjeti/univerzalne vrijednosti vezane za pojam razvoja, odnosno ekonomskog razvoja, mogu bez ograničenja prihvatiti i kao

sociološke vrijednosti razvoja lokalne, regionalne i nacionalne zajednice. Isti autori (Todaro, Smith, 2012: 22-23) vrlo zanimljivo govore o ciljevima razvoja:

- (1) Povećanje dostupnosti i širenje distribucije temeljnih sredstava za održanje života kao što su hrana, zaštita od vremenskih uvjeta (stanovanje op.a.), zdravlje i zaštita psihofizičkog integriteta individua;
- (2) Povećanje kvalitete života – što uključuje, pored većih prihoda, osiguranje većeg broja radnih mjesta, bolje obrazovanje, i veća pozornost kulturološkim i humanističkim vrijednostima, što bi sve služilo ne samo povećanju materijalnog blagostanja, već bi proizvelo veće individualno i nacionalno samopoštovanje;
- (3) Povećanje djelokruga ekonomskog i društvenog izbora, dostupnog individua i nacijama na način da ih se oslobodi od služenja i ovisnosti ne samo u odnosu na druge ljude i nacije-države, već isto tako i u odnosu na sile neznanja i ljudske bijede.

Moguće je zaključiti da se lokalni, regionalni pa i globalni razvoj u određenom prostorno-vremenskom i društveno-kulturološkom kontekstu temelji na povećanju izbora i općeg ljudskog blagostanja s jedne strane i minimiziranju ograničenja koja su univerzalno prihvaćena kao negativni aspekti sadašnjeg i/ili dostignutog stanja u određenoj ljudskoj zajednici. Razvoj lokalne zajednice je uvjet bez kojega nije moguće ukinuti postojeća ograničenja i negativne eksternalije koje nas prate kroz zadnje stoljeće.

2.2.3. Polja analize lokalne zajednice

U ovom poglavlju nastojat ćemo uvesti razlikovne vrijednosti unutar pojma analize razvojnih dostignuća određene lokalne zajednice. Nije moguće govoriti o razvoju i/ili rastu određene lokalne zajednice bez detaljnog uvida u postojeće stanje, odnosno dostignuti stupanj na kojemu se nalazi lokalna zajednica u određenom vremenskom kontekstu.

Kako to lijepo kažu Pike, Rodrigues-Pose i Tomaney (2006: 35), „lokaliteti i regije se promatraju kao razvijajući ekonomski, društveni, ekološki i kulturološki konstrukti“. Umjesto statičkih, nepromjenjivih entiteta, lokalni i regionalni teritoriji su dinamički pojmovi koji se mijenjaju kroz vrijeme. Ono što je konstanta ljudskog roda, to je u biti promjena. Promjena u kontekstu određene lokalne zajednice i/ili šire može, naravno, ići u jednom ili u drugom smjeru. Razvoj određene lokalne zajednice može proizlaziti odozgo prema dolje, odozdo prema gore ili biti bipolarnog karaktera kombinirajući oba smjera razvojnih stremljenja (ibid.). Kada razmišljamo na koji način opisati razvojne smjernice ili definirati dostignuti stupanj razvoja određene lokalne ili regionalne zajednice, moguće je govoriti o kvantitativnim i kvalitativnim dimenzijama razvoja. Razmišljajući o kvantitativnim dimenzijama lokalnog ili regionalnog razvoja možemo se izraziti kroz numeričke pokazatelje, primjerice stope rasta BDP-a, broja kreiranih ili sačuvanih radnih mjesta, količine novih sigurnih investicija u određenom vremenskom razdoblju ili broja novootvorenih privrednih subjekata i pripadajućih radnih mjesta. Stavljajući trenutno sa strane pitanje dostupnosti i vjerodostojnosti podataka, kvantitativni pristup objektivno se fokusira na brojčane pokazatelje: koliko nečeg specifičnog. Pozornost može biti na apsolutnim ili relativnim promjenama tijekom određenog vremenskog razdoblja između ili unutar lokalnih zajednica i regija. Razmišljajući o kvalitativnim indikatorima, naša analiza i pozornost se usmjeravaju na prirodu i karakter lokalnog ili regionalnog razvoja, primjerice ekonomsku, društvenu i ekološku održivost i oblike rasta, tipove i kvalitetu radnih mjesta, ukorijenjenost i održivost investicija, i razvojne potencijale i gospodarska polja novih poduzeća. Kvalitativni pristup usmjerava se više prema subjektivnim interesima koji su povezani s partikularnim principima i vrijednostima lokalnog i regionalnog razvoja društveno određenog unutar specifičnih lokaliteta i regija u određenom specifičnom vremenu. Primjerice, kvaliteta radnih mjesta može biti ocijenjena na temelju trajnosti i uvjeta zapošljavanja, relativnoj visini osobnog dohotka, mogućnostima za napredovanje na radnom mjestu, priznanju od strane sindikalnih institucija itd. (ibid., 2006).

Gore navedeni indikatori kvantitativne i kvalitativne prirode mogu u određenoj lokalnoj zajednici biti integrirani, ali ne moraju u isto vrijeme koincidirati, što u velikoj mjeri ovisi o sektorskim razlikama unutar različitih gospodarskih grana (ribarstvo, stočarstvo, poljoprivreda, turizam itd.) ili različitom stupnju društvene kohezije u odnosu na generacijske razlike, ili razlike u vjerovanjima i tradicijskoj privrženosti. Dakle, moguće je zaključiti da se na prostoru određene lokalne zajednice uočavaju pozitivni indikatori razvoja u kvantitativnim razmjerima, ali u isto vrijeme dođe do spoznaje da postoje određena ili čak velika ograničenja vezana za kvalitativnu razvojnu dimenziju, primjerice nedostatak civilnog društva ili izrazito niska kvaliteta radnih mjesta bez mogućnosti kreativnog i/ili inovativnog izražavanja. Ova razlika između kvalitativnih i kvantitativnih indikatora razvoja lokalne zajednice značajno ovisi o suglasju ili diskrepanciji među članovima lokalne zajednice vezano za njihove stavove, vrijednosti, norme, ideologije i partikularne interese.

O tome Pike, Rodrigues-Pose i Tomaney (2006: 44) kažu sljedeće:

Principi i vrijednosti lokalnog i regionalnog razvoja društveno su determinirani unutar lokaliteta i regija. Principi mogu odražavati univerzalna vjerovanja koja su prihvaćena nezavisno o stupnju razvoja na nivou zemlje, kao što su demokracija, pravednost, čestitost, sloboda i solidarnost. Oni često izražavaju odnose i raspodjelu moći između institucija države, tržišta, civilnog društva i javnosti.

Razumijevanje strukture i temeljnih karakteristika razvoja lokalne zajednice zahtijeva cjeloviti angažman akademske, znanstveno-istraživačke, ali i sveukupne populacije na određenom prostoru. Što je to razvoj lokalne zajednice, čemu služi razvoj lokalne zajednice i koje su temeljne sastavnice, kao i ishodi razvoja lokalne zajednice, temeljna su pitanja s kojima se pristupa analizi te teme.

Procjena dostignutog stupnja razvoja lokalne zajednice složeni je postupak koji u sebe uključuje analizu svih temeljnih sastavnica određene lokalne zajednice. Radi lakšeg snalaženja kroz složenu strukturu procjene razvoja lokalne zajednice mnogi autori predlažu različite oblike intersektorske analize temeljnih sastavnica

lokalne zajednice, kao i bipolarni (kvantitativno-kvalitativni) pristup raspoloživim pokazateljima razvoja unutar određene lokalne zajednice.

Pa tako je moguće izdvojiti četiri zasebna odjeljka/sektora (prilagođeno prema Phillips, Pittman, 2009: 139-148):

- Fizička infrastruktura – tijekom analize fizičke infrastrukture na prostoru određene lokalne zajednice potrebno je voditi računa o svim relevantnim faktorima koji mogu utjecati na poslovne rezultate unutar analiziranog prostora. Pa je tako potrebno napraviti analizu sljedećih fizičkih indikatora razvoja zajednice:
 - Prometna infrastruktura na prostoru lokalne zajednice – blizina ili udaljenost od autoceste; kvaliteta i stupanj održavanja lokalnih cesta; kategorije prometnica unutar prostora lokalne zajednice (lokalne ceste, županijske ceste, državne ceste itd.); planiraju li se u dogledno vrijeme unaprjeđenja postojećih prometnica i na koji način; postoje li zaustavne trake gdje se gospodarska vozila i/ili autobusi mogu zaustaviti.
 - Struktura zračnog prometa u blizini ili na prostoru lokalne zajednice – u kojoj udaljenosti od lokalne zajednice postoji zračna luka; kategorija zračne luke (područne, međunarodne; sezonalnost poslovanja zračne luke); konkurentnost zračne luke; veličina zrakoplova koji mogu slijetati u zračnu luku; kakva je povezanost lokalne zajednice sa zračnom lukom (vrijeme i kvaliteta ceste).
 - Geomorfološke i hidrogeografske karakteristike na prostoru lokalne zajednice – je li lokalna zajednica izolirana ili se u blizini nalazi veća urbana cjelina; postoje li okolišni rizici na prostoru lokalne zajednice (poplave, požari, potresi, suše itd.); je li prostor lokalne zajednice ravan ili brdovit, odnosno može li se u cijelosti razvijati sukladno planovima i razvojnim strategijama; koja je prosječna količina padalina na prostoru lokalne zajednice; kakvi su temperaturni uvjeti na području lokalne zajednice; koliko dana u godini temperatura silazi

ispod 0° C, a koliko dana u godini prelazi 30° C; mogu li nepovoljni vremenski uvjeti usporiti ili u cijelosti zaustaviti transport robe i/ili ljudi ili građevinske radove; kakve su karakteristike tla na prostoru lokalne zajednice (crnica, crvenica, glineno tlo; koherentno tlo, nekoherentno tlo itd.); postojanje i količina pitke izvorske vode; je li pristup pitkoj vodi slobodan ili je ograničen; treba li pitka voda biti značajno tretirana ili je dovoljno samo kloriranje i filtriranje.

- Društvena infrastruktura – tijekom analize društvene infrastrukture na području određene lokalne zajednice potrebno je analizirati sljedeće indikatore:
 - Dostupnost kvalitetne zdravstvene zaštite – ova značajna sastavnica i indikator dostignutog stupnja razvoja određene lokalne zajednice ima svoj „raison d’être“ u procesu višegodišnjeg sustavnog napuštanja ruralnih područja (Hrvatske op. a.) s namjerom odlaska prema urbaniziranim cjelinama. U trenutku kada djeca odlaze živjeti u gradove, stariji ostaju u manjim mjestima s obvezom brinuti se o još starijima; pitanje zadovoljavajuće zdravstvene zaštite je od velike važnosti za lokalnu zajednicu. Postoji li kontinuirani sustav primarne zdravstvene zaštite na prostoru lokalne zajednice; postoji li funkcionalni sustav pružanja hitne medicinske pomoći; postoji li u lokalnoj zajednici fizioterapeut; postoji li u lokalnoj zajednici dom za starije i nemoćne osobe; kolika je udaljenost lokalne zajednice od najbliže bolnice s odjelom za traumatologiju.
 - Stupanj sigurnosti za investicije – jesu li lokacije za poduzetničke inicijative i investicije definirane od strane ekonomskih eksperata; kolika je visina osiguranja poduzetničkih inicijativa i otvaranja firmi na osnovu kriminalnih i/ili nasilničkih aktivnosti na prostoru lokalne zajednice; koliko je sigurna naša investicija na prostoru lokalne zajednice; postoje li skriveni troškovi za investicije i investitore na prostoru određene lokalne zajednice; kakva je percepcija sigurnosti

članova lokalne zajednice u njihovoj zajednici; koliki je stupanj kriminaliteta na prostoru lokalne zajednice; postoji li vandalizam na prostoru lokalne zajednice; koliki je stupanj narkomanije unutar lokalne zajednice; struktura i kvaliteta javne rasvjete na prostoru lokalne zajednice; koliki broj policajaca radi u lokalnoj zajednici; kakva je kvaliteta vatrogasne zaštite na prostoru lokalne zajednice.

- Kvaliteta obrazovnog sustava – ne samo da se odražava na radnu snagu u lokalnoj zajednici već ujedno izravno utječe na rast lokalne zajednice. Koliko ima završenih studenata koji dolaze iz lokalne zajednice; koliki je stupanj odustajanja od školovanja unutar lokalne zajednice u odnosu na nacionalne i regionalne kriterije; kakva je kvaliteta školskih zgrada i prateće infrastrukture na prostoru lokalne zajednice; koliko je razmjer nastavnog kadra u odnosu na broj učenika; nudi li obrazovni sustav na prostoru lokalne zajednice programe stručnog usavršavanja, cjeloživotnog obrazovanja i/ili obrazovanja za odrasle; odakle dolazi visokoobrazovani kadar zaposlenika na prostoru lokalne zajednice.
- Kvaliteta i struktura zelenih površina, rekreativnih i kulturoloških sadržaja – gdje odlaze članovi lokalne zajednice u slobodno vrijeme; postoje li organizirane kulturne aktivnosti i manifestacije za članove lokalne zajednice, posjetitelje i turiste; planiraju i održavaju li se rekreativne i sportske aktivnosti za mlade i odrasle; postoje li na prostoru lokalne zajednice uređena, osvijetljena i održavana igrališta; koliki je stupanj sigurnosti korištenja sportske i rekreacijske infrastrukture; jesu li prostori za rekreaciju i sportske aktivnosti naruženi i/ili uništeni; zadržavaju li se članovi lokalne zajednice na zelenim površinama, rekreacijskim i sportskim prostorima; postoje li sadržaji za rekreaciju za sve dobne skupine unutar lokalne zajednice.
- Kvaliteta, dostupnost i cjenovna pristupačnost stambenih objekata – kakve su cijene stanova i kuća na prostoru lokalne zajednice u odnosu

na susjedne zajednice u regiji; kakvo je stanje očuvanosti slobodnih stanova i kuća; koliko vremena je potrebno da se izgradi nova kuća; kolika je cijena izgradnje kuće po metru kvadratnom; koliki je postotak kuća i stanova kojima je potrebna renovacija ili rušenje; postoje li na prostoru lokalne zajednice napuštene kuće i/ili poslovne zgrade; postoje li unutar lokalne zajednice prostori za „brownfield“ investicije; postoji li mogućnost najma stambenog prostora u lokalnoj zajednici.

- Kvaliteta obrazovnog sustava na prostoru lokalne zajednice – institucije strukovnog, srednjoškolskog i sveučilišnog obrazovanja osiguravaju obrazovanu i vještu radnu snagu pa je njihova blizina od velike važnosti za planiranje rasta i razvoja u lokalnoj zajednici. U kojoj blizini se nalazi institucija strukovnog, srednjoškolskog ili visokoškolskog obrazovanja; postoji li organizirani sustav stručnog ili dodatnog obrazovanja i usavršavanja; koliko ima diplomanata koji dolaze s područja lokalne zajednice u godini dana; gdje su zaposleni diplomanti s područja lokalne zajednice; jesu li obrazovne institucije fleksibilne u odgovaranju na potrebe i zahtjeve za specifičnim programima koji dolaze iz realnog sektora (tržišta) na prostoru lokalne zajednice; koliko daleko se nalaze obrazovne institucije u odnosu na lokalnu zajednicu; postoji li obrazovni kadar koji ima znanja i iskustva za provođenje istraživanja za potrebe realnog sektora i gospodarskih subjekata na prostoru lokalne zajednice.
- Ekonomska infrastruktura – bez zadovoljavajuće mogućnosti za dinamički i fleksibilni ekonomski razvoj koji će kroz filozofiju globalizacije spremno odgovarati na zahtjeve koji dolaze s regionalnog, nacionalnog i globalnog tržišta, ekonomski razvoj lokalne zajednice može biti usporen ili čak zaustavljen.
 - Niski troškovi života u lokalnoj zajednici – koliki su troškovi života u lokalnoj zajednici; u kojoj mjeri su troškovi života u određenoj lokalnoj zajednici manji u odnosu na troškove života susjednih zajednica na regionalnoj ili nacionalnoj razini; u kojoj mjeri troškovi života u

lokalnoj zajednici mogu predstavljati značajan čimbenik za privlačenje poslovnih investicija i naseljavanje nove radne snage.

- Kvaliteta i kompetitivnost energetske distribucije na prostoru lokalne zajednice; postoje li primjeri dužeg nestanka struje na prostoru lokalne zajednice; je li na prostoru lokalne zajednice cijena energenata konkurentna u odnosu na susjedne zajednice u regiji (kako za domaćinstva, tako i za privredni sektor); postoji li bojazan da bi cijena energenata mogla porasti u bliskoj budućnosti; kakav je potencijal dugoročne stabilnosti u distribuciji i cijenama energenata; kakva je struktura energetske izvora na području lokalne zajednice (neobnovljivi – ugljen, nafta, prirodni plin, nuklearno gorivo, ili prirodno obnovljivi izvori – vodena energija, sunčevo zračenje, vjetar itd.) i na širem rubnom prostoru.
- Dostupnost pitke vode i razvijenost sustava odvodnje otpadnih voda – kakvi su postojeći kapaciteti pitke vode, odnosno sustava odvodnje otpadnih voda; postoji li mogućnost povećanja kapaciteta dostupne vode na prostoru lokalne zajednice; kakva je cijena vode na prostoru lokalne zajednice u odnosu na susjedne konkurentne sustave i dobavljače vode; postoje li mogućnosti i operativni planovi za poboljšanje postojećeg sustava distribucije pitke vode, kao i sustava odvodnje otpadnih voda.
- Telekomunikacije – od zastarjelih telefonskih kabela, preko modernijih optičkih kabela do Interneta, kvaliteta i razvijenost sustava telekomunikacija na prostoru određene lokalne zajednice predstavlja osobito značajan faktor za privlačenje investicija i razvoj gospodarskog sektora, kao i za ocjenu kvalitete života svih individualnih članova lokalne zajednice. Konkurentnost i kompetitivnost lokalne zajednice danas se mjeri kroz indikatore razvijenosti telekomunikacijskog sustava. Postoji li na cijelom prostoru lokalne zajednice dobra

pokrivenost širokopojasnim Internetom; postoji li funkcionalna mreža servisnih usluga na prostoru lokalne zajednice; je li lokalna zajednica dobro pokrivena tehnologijama za priključivanje na Internet (ISDN, ADSL, VDSL); postoji li razvijena mreža optičkog kabela na prostoru lokalne zajednice; jesu li cijene pristupa mobilnoj mreži u lokalnoj zajednici konkurentne u odnosu na susjedne zajednice.

- Raspoloživost poslovnih prostora i objekata – lokalne zajednice s postojećim kapitalom u obliku raspoloživih poslovnih prostora, kao i gospodarskih objekata koji se mogu brzo prenamjeniti i/ili prilagoditi zahtjevima tržišta imaju veći stupanj poslovne atraktivnosti od onih koje nude „greenfield“ prostore za nove gospodarske inicijative. Koliko ima raspoloživih poslovnih prostora i gospodarskih objekata na prostoru lokalne zajednice; koja je veličina raspoloživih poslovnih prostora na području lokalne zajednice; kakav je prostorni raspored poslovnih prostora i gospodarskih objekata u odnosu na cjelokupni fond izgrađenih stambenih, komercijalnih, poslovnih i svih ostalih objekata na prostoru zajednice; kakva je kvaliteta opremljenosti raspoloživih poslovnih objekata; vlasnička struktura raspoloživih poslovnih objekata; cijena raspoloživih poslovnih objekata; je li moguće cjenovno pregovaranje; preferiraju li vlasnici poslovnih prostora i gospodarskih objekata prodaju ili iznajmljivanje svojih objekata.
- Struktura administrativnih prepreka i državnih ograničenja – s kolikim brojem individua i institucija je potrebno kontaktirati prije početka poslovnih aktivnosti; postoji li na prostoru lokalne zajednice agencija za brzo rješavanje svih zakonskih i državnih pitanja vezano za otvaranje poslovnih subjekata; postoji li informativna brošura koja potencijalne investitore i poslovne poduzetnike detaljno informira o radnjama i hodogramu vezano za pokretanje poslovnih aktivnosti; jesu li jasne procedure, radnje i formulari potrebni za pokretanje poslovnih

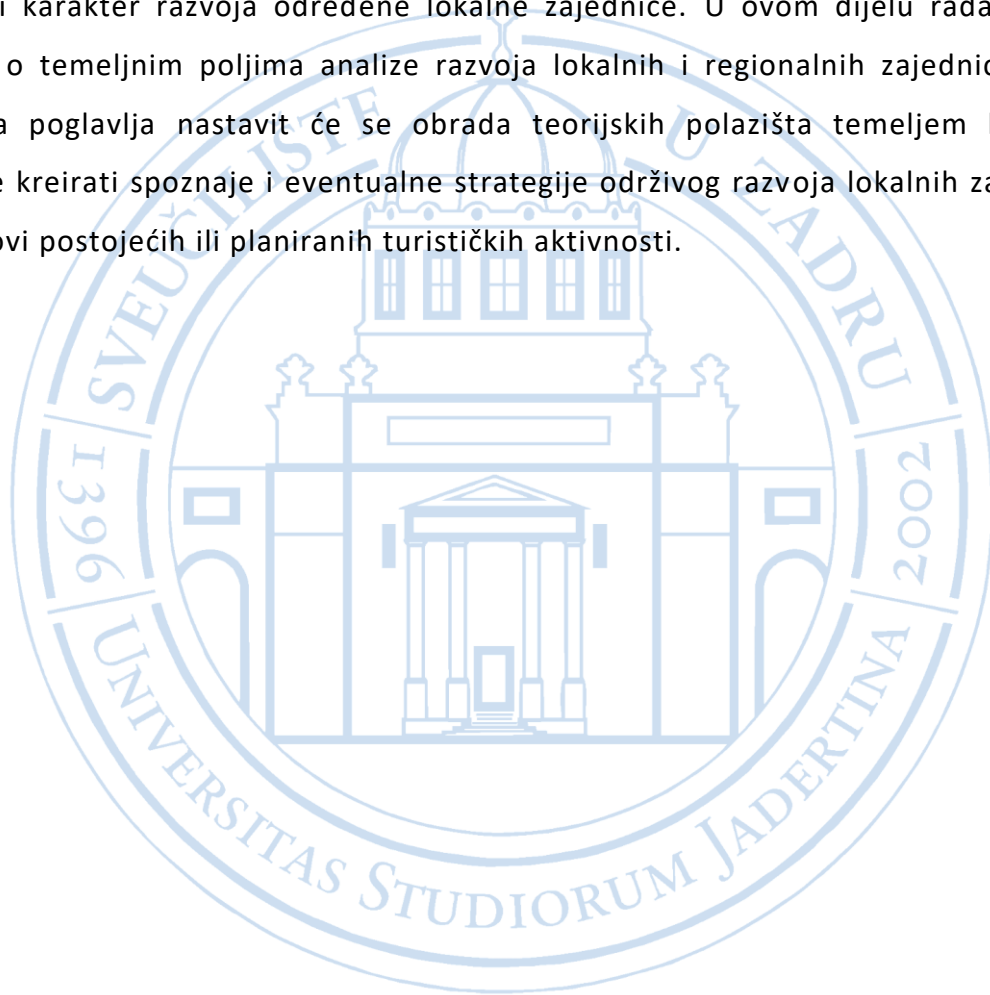
aktivnosti; koliko dugo traje postupak dobivanja dozvole za pokretanje poslovnih aktivnosti na prostoru lokalne zajednice; može li se jednom dobivena dozvola za pokretanje poslovne aktivnosti lako opozvati ili poništiti; tko snosi troškove u slučaju da se pokaže da su državne institucije napravile pogrešku tijekom izdavanja dozvole za poslovnu aktivnost; koliki je stupanj sive ekonomije, klijentelizma i korupcije na prostoru lokalne zajednice; jesu li državni i lokalni predstavnici i službenici okrenuti prema klijentima ili prema proceduri.

- Porezi, takse, pristojbe i nameti za poduzetnike – plaćaju li poduzetnici prevelike poreze i ostala davanja na prostoru lokalne zajednice; jesu li uplaćena porezna davanja od strane poduzetnika pravilno, zakonito, pravedno i učinkovito iskorištena; jesu li porezna davanja za poduzetnike na prostoru određene lokalne zajednice konkurentna (manja) u odnosu na susjedne zajednice.
- Postojeća poslovna klima – jesu li postojeći gospodarski i poslovni subjekti na prostoru lokalne zajednice uspješni i konkurentni; kolika je stopa otvaranja i zatvaranja poduzeća na prostoru lokalne zajednice; kakva je dugovječnost poduzeća i gospodarskih subjekata na prostoru lokalne zajednice; što negativno utječe na uspješno poslovanje lokalnih poduzeća (smanjenje populacije, prekomjerna administracija itd.); koje gospodarske grane mogu koristiti proizvode i usluge generirane od strane lokalnih poduzeća u određenoj zajednici.
- Struktura ljudskih resursa – pozitivni stavovi i okrenutost prema budućnosti, a ne prema prošlosti, predstavljaju značajne indikatore za zadovoljavajući rast i razvoj određene lokalne zajednice. Članovi lokalne zajednice koji vjeruju da mogu napraviti kreativne i pozitivne iskorake prema očekivanim i željenim promjenama predstavljaju neprocjenjivi resurs razvoja i modernizacije lokalne zajednice, odvajajući tako svoju zajednicu od najvećeg broja mediokriteta, odnosno “okamenjenih” lokalnih zajednica.

- Jasno izražena želja za razvojem, koja se treba kreirati kod najvećeg mogućeg broja dionika određene lokalne zajednice jer su upravo članovi zajednice, a ne savjetnici, dušobrižnici i/ili vanjski eksperti, oni koji trebaju u konačnici izraziti želju za rastom i razvojem, odnosno želju za socioekonomskim promjenama na prostoru lokalne zajednice. Što bi članovi lokalne zajednice željeli da se napravi u najkraćem mogućem roku; što članovi lokalne zajednice smatraju da se treba uraditi da njihova zajednica postane boljim mjestom za život; što bi trebalo zaboraviti ili smjestiti u prošlost, a što zavrjeđuje status tradicije u određenoj lokalnoj zajednici.
- Kompetitivne plaće i honorari – ne samo da se lokalne zajednice natječu sa susjednim zajednicama, regionalnim i nacionalnim subjektima za privlačenje investicija i poduzetnika, već se one natječu i s cijenom radne snage u susjednim državama i regijama. Visina prosječnog osobnog dohotka treba biti optimalna (dovoljno niska) za privlačenje investicija i poduzetničkih inicijativa, a da u isto vrijeme bude dovoljno atraktivna (visoka op. a.) za obrazovanu, kompetentnu, inovativnu i motiviranu radnu snagu na prostoru lokalne zajednice.
- Dostupnost radne snage – za privlačenje poslovnih investicija lokalna zajednica mora ponuditi dovoljan broj raspoložive radne snage koja će ujedno biti kompetentna odgovoriti potrebama poslodavaca i globalizirajućeg tržišta. Poduzetnici i investitori najprije trebaju potražiti radnu snagu unutar prostora lokalne zajednice, a tek onda krenuti u zapošljavanje djelatnika iz susjednih i/ili regionalnih područja.
- Kvaliteta radne snage – jeftina radna snaga nije uvijek najbolje rješenje za privlačenje poduzetničkih investicija i/ili širenje gospodarskih aktivnosti na prostoru lokalne zajednice.
- Radna klima – da bi određena lokalna zajednica imala kontinuiranu korist od ekonomskih aktivnosti, potrebno je kreirati radnu klimu u

kojoj radnici, menadžment i dioničari rade zajedno i u suradničkom, a ne napetom suparničkom, ozračju s namjerom postizanja dogovorenih ciljeva i poslovnih rezultata. Koliki je stupanj odsutnosti s posla; koliki je stupanj bolovanja; postoje li sukobi između radnika i poslodavaca i u kojoj mjeri (prilagođeno prema Phillips, Pittman, 2009.).

Moguće je zaključiti da postoji cijeli niz sastavnica koje određuju stupanj, brzinu i karakter razvoja određene lokalne zajednice. U ovom dijelu rada bilo je govora o temeljnim poljima analize razvoja lokalnih i regionalnih zajednica. Kroz sljedeća poglavlja nastavit će se obrada teorijskih polazišta temeljem kojih je moguće kreirati spoznaje i eventualne strategije održivog razvoja lokalnih zajednica na osnovi postojećih ili planiranih turističkih aktivnosti.

3. ODRŽIVOST I LOKALNA ZAJEDNICA

U ovom dijelu rada analizirat će se pojam održivosti imajući u vidu potrebu promatranja i analiziranja fenomena održivosti u kontekstu lokalne zajednice. Održivost, kompetitivna održivost i održivi razvoj lokalne, regionalne i/ili globalne zajednice danas su neki od vodećih i temeljnih metanarativa znanstveno-istraživačkog rada društvenih, ali i humanističkih te prirodnih znanosti. Definirat će se pojam održivosti, kao i održivog razvoja imajući u vidu potrebu unošenja razjašnjenja navedenih metanarativa u postojeći socioekonomski kontekst razvoja lokalnih pa i regionalnih prostora i pripadajućih ljudskih zajednica. U Hrvatskoj enciklopediji (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44778>, 22. 12. 2016.) o održivom razvoju može se naći sljedeće tumačenje:

Održivi razvoj (uravnoteženi razvoj, postojani razvoj), ekonomski razvoj koji u potpunosti uzima u obzir djelovanje ekonomske aktivnosti na okoliš i osniva se na obnovljivim izvorima dobara. Naziv je prva upotrijebila britanska političarka Barbara Ward 1969., a preporučeno je i uveden u praksu na Konferenciji o okolišu i razvoju UN-a u Rio de Janeiru 1992. Osnovna je postavka održivoga razvoja: povećanje dobrobiti mjeri se povećanjem kvalitete života pojedinca i sveukupnog stanovništva, a ne povećanjem količine proizvedenih ili utrošenih materijalnih dobara ili energije. Neusklađenost interesa i usmjerenja različitih skupina i država o prvenstvima ciljeva razvoja, uzrokom je neujednačenosti razvojnih planova pojedinih zemalja, regija ili kontinenata. Manje razvijene zemlje smatraju planove održivoga razvoja ograničenjima koja im nameću razvijene i tehnološki moćne zemlje, koje su svoj razvoj u prošlosti postigle upravo intenzivnim iskorištavanjem okoliša i odlaganjem štetnog otpada. Održivi razvoj, iako nepotpuno definiran i otvoren za različita, pa i djelomično suprotstavljena tumačenja, ulazi kao načelo u strategije razvoja svih zemalja. UN, preko Komisije za održivi razvoj (Commission for Sustainable Development – CSD) procjenjuje postignuti napredak u geografskim, ali i tematskim cjelinama te daje preporuke.

U ovom dijelu rada bit će analizirane posebno one sastavnice pojmova održivosti i održivog razvoja koje se u cijelosti ili djelomično primjenjuju u kontekstu

razvoja i razvojnih politika lokalnih zajednica, regionalnih, ali i širih prostorno-kulturoloških cjelina. Autor će na taj način pokušati kroz prizmu održivosti pojasniti koncept socioekonomskog modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama.

3.1. Održivost: definiranje i značenje

Pojam održivosti i održivog razvoja kako na lokalnoj i regionalnoj razini, tako i na razini nacija-država te globalnih aspekata ljudskog rasta i razvoja zadnjih je desetljeća postao jedan od rijetkih znanstvenih ideja, ali i ideologija koji je u tolikoj mjeri privukao pozornost akademske zajednice te menadžmenta iz realnog ekonomskog sektora. U akademskoj zajednici, a posebno u onom njenom dijelu koji se definira kao turistička akademska zajednica, i pratećoj literaturi, održivost je formalno promovirana 1987. u izvješću Svjetske komisije za okoliš i razvoj pod naslovom „Naša zajednička budućnost“, a koje je (izvješće op.a.) među razvojnim ekspertima, znanstvenicima i u široj javnosti poznatije kao Brundtlandovo izvješće po predsjednici Vlade Norveške, koja je ujedno bila i predsjednica komisije, Gro Harlem Brundtland. Ovo izvješće je odredilo prvu definiciju održivog razvoja koja je postala najcitiranijom kako u znanstvenoj literaturi, tako i u realnom sektoru. U tom izvješću održivi razvoj se definira kao „razvoj koji zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja mogućnosti budućih generacija da zadovolje svoje potrebe“ (WCED, 1987: 43). I bez obzira što sama ideja održivog razvoja svoje korijene ima u ranijim idejama koje su pratile sve brži i brži rast i razvoj nekih velikih dijelova zemlje u cijelosti te njihovih pripadajućih nacija-država, tek s krajem dvadesetog stoljeća ideja održivog razvoja počela je, više ili manje, biti primjenjivana u praksi. Tome su značajno pridonijele globalne posljedice zagađenja i onečišćenja te zatopljanje koje se osjeća gotovo na svakom koraku i gotovo svugdje. Za potrebe ovoga rada autor je konzultirao literaturu koja se isključivo ili dijelom bavi održivošću, održivim razvojem te održivim turističkim razvojem nastojeći spoznati što je više moguće kako bi studija slučaja Pakoštane imala svoju valjanu znanstvenu podlogu (Boley,

McGehee, Perdue, 2014; Vukonić, Čavlek et al., 2001; Cerina, Markandya, McAleer, 2011; Harris, Griffin, Williams, 2002; Weaver, 2006; Lanza, Markandya, Pigliaru, 2005; Mowforth, Munt, 2008; Richards, Hall 2002; Redclift, Springett, 2015; Bartelmus, 2013; Vaz, Nijkamp, Rastoin, 2009; Atkinson, Dietz, Neumayer, 2007; Fyall et al., 2009; Hill, Gale, 2009; Robinson, Picard, 2006; Coccossis, Nijkamp, 1995; Middleton, Hawkins, 1998; Sofield, 2003).

U kontekstu turističkog sustava kojim se u najvećoj mjeri i bavi ovaj rad, moguće je navesti prihvaćenu definiciju održivog turističkog razvoja koju je 1993. ponudila agencija Ujedinjenih naroda Svjetska turistička organizacija (WTO, 1993: 7, sa sjedištem u Madridu, koja ističe da je „održivi turizam turizam koji zadovoljava potrebe sadašnjih turista i receptivnih destinacija i u isto vrijeme štiti i povećava mogućnosti za budućnost“. Temeljem gore navedenih odrednica održivog razvoja te održivog turističkog razvoja, ali i naknadnom analizom proučavane literature, moguće je, za potrebe ovoga rada, istaknuti bitne sastavnice održivog (turističkog) razvoja koje se mogu pronaći u gotovo svim socioekonomskim kontekstima ideologije održivosti:

- (1) održivost je usmjerena na dugoročno promišljanje, planiranje i djelovanje s ciljem kreiranja dugoročnih mogućnosti za optimalni kontinuirani rast i razvoj ljudske zajednice;
- (2) održivost je usmjerena na osiguranje koristi za lokalnu zajednicu – kako socioekonomske, tako i kulturološke i ekološke prirode;
- (3) održivost je princip na temelju kojega je moguće minimizirati negativne posljedice rasta i razvoja, a maksimizirati pozitivne rezultate razvojnih strategija, taktika i aktivnosti;
- (4) održivost u cjelosti poštuje optimalne operetne kapacitete lokalnih i regionalnih prostornih cjelina unutar kojih se manifestira;
- (5) održivost je alat za realizaciju ideje jednakosti i pravedne distribucije koristi, kako među svim članovima određene lokalne zajednice, tako i intergeneracijski, ali i transregionalno.

U gore navedenim temeljcima koncepta održivosti i održivog razvoja moguće je uočiti da se kao jedan od najvažnijih pojmova ističe pojam opterećenog kapaciteta prostora djelovanja određene ljudske lokalne zajednice u određenom prostorno-vremenskom kontekstu. Dakle, ideja vodilja održivog turističkog razvoja u kontekstu lokalne zajednice temelji se na percepciji, prepoznavanju i uvažavanju granica razvojnih kapaciteta. U Rječniku turizma (Vukonić, Čavlek et al., 2001: 261) stoji sljedeće određenje opterećenog kapaciteta:

Opterećeni kapacitet, ili kapacitet nosivosti, mogućnost podnošenja, odnosno prag, tj. gornja granica turističkih aktivnosti iznad koje dolazi do zasićenosti (saturiranosti) prostora. Ako turiste shvatimo kao statičan element sustava turizma, onda se koncepcija opterećenog kapaciteta svodi na njihove mogućnosti podnošenja kvalitete, standarda i svega onoga u destinaciji što određuje kvalitetu njihova iskustva. To pak određuje njihov stav u odnosu na osnovno pitanje potrošačkog izbora, tj. je li dobivena vrijednost jednaka novcu koji su bili spremni platiti za dano turističko iskustvo, bez obzira na oblik te kupovine. Prema tome, opterećeni kapacitet se može shvatiti i kao posljedica i kao mogući optimalni program. On odražava potrebu kretanja ka poželjnom (optimalnom), ali isto tako je putokaz eliminiranja nepoželjnog. Osim fizičke saturacije prostora, dolazi do degradacije okoliša i sa sociokulturnog aspekta, te do smanjenja zadovoljstva gostiju (tzv. psihološka saturacija), što na kraju rezultira opadanjem gospodarske koristi od daljnjeg razvoja turizma. (...) Zato je opterećeni kapacitet u destinaciji određen prirodnim, ekonomskim, političkim, kulturnim, infrastrukturnim i drugim životnim i poslovnim aktivnostima turista.

U ovom kratkom objašnjenju pojma opterećenog kapaciteta moguće je uočiti određenu pozitivnu usmjerenost prema jednoj temeljnoj sastavnici turističkog sustava, a to su sami turisti. Izgledno je da su autori gore navedene definicije u samu bit postojanja turističkog sustava smjestili ono što smatraju da je u isto vrijeme i njegovo ishodište, ali i njegov konačni proizvod – turist. Jer bez turista ne bi bilo niti turističkog sustava, niti turizma – lokalno, regionalno i/ili globalno. A to je jedna temeljna činjenica koju mnogi lokalni, regionalni i nacionalni turistički eksperti, planeri i predstavnici vlasti sustavno zanemaruju i, gotovo bi se moglo reći, odbacuju.

To grubo odbacivanje same biti postojanja turističkog sustava i turističkog gospodarenja, autor može plastično predočiti u jednoj indikativnoj rečenici koju već više od trideset godina sluša – rečenici koju je nebrojeno puta čuo od strane svih struktura dionika koji predstavljaju turistički gospodarski sustav određene lokalne ili regionalne zajednice, a koja glasi: *Što te briga za njih (turiste op.a.), doći će drugi*. Ova rečenica u sebi sadrži svu simboliku vulgarizirajućeg, predatorskog i konzervativnog metalnog stava, otkrivajući razloge zašto na ovim prostorima turizam još uvijek kroči kao kroz gustu, neugodnu maglu koja je sama zamagljena masovnošću turističkih dolazaka, a ne kao kroz mirisna polja prepuna zamamnih buketa proizvoda, usluga i doživljaja koji će rezultirati zadovoljstvom, potrošnjom, povratkom i održivošću.

U ovom dijelu rada postoji potreba dodatnog razjašnjenja pojmova pa ćemo se ovdje podsjetiti što u Rječniku turizma (Vukonić, Čavlek et al., 2001: 261) stoji pod natuknicom „opteretni kapacitet turističkih resursa“:

Svjesno, razumno i opravdano ograničavanje opterećenja i iskorištavanja prostora, odnosno turističkih resursa do praga ili granice koja uz minimalne negativne posljedice omogućuje optimalno korištenje turističkih resursa. Razumno ograničavanje iskorištavanja prostora najefikasniji je način aktivne zaštite. Svrha mu je iznalaženje optimalnih mjera i dimenzija razvoja kojim se neki resurs može trajno opteretiti a da pritom ne dođe do narušavanja temeljnih vrijednosti prirodne sredine, odnosno ekološke ravnoteže prostora, te karakteristika i atraktivnih svojstava resursa.

Iz gornjeg navoda moguće je izdvojiti da prihvaćanje filozofije održivog razvoja lokalne zajednice i aktivno sudjelovanje u provođenju politika koje se temelje na konceptu održivog razvoja zahtijeva razumno i svjesno odnošenje prema sebi, članovima svoje lokalne, regionalne i nacionalne zajednice te prihvaćanje stava da se postojeći resursi (prirodni i ekološki, ekonomski, društveno-kulturološki, politički itd.) koji stoje na raspolaganju ne moraju „a priori“ iskoristiti i eventualno iscrpiti odmah i bez odlaganja, s ciljem maksimiziranja dobiti gospodarskih subjekata koji djeluju na prostoru određene lokalne zajednice i/ili kreiranja iluzije da je određena lokalna vlast izuzetno kompetentna i profesionalna.

Isti autori (Vukonić, Čavlek et al., 2001: 262) krajnje analitički pristupaju razjašnjenju fenomena održivosti s posebnim naglaskom na funkcioniranje turističkog sustava, pa ovdje možemo navesti njihovu definiciju sintagme „opretnog kapaciteta turističkog okruženja“:

Širi pojam od opterećenog kapaciteta turističkih resursa, a odnosi se na iznalaženje optimalnih mjera i dimenzija razvoja turizma u turističkoj destinaciji s obzirom na prag ekološke tolerancije, ali i na prag tolerancije domicilnog stanovništva i prag tolerancije turista, a svrha mu je iznalaženje ukupnog praga tolerancije, da ne bi došlo do: 1. narušavanja ravnoteže prirodne sredine, 2. promjena demografske i socijalne strukture domicilnog stanovništva, 3. narušavanja i uništenja kulturnih i etnosocijalnih vrijednosti domicilnog stanovništva, 4. narušavanja prostornog standarda i prostornog komfora turista.

U navedenom objašnjenju predmetnog pojma bilo bi zanimljivo istaknuti njegov zadnji dio, odnosno onaj dio objašnjenja koji se nalazi iza rednog broja 4. Ovo narušavanje prostornog standarda i prostornog komfora turista i posjetitelja je zadnjih desetak godina sve više i više prisutno u hrvatskom turizmu. Naime, svjedoci smo da se u Hrvatskoj opterećeni kapacitet turističkog okruženja niti poštuje niti razumije, a tome kao dokaz stoji činjenica da se već godinama tijekom turističke sezone u eksponencijalno rastućem broju kupališnih destinacija koje ovise o masovnom turizmu odvijaju sve ružniji i nasilniji „ratovi šugamana“³. Raspoloživi opterećeni kapacitet kupališnih resursa je već odavno premašen zbog nekontrolirane izgradnje sekundarnih smještajnih kapaciteta, kao i zbog monokulturnog turističkog sustava koji je gotovo u cijelosti usmjeren na masovni, kupališni turizam s izrazitom sezonalnošću. I ovaj rad je u neku ruku pokušaj da se turistički planeri i lokalne zajednice upute prema razvoju održivih i odgovornih sastavnica turističkog sustava i

³ „Ratovi šugamana“ ili ratovi ručnika se odnose na jedan od temeljnih indikatora prekoračenja opterećenog kapaciteta plažnih resursa sve većeg broja primorskih turističkih destinacija Hrvatske. Naime, zbog kroničnog nedostatka prostora na plažama, turisti su tijekom zadnjih nekoliko godina počeli ostavljati svoje ručnike tijekom noći, odnosno ograđivati inače slobodan prostor u neposrednoj blizini mora, a time i pristup moru za ostale ljude. Posljedično dolazi do otvorenog konflikta između članova lokalne zajednice i turista te između samih turista za mjesto na plaži.

turističkog gospodarenja na lokalnoj, regionalnoj i nacionalnoj razini. Još jedan primjer zanemarivanja održivosti prostorne cjeline je Dubrovnik sa svojim već uobičajenim gužvama u staroj gradskoj jezgri koje uzrokuju posjetitelji s kruzera tijekom nekoliko jutarnjih sati (<http://www.slobodnadalmacija.hr/dalmacija/dubrovnik/clanak/id/104992/>, 11/12/2016). Ovdje se već radi o značajnom ugrožavanju turističkog iskustva tijekom razgledavanja, Dubrovnika što stvara nezadovoljstvo doživljenim i smanjuje potrošnju turista i posjetitelja. I kao treći primjer odsustva održivog planiranja razvoja lokaliteta i postojećih prirodnih i antropogenih resursa možemo navesti Nacionalni park Plitvička jezera gdje je čak i UNESCO morao intervenirati s ozbiljnim upozorenjem vezanim za nekontroliranu i intenzivnu izgradnju smještajnih kapaciteta te narušavanje prirodne ekološke ravnoteže, a ujedno i temeljne resursne osnove na kojima se temelji atraktivni potencijal tog prostora (<http://www.vijesti.rtl.hr/novosti/hrvatska/1954369/unesco-zabrinut-plitvicka-jezera-preopterecena-turistima-i-preizgradjena-apartmanima/>, 11/12/2016).

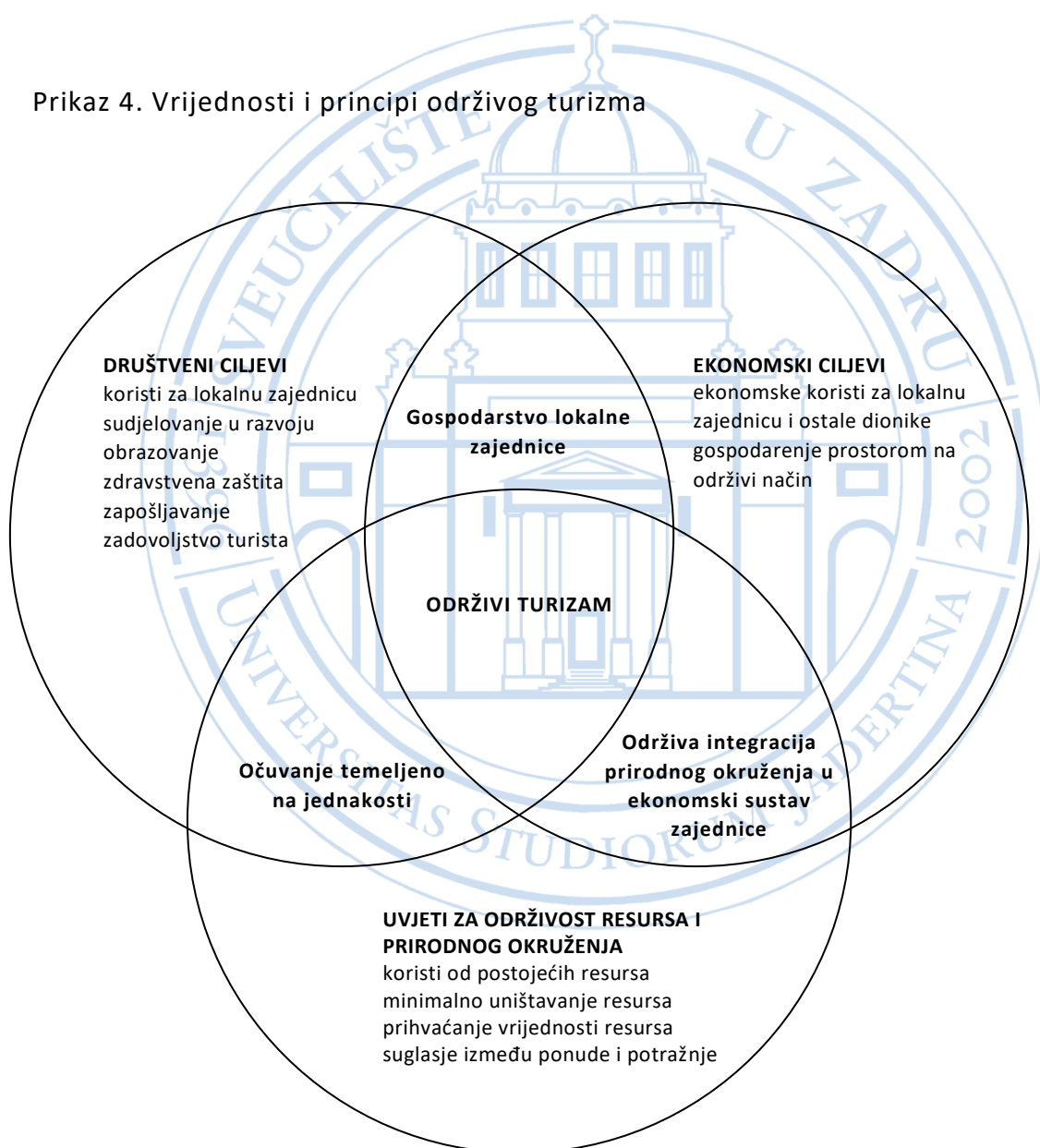
Fragmentirana priroda turističkog sustava, kao i sezonalnost u najvećem dijelu prostorno-vremenskog konteksta u kojem se odvija naš turizam, neminovno dovodi do zanemarivanja i odbijanja koncepta održivog razvoja lokalne zajednice te sukladno tome i održivog turističkog razvoja turističkih destinacija koje najčešće u cijelosti koincidiraju s pojmom lokalne zajednice. Većina predstavnika lokalnih, regionalnih i nacionalnih vlasti i državnih institucija odbija značajno uključivanje u kreiranje turističkih politika i razvojnih okvira temeljenih na održivom turizmu pa ograničavaju svoja djelovanja na promotivne aktivnosti, zakonske okvire koji oblikuju turističko gospodarstvo te eventualno povremene intervencije u neophodnu infrastrukturu koja će služiti kako dionicima lokalne zajednice, tako i turistima koji se odlučuju za posjet i boravak u njima.

Značaj održivog razvoja lokalne i/ili regionalne zajednice, a samim time i održivog turističkog razvoja, ogleda se u činjenici da je turistički sustav po svojim temeljnim sastavnicama okrenut prema filozofiji i ideologiji održivosti s obzirom da je to sustav gospodarenja i eksploatacije i fizičkog i društvenog okruženja, dakle i

lokalna zajednica i svi njeni dionici i lokalno prirodno okruženje sa svojim resursima predstavljaju temeljne proizvode gospodarskih subjekata u turizmu u određenom prostorno-vremenskom kontekstu – izvori prihoda pronalaze se u članovima lokalne zajednice koji žive u određenom prirodnom okruženju.

Ovdje bi bilo prikladno prikazati model principa i vrijednosti održivog turizma kojega su predložili Hall, Jenkins i Kearsley (1997).

Prikaz 4. Vrijednosti i principi održivog turizma

Izvor: autor (prema Hall, Jenkins, Kearsley, 1997)

Iz gore prikazanog modela moguće je zaključiti da se održivi turizam usmjerava na aktivnosti održanja, ali i snaženja prirodnih i sociokulturnih prednosti lokalne destinacije, djelujući pozitivno na mogućnosti za kontinuirani rast kvalitete života svih članova lokalne zajednice. Djelujući s gore navedenim ciljevima, održivi turizam u isto vrijeme nastoji maksimizirati osjećaj zadovoljstva, emocionalno i cjelovito iskustvo svih turista i posjetitelja, kao i svih lokalnih i globalnih gospodarskih subjekata koji imaju ekonomski interes iz svojeg angažmana u organiziranju turističkih dolazaka i svih turističkih aktivnosti na prostoru određene lokalne zajednice, garantirajući povrat svih njihovih investicija u lokalnu zajednicu. I kao poseban kvalitativan iskorak koji koncept održivog turizma promovira kroz svoje politike i razvojne strategije, možemo istaknuti element pravednosti, odnosno što pravednije distribucije ekonomskih i društvenih koristi koje održivo turističko gospodarenje resursima i prostorima nosi sa sobom. Ideja pravednosti je u filozofiji održivog turističkog razvoja lokalne zajednice karakterizirana binarnim aktivnostima uvođenja koncepta pravednije distribucije koristi od turizma kako među svim sastavnicama lokalne zajednice – bez obzira jesu li izravno ili neizravno povezane s poslovanjem u turizmu – a posebno između sadašnjih dionika lokalne zajednice i ekonomskih subjekata koji žive od turizma i budućih generacija svih onih koji će živjeti na prostoru lokalne zajednice i zadovoljno dočekivati buduće generacije turista i posjetitelja. I kao određeni imperativ održivog razvoja autor ponovno ističe ideju održivog opterećenog kapaciteta prostora i svih živućih sastavnica lokalne zajednice. Svjedoci smo brojnih uznemirujućih socioekonomskih indikatora o negativnim ishodima nekontroliranog porasta turističkih dolazaka i noćenja koji neizbježno vode prema uništavanju atraktivne resursne osnove lokalne zajednice, bez obzira radi li se o prirodnim, odnosno naslijeđenim atrakcijama ili o sociokulturnim karakteristikama živuće lokalne zajednice koja svojim kulturnim identitetom, običajima, tradicijskom kulturom i etnografskim karakteristikama privlači ekonomski vrlo zanimljive tipove turista kao što su kulturni turisti. Upravo kulturni turisti prvi odustaju od boravka i potrošnje u određenoj destinaciji ukoliko uoče da je preskočen opterećeni kapacitete prostora unutar određene

destinacije/lokalne zajednice ili da se mogu percipirati negativni pokazatelji prekoračenja praga tolerancije među članovima lokalne zajednice ili pak među samim turistima i posjetiteljima. A bez kulturnog turizma nije moguće osigurati očuvanje posebnog kulturnog identiteta određene lokalne zajednice.

3.2. Održivost razvojnih opcija lokalne zajednice

U ovom dijelu rada autor će se usmjeriti na analizu i objašnjenje nekih temeljnih sastavnica održivosti koje se nalaze u ideji razvoja i rasta određene lokalne zajednice. Da bi određena lokalna zajednica mogla uspješno integrirati u svoje razvojne strategije, planove i aktivnosti ono što joj se u određenom trenutku nalazi na raspolaganju unutar svojeg prostora, potrebno je posebno voditi računa o kreiranju funkcionalne sinergije između najvećeg broja dionika koji su izravno i neizravno odgovorni za eventualni rast i razvoj zajednice. U tom vidu možemo navesti da se suradnja i ostali vidovi interakcije mogu analitički podijeliti na dva različita vida (prilagođeno prema Pike, Rodriguez-Pose, Tomaney, 2006):

a) Aktivnosti zblizavanja (eng. „bonding“) – usmjerene su prema kreiranju povjerenja i suradničke interakcije između različitih pretežito homogenih dionika unutar određene lokalne zajednice, primjerice svih dionika lokalne zajednice koji su implicitno uključeni u turistički sustav unutar destinacije. Ovdje imamo u vidu i ekonomske i sociokulturne aktivnosti jer bez njihove korelacije nije moguće realizirati bilo kakvu dugoročnu, odnosno održivu bliskost agenata rasta i razvoja unutar lokalne zajednice.

b) Aktivnosti premošćivanja (eng. „bridging“) – usmjerene su prema kreiranju razumijevanja, prihvaćanja i zadovoljavajuće razine tolerancije između različitih pretežito heterogenih dionika kao unutar lokalne zajednice, tako i prema agentima koji dolaze izvana, primjerice između članova lokalne zajednice koji se bave uzgojem peradi ili domaćih životinja i članova lokalne zajednice koji su izravno uključeni u turistički sustav unutar destinacije. Uspješne aktivnosti premošćivanja su one koje

vode prema porastu tolerancije, prema sustavnoj komunikaciji ponekad suprotstavljenih interesa ili vrijednosti i prema konsenzusnim ishodima koji mogu osigurati održivi rast i razvoj određene lokalne zajednice.

Suradnički odnosi unutar lokalne zajednice uvjet su bez kojega je nemoguće uopće razmišljati o održivom holističkom razvoju u određenom prostorno-vremenskom kontekstu. Kada razmišljamo o oblicima suradnje koji postoje unutar određene lokalne zajednice, tada se može pozvati na Theobalda (2005: 63) koji govori o sljedećim oblicima suradnje:

a) Horizontalna suradnja – koja se odvija između onih socioekonomskih dionika unutar lokalne zajednice koji su po svojoj biti tržišni konkurenti, bez obzira radi li se ovdje o javnom ili realnom sektoru. Primjerice, horizontalna suradnja na razini Općine Pakoštane može se odnositi na zajedničko korištenje javnih plaža koje su kao temeljna resursna osnova na raspolaganju svim masovnim, kupališnim turistima koji se nalaze unutar lokalne zajednice, bez obzira jesu li smješteni u primarnim smještajnim kapacitetima ili kod domaćina u njihovim sobama i apartmanima.

b) Vertikalna suradnja – koja se odvija između različitih sastavnica unutar lokalne zajednice koje su neposredno usmjerene jedna na drugu kroz proces ponude i potražnje proizvoda, usluga i iskustava u određenom socioekonomskom polju koje postoji u lokalnoj zajednici, primjerice u turizmu. Pa tako možemo navesti kao klasičan primjer vertikalnu suradnju u Općini Pakoštane koja postoji tijekom turističke sezone između kupališnih turista i svih oblika ugostiteljskih struktura koje su im na raspolaganju unutar destinacije.

c) Dijagonalna suradnja – koja se odvija između različitih socioekonomskih sastavnica unutar lokalne zajednice koje se u cijelosti razlikuju po svojim gospodarskim aktivnostima. Primjerice, u Pakoštanima takav vid suradnje postoji na zadovoljavajućoj ili nešto manje zadovoljavajućoj razini između dionika koji se bave poljoprivredom i proizvodnjom hrane, na jednoj strani, te ugostiteljskog sektora, ali i samih turista-potrošača, na drugoj strani.

Zajednički rad na realizaciji razvojnih potencijala lokalne zajednice je cilj, ali i proces pomoću kojega je moguće napraviti kvalitativne iskorake prema boljem životu članova lokalne zajednice, ali i svih vanjskih korisnika koji kratkotrajno i povremeno borave na prostoru zajednice. Aktivnosti na poboljšanju svih oblika suradnje (horizontalnih, vertikalnih i dijagonalnih) zahtijevaju prihvaćanje brojnih uvjeta koji oblikuju interakciju članova lokalne zajednice. Među uvjetima koji su nužni za osiguranje suradnje mogu se izdvojiti neki temeljni kao što su (Theobald, 2005: 65):

- (1) Suradnja zahtijeva priznanje intersektoralne međuovisnosti unutar lokalne zajednice, a posebno u dijelu strateških planiranja i upravljanja razvojnim procesima;
- (2) Suradnja zahtijeva prihvaćanje ideje o socioekonomskoj dobiti za sve pojedince, kao i za sve gospodarske subjekte i javne institucije koje djeluju unutar lokalne zajednice;
- (3) Suradnja zahtijeva nepristrano prihvaćanje zajedničkih donesenih odluka o aktivnostima i ciljevima usmjerenih prema razvoju lokalne zajednice;
- (4) Suradnja zahtijeva da se svi ključni i temeljni dionici unutar određene lokalne zajednice na jednakovrijedan način uključe u procese strateškog planiranja i provedbe razvojnih planova, ciljeva i aktivnosti;
- (5) Suradnju je moguće realizirati ukoliko sve interesne skupine prihvate zajedničkog medijatora koji će osigurati protok informacija i zadovoljavajuću interakciju između suprotstavljenih interesnih skupina i gospodarskih konkurenata unutar određene lokalne zajednice;
- (6) Suradnja zahtijeva kreiranje prihvatljive razvojne vizije lokalne zajednice temeljene na održivom razvoju turizma i komplementarnih gospodarskih grana, uz jasno definirane kratkoročne i dugoročne strategije. Isto tako je važno ustanoviti sustavnu i kontinuiranu kontrolu i evaluaciju svih agenata i svih aktivnosti dionika uključenih u procese promjena na prostoru lokalne zajednice.

Standardi suradnje unutar temeljnih dionika lokalne zajednice koji su ključni za osiguranje razvojnih potencijala trebaju zadovoljiti indikatore koji su usmjereni na proces, izvedbu i učinkovitost. Indikatori procesa unutar lokalne zajednice, ali i unutar svake razvojne jedinice u lokalnoj zajednici ukazuju na cjelovitu angažiranost u menadžmentu razvojnih procesa u kronološkom kontekstu. Indikatori izvedbe usmjereni su na uspostavljanje razumljivih korelacija između različitih gospodarskih subjekata i interesnih grupa na prostoru lokalne zajednice koji zbog svojih različitih struktura mogu imati nejednake pokazatelje razvojnih procesa. I konačno, indikatori učinkovitosti su usmjereni na kronološki kontekst unutar kojega se mogu apstrahirati ishodi razvojnih procesa i aktivnosti kao pokazatelji holističke suradnje na efikasnom razvoju određene lokalne zajednice. S obzirom da se standardi suradnje mijenjaju tijekom vremena provedenog u realizaciji razvojnih potencijala lokalne ili regionalne zajednice, potrebno ih je nadograđivati i poboljšavati u konsensualno prihvaćenom vremenskom kontekstu. Na taj način moguće je osigurati legitimitet i kredibilitet prihvaćenih razvojnih strategija i planova od strane svih sastavnica lokalne zajednice koja je prihvatila ideju rasta i razvoja u svom prostorno-vremenskom kontekstu.

U ovom dijelu rada bilo bi korisno razjasniti teoriju dionika s obzirom da se model održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama izravno naslanja na koncept holističkog sudjelovanja svih članova lokalne zajednice u raspodjeli postignutih ishoda razvoja. Frooman (1999., prema Theobald, 2005.) ističe da bilo koja teorija dionika treba odgovoriti na tri sljedeća pitanja:

- (1) Tko ili što su dionici?
- (2) Što oni žele?
- (3) Kako će doći do onoga što žele?

Odgovorani menadžment jedini je u stanju na racionalan način odgovoriti na gore postavljena pitanja koja se odnose kako na poslovanje bilo kojeg gospodarskog subjekta, tako i na zadovoljavajući razvoj lokalne zajednice u cjelini. „Menadžment dionika je način organizacijskog djelovanja pomoću kojega se u određenom

gospodarskom subjektu i/ili određenoj lokalnoj zajednici poštuju interesi i preokupacije dionika“ (prilagođeno prema Theobald, 2005: 234). Freeman (1997., prema Theobald, 2005.) predlaže četverostupanjski model menadžmenta dionika:

- (1) identifikaciju (mapiranje op.a.) svih grupa dionika u odnosu na zadane ishode;
- (2) za svaku izdvojenu grupu dionika je potrebno jasno naznačiti o kojem se ulogu radi te koliko je on važan za konačne ishode;
- (3) treći stupanj menadžmenta analizira u kojoj mjeri su potrebe i očekivanja svake grupe dionika ispunjene u određenom kronološkom slijedu;
- (4) u zadnjem stupnju potrebno je izvršiti prilagodbu politika i prioriteta s ciljem zadovoljenja onih interesa dionika koji još uvijek nisu zadovoljeni.

Moguće je iz prethodnog zaključiti da su dionici u kontekstu razvojnih politika određene lokalne zajednice svi članovi zajednice koji na bilo koji način, više ili manje, imaju interes u probitku zajednice kojoj pripadaju. Dakle, dionici razvojnih strategija i aktivnosti na prostoru lokalne zajednice u većoj ili manjoj mjeri preuzimaju na sebe rizik koji proizlazi iz mogućih ograničenja, gubitaka ili šteta do kojih mogu dovesti manjkave ili nedovoljno uspješne razvojne strategije. Clarkson (1995., prema Theobald, 2005.) napominje da je moguće „raščlaniti dvije različite razine dionika unutar određenog gospodarskog subjekta“. Primarni dionici su oni koji bez čijeg kontinuiranog i angažiranog sudioništva gospodarski subjekt ne može preživjeti – postoji visoka razina međuovisnosti između primarnih dionika i gospodarskog subjekta. Sekundarni dionici su oni koji imaju utjecaj ili su pod utjecajem aktivnosti gospodarskog subjekta, ali koji u isto vrijeme nisu od presudne važnosti za održivost subjekta u određenom vremenskom kontekstu. Dakle, sekundarni dionici mogu biti izrazito heterogeni po svojim karakteristikama i mada nisu izravno angažirani u djelovanje gospodarskog subjekta, mogu na njega utjecati i isto tako imaju određene koristi, ali i rizike vezane za sudioništvo (ibid., 2005).

Temeljeći se na teoriji o menadžmentu dionika koju je razradio Freeman (1984), moguće ju je prilagoditi teoriji održivog razvoja lokalne zajednice, odnosno

određene turističke destinacije. Prije samog uvida u ideju prilagodbe gore navedene teorije, za potrebe ovoga rada moguće je kazati da je turistička destinacija (lokalna zajednica) određeni prostorno-vremenski antropogenizirani kontekst unutar kojega se konzumiraju turistički proizvodi, pružaju usluge u turizmu i kreira cjelovito turističko iskustvo. Lokalna zajednica se u ovom kontekstu može promatrati kao fleksibilni korporacijski brend sastavljen od mnogobrojnih i različitih resursa koji se mogu nadopunjavati i preklapati, a kojima je cilj kreirati prepoznatu privlačnost na globalnoj razini. Na taj način kroz određeno vrijeme moguće je razviti turističku konkurentnost lokalne zajednice – sposobnost kontinuiranog rasta turističke potrošnje na prostoru lokalne zajednice uz kreiranje zadovoljavajućeg pamtljivog iskustva kod turista i posjetitelja na temelju konzumiranih proizvoda i usluga te uz postojano obogaćivanje kvalitete života članova lokalne zajednice.

Unutar određene lokalne zajednice menadžment dionika u vezi s održivim turističkim razvojem moguće je prema vremenskom redosljedu podijeliti u sljedeće etape (prilagođeno prema Theobald, 2005):

1. Identifikacija i mapiranje svih dionika lokalne zajednice u odnosu na održivi turistički razvoj. Kao realni dionici lokalne zajednice najčešće se navode: (a) turistički gospodarski subjekti koji posluju na prostoru lokalne zajednice, (b) prirodno okruženje i (c) individue, obitelji i svi ljudi koji žive na prostoru lokalne zajednice. Turistički poslovni subjekti koji djeluju na prostoru lokalne zajednice odgovorni su za oblike, sadržaj i opseg turističkih kretanja, kao i financijske transakcije koje se odvijaju između njih i vanjskih poslovnih subjekata. Usluge prijevoza, nuđenja hrane i pića, iznajmljivanja smještajnih kapaciteta te kreiranja cjelovitog turističkog iskustva predstavljaju temeljne aktivnosti obrtnika i poduzeća koje posluju na prostoru lokalne zajednice. Njihova odgovornost za održivi razvoj zajednice i održivo poslovanje u turističkom sustavu lokalne zajednice vezana je za kreiranje što većeg broja kvalitetnih radnih mjesta, osiguranje redovitog dohotka zaposlenim članovima lokalne zajednice te aktivnosti na osiguranju konkurentnosti i inovativnosti poslovanja u lokalnom turističkom sustavu. Prirodno okruženje na kojem počiva život lokalne zajednice važan je dio opstanka, rasta i razvoja te

održivosti ljudske zajednice u tom određenom prostoru. Prirodno okruženje je sastavljeno od prirodnih, antropogenih i kulturnih resursa o kojima ovisi turistički gospodarski sektor i bez kojih ne bi postojala turistička atrakcijska osnova lokalne zajednice, odnosno turisti ne bi imali razloga za posjećivanje, boravak i potrošnju na prostoru lokalne zajednice. Prihvatni opteretni kapacitet prirodnog okruženja lokalne zajednice, a posebno onog njegovog dijela koji se definira kao prirodni turistički resurs (netaknuta priroda, pejzažne atrakcije, priobalni rubni pojas i plaže, more itd.) potrebno je pažljivo balansirati u odnosu na oblike turizma (kupališni-masovni turizam, avanturizam, sportski turizam, cikloturizam, eno-gastro turizam, kulturni turizam, agro-turizam itd.) i obujam turističkih kretanja tijekom godine. I kao treći temeljni dionički aspekt pojavljuju se članovi (mještani) lokalne zajednice bez obzira jesu li intrinzično ili ekstrinzično povezani s turističkim sustavom lokalne zajednice.

2. Mapirati uloge (potencijalne i realne interese) i važnost svake grupe dionika na prostoru lokalne zajednice. Važnost, odnosno značenje svake grupe dionika, odnosno svakog dionika na prostoru lokalne zajednice ne treba se mjeriti u odnosu na njihovo financijsko bogatstvo, kadrove ili informacije kojima raspolažu, već u odnosu na njihov doprinos održivom turističkom razvoju na prostoru lokalne zajednice, dakle na prostoru koji se definira kao cjelovita i prepoznatljiva turistička destinacija. Turistički gospodarski subjekti žele dugoročne pozitivne poslovne rezultate, porast profitabilnosti i nove poslovne prilike. Na razini države, Vladu zanima optimalno korištenje raspoloživih resursa uz njihovo odgovorno i održivo trošenje kao i porast zapošljavanja. Ekonomski razlozi razvoja turizma na prostoru lokalne zajednice nalaze se u kreiranju novih radnih mjesta, diversificiranju gospodarskih aktivnosti, porastu prihoda po kućanstvima te porastu uplate poreza kao jednog od najznačajnijih prihoda države. Zaštita blagostanja svih dionika lokalne zajednice te unapređenje svijesti o kulturnoj posebnosti lokalne zajednice važni su sociokulturni faktori koji ohrabruju javni sektor da aktivno podržava turistički razvoj. Javni sektor na razini lokalne zajednice trebao bi voditi računa o raspodjeli koristi od turističkog razvoja kako onim dionicima lokalne zajednice koji imaju koristi od

turizma, tako i svim onim dionicima lokalne zajednice koji trpe štetu i podnose negativnosti koje proizlaze iz turizma. Pa tako možemo istaknuti da je dužnost lokalnih vlasti sustavno voditi računa o kvaliteti života svih dionika koji žive na prostoru lokalne zajednice. Moguće je napomenuti da mještani lokalne zajednice i turistički gospodarstvenici dijele zajednički interes oko ekonomske i sociokulturne održivosti; da turistički gospodarstvenici i državne institucije dijele zajednički interes vezan za ekonomsku i resursnu održivost na prostoru lokalne zajednice; te da članovi lokalne zajednice (mještani) i državne institucije dijele zajedničke interese vezane za održivo korištenje (trošenje) resursa kao i za njihovu zaštitu.

3. Jasno odrediti na koji način i u kojem omjeru su u danom trenutku ispunjene potrebe i očekivanja svake skupine dionika unutar lokalne zajednice. Ovdje je potrebno istaknuti da ni u kom slučaju nije dovoljno zadovoljiti se indikatorima i istraživanjima koja su isključivo usmjerena prema obradi i tumačenju turističkih pokazatelja na prostoru lokalne zajednice, već je od osobite važnosti voditi sustavna istraživanja vezana za interese i potrebe drugih grupa dionika na prostoru lokalne zajednice, odnosno analizirati pokazatelje ekoloških kretanja i situacija te utjecaja turizma na kulturu, vrijednosti i identitet dionika lokalne zajednice.

4. Promijeniti razvojne politike i aktivnosti na prostoru lokalne zajednice te ponovno odrediti prioritete vezane za one skupine dionika čiji interesi i potrebe nisu zadovoljeni tijekom turističkog rasta i razvoja na prostoru lokalne zajednice. Ovo u velikoj mjeri ovisi o sposobnosti i spremnosti javnog i realnog sektora na prostoru lokalne zajednice da poštuju različite interesne skupine dionika lokalne zajednice, te da djeluju na temelju povjerenja svih skupina dionika, a ne samo onih koji su, primjerice, direktno uključeni u turistički sustav na razini lokalne zajednice. Lokalna zajednica i njen turistički sustav u cijelosti ovise o kulturnim, prirodnim, društvenim, ekološkim i ekonomskim resursima i njihovoj kvaliteti, pa se zanemarivanje bilo koje od tih sastavnica može definirati kao neodgovorno i riskantno ponašanje koje ne vodi prema održivom razvoju lokalne zajednice.

3.2.1. Ključni ekonomski aspekti razvoja lokalne zajednice

Jedan od temeljaca rasta i razvoja životnih uvjeta populacije na prostoru određene lokalne i/ili regionalne zajednice je ekonomski aspekt koji u velikoj mjeri označava u kojoj razvojnoj fazi se nalazi određena lokalna zajednica. Tradicionalni ekonomski indikator razvoja i vjerojatno najviše korišten u argumentiranju očekivanih promjena koje bi se trebale dogoditi u određenom vremenskom kontekstu je domaći bruto proizvod kao mjera ukupne gospodarske aktivnosti u gospodarstvu određene lokalne zajednice. Izražava se u zbroju dodanih vrijednosti svih gospodarskih subjekata koji djeluju na prostoru određene lokalne zajednice. U prošlosti, a to se posebno odnosi na ruralne lokalne i regionalne zajednice, ekonomski rast se ogledao u porastu i brzini industrijske proizvodnje te uslužnih djelatnosti na štetu tradicionalnih oblika gospodarenja kao što su primjerice stočarstvo i poljoprivreda. Tijekom vremena, a posebno u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, postalo je očito da se broj siromašnih ne smanjuje, da se mogu uočiti sve veće i veće nejednakosti u distribuciji novostvorenih vrijednosti te mogućem porastu nezaposlenosti. Dudley Seers (1969, u Sharpley, Telfer, 2002: 25) je temeljem uočenih ograničenja tradicionalnog koncepta razvoja temeljenog isključivo na rastu ekonomskih transakcija, postavio nekoliko ključnih pitanja koja su u velikoj mjeri naznačila prekretnicu u poimanju fenomena socioekonomskog razvoja:

- (1) Što se događa sa siromaštvom?
- (2) Što se događa s nezaposlenošću?
- (3) Što je događa s nejednakostima?

Ukoliko su ova tri indikatora razvoja smanjena, onda bez ikakve sumnje možemo govoriti o pozitivnim razvojnim silnicama u određenoj lokalnoj zajednici pa i šire. Međutim, ukoliko su jedan ili više od gore navedenih indikatora u porastu u određenom prostorno-vremenskom kontekstu, onda uistinu ne možemo „govoriti o razvoju određene lokalne zajednice, pa čak i ukoliko je došlo do rasta bruto domaćeg proizvoda“ (Sharpley, Telfer, 2002: 25). Moguće je uočiti da se krajem

dvadesetog stoljeća fenomenu razvoja počelo pristupati na mnogo prihvatljiviji, holistički način. Razvoj određene lokalne zajednice je prije svega multidimenzionalni kontinuirani proces karakteriziran promjenama u društveno-kulturnim strukturama jednako kao i promjenama u rastu ekonomskih pokazatelja popraćenih smanjenjem nejednakosti, nezaposlenosti i siromaštva. Kada razmišljamo o temeljnim sastavnicama društveno-kulturnih struktura koje se nalaze u biti razvoja lokalne zajednice, tada najčešće mislimo o sljedećim vrijednostima (Barnett, 2005):

- (1) obiteljskim odnosima,
- (2) odnosima među članovima referentne grupe i šire,
- (3) odnosima na radnom mjestu,
- (4) zdravlju,
- (5) individualnim slobodama,
- (6) osobnim vrijednostima.

Ključni ekonomski aspekti razvoja lokalne zajednice uz gore navedene indikatore, odnosno vrijednosti, trebaju pomoći u definiranju ključnih strategija i razvojnih politika lokalne zajednice čiji ishodi bez sumnje trebaju voditi prema ekonomskim, institucijskim i društveno-kulturnim transformacijama cijele lokalne zajednice. Suradnja i međusobno bezuvjetno povjerenje u aktivnostima ekonomskog razvoja lokalne zajednice tako predstavljaju uvjet bez kojega nije moguće očekivati pozitivne ishode kod zadanih ciljeva vezanih za razvojne transformacije unutar lokalne zajednice.

Moguće je uočiti da se kod analize ekonomskih aspekata razvoja lokalne zajednice najčešće govori o potrebi sinergijskog učinka (Sharpley, Telfer, 2002):

- (1) akumulacije kapitala,
- (2) porasta obrazovane i vješte radne snage,
- (3) tehnoloških inovacija s ciljem bržeg i jednostavnijeg postizanja zadanih ekonomskih ciljeva u određenom vremenskom kontekstu.

Proširenje ekonomskih aktivnosti na prostoru lokalne zajednice s ciljem prikupljanja i gomilanja sredstava potrebitih za kontinuirani rast proizvodnje i

potrošnje kao temeljnih pokazatelja rasta životnog standarda, predstavlja bit akumulacije kapitala unutar lokalne zajednice. To onda bez sumnje vodi prema investicijama u ekonomsku infrastrukturu na prostoru lokalne zajednice (korištenje neiskorištenih resursa, izgradnja modernih komunikacija, poboljšanje cestovnih ili vodnih potencijala itd.) što opet olakšava integrirani pristup razvoju lokalne zajednice. Porast kompetentne radne snage na prostoru lokalne zajednice, drugi je nužan uvjet ekonomskog rasta. Tim više ukoliko se radi o domaćoj radnoj snazi, odnosno o kompetentnim članovima lokalne zajednice koji tu žive i zasnivaju obitelji. Tehnološki razvoj, kao i prihvaćanje inovativnih tehnologija, mnogi smatraju možda najvažnijim aspektom ekonomskog razvoja u određenom prostoru jer on vodi prema značajnim uštedama kako u kapitalu, tako i u raspoloživoj radnoj snazi, ali isto tako i u porastu visoko-obrazovane radne snage te inovativnih tehnoloških promjena koje vode prema daljnjoj akumulaciji kapitala na prostoru lokalne zajednice (Todaro, Smith, 2012). Analizom sadržaja u dostupnoj literaturi koja se bavi ključnim ekonomskim aspektima (Gibbs, 2002, Tribe, 2004, Lanza, Markandya, Pigliaru, 2005, Asefa, 2005, Cerina, Markandya, McAleer, 2011, Vanhove, 2011, Anglin, 2011) u razvoju kako lokalnih zajednica, tako i šire, moguće je uočiti da se uglavnom svi slažu oko temeljnih ekonomskih sastavnica turističkog sustava:

- Sustav atrakcija (prirodnih i antropogenih),
- Sustav za ugostiteljstvo (smještajni kapaciteti i restoraterstvo),
- Sustav transporta,
- Sustav organizatora putovanja i posredništva u turizmu,
- Sustav destinacijskog upravljanja i organizacije.

Kada govorimo o turističkoj potražnji, potrebno je istaknuti da se među temeljne ekonomske sastavnice koje oblikuju turističku potražnju ubrajaju (Vanhove, 2011: 51):

- prihodi („per capita“ ili po kućanstvu),
- raspoloživo vrijeme za dokolicu,
- cijene.

Postoji značajna razina slaganja oko činjenice da su raspoložive financije za tzv. „diskrecijsku potrošnju“ najvažnija sastavnica u kreiranju potražnje za uključivanjem u turistički sustav, odnosno odlazak na turističko putovanje. U rječniku turizma (Vukonić, Čavlek at al., 2001: 41) o ovom faktoru potražnje stoji:

Budžet turističkih potrošača, dio dohotka, odnosno suma prihoda i rashoda jednog domaćinstva namijenjenog turizmu u određenom razdoblju. Zovu ga još i diskrecijskim dohotkom. To je onaj dio dohotka koji je namijenjen isključivo turističkim potrebama domaćinstva ili pojedinih njegovih članova, dakle nakon što su podmirene njihove osnovne ili primarne potrebe [...]

Dakle, „diskrecijski dohodak“ namijenjen turističkoj potrošnji prva je od tri ekonomske nezavisne varijable koje oblikuju turističku potražnju u određenom prostorno-vremenskom kontekstu. Istraživanja su pokazala da postoji relativno velika elastičnost diskrecijskog dohotka, a to znači da ukoliko diskrecijski dohodak poraste za 1%, dolazi do porasta turističke potražnje za više od 1% (Vanhove, 2011.).

Druga temeljna nezavisna varijabla koja strukturira turističku potražnju je „raspoloživo vrijeme“ koje pojedinac može potrošiti na turističko putovanje. Raspoloživo slobodno vrijeme za dokoličarsku potrošnju, odnosno uključivanje u turistički sustav je zadnjih desetljeća vrlo diskutabilna varijabla koja ovisi o brojnim lokalnim, regionalnim, ekonomskim i društveno-kulturnim čimbenicima. U Rječniku turizma (Vukonić, Čavlek at al., 2001: 445) o tome stoji:

Vremenska ograničenost turističke potražnje, jedna je od temeljnih osobina turističke potražnje; upućuje na ograničeno vrijeme koje stoji turistima na raspolaganju za turistička putovanja i boravke, a koje se svodi uglavnom na vrijeme godišnjeg odmora, dane vikenda i blagdana. Danas se godišnji odmori u mnogim sredinama koriste u dva pa i više termina godišnje. Isti termin ukazuje i na činjenicu da klimatski uvjeti ograničavaju pojedina područja u njihovim turističkim mogućnostima [...]

Kao jedan od temeljnih ishoda raspoloživog vremena za turističku potražnju proizlazi pojam „sezonalnosti“ u turizmu. O tome Čavlek (Čavlek et al., 2010: 59) kaže sljedeće:

Turističku potražnju karakterizira naglašena sezonska koncentracija, što znači da je potražnja za uslugama u turizmu vremenski neravnomjerno raspoređena. Stoga se u teoriji turizma govori o sezonskom karakteru turizma jer se time upozorava na problem koncentriranog kretanja turista i tijekom turističkog prometa u uobičajenim vremenskim intervalima koji se iz godine u godinu događaju na približno isti način i u približno istim vremenskim razmacima, pa tako govorimo o ljetnoj i zimskoj turističkoj sezoni [...]

Treća temeljna ekonomska nezavisna varijabla koja oblikuje turističku potražnju je „cijena“ turističkih proizvoda, usluga i iskustava. Dinamički odnos između turističke potražnje i cijena strukturira tzv. „cjenovnu elastičnost“. Evo što o cjenovnoj elastičnosti piše u Rječniku turizma (Vukonić, Čavlek et al., 2001: 51):

Cjenovna elastičnost, odnos relativnih promjena razina potražnje određene robe ili usluge na turističkom tržištu i relativnih promjena njihovih cijena. Ova se elastičnost temelji na tezi da je cijena jedan od najvažnijih, najutjecajnijih, ali i najosjetljivijih instrumenata ekonomske politike, kojim se može bitno djelovati na tržišna kretanja i odnose [...]

Cijena je u turističkom sustavu osobito osjetljiva i kompleksna varijabla. Ona u velikoj mjeri može utjecati na ishode održivog razvoja lokalne zajednice u cjelini, kao i na održivi turistički sustav na lokalnoj razini. U Rječniku turizma o cijeni turističkog proizvoda stoji sljedeće (Vukonić, Čavlek et al., 2001: 48):

Cijena turističkog proizvoda, naknada za priznatu vrijednost elemenata izravne i izvanredne ponude. U strategiji marketinga u turizmu cijena ima značajnu ulogu i pripada najdinamičnijim elementima marketinškog miksa. Cijenu proizvoda u turizmu određuje turističko tržište, na kojem se javlja oštra međunarodna konkurencija [...].

Osim gore navedenih temeljnih ekonomskih nezavisnih varijabli koje utječe na turističku potražnju, potrebno je navesti još neke neekonomske sastavnice strukturiranja potražnje za turističkim putovanjem i boravkom na prostoru određene lokalne zajednice.

Među tim neekonomskim sastavnicama možda prvo mjesto zauzimaju demografske karakteristike (pojedince, zajednice, naroda). Rast ili pad populacije u emitivnim, ali i receptivnim turističkim destinacijama u značajnoj mjeri oblikuje turističku potražnju (emitivne zemlje) i turističku ponudu (receptivne zemlje i destinacije). Turistička akademska zajednica (Rojek, 1993; Wahab, Pigram, 1997; Rojek, 1999; Pearce, 2005; Kozak, Decrop, 2009; Butler, Suntikul, 2010) najčešće analiziraju relevantne segmente populacije na određenom emitivnom prostoru, primjerice veliki rast treće životne dobi (starenje stanovništva) na prostoru Zapadne Europe. Segment starijeg stanovništva na prostoru Europe je sve više i više zanimljiv za turistički sustav jer taj dio populacije ima više vremena, relativno zadovoljavajuću količinu diskrecijskog dohotka te određenu karijeru vezanu za turistička putovanja i boravke na raznim lokalitetima i destinacijama. Starenje stanovništva nije samo problem vezan za moderna razvijena društva, već je taj demografski fenomen mogućnost za kreiranje nekih specifičnih oblika turističke ponude i turističkih aktivnosti kojima lokalne zajednice mogu utjecati na sezonalnost te kreirati pozitivne ishode za osiguranje održivog razvoja zajednice.

Sljedeća neekonomska sastavnica koja utječe na turističku potražnju je životna sredina, odnosno životno okruženje u kojem žive i rade stanovnici na određenom relativno homogenom prostoru. U kontekstu razvoja lokalne zajednice te održivog menadžmenta turističkim sustavom, moguće je razlikovati poticajno životno okruženje – koje u jednom dužem vremenskom kontekstu predstavlja motivacijsko ishodište za razvoj raznih oblika turističke potražnje (razvijeni stupanj tehnološkog razvoja, visoki stupanj mobilnosti stanovništva, prometna razvijenost, razvijeni ITC sektor (informacijske i komunikacijske tehnologije), kompleksna radna sredina itd.), i ograničavajuće životno okruženje – koje svojim temeljnim karakteristikama (udaljenost od receptivnih destinacija, socioekonomska

nerazvijenost, autokratski i/ili totalitarni politički sustavi, tehnološka nerazvijenost itd.) negativno utječe na turistički sustav u cjelini.

Još jedna sastavnica koja spada ovdje kreirana je od strane društveno-kulturnih vrijednosti koje obilježavaju određenu društvenu zajednicu (emitivno turističko tržište) u nekom prostorno-vremenskom kontekstu. U većini modernih razvijenih zemalja koje generiraju najveću količinu realne turističke potražnje, vrijednosno je poželjno odlaziti na odmor, odnosno na redovita kraća ili duža turistička putovanja. Dominantni stilovi života u modernim društvima karakterizirani su komodifikacijom, racionalizacijom i diferencijacijom (Haralambos, Holborn, 2002), što uzrokuje daljnju fragmentaciju i rast potrebe za promjenom sredine i iskustvom turističkog putovanja i boravka u drugim i drugačijim kulturnim sredinama. Pod utjecajem gore navedenih socioekonomskih procesa dolazi do fragmentacije korištenja godišnjih odmora – umjesto jednog dužeg odmora, danas je dominantno kidanje godišnjeg odmora na više manjih. U društveno-kulturne vrijednosti koje oblikuju stilove turističkih putovanja i tražena turistička iskustva, kao jedan od najvažnijih možemo istaknuti stav o potrebi zaštite prirodnog okruženja, odnosno rastući stupanj ekološke osviještenosti među populacijom razvijenih emitivnih zemalja. Potraga za autentičnim iskustvom (MacCannell, 1999, 2003; Gilmore, Pine II, 2007; Outka, 2009) susreta s drugim i drugačijim kulturnim identitetima u receptivnim zajednicama također oblikuje potražnju i ponudu u suvremenom turističkom sustavu. Moderni potencijalni turisti žive stilom koji se može definirati kontinuiranom potragom za autentičnim doživljajem prirodnih i kulturnih znamenitosti, atrakcija i društvenih zajednica koje će im omogućiti opuštanje, zabavu, rekreaciju i edukaciju na drugačiji način. Interkulturološke kompetencije i vještine tako postaju uvjet bez kojega nije moguće ostaviti temeljne ekonomske rezultate u strategiji održivog razvoja određene lokalne zajednice. Kako lijepo napominje Violier (2008: 64) „turizam nije neka specifična i autonomna ekonomska aktivnost, već je to globalni društveni proces koji ima svoj smisao u odnosu na neko društvo i interakciju s nekom društvenom zajednicom“.

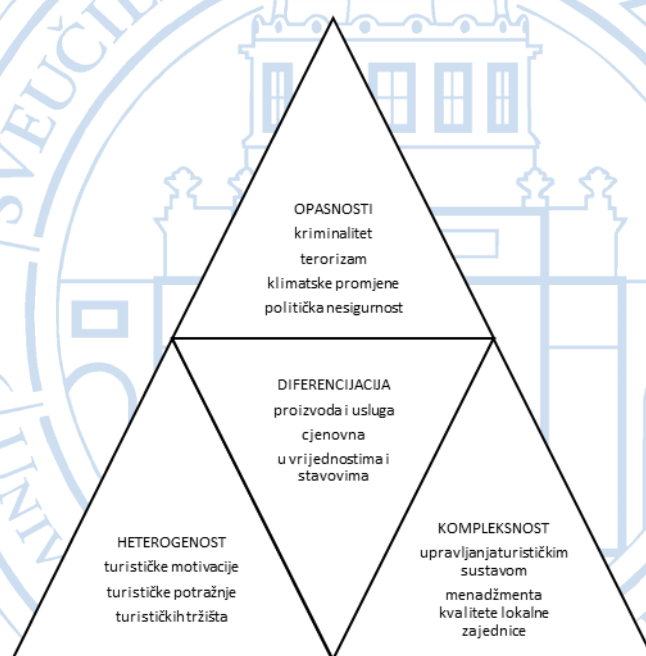
Fragmentacija i diferencijacija turističke motivacije uzrokovana je rastućim negativnim aspektima dominantnog oblika turizma druge polovice dvadesetog stoljeća, tzv. masovnog turizma. Ovdje ćemo navesti neke od najcitiranijih negativnih aspekata nekontroliranog turističkog kretanja, aspekte koji se najviše reflektiraju na receptivnom polu turističkog sustava. Najpoznatiji negativni aspekti masovnog turizma su (Weaver, 2001; Bramwell, 2004; Pons, Crang, Travlou, 2009) :

- porast cijena (turističkih proizvoda i usluga, poreza i ostalih davanja, zemljišta itd.),
- promjene u stavovima i ponašanju dionika lokalnih zajednica (napetosti i natjecanja, antagonizam i zavist prema turistima, oponašanje turista, ksenofobija i neofobija, porast predrasuda itd.),
- vremenska i prostorna zagušenost (zgušnjutost),
- gubitak resursa, pristupa resursima, prava na resurse (primjerice na dijelovima obalnog morskog pojasa – smanjenje plaža dostupnih svim turistima i članovima lokalne zajednice),
- folklorizam i vulgarizacija kulture lokalne zajednice i naroda,
- smanjenje estetske sastavnice turističke destinacije (primjerice gubitak autentične ambijentalnosti prostora pod utjecajem intenzivne gradnje za potrebe turizma),
- onečišćenje okoliša i prirodnog okruženja,
- odsustvo kontrole vezane za budućnost lokalne zajednice (turističke destinacije),
- porast nesigurnosti, kriminala i nasilja,
- smanjenje plaća sezonskih radnika u turizmu.

O negativnim aspektima nekontroliranog razvoja i upravljanja turizmom bit će govora na još nekoliko mjesta u ovom radu. Smatramo da je navođenje ograničenja, rizika i negativnih sastavnica neplanskog i nekontroliranog porasta masovnosti u turističkim kretanjima jedan od temeljnih zadataka ovoga rada. Ukoliko se sa znanstvenog polja ne analiziraju i racionalno obrazlože negativni ishodi koje sa sobom može donijeti mahniti zamašnjak turističkog omasovljenja, posebno na

lokalnoj i regionalnoj razini, sasvim je moguće da se bumerang turističke masovnosti svom svojom žestinom zabije u budućnost lokalne zajednice. Imajući u vidu navedene negativne ishode tzv. „mainstream“ turizma (glavni oblik turizma), kako kod nas, tako i na globalnom planu, moguće je zaključiti da su ključni ekonomski aspekti razvoja lokalne zajednice i održivog turizma na lokalno, regionalnom pa i globalnom prostoru, danas karakterizirani četirima temeljnim ograničenjima, odnosno rizicima, kako je moguće vidjeti iz sljedećeg prikaza:

Prikaz 5. Ograničenja/rizici u turističkom sustavu

Izvor: autor (prilagođeno prema Weaver, 2006)

Prikaz ograničenja koja se reflektiraju na usložnjavanje ekonomskih aspekata u turističkom sustavu treba shvatiti kao fluidni koncept razjašnjenja koji se može i treba nadopunjavati jer se danas rizici i ograničenja za ekonomske i sociokulturne razvojne promjene generiraju velikom, gotovo eksponencijalnom brzinom.

Ono što je potrebno prihvatiti jest da proizvodnja turizma u moderni poprima karakteristike konzumerizma (visoko naglašene potrošnje). Turizam je komodificiran

i trošen kao krajnji proizvod iskustva i užitka. On se pojavljuje kao oblik simboličke potrošnje koja je u korelaciji s kulturom diferencijacije po statusu i po tržišnoj segmentaciji (Sharpley, Telfer, 2002.). Ovome bi se mogao dodati još jedan bitan ishodišni motiv za porast potražnje za turističkim putovanjima i boravcima u lokalnim zajednicama (turističkim destinacijama), a to je potreba za bijegom u trenutni zaborav; zaborav svih onih stresnih i ograničavajućih sastavnica svakodnevnoga života u matičnoj kulturi.

3.2.2. Ključni društveni aspekti razvoja lokalne zajednice

Prilikom analize razvojnih potencijala i razvojnih ishoda koje određena lokalna zajednica manifestira u određenom vremenskom kontekstu, potrebno je voditi računa i o temeljnim društvenim aspektima, odnosno čimbenicima rasta i razvoja lokalne zajednice. Jačanje društvenih aspekata lokalne zajednice vodi prema otklonu od globalnog masovnog turizma, a ujedno omogućava upravo onakav održivi turistički sustav koji najbolje odgovara lokalnoj zajednici koja se predstavlja kao specifična turistička destinacija.

Jedan od najvažnijih društvenih aspekata razvoja određene lokalne zajednice je „zdravstveni aspekt“. Holistički i modernizirajući ishodi socioekonomskog rasta i razvoja lokalne zajednice nisu mogući, barem ne u dugoročnom aspektu, bez učinkovitog i kvalitetnog sustava društvenih i individualnih politika i aktivnosti usmjerenih prema očuvanju i unaprjeđivanju zdravlja, sprječavanju razvoja bolesti te zdravstvenu njegu i rehabilitaciju. Gospodarske prilike i ekonomska snaga lokalne zajednice, kao i političke prilike koje vladaju, u značajnoj mjeri uvjetuju na koji način će se pristupiti strategiji razvoja ovog važnog društvenog aspekta razvoja lokalne zajednice.

Ne manje važan društveni aspekt koji determinira razvoj određene lokalne zajednice moguće je naći u političkom sustavu i političkoj atmosferi koja vlada unutar lokalne ili regionalne zajednice. Ukoliko je lokalna zajednica dovoljno integrirana, odnosno politički homogena u odnosu na vanjske ekonomske i

kulturološke utjecaje, možemo sa sigurnošću tvrditi da takva zajednica može s lakoćom odoljeti negativnim aspektima globalizacijskih utjecaja, a u isto vrijeme bez oklijevanja prihvatiti sve komplementarne, odnosno inovativne izvanjske utjecaje koji se na skladan i gotovo nevidljivi način mogu uklopiti u postojeće društveno-kulturne sustave vrijednosti, ne narušavajući ni u najmanjoj mjeri postojeći identitet lokalne zajednice.

Kako to ističu Sharpley i Telfer (2002, str. 202) „koncept socioekonomske modernizacije ističe poboljšanja u različitim aspektima uključujući i uvjete i kvalitetu života i boljitak populacije“. Često ovi indikatori podrazumijevaju smanjenje stope mortaliteta, porast pismenosti, pristup zdravstvenoj zaštiti i vodnim resursima, kao i šire društveno-političke ciljeve kao što su porast slobode izbora, rast političke autonomije, porast mogućnosti za intrinzično donošenje odluka te jačanje oslanjanja na samoga sebe.

I kao još jedan ključni društveni aspekt razvoja lokalne zajednice možemo navesti odgojni aspekt (Moscardo, 2008). Cjeloviti rast i razvoj lokalne zajednice ne bi bio moguć bez strategije odgoja sastavnica lokalne zajednice a poglavito u usvajanju ljudskih i globalnih ideala koji omogućavaju stjecanje odgojnih ishoda neophodnih za razvoj lokalne zajednice. Među temeljnim odgojnim vrijednostima koje bi trebali njegovati i usvajati dionici lokalne zajednice možemo istaknuti etičke (ljubav prema istini, težnja za pravednošću), intelektualne (ljubav prema obrazovanju i/ili znanosti, povećanje količine i kvalitete kulturnog kapitala), estetske (uvažavanje kanona ljepote i smisla estetizma) ili društvene (humanizam, domoljublje itd.). Učinkovitost odgajanja članova lokalne zajednice u velikoj mjeri ovisi o umijeću skladne uporabe sredstava, metoda i postupaka kojima se mogu postići željeni ishodi vezani za razvoj lokalne zajednice.

U ovom dijelu rada potrebno je objasniti pojmove slobodnog vremena i dokolice. Naravno, ova dva temeljna pojma ljudskog postojanja nije moguće jasno pojmiti osim u odnosu na treći temeljni pojam ljudskog življenja, a to je rad. U Hrvatskoj enciklopediji (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=51402>,

28.11.2016.) ističe se da je „rad svjesno organizirana, svrsishodna djelatnost ljudi radi postizanja nekoga korisnog učinka koji zadovoljava određenu pojedinačnu ili društvenu potrebu“. Rad je, dakle, učinkovita aktivnost kojom se obavljaju jednostavne ili složene zadaće koje iziskuju fizički i intelektualni angažman pojedinaca, grupe ili društvene zajednice, a čija svrha se ogleda u proizvodnji dobara i usluga nužnih za zadovoljenje ljudskih potreba. Neke od temeljnih karakteristika rada bi po Giddensu (2007: 375) bile:

- (1) Novac – plaća ili nadnica glavno je sredstvo o koje mnogi ljudi ovise i kojim mogu zadovoljiti svoje potrebe. Bez prihoda povećava se strah od svakodnevnog života.
- (2) Razina aktivnosti – rad je često temelj za stjecanje i iskazivanje vještina i sposobnosti. Čak i kad je posao rutinski, on stvara strukturirani okoliš u kojem se može apsorbirati energija pojedinca. Bez njega mogućnost za iskazivanje tih vještina i sposobnosti bit će smanjena.
- (3) Raznovrsnost – rad omogućuje pristup situacijama posve drugačijim od kućne sredine. Na poslu, čak i kad su zadaci relativno dosadni, ljudi uživaju u tome što mogu raditi nešto što se razlikuje od kućnih obveza.
- (4) Vremenska struktura – za stalno zaposlene rad je obično organiziran prema određenom ritmu. I dok je to katkad naporno, ipak usmjerava dnevne aktivnosti. Oni koji nemaju posla često smatraju da je dosada glavni problem i osjećaju apatiju zbog viška vremena.
- (5) Društveni kontakti – radna sredina često omogućuje stvaranje prijateljstava i sudjelovanje u zajedničkim aktivnostima. Ako pojedinac nema tu radnu sredinu, njegov će se krug mogućih prijatelja i znanaca vjerojatno suziti.
- (6) Osobni identitet – rad se obično vrednuje zbog osjećaja stabilnog socijalnog identiteta koji pruža. Samopoštovanje je, osobito za muškarce, često povezano s ekonomskim prilogom koji daju održavanju kućanstva.

U suprotnosti, jasnijoj ili zamagljenoj, u odnosu na prostorno-vremenski kontekst ljudskog postojanja kojega zauzima rad, nalazi se prostorno-vremenski kontekst slobodnog vremena, odnosno jedan njegov osobito važan dio koji nazivamo

dokolicom. Čavlek (Čavlek et al. 2011: 290) ističe da je „slobodno vrijeme jedan od temeljnih faktora koji omogućava razvoj određenih društveno-ekonomskih pojava kao što je turizam. Stoga istraživanju turizma treba poći iz njegove ishodišne točke – slobodnog vremena“. Bellefleur (2002: 188) napominje da:

u svojoj punini kvaliteta življenja slobodnog vremena je istovremeno individualni i kolektivni fenomen. Kvaliteta slobodnog vremena temelji se na odgojnoj etici koja ističe slobodu uživanja u dobrim i lijepim stvarima ljudskog života, na maksimizaciji humanih, individualnih i društvenih koristi koje slobodno vrijeme može proizvesti, kao elemente sreće življenja u skladu sa samim sobom i sa drugima.

Isti autor vrlo zanimljivo govori o bipolarnoj prirodi slobodnog vremena (dokolice) uvodeći na taj način razliku između tzv. ekspresivne i impresivne dokolice (Bellefleur, 2002: 97 – 98):

Naime, „ekspresivna dokolica“ je ona koja implicira aktivno sudjelovanje individue u konkretnoj objektivizaciji svoje dokolice, realizaciji koja individui omogućava aktualizaciju osobnih potencijala koji se odnose na ukuse, stavove, talente, želje, kao i osobni izražaj kreativnosti. Radi se o individualnom ili kolektivnom sudjelovanju u proizvodnji sadržaja dokolice temeljenih na vrijednostima koje individua pridaje tim sadržajima, koje ona traži unijeti u svoje postojanje i u svoj način života, kroz posredovanje aktivnosti dokolice koje je izabrala. Na drugom polu, „impresivna dokolica“ je ona koja implicira pasivno sudjelovanje individue, odnosno puko reagiranje individue u odnosu na proizvodnju drugih, i na jedan općenit način, na cjelinu proizvoda i usluga unutar društvene zajednice. Ideja pukog reagiranja (odgovaranja) ukazuje na činjenicu da individua-građanin i potrošač nije bio aktivni sudionik u definiranju dokoličarskih proizvoda i usluga, već je samo pozvan i potaknut na njihovo korištenje u mjeri u kojoj (proizvodi i usluge op.a.) odgovaraju njegovom ukusu, potrebama i težnjama, realnim ili samo tako prikazanima. Njegova prvotna reakcija odnosi se na izbor i diskriminaciju. Njegova drugotna reakcija uključuje sudioničko ponašanje u društvenoj ponudi koja mu se predstavlja iz multiplih izvora, više kao promatrač koji se zadovoljava onim što je ponuđeno da se vidi, okusi, dodirne, bez osobnog i autonomnog sudjelovanja u proizvodnji (sadržaja dokolice op.a.). Međutim, individua ipak zadržava pravo izbora

na ono što se nudi od strane društvene kreativnosti bez obzira radi li se o povijesnom nasljeđu ili modernoj proizvodnji (sadržaja dokolice op.a.).

U današnjem modernom i postmodernom socioekonomskom kontekstu proizvodnja proizvoda i usluga za kreiranje iskustva dokolice, bez obzira radi li se o ekspresivnom ili impresivnom obliku korištenja dokolice i pripadajućih proizvoda i usluga, karakterizirana je rastućom diversifikacijom u proizvodnji te obiljem sadržaja koji se nude kroz industriju dokolice. To preobilje je dovelo do razvoja kulture spektakularne potrošnje dobara i usluga, a posebno u vremenu i izabranom prostoru dokolice (primjerice turistička putovanja i turistička potrošnja). Pa tako mnogi oblici potrošnje postaju vid „demonstrativne potrošnje“ kojoj nije cilj primarno zadovoljenje potreba ili realnih psihofizičkih interesa pojedinaca u određenoj društvenoj zajednici, već se radi o statusnoj i egocentričnoj potrošnji kojoj je cilj posjedovanje simbola (statusnih, kulturnih, materijalnih itd.), a ne funkcionalne vrijednosti kupljenih proizvoda i usluga. Pa tako Rojek (2005: 90) taj dominantni oblik potrošnje (demonstrativna potrošnja) u zadnjih dvadeset godina definira kao „ekstravagantno pokazivanje bogatstva kroz bezrazložnu formu potrošnje. Potrošačka aktivnost nije temeljena na zadovoljavanju fizičkih potreba već na pokazivanju statusne superiornosti“. Još je krajem devetnaestog stoljeća o tom novom obliku tzv. „razmetljive potrošnje“ pisao Veblen (1994), vjerojatno pronicavo sluteći da će upravo taj oblik potrošnje simbola, a ne uporabne vrijednosti, postati dominantni vid potrošnje u drugoj polovici dvadesetog stoljeća. Slobodno vrijeme je tako krajem dvadesetog stoljeća postalo temeljno socioekonomsko polje istraživanja kojim se objašnjavaju dominantne sastavnice ljudskog življenja kao što su (Crichter et al., 1996):

- (1) rad i slobodno vrijeme,
- (2) životni ciklus,
- (3) obitelj,
- (4) društvene klase,
- (5) rod,
- (6) etničko porijeklo,
- (7) javni i realni sektor u proizvodnji slobodnog vremena itd.

Posebno se krajem dvadesetog i početkom dvadeset i prvog stoljeća slobodno vrijeme počelo proučavati u odnosu na temeljne ishode vezane za rast i razvoj lokalnih, regionalnih i nacionalnih zajednica. U tom vidu (Haworth i Veal, 2004) možemo uočiti da se fenomen slobodnog vremena dovodi u korelaciju s vremenskim pritiscima koje generira rad, otuđeni rad i radna rutina; zdravljem populacije u određenoj društvenoj zajednici; dostignutim stupnjem blagostanja; ozbiljnom, virtualnom, projektom i ležernom dokolicom itd.

Posebno se u akademskoj zajednici može uočiti rastući interes za istraživanje značenja koje slobodno vrijeme i dokolica imaju u novijoj društveno-kulturnoj i ekonomskoj sastavnici suvremene ljudske egzistencije. U ovom radu možemo se osvrnuti na tipove potražnje za slobodnim vremenom imajući u vidu da se oni intrinzično naslanjaju na postojeće resurse kojima raspolaže određena lokalna zajednica (turistička destinacija). Pa tako Bull (2003: 46-47) navodi sljedeće temeljne tipove potražnje za slobodnim vremenom:

1. Efektivna, odnosno realna potražnja je ona koja iskazuje točan broj sudionika u određenom obliku potrošnje proizvoda i usluga u vremenu dokolice. To je onaj vidljivi i najlakše istražen dio potražnje za slobodnim vremenom koji se najčešće izražava kroz rezultate kvantitativnih istraživanja u određenom prostorno-vremenskom kontekstu. Primjerice, u slučaju Općine Pakoštane, realna potražnja je broj svih sudionika (domaćih i stranih) u biciklističkom maratonu na Vranskom jezeru.
2. Potisnuta potražnja odnosi se na latentni dio potražnje za slobodnim vremenom koji, zbog nekog razloga, nije realiziran, odnosno nije došlo do realne potrošnje proizvoda i usluga ponuđenih od strane industrije slobodnog vremena. Potisnuta potražnja može tijekom vremena preći u realnu, ukoliko se ograničavajući faktori uklone, ili može u cijelosti nestati, ukoliko dođe do porasta jednog ili više ograničavajućih razloga, primjerice ukoliko dođe do porasta cijene određenog proizvoda ili usluge. Primjerice, u slučaju Općine Pakoštane, potražnja za jednodnevnim izletom u Nacionalni park Kornati može izostati ukoliko dođe do

značajnog porasta cijene izleta uzrokovanog, primjerice, porastom cijene goriva na globalnom tržištu.

3. Odgođena potražnja odnosi se na potražnju koja nije realizirana zbog odsustva proizvoda ili ograničenja u sadržaju usluga koje se mogu pružiti na prostoru određene lokalne zajednice. Primjerice, odgođena ili supregnuta potražnja može se odnositi u slučaju Općine Pakoštane na manjak bazena s grijanom morskom vodom koji mogu značajno produžiti turističku sezonu i povećati potrošnju na prostoru lokalne zajednice. Ili, primjerice, suspregnuta potražnja može se u Pakoštanima manifestirati kroz manjak interkulturoloških komunikacijskih kompetencija koje su potrebne za kreiranje memorabilnog iskustva susreta s autentičnom kulturnom mještana.

4. Potencijalna potražnja odnosi se na potražnju koja ne može biti realizirana zbog, npr. manjka financijskih sredstava ili ograničenja u mobilnosti. Primjerice, u slučaju Općine Pakoštane potencijalna potražnja može se evidentirati tijekom glavne turističke sezone u odnosu na visoke cijene uslužnih djelatnosti u korelaciji sa strukturom i brojem turista-potrošača koji borave na prostoru lokalne zajednice.

5. Nepostojanje potražnje govori o postojanju određenog broja potrošača koji u biti nemaju potrebu za određenim proizvodima i uslugama iz polja slobodnog vremena, ili nemaju potrebu za specifičnim oblikom dokolice. Ovo je bitno za istraživanje fenomena dokolice u korelaciji s razvojem i održivošću lokalne zajednice.

Ovdje bi bilo potrebno ponoviti da se pojam slobodno vrijeme i pojam dokolica u cijelosti ne podudaraju. Naime, slobodno vrijeme je širi pojam od dokolice i upućuje na vrijeme oslobođeno od profesionalnih radnih obveza. Jedna od najčešće citiranih definicija dokolice datira s početka druge polovice dvadesetog stoljeća a njen autor Dumazedier (Dumazedier, 1962, prema Čavlek et al., 2011: 291) ističe da je dokolica:

skup aktivnosti kojima se pojedinac po svojoj volji može potpuno predati, bilo da se odmara ili zabavlja, bilo da povećava nivo svoje obaviještenosti ili svoje obrazovanje, bilo da se dobrovoljno društveno angažira ili da ostvaruje svoju

slobodnu stvaralačku sposobnost pošto se oslobodi svojih profesionalnih, obiteljskih i društvenih obveza.

Važno je uočiti da se prostorno-vremenski kontekst dokolice može smjestiti izvan polja radnih, odnosno profesionalnih aktivnosti, polja obiteljskih aktivnosti i obveza vezanih za užu i širu porodicu te, izvan polja društvenih obveza koje se odnose na krug prijatelja i poznanika te aktivnosti vezane za život u određenoj lokalnoj zajednici i šire. Dakle, održivi razvoj turizma u lokalnim zajednicama je moguće istraživati i analizirati samo u korelaciji s fenomenom dokolice jer se u dokolici i kroz dokoličarsku potrošnju (turističko putovanje i turistička potrošnja te interkulturološki susreti i komunikacija) realiziraju razvojni potencijali lokalne zajednice utemeljeni na prirodnim, ekološkim i antropogenim resursima kojima zajednica raspolaže te koje je spremna valorizirati kroz turistički sustav s ciljem ostvarenja holističkog održivog razvoja svih temeljnih sastavnica lokalne zajednice. Za sada je najvažnije prihvatiti činjenicu da se, holistički gledano, turistički sustav smjestio u sferu dokolice, dakle onu možda najbitniju sferu ljudske egzistencije koja je izvor osjećaja blagostanja, opuštenosti, autentične autentičnosti bivstva čovjeka u određenom prostorno-vremenskom kontekstu, odnosno njegovoj individualnoj stvarnosti.

3.2.3. Ključni kulturološki aspekti razvoja lokalne zajednice

Kako je to istaknula grupa hrvatskih akademskih stručnjaka koji su cijeli svoj život posvetili proučavanju turističkog sustava (Čavlek et al., 2011: 294):

Kulturna funkcija turizma omogućava čovjeku da upoznaje određene kulturne vrijednosti u turističkoj destinaciji te da se njime koristiti i uživa u njima. Time turizam pridonosi povećanju opće naobrazbe i kulture ljudi. Mnogi su ljudi putovali, osobito nekad, pa i danas putuju radi upoznavanja kulturno-povijesnih vrijednosti neke zemlje, zbog aktivnog sudjelovanja u određenim kulturnim događajima ili s ciljem različitih oblika obrazovanja (učenje stranih jezika, sudjelovanje na različitim stručnim skupovima i sl.). Time se isprepliću kulturna i obrazovna funkcija turizma pa ih s pravom neki stručnjaci smatraju jedinstvenom funkcijom turizma.

U slučaju Općine Pakoštane moguće je uočiti rastući potencijal za razvoj kulturnog turizma kao jednog od najznačajnijih alata za rast prihoda od turizma te za produženje turističke sezone na prostoru proučavane lokalne zajednice. Za potrebe ovoga rada možemo kazati da je kulturni turizam specifičan oblik suvremene turističke mobilnosti koja je usmjerena prema posjećivanju i razgledavanju materijalnog i nematerijalnog nasljeđa kulture posjećene lokalne zajednice (turističke destinacije) s ciljem usvajanja novih informacija, spoznaja i iskustava proizašlih iz individualnih kulturnih potreba. Dakle, kulturni turizam temelji se na materijalnoj i nematerijalnoj baštini kojom raspolaže određena lokalna zajednica. ICOMOS (<http://www.icomos.org/en/>, 20/1/2017) detaljno objašnjava pojam kulturne baštine ističući:

Kulturna baština odnosi se na širok koncept prirodnog i kulturnog okruženja koji obuhvaća krajolike, povijesna mjesta, lokalitete i izgrađenu okolicu, kao i bioraznolikost, prošlu i kontinuiranu kulturnu praksu, znanja i živuća iskustva. Kulturna baština izražava i bilježi dug proces povijesnog razvoja, oblikujući bit raznolikih nacionalnih, regionalnih i lokalnih identiteta, i sastavni je dio modernog života. Određena baština i kolektivno pamćenje svakog lokaliteta ili zajednice nezamjenjivi su i važni temelji za razvoj, kako sada tako i u budućnosti.

Turistička valorizacija kulturno-povijesne baštine Općine Pakoštane predstavlja veliki razvojni i socioekonomski potencijal koji se ogleda u brojnim vrijednostima koje prate baštinske resurse na prostoru Pakoštana (znanstvene, odgojno-obrazovne, kultne, kulturne i gospodarske vrijednosti). Kada se pojam kulturnog turizma dovodi u korelaciju s održivim razvojem lokalne zajednice, onda možemo s pravom istaknuti da se motivacijsko ishodište kulturnih turista za posjetom Općini Pakoštane temelji na autentičnom kulturnom identitetu mještana u odnosu na identitet šire društvene zajednice. Pa tako za potrebe ovoga rada možemo kulturne turiste definirati kao globalnu vojsku semiotičara moderne koji putuju po svijetu u potrazi za izravnim kontaktom s drugim i drugačijim identitetima nastojeći realizirati osobno iskustvo kulturnog, regionalnog, lokalnog i individualnog identiteta posjećene turističke destinacije. Interes akademske zajednice za

proučavanje kulturnog turizma proporcionalan je rastućim negativnim aspektima masovnog, u našem slučaju kupališnog turizma. Pored ostalih specifičnih a odgovornih oblika turizma, kulturnom turizmu se pridodaje gotovo ključna uloga u zaokretu od globalizacijskih, prema lokalnim i regionalnim razvojnim paradigmatama i prema očuvanju specifičnih autentičnih kulturnih identiteta posebno manjih i malih društvenih zajednica. Osnovna obilježja kulturnih turista mogu se najčešće opisati kao (Smith, 2003; McKercher, du Cross, 2002):

- tržište „preko 50“,
- društveni segment koji pripada trećoj i četvrtoj životnoj dobi,
- Bolje obrazovani društveni slojevi,
- viši društveni status, društvene i profesionalne uloge,
- žene predstavljaju značajniji dio ovog tržišta,
- veća potrošačka moć,
- aktivniji i angažiraniji turisti,
- borave duže u turističkim odredištima,
- kako raste razina obrazovanja, tako raste i motivacija za kulturnim turizmom.

Iz gore navedenih karakteristika kulturnih turista moguće je uočiti razloge zbog kojih brojne lokalne zajednice sebe žele profilirati kao destinacije kulturnog turizma. Općina Pakoštanje ulaže značajne napore u tom smjeru. Tijekom turističke sezone organiziraju se razne manifestacije koje su usmjerene prema potražnji kulturnih turista (primjerice manifestacija Materine užance ili Dani vitezova vranskih ili Festival klapa Školjka). Smith daje zanimljivu tipologiju kulturnih turista u odnosu na varijable vezane za aktivnosti te prostor iskustva kulturnog turizma pa tako možemo navesti sljedeće tipove kulturnih turista (prilagođeno prema Smith, 2003: 31):

- turist nasljeđa – posjećuje dvorce, palače, ruralna naselja, arheološka nalazišta, spomenike i povijesne znamenitosti, arhitekturu, muzeje, sakralne znamenitosti;

- turist umjetnosti – posjećuje kazališta i kazališne predstave, koncerte, umjetničke galerija, festivale, karnevale i kulturne manifestacije (događaje), književne večeri i susrete;
- kreativni turist – fotografija, slikarstvo, lončarstvo, kamenoklesarstvo, kulinarske vještine i znanja, rukotvorine, učenje stranih jezika, izumrli zanati i vještine, folklor i klapsko pjevanje;
- urbani kulturni turist – posjećuje povijesne gradove, obnovljene i prenamijenjene industrijske gradove i prostore, uređena obalna i priobalna mjesta i rive, umjetničke i naslijeđene urbane znamenitosti, ide u kupovinu („shopping tourism“), noćni život i zabava;
- ruralni kulturni turist – posjećuje sela, farme i agro-turistička domaćinstva, ekomuzeje, kultivirane prirodne krajolike, nacionalne parkove, vinske i maslinske staze;
- etnički kulturni turist – posjećuje domorodačka plemena, pješačenje u pustinji ili po planinskim masivima, kulturni centri i etnološki muzeji, narodne tradicionalne vještine i rukotvorine, kulturni događaji, festivali i sajmovi;
- populistički kulturni turist – posjećuje tematske i zabavne parkove i atrakcije, velike prodajne centre, koncerte pop glazbe, sportska događanja, medijska i filmska događanja, znamenitosti vezane za industrijsko nasljeđe, muzeje i izložbe vezane za modu i dizajn.

Kao što je moguće vidjeti iz prethodne tipologije kulturnih turista u korelaciji s aktivnostima i prostorom kulturnog turizma, postoje brojne mogućnosti za daljnji rast i razvoj ove osobito bitne sastavnice turističkog sustava. Jedna od najboljih tipologija kulturnog turizma ona je koju su ponudili Bob McKercher i Hilary du Cross (2002). Autori su analizirali dubinu kulturološkog iskustva koju kulturni turisti mogu tražiti tijekom posjete kulturnoj znamenitosti ili događaju te važnost kulturnog turizma pri donošenju odluke o posjeti određenoj turističkoj destinaciji. Analizirajući kulturne turiste uz pomoć ovih dvaju kontinuuma, došli su do vjerojatno najtočnije tipologije kulturnih turista (prilagođeno prema McKercher i du Cross, 2002: 140-147):

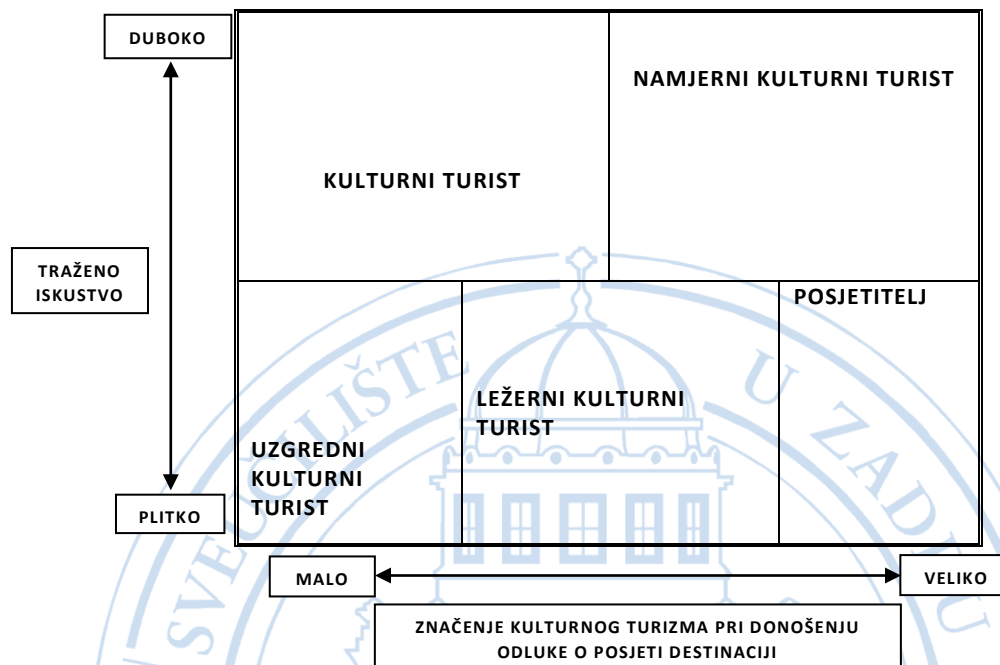
- uzgredni kulturni turist je turist koji ne putuje u određeno turističko odredište na temelju primarnih kulturoloških motivatora. Ovi kulturni turisti slučajno i rijetko posjećuju kulturne znamenitosti i kulturne manifestacije te najčešće ima plitko kulturološko iskustvo. Primjerice, u slučaju Općine Pakoštane to može biti kupališni turist koji zbog nagle i nenadane bure umjesto kupanja odluči razgledati manifestaciju Materine užance, a da nema ni poseban interes za kušanje autohtonih mjesnih gastronomskih specijaliteta niti ga posebno zanimaju nošnja i ples lokalne tradicijske kulture. Ili primjerice, u slučaju Zadra, to mogu biti uzgredni kulturni turisti koji imaju relativno mali kulturni kapital za razumijevanje i istinski doživljaj Muzeja antičkog stakla.
- ležerni kulturni turist je onaj tip kulturnih turista kojima su kulturni motivatori manje važni pri donošenju konačne odluke o turističkom paket aranžmanu ili posjeti određenoj turističkoj destinaciji. Tijekom posjete i doživljavanja određene kulturne znamenitosti ili neke kulturne manifestacije ovakvi turisti najčešće imaju relativno plitko kulturološko iskustvo. Primjerice, to mogu biti povremeni kulturni turisti koji radi manjka ponude u aktivnostima, događajima i sadržajima za zabavu u određenoj destinaciji, odluče razgledati određeni sakralni objekt ili muzejsku ustanovu.
- posjetitelj je onaj tip kulturnog turista kojemu su kulturni motivatori relativno važni pri donošenju odluke o turističkom paket aranžmanu i o turističkoj destinaciji, a najčešće seriji turističkih destinacija koje želi posjetiti tijekom putovanja. Posjetitelji najčešće putuju u grupama i u organizaciji turoperatora koji im u svojim katalozima nude cijeli niz kulturnih znamenitosti koje se posjećuju tijekom ture. Nakon posjete kulturnoj znamenitosti, nekom kulturno-povijesnom lokalitetu, manifestaciji tradicijske kulture ili eno-gastro domaćinstvu, posjetitelji mogu imati relativno duboko i memorabilno turističko iskustvo. U ovaj tip kulturnih turista spada najveći broj onih koji posjećuju europske metropole i znamenite lokalitete te cijeli niz zemalja tijekom višednevne autobusne ture.

- kulturni turist je onaj tip turista kojemu kulturni motivatori predstavljaju relativno malu važnost pri donošenju odluke o odlasku na turističko putovanje. Jedan od razloga zašto je to tako leži u činjenici da ovaj tip kulturnih turista ima značajan kulturni kapital (znanje i iskustvo) te je iskusni i karijerni turist koji često ili redovito putuje posjećujući različite zemlje i kulture. Pa ipak, nakon posjete nekom kulturno-povijesnom lokalitetu ili nekoj znamenitosti ili manifestaciji tradicijske kulture, može imati relativno duboko, odnosno memorabilno kulturološko iskustvo. To mogu biti primjerice kulturni turisti koji borave na području Zadarske županije i koji zahvaljujući marketinškim aktivnostima odluče doživjeti manifestaciju Dani vitezova vranskih tijekom čega dožive duboko memorabilno, pa i transformirajuće, kulturološko iskustvo.
- namjerni kulturni turist je onaj tip turista kojemu su kulturni motivatori primarni i najvažniji pri donošenju odluke o tipu turističkog putovanja ili turističkoj destinaciji koju želi osobno doživjeti. Namjerni kulturni turisti imaju relativno zadovoljavajuću razinu kulturnog kapitala ili se kroz duže vrijeme pripremaju za posjet i iskustvo određene kulturno-povijesne znamenitosti s namjerom da je dožive i razumiju što je bolje moguće. Oni nakon posjete kulturnoj znamenitosti ili nekom povijesnom lokalitetu ili značajnoj povijesnoj i kulturnoj ustanovi, najčešće imaju duboko memorabilno, odnosno transformirajuće, iskustvo susreta s kulturnim artefaktom ili manifestacijom.

Navedena tipologija kulturnih turista u odnosu na dvije varijable koje predstavljaju motivacijsko ishodište s jedne strane te dubinu kulturološkog iskustva u susretu s kulturnom znamenitošću s druge strane, predstavlja temelj za kreiranje proizvoda, usluga i iskustava s kojima se lokalna zajednica Pakoštane može predstaviti na turističkom tržištu kulturnog turizma. Autor smatra da se na prostoru Pakoštana mogu kreirati dodatni sadržaji, složeni kulturni proizvodi i usluge koji će privući sve navedene tipove kulturnih turista te omogućiti produženje turističke sezone, porast prihoda i održivi razvoj lokalne zajednice.

Ovu tipologiju kulturnih turista moguće je prikazati na sljedeći način:

Prikaz 6. Tipologija kulturnih turista

Izvor: autor (prilagođeno prema McKercher, du Cross, 2002: 140)

Prije prelaska na sljedeće poglavlje potrebno je razjasniti pojam kulturološkog iskustva koje predstavlja jednu od temeljnih sastavnica kulturnog turizma uopće. Naime, možemo kazati da je kulturološko iskustvo stupanj intelektualne i emocionalne angažiranosti kulturnog turista u dodiru s kulturnom znamenitošću i/ili kulturnom manifestacijom. Postoje tri razine ili stupnja kulturnog iskustva (prilagođeno prema : Pine II, Gilmore, 2011):

- Doživljajno iskustvo dovodimo u korelaciju s najplićim intelektualnim i emocionalnim angažmanom kulturnog turista u dodiru s određenim kulturnim artefaktom ili manifestacijom. Doživljajno iskustvo najčešće traje onoliko koliko traje neposredno doživljavanje posjećene znamenitosti ili kulturne aktivnosti, a nestaje vrlo brzo nakon susreta kulturnog turista sa sljedećim turističkim iskustvom. Doživljajno iskustvo je primjerice kratkotrajni susret kulturnih turista s turističkom destinacijom u razvoju.

- Memorabilno iskustvo je ono iskustvo koje ostaje neko duže vrijeme u sjećanju kulturnog turista i nakon prestanka direktnog susreta s kulturnom znamenitošću i/ili manifestacijom nematerijalne kulturne baštine. Ono je dokaz duboke intelektualne i emocionalne angažiranosti turista tijekom iskušavanja proizvoda i usluga kulturnog turizma. Memorabilno iskustvo najčešće vodi prema trajnom zadovoljstvu posjetom određenoj lokalnoj zajednici te uzrokuje promociju „od usta do usta“ koja je bitna za povećanje dolazaka kulturnih turista u određenu turističku destinaciju te za eventualni povratak u destinaciju ili regiju temeljen na prethodnom memorabilnom iskustvu.
- Transformacijsko iskustvo je ono iskustvo koje tijekom susreta kulturnog turista s određenim proizvodima i uslugama kulturnog turizma na prostoru lokalne zajednice (turističke destinacije) dovodi do trajne promjene u stavovima, vrijednostima, interesima ili preferencijama individuuma koji je na najdublji mogući način osjetio kognitivnu i emocionalnu angažiranost tijekom susreta i dodira s kulturnom ili dijelovima kulture posjećene lokalne zajednice. Kulturni turist odlazi iz posjećene turističke destinacije kao drugačija osoba, obogaćena i promijenjena usred transformacijskog iskustva kojega mu je pružila turistička destinacija te njen buket kulturnih proizvoda i usluga s kojima se našao u izravnom kontaktu.

Ovdje je potrebno navesti koji čimbenici utječu na gore navedene dubine kulturološkog iskustva (ibid., 2011):

- stupanj obrazovanja,
- ekonomski status u društvu,
- svijest i znanje o znamenitosti prije susreta i osobnog razgledanja,
- predodžba (unaprijed stvoren zaključak) o znamenitosti,
- zanimanje za znamenitost,
- značenje znamenitosti za turista-potrošača,
- raspoloživo slobodno vrijeme za razgledanje,
- prisutnost ili odsutnost konkurentskih aktivnosti koje se natječu za turistovo vrijeme.

Istraživanjem literature koja se temelji na razvoju lokalne zajednice kroz temeljne kulturne aspekte i kulturni turizam (Richards, 2001 ; Jansen Verbeke i Priestley, 2008 ; Richards i Minsters, 2010 ; Raj, Griffin i Morpeth, 2013 ; Boniface, 2003 ; Sigala i Leslie, 2005), moguće je navesti temeljne istraživačke indikatore za mjerenje socioekonomskih promjena u lokalnoj zajednici pod utjecajem turizma:

- omjer između turista i lokalnog stanovništva,
- priroda interakcije između domaćina i gostiju (komercijalna, površna, povremena VS iskrena, gostoljubiva, tolerantna),
- percepcija turista od strane lokalnog stanovništva (obostrani interes i korist te ideja reciprociteta VS „turisti su nužno zlo“),
- stupanj koncentracije turista na određenim lokacijama,
- stupanj korištenja lokalnih proizvoda i lokalne infrastrukture,
- struktura i količina zapošljavanja lokalnog stanovništva u turističkom gospodarstvu,
- stupanj komercijalizacije lokalne kulture (folklorizam i komodifikacija),
- promjene unutar obitelji,
- promjene socioekonomske uloge i statusa žena u lokalnoj zajednici,
- demonstracijski efekt,
- porast socioekonomskih problema (narkomanija, kockanje, prostitucija i alkoholizam),
- stupanj kriminaliteta.

Gore navedeni indikatori ekonomskih i sociokulturnih promjena unutar određene lokalne zajednice pod utjecajem turističkih kretanja trebali bi se kontinuirano mjeriti tijekom dužeg vremenskog razdoblja s ciljem stjecanja činjeničnih informacija potrebnih za uspješno provođenje strategije održivog razvoja turizma u kontekstu lokalne zajednice.

Za zaključiti je da se interesi kako turista tako i stanovnika lokalne zajednice trebaju značajno podudarati ukoliko se želi kreirati održiva sinergija mjesta. Violier (2008: 149) tako napominje:

Interesi turista su od najveće važnosti ili kao oni koji prethode turističkim aktivnostima ili kao unaprijed predviđeni, ali ih u svakom slučaju treba uključiti u aktivnosti. Čak i ako je lokalni razvoj po svojoj biti temeljen na strategiji ponude, ne može se ignorirati turista.

Moguće je zaključiti da bez turista-potrošača, jednostavno nije moguće planirati održivi razvoj lokalne zajednice temeljene na turizmu. Oni su temeljac bilo kojeg idejnog, znanstvenog ili praktičnog procesa analize ovog globalnog fenomena.

3.2.4. Ključni ekološki aspekti razvoja lokalne zajednice

U ovom dijelu je potrebno razjasniti temeljne sastavnice rasta i razvoja lokalne zajednice koji se odnose na zaštitu prirodnog okruženja, kontinuiranu održivost prirodnih resursa, a posebno onih koji su uključeni ili bi mogli u budućnosti predstavljati prirodnu resursnu osnovu za potrebe turističkog sustava na prostoru lokalne zajednice. Kako ističe Mihalič (2000), turistička teorija je priznala temeljnu važnost kvalitete prirodnog okruženja s ciljem osiguranja budućnosti najvećeg broja turističkih destinacija.

Time su kvaliteta i raznolikost prirodnog okruženja i njihova ekološka osnova, postali alat za održanje konkurentnosti na lokalnom, regionalnom, nacionalnom i globalnom turističkom tržištu. Ukoliko se ekološki aspekti razvoja lokalne zajednice koja se strateški opredijelila za održivi razvoj turizma, ne tretiraju kao temeljne sastavnice razvojnih politika (pored, sociokulturnih i ekonomskih), možemo zaključiti da se značajno ugrožavaju cjenovne, odnosno prihodovne sastavnice, kao ukupni konačni financijski rezultat (dobit ili „net income“) tijekom određenog razdoblja (najčešće tijekom godine dana). Kada se razmatraju održive razvojne opcije na prostoru određene lokalne zajednice, možemo istaknuti da, primjerice, Mihalič (2000: 65-78) govori o tripartitnom akcijskom planu vezanom za ekološku održivost lokalne zajednice (turističke destinacije):

- (1) kontroli utjecaja turističke industrije na prirodno okruženje,
- (2) minimiziranju svih oblika problema i ugrožavanja prirodnog okruženja,
- (3) investiranju u zaštitu prirodnog okruženja te obnovu već ugroženih i oštećenih dijelova prirodnih resursa.

U suprotnom možemo sa sigurnošću pretpostaviti da će kroz neko kraće vremensko razdoblje doći do dugotrajne negativne ekološke promjene u postojećem ekosustavu lokalne zajednice s obzirom na, primjerice, njegovo prekomjerno iskorištavanje za potrebe neodrživog masovnog turizma. Suvremena turistička potražnja promatra kvalitetu, bogatstvo i raznolikost prirodnog okruženja lokalne zajednice kao temeljnu sastavnicu tzv. prirodnih čimbenika privlačenja („natural and/or ecological pull factors“) u određenu turističku destinaciju. U tom pogledu možemo govoriti o privlačnoj snazi određene turističke destinacije (lokalne zajednice) koja se izražava kroz indikatore atraktivnosti i indikatore odvratanja od neke turističke destinacije. U temeljne čimbenike privlačnosti Mihalič navodi (2000: 65-78):

- karakteristike prirodnog okruženja,
- klimu,
- kulturološke i društvene karakteristike,
- temeljnu infrastrukturu,
- temeljnu infrastrukturu uslužnog sektora,
- turističku suprastrukturu,
- elemente transporta i pristupačnost,
- stavove prema turistima,
- cijene,
- ekonomsku i društvenu povezanost i jedinstvenost, kao primjerice jedinstveni religijski prostor ili posebna geografska specifičnost.

U temeljne čimbenike ili indikatore odvratanja od određene turističke destinacije Mihalič (2000: 68) ubraja sljedeće sastavnice:

- sigurnost i zaštićenost (turista op.a.),
- političku nestabilnost,
- zdravstvenu zaštitu i infrastruktura, kao primjerice, loše higijenske uvjeti,
- legislativu i pravne propise, kao primjerice vizni režim,
- kulturnu udaljenost (etnocentrizam op.a.)

Gore navedeni elementi djeluju kao društveno-političke i kulturološke barijere između turista i turističkih destinacija. Mihalič (2000: 73) zaključuje da se „ekološka kompetitivnost destinacije može postići uz pomoć primjerenih upravljačkih napora vezanih za stanje prirodnog okruženja u destinaciji te menadžmentom kvalitete usmjerenom prema prirodnom okruženju“.

U ovom dijelu potrebno je uvesti pojam ekoturizma koji je po svojoj biti uži pojam od održivog turizma ili održivog razvoja lokalne zajednice. Rječnik turizma (Čavlek et al., 2001: 84), primjerice, ističe sljedeće objašnjenje ekoturizma :

Ekoturizam, turizam u kojem je naglasak na boravku turista u prirodnom i nezagađenom okolišu, posebno u područjima s određenim stupnjem zaštite tog okoliša (nacionalni parkovi). Uz pojavu ekoturizma spominje se ekološko osvješćivanje i u turističkoj potražnji i u turističkoj ponudi. Zato ekoturizam nije samo pojam ekološki zdravog turističkog putovanja nego i napora da se u okviru turizma provede odgovarajuća zaštita resursa. Međunarodna udruga ekoturizma definira ga kao putovanje odgovornih u prirodna područja gdje se čuva i štiti okoliš i brine o blagostanju lokalnog stanovništva.

Ono što je posebno značajno za održivi razvoj lokalne zajednice jest činjenica da se kroz ekoturizam uvodi ideja o zaštiti prirodnog okruženja i raspoloživih biotropnih resursa za potrebe razvoja turizma, uz istovremenu brigu o blagostanju dionika lokalne zajednice jer bez zadovoljnih i sretnih dionika lokalne zajednice teško je moguće razmišljati o održivom menadžmentu prirodnog okruženja i prirodnih turističkih resursa. Obradom i analizom literature koja obrađuje fenomen ekoturizma (Weaver, 2001; Higham, 2007; Fennell, 2008; Hill, Gale, 2009; Wearing, Neil, 2009), moguće je zaključiti da je ideja održivog upravljanja prirodnim

resursima na prostoru određene lokalne zajednice postala temeljnom sastavnicom održivog razvoja u određenom prostorno-vremenskom kontekstu. Primjerice, Weaver ističe da postoje tri temeljne sastavnice bez kojih ekoturizam nije moguće holistički utemeljiti (prilagođeno prema: Weaver, 2001: 6):

- usmjerenost prema prirodi,
- ekološki osviješteno obrazovani individuumi,
- menadžment usmjeren prema održivosti.

Iz gore prikazanog moguće je vidjeti da je pojam ekoturizma vrlo kompleksan dio održive razvojne paradigme bez obzira na prostornu komponentu (lokalnu, regionalnu itd.), jer u sebi ima brojne alternativne i specifične oblike turizma koji najčešće nisu sami po sebi dovoljni za, primjerice, ekonomsku održivost i rast lokalne zajednice. Prostor suvremene turističke potražnje karakteriziran je fluidnom promjenjivošću koja je postala konstantni pokazatelj dinamike u životnim stilovima, vrijednostima, stavovima, preferencijama i interesima modernih turističkih nomada. To heterogeno tržište potražnje za ekoturizmom je sve teže i teže segmentirati s ciljem kreiranja zadovoljavajuće ponude turističkih paket aranžmana ili cijelih turističkih destinacija koje bi mogle realizirati svoje razvojne ciljeve samo na temelju ekoturističkog spektra proizvoda, usluga i iskustava. Ono što bi svaka turistička destinacija (lokalna zajednica) trebala imati na umu prilikom kreiranja tog raspona ponude za ekološki osviještene potrošače jest da oni najčešće (prilagođeno prema: Weaver, 2001):

- jesu bolje obrazovani turistički potrošači;
- nemaju puno vremena na raspolaganju;
- traže vrijednost za novac;
- imaju interes za kvalitetu ponuđenih usluga;
- očekuju mogućnost prilagodbe proizvoda, usluga i iskustava,
- traže interpretaciju kompetentnih turističkih vodiča,
- imaju istančan osjećaj za autentičnost,
- žele doživjeti više različitih destinacija.

Gore navedene karakteristike ukazuju na potrebu lokalnih zajednica, kao i turističkog gospodarstva, za konstantnom prilagodbom proizvoda i usluga uz nadodavanje vrijednosti s ciljem zadovoljenja tog zahtjevnog, ali vrlo zanimljivog tržišta, posebno s gledišta održivog razvoja lokalne zajednice.

Intenzivan ili brz ulazak turizma na prostor lokalne zajednice može donijeti veći broj rizika vezanih za održivost prirodne okoline i njenog ekosustava jer se velike i brze investicije u turizmu gotovo uvijek negativno odnose na ekološku održivost turističke destinacije. Holden (2008: 74-75) primjerice govori o trima najvažnijim sastavnicama negativnog utjecaja turizma na prirodno okruženje:

- Korištenje prirodnih resursa – kada se turizam natječe s drugim oblicima razvojnih strategija i ljudskim ekonomskim aktivnostima u korištenju prirodnog okruženja – posebno u korištenju i oblikovanju raspoloživog terena i vodnih resursa. U ovom segmentu turističkog korištenja prirodnih resursa, tijekom vremena sigurno dolazi do gubitka jednog dijela flore i faune. U slučaju općine Pakoštane, ukoliko lokalna zajednica odluči investirati u razvoj turizma izgradnjom golf igrališta, zasigurno će doći do promjene u ekosustavu lokalne zajednice.
- Ponašanje ljudi prema destinacijskom prirodnom sustavu – populacija lokalne zajednice ohrabrena приходима koje može generirati turizam i turistička potrošnja, može pokazati nezainteresiranost pa čak i početi zanemarivati prirodni ekosustav lokalne zajednice te se ponašati krajnje neodgovorno prema prirodnim resursima. To sigurno može kreirati niz negativnih posljedica na kulturno i prirodno okruženje lokalne turističke destinacije. U slučaju Općine Pakoštane, intenzivno pa i ilegalno, izlovljavanje ribljeg fonda u Vranskom jezeru može biti ishodom razvoja masovnog turizma.
- Zagađenje ekosustava lokalne zajednice – intenzivni i nekontrolirani turistički razvoj može tijekom vremena dovesti do zagađenja vodnih resursa i zraka. Isto tako invazivan turistički razvoj može estetski degradirati prostor lokalne zajednice, primjerice, izgradnjom brojnih apartmana za iznajmljivanje tijekom kupališne turističke sezone, a turistička masovnost u ograničenim prostornim

kontekstima lokalnih zajednica sigurno kao negativan ishod ima zagađenje bukom.

Bez obzira na kojem stupnju razvoja se nalazi određena lokalna zajednica i njen socioekonomski sustav rasta i razvoja, očuvanje prirodnih resursa te sustavan rad na ekološkoj edukaciji dionika lokalne zajednice, jedna je od nužnih sastavnica održivog razvoja zajednice te postizanja željenog stupnja blagostanja. O tome Sharpley (2009: 120) kaže sljedeće:

Prirodno okruženje, kako god ga definirali, ostaje intrinzično kontinuiranom uspjehu ili održivosti turističke destinacije. Turizam kao bilo koja ekonomska aktivnost koja je ovisna o resursu, mora podržavati i održavati svoju resursnu osnovu kao preduvjet svom dugoročnom zdravlju, ali osobito zato jer je prirodno okruženje intrinzično turističkom iskustvu ili dio turističkog proizvoda. (...) Uistinu, prirodno okruženje je najčešće temeljna privlačna snaga destinacije, ili kao fizički i izgrađeni kontekst ili kao sociokulturno okruženje.

Nažalost, podatci koji dolaze s najvećeg broja turističkih destinacija s gotovo svih kontinenata pokazuju da se ideja održivog turizma i ekološki osviještenog turizma sporo, vrlo sporo ukorjenjuje u turističku praksu. To je naravno povezano s „turističkom neodgovornošću ili neodgovornim turističkim ponašanjem“ (Mihalič, 2014: 69). Ovdje se može uočiti uvođenje još jednog koncepta u paradigmu održivog razvoja turističkih destinacija, a to je ideja odgovornog turizma (Spenceley, 2008; Leslie, 2012). Kako je prethodno rečeno „odgovorni turizam je prihvaćanje odgovornosti od strane svih dionika da se turizam napravi održivijim“ (Mihalič, 2014: 69). Dakle, odgovorni turizam nije određeni turistički proizvod ili neki novi turistički brend. Odgovorni turizam je način na koji se ponašamo u turističkom sustavu, u planiranju, politikama i razvoju s ciljem osiguranja optimalne distribucije koristi među dionicima lokalne zajednice, državnim institucijama, turistima i investitorima u turizam (Leslie, 2012). Po svojoj temeljnoj koncepciji, odgovorni turizam se pojavio kao krovna alternativa neodgovornom masovnom turizmu, po našem mišljenju, ne s ciljem negacije masovnog turizma, već s idejom transformacije i prilagodbe masovnog turizma odgovornoj održivosti turističkog i

svekolikog razvoja lokalne zajednice, pa i šire. To je pokušaj angažiranja svih dionika u turističkom sustavu da se s punom odgovornošću i na holistički način pozabave pravednom distribucijom koristi, kulturnom i ekološkom sinergijom u turističkim destinacijama, ekonomskim i društveno-političkim pitanjima s ciljem održivog razvoja svih oblika turizma na prostoru lokalne zajednice. Klimatske promjene kojih smo sve više i više svjesni, jer se implicitno reflektiraju na turističku potražnju i turistička kretanja (globalno, regionalno i lokalno), značajno će promijeniti hod turističkog i cjelovitog razvoja posebno na istočnom dijelu mediteranskih zemalja. Posebno će se na turistička kretanja i razvojne opcije lokalnih zajednica ovisnih o održivom turističkom gospodarenju loše odraziti sve učestalije pojave sušnih i vrlo toplih mjeseci, pa možemo očekivati primjerice smanjenje turističkih dolazaka u srpnju i kolovozu, a povećanje kraćih turističkih boravaka tijekom predsezone i posezone. Porast će rizici od požara i poplava te je moguće očekivati smanjenje u poljoprivrednoj proizvodnji, kao i u stočarstvu. Vezano za jačanje snage i moći lokalnih zajednica u odlučivanju o turističkim kretanjima i održivom razvoju destinacije, Leslie (2012: 77) primjerice ističe da bi „sukladno principima održivosti i odgovornosti turizam trebao osigurati socioekonomske koristi koje će unaprijediti živote ljudi i zajednice turističkih dionika“.

S druge strane, Violier (2008: 25) napominje:

Sasvim je razumno bolje voditi brigu o prirodnom okruženju, ali ta briga nije ni nova ni nepostojeća u turističkim destinacijama, gdje je, upravo suprotno, priroda uvijek bila smatrana kao prodajni argument; pored ostaloga i zato jer je kvaliteta prirodnog okruženja u samom središtu turizma.

U manjim turističkim destinacijama koje čine brojne lokalne i regionalne zajednice, prirodno okruženje je temeljac atraktivnosti u globalnom turističkom sustavu. Bez sinergije turizma i njemu komplementarnih ekonomskih grana (poljoprivreda, stočarstvo, ribarstvo, uzgoj ribe i školjaka itd.), u slučaju Pakoštana, moglo bi doći do neželjenog monokulturnog gospodarenja resursima, a to onda nije put prema održivosti razvoja lokalne zajednice.

4. TURIZAM I LOKALNA ZAJEDNICA

U ovom dijelu rada ponovno ćemo se dotaknuti nekih temeljnih sastavnica turističkog sustava nastojeći ih što je moguće više dovesti u kontekst razvoja i održivosti lokalne zajednice. Naime, možemo se sigurno složiti da turizam, kada je efikasan, održiv i odgovoran, prema lokalnoj zajednici i ekološkim sastavnicama prirodnog okruženja, predstavlja jedan od najmoćnijih alata za razvoj na lokalnoj i regionalnoj razini. Lokalnu zajednicu se može percipirati kao živi organizam sastavljen od ljudi koji dijele zajedničke socioekonomske i kulturne karakteristike u određenom prirodnom kontekstu. Uloga i značaj mještana određene lokalne zajednice danas je u turističkom sustavu i turističkoj akademskoj zajednici priznata kao jedan od temeljaca za kreiranje autentičnog turističkog iskustva s memorabilnim, pa čak ponekad i transformacijskim ishodima. Održivi turizam može značajno djelovati na razvoj lokalnih zajednica a posebno u ekonomskom, društveno-kulturnom i ekološkom blagostanju. Turizam temeljen na lokalnoj zajednici moguće je učinkovitim intrinzičnim korištenjem multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja marketinga, menadžementa lokalnim razvojem te menadžementa održivog turizma, dovesti na razinu koja za lokalnu zajednicu i njene dionike predstavlja model pravedne distribucije koristi temeljene na konsenzusu svih sastavnica lokalne zajednice. Strateško upravljanje razvojem lokalne zajednice temelji se na kreiranju općeprihvaćenih ciljeva razvoja, njihovoj implementaciji te sustavnoj evaluaciji i prilagođavanju s ciljem kreiranja željenih stanja blagostanja u lokalnoj zajednici. Kako napominje Beeton (2006: 80) vezano za koncept razvoja lokalne zajednice uz pomoć turizma:

blagostanje zajednice odnosi se na kvalitetu života i stupanj održivosti kako to vide mještani, dionici lokalne zajednice. U biti, blagostanje zajednice je oblikovano nizom društvenih, psiholoških, kulturnih, ekonomskih i ekoloških faktora koji kreira način na koji ljudi razmišljaju i djeluju u svojoj zajednici.

4.1. Uloga turizma u razvoju lokalne zajednice

Kao što je već istaknuto u uvodu ovog poglavlja, smatramo da je turizam značajan element razvoja lokalnih i regionalnih zajednica u dvadesetprvom stoljeću. Njegova uloga u razvoju lokalnih zajednica osobito je naglašena na prostoru Zadarske županije, ali i cijele Primorske Hrvatske, te sve više i više i u unutrašnjosti. Možemo kazati da je ideja koju je 1997. istaknuo John Elkington kao „triple bottom line“ (TBL) u strategiji upravljanja poduzećem, sustavom ili lokalnom zajednicom (turističkom destinacijom), osobito zanimljiva za razumijevanje fenomena održivog razvoja lokalne zajednice pa i šire (Elkington, 1997). Ali što u biti TBL znači u kontekstu lokalne zajednice i njenih razvojnih strategija? Može se reći da je TBL u izravnoj korelaciji s konceptom održivog razvoja lokalne zajednice. Elkington (1997: 72) ističe „potrebu jačanja razumijevanja ne samo financijskih i fizičkih oblika kapitala, već i razumijevanje prirodnog, ljudskog i društvenog kapitala“. U kontekstu lokalne zajednice tri nezavisne varijable predstavljaju temeljne sastavnice TBL (Elkington, 1997):

- (1) društvena održivost ljudskog boravišta,
- (2) ekološka održivost prirodnog okruženja,
- (3) ekonomska održivost gospodarskog sustava lokalne zajednice.

Gore navedene varijable podložne su istraživanju i mjerenju, odnosno njihovoj valorizaciji u kontekstu njihovog utjecaja na zavisnu varijablu koju definiramo kao održivi razvoj blagostanja lokalne zajednice. Moguće je krenuti od prve spomenute varijable, a to je društvena održivost lokalne zajednice, koju u kontekstu lokalnih zajednice najčešće oblikuju sljedeće sastavnice (prilagođeno prema: Elkington, 1997):

- održivost života bez oskudice (materijalne, kulturne i emocionalne),
- sloboda (za život po volji individuuma, obitelji, zajednice i, sloboda od ekstrinzičnih prepreka mišljenju, osjećanju i djelovanju po slobodnoj volji, bez nametanja i prinude bez obzira s koje strane proizlazili),

- samopoštovanje (temeljeno na aktivnom životu, zadovoljavajućim ulogama u društvu, društvenom autoritetu i priznanju kompetencija od strane lokalne zajednice),
- zadovoljavajuća razina ljudskih prava,
- uključenost u život i razvoj lokalne zajednice,
- očuvanje autentičnog kulturnog identiteta itd.

Ekološka održivost lokalne zajednice u najvećem broju slučajeva sastoji se od sljedećih sastavnica (prilagođeno prema: Elkington, 1997):

- održivo upravljanje prirodnim okruženjem unutar prostora lokalne zajednice,
- valorizacija i menadžment prirodnih resursa za potrebe razvoja lokalne zajednice,
- kontinuirani razvoj ekološke osviještenosti,
- kontrola i menadžment čistoće zraka, voda i zemlje,
- učinkoviti menadžment komunalnog otpada,
- kontinuirana redukcija proizvodnje ekološki rizičnih sastavnica ljudskih aktivnosti itd.

Ekonomska održivost lokalne zajednice temeljna je sastavnica TBL pristupa upravljanju lokalnim i regionalnim zajednicama, kao i socioekonomskim subjektima bez obzira o njihovoj veličini. Najčešće ju sačinjavaju sljedeće sastavnice (prilagođeno prema: Elkington, 1997):

- učinkovitost gospodarskih sastavnica (poduzetnika i poduzeća) u sustavnom kreiranju dodanih vrijednosti,
- inovativnost,
- menadžment kvalitete na svim razinama,
- kontinuirani rast ekonomskih aktivnosti na prostoru lokalne zajednice,
- porast zapošljavanja lokalnog stanovništva,
- kontinuirano ulaganje u znanja, vještine i kompetencije radne snage, ali i javnog i realnog menadžmenta,
- prihvaćanje profesionalne etike,

- menadžment rizika,
- pravedna raspodjela ekonomskih koristi unutar sastavnica lokalne zajednice itd.

Tripartitno upravljanje odozdo razvojem održivog turizma s ciljem održivog holističkog razvoja lokalne zajednice moguće je prikazati na sljedeći način:

Prikaz 7. TBL u kontekstu održivog razvoja turizma lokalne zajednice

Izvor: autor

Planiranje održivog razvoja u lokalnoj zajednici nemoguće je bez aktivnog angažmana što većeg broja mještana, što ponekad i nije slučaj. Beeton (2006: 192) napominje da se „s ciljem ispunjenja ishoda TBL upravljanja (zajednicom, poslovnim aktivnostima itd.) mnogi okreću ideji 'korporacijske društvene odgovornosti (KDO)'“. Ovakav oblik planiranja razvoja održivog i odgovornog turizma je možda najvažniji na razini lokalnih i regionalnih zajednica jer je iskustvo pokazalo da su turistički gospodarski subjekti, a posebno oni koji dolaze izvan prostora lokalne zajednice, u najvećem broju slučajeva bili zainteresirani samo za što kraći povrat investicija uz što veću financijsku korist, ne razmišljajući o negativnim posljedicama brzog razvoja turizma kao što su, primjerice, zagađenje okoliša, ograničavanje višestrukih oblika

gospodarskih aktivnosti na ograničenim resursima (poljoprivreda, stočarstvo, ribarstvo itd.), uništenje estetske sastavnice i ambijentalnosti prostora itd. Ovo je vremenom dovelo do rasta odgovornosti lokalne zajednice za svoj put prema održivom razvoju, a ideologija korporacijske društvene odgovornosti je brzo našla svoje mjesto u strategijama lokalnog i regionalnog razvoja prostora. S obzirom da suvremeni turizam u najvećem broju slučajeva posluje niskim graničnim prihodima, poduzetnicima i investitorima u turizmu nije stalo do dodatnog ulaganja te je njihovo etičko ponašanje vezano za lokalnu zajednicu i zaštitu njenih resursa uvijek upitno, ako ne i obrnuto proporcionalno dostignutom stupnju razvoja određene lokalne zajednice. U hrvatskom jeziku KDO najčešće se prevodi u „društveno odgovorno ponašanje“, vjerojatno iz razloga što se tako oblikovana ideja o određenom ponašanju može primijeniti na javni i realni sektor u društvu i društvenim aktivnostima. Vlahović-Tafra (2009: 166) o korporacijskoj odgovornosti navodi sljedeće:

Tvrtke na društvo i okoliš utječu svojim poslovanjem, proizvodima ili uslugama i svojom interakcijom s ključnim sudionicarima kao što su zaposlenici, kupci, ulagači, lokalne zajednice, dobavljači i ostali. Pojmom korporacijska odgovornost označava se upravljanje tim utjecajem tako da se obogati vrijednost tvrtke i pridonese širem gospodarskom i društvenom boljitku trenutačno i na duže vrijeme.

Dakle, kroz društveno odgovorno ponašanje temeljnih dionika lokalne zajednice i ekonomskih, društvenih i javnih sudioničara, moguće je pokrenuti proces zaokretanja prema održivom razvoju lokalne zajednice. Možemo onda govoriti o holističkom pametnom pristupu kreiranju strateških razvojnih ciljeva temeljenih na racionalnim ishodima aktivnosti. O tome Vlahović-Tafra (2009: 180-181) navodi sljedeće:

U odgovoru na pitanje o cilju dobre ekonomije postignut je konsenzus: cilj dobre ekonomije jest postupno poboljšavati blagostanje svih ljudi, uzevši u obzir pravičnost, unutar ograničenja koja nameće priroda, kroz aktivno angažiranje svih sudioničara. Ekonomija koja vodi računa o zadovoljstvu i sreći ljudi mora biti ispunjavajuća, što se odnosi na kvalitetu života i blagostanje, uključiva, što se odnosi na spremnost

dijeljenja globalnih koristi i dalekovidna, što uključuje razmatranje dugoročnih posljedica za buduće naraštaje. Ekonomija sreće morala bi voditi računa o razvoju, pravdi, održivosti i stupnju uključivanja, što pretpostavlja sudioničarsku demokraciju, morala bi poticati inovativnost, različitost i pristupačnost.

Još jednom se trebamo vratiti na pitanje društvene odgovornosti prema održivom razvoju lokalne zajednice, ističući da je ne samo cjelokupna angažiranost (kognitivna, emocionalna, socioekonomska), već i količina gospodarskih tvrtki, društvenih institucija i udruga te predstavnika lokalne vlasti, ključna za postizanje zadovoljavajućih razvojnih ishoda i održive paradigme postojanja lokalne zajednice. Individualna i društvena angažiranost prema ostvarenju razvojnih potencijala i valorizaciji socioekonomskog, ekološkog i kulturnog kapitala koji postoji unutar lokalne zajednice, temelji se na ideji suradnje i međusobnog pomaganja interesnih sudioničara na prostoru lokalne zajednice. Ritzer (2007: 3680) napominje da prihvaćanje triju društvenih normi ohrabruje pomaganje:

- (1) norma davanja,
- (2) norma društvene odgovornosti,
- (3) norma reciprociteta ili međusobnog pomaganja.

Jer bitno je shvatiti da je interesni sudioničar u održivom razvoju lokalne zajednice bilo koja osoba koja ima jasan interes za lokalnu zajednicu i može svojim djelovanjem utjecati na nju. U njih možemo najčešće ubrojiti (prilagođeno prema: Beeton, 2006: 222-223):

- stanovnike lokalne zajednice,
- ekonomske tvrtke,
- redovite posjetitelje (primjerice vlasnici vikendica na prostoru lokalne zajednice),
- javne i državne institucije,
- turoperatore i turističke posrednike,
- domaćine i goste.

U slučaju kada postoje ograničenja vezana za društveno odgovorno ponašanje i holistički pristup lokalne zajednice održivom turističkom razvoju kao načinu kako ostvariti održivo željeno blagostanje, možemo očekivati neplanske i predatorske akcije u turizmu i općenito, u kulturu, društvene i ekološke sastavnice koje karakteriziraju određenu lokalnu zajednicu. U tom vidu Beeton (2006: 215) navodi sljedeće:

Kad ja ističem važnost planiranja u turizmu s ciljem maksimiziranja koristi, postoje primjeri uspješnog turizma i razvoja lokalne zajednice koji izgleda da su se dogodili sami po sebi, gotovo slučajno. Međutim, ako pogledate malo bliže na takve slučajeve, možete najčešće naći 'šampiona' koji je potaknuo lokalnu zajednicu na turističke aktivnosti.

Tijekom studije slučaja Pakoššana došlo se do indikatora koji ističu kako se i ovdje radi o takvom jednom „turističkom prvaku“ koji je prvi 1960. odlučio otvoriti tada vrhunski uređeno i vođeno hotelsko naselje svjetski poznatog francuskog lanca „Club Med“. To je, po mišljenju autora, bio ishodišni turistički subjekt koji je korjenito izmijenio tadašnje poimanje ekonomskog korištenja raspoloživih resursa na prostoru Pakoššana. Ovaj rad će pokušati pokazati je li model održivosti razvoja turizma u lokalnoj zajednici Pakoššane nešto više nego puki socioekonomski i kulturni oksimoron.

4.2. Poteškoće u razvoju turizma u lokalnoj zajednici

U ovo poglavlju pokušat ćemo obraditi neke temeljne poteškoće i ograničenja koja su percipirana od strane turističke akademske zajednice i nekih eksperata iz realnog sektora. Iz formalnih i neformalnih izvora koji se bave turističkim sustavom, moguće je doći do informacija o većem broju socioekonomskih, kulturnih i ekoloških ograničenja koja se kao Damoklov mač nadvijaju nad lokalne zajednice i njihova nastojanja da izbere svoj put prema održivom blagostanju. Tako Vlahović-Tafra (2009: 181) nabroja sljedeća ograničenja vezana za ekonomske, ali i društvene politike, ujedno ističući da se „indikatora temeljeni na isključivo ekonomskim rezultatima danas više ne smatraju dovoljnima za određenje zadovoljavajućeg

stupnja blagostanja lokalne zajednice, kvalitete društvenog života ili održivosti ekološkog sustava“:

- niska svijest i nedovoljna obrazovanost o vezama ekonomije i održivog razvoja,
- pogreške u politici upravljanja,
- kratkoročnost pod pritiscima financijskog tržišta koja zamjenjuju strateško dugoročno razmišljanje,
- nepoštena podjela; ekonomija stvara i podupire nejednakost u mogućnostima, moći, bogatstvu i blagostanju,
- ljudske slabosti, prije svega sebičnost i pohlepa,
- troškovna eksternalizacija zbog koje se u cijenama ne očituju troškovi čuvanja prirode i ljudi.

Iz gore navedenih negativnih pojava i procesa koji značajno usporavaju rast i razvoj u određenom prostorno-vremenskom kontekstu vidi se da njihov kontinuum ide od individualnog, preko grupnog do društvenog raspona. Neki drugi autori navode bitnu ulogu vodstva lokalne zajednice kao značajni pokazatelj potencijala za prihvaćanje održivog turističkog razvoja lokalne zajednice. Beeton (2006: 226) tako ističe sljedeće probleme koji mogu predstavljati izazov održivom razvoju lokalne zajednice:

- odsustvo jedinstvenosti i povezanosti unutar lokalne zajednice,
- različiti ciljevi (različitih interesnih sudioničara na prostoru lokalne zajednice),
- nedovoljno, nepravilno ili nepostojeće planiranje,
- odsustvo povezivanja zadaća, programa i taktika u jednu funkcionalnu razvojnu cjelinu, i
- ekstrinzično upravljanje turističkim potencijalima i turističkim sustavom bez konsultacija i dogovora s lokalnom zajednicom.

Turizam temeljen na lokalnoj zajednici ima potencijale za jačanje moći stanovnika te zajednice uz istovremeno snaženje za njihovo autentično

samoodređenje na regionalnom i globalnom planu. Međutim, kako smo već istaknuli, postoje brojna ograničenja tom i takvom održivom razvoju. Primjerice Sharpley i Telfer (2002: 159-163) navode sljedeće prepreke razvoju turizma lokalne zajednice:

- a) Društveno-politička tradicija i raspodjela moći – možda je jedna od najvećih barijera za održivi razvoj turizma lokalne zajednice, a posebno u tradicionalnim zemljama i zemljama u razvoju koje su naučene da se moć koncentrira u jednom ili nekolicini ljudi. Sasvim je uobičajeno u lokalnim zajednicama u tradicionalnim društvima da mještani vide sasvim normalnim da je moć koncentrirana u jednoj osobi ili samo manjoj grupi ljudi koji onda donose odluke koje se odnose na sve dionike lokalne zajednice. U takvim tradicionalnim zemljama s naglašenim demokratskim deficitom, demokracija je rezervirana za ekonomske i političke elite. Autoritet donošenja odluka tako na razini lokalne zajednice najčešće imaju samo privilegirani pojedinci ili manje grupe ljudi.
- b) Rod i etnicitet – je vezan za žensku populaciju unutar određene lokalne zajednice, kao i za etničke manjine ukoliko ih ima. Žene su u tradicionalnim zemljama i zemljama u razvoju tradicionalno stavljene na periferiju procesa donošenja odluka o razvojnim strategijama i taktikama, kao i raspodjeli koristi od turizma. Patrijarhalna distribucija moći unutar lokalne zajednice temeljena na ideologiji muške supremacije jedna je od najvažnijih karakteristika tradicionalnih društava u razvoju i nerazvijenih zemalja i naroda.
- c) Pristup informacijama – ograničeni ili nepostojeći pristup informacijama vezanim za turističko tržište i poslovanje na globalnoj razini predstavlja temeljno marketinško ograničenje za brojne turističke tvrtke na prostoru lokalne zajednice, posebno u manje razvijenim zemljama. Za sve manje ili srednje turističke tvrtke u vlasništvu mještana određene lokalne zajednice, globalno emitivno turističko tržište je temeljni cilj njihovih marketinških aktivnosti, i oni imaju značajnih poteškoća predstaviti sebe i svoje proizvode međunarodnom tržištu potražnje. Ograničeni ili manjkavi pristup

promotivnim alatima, rezervacijskim sustavima i uslugama transporta u turizmu, jednako tako obeshrabruju brojne manje investitore i poduzetne pojedince za ulazak u turističku arenu. Međutim, pristup Internetu danas predstavlja značajan razvojni iskorak i mogućnost za mnoge dionike lokalne zajednice i njihovo direktno poslovanje u turizmu.

- d) Manjak spoznaja o turizmu – jedna je od temeljnih barijera holističkom razvoju održivog turizma na prostoru lokalne zajednice. U zemljama u razvoju postoji opći nedostatak spoznaja o tome kako uključiti mještane lokalne zajednice u donošenje odluka vezanih za socioekonomski rast i razvoj, odnosno uključivanje turizma u razvoj zajednice. To u isto vrijeme znači da postoji određeni broj mještana koji imaju ograničeno, nedovoljno i netočno znanje o turističkom sustavu i turistima, što te iste sudioničke skupine smješta na periferiju turističkog procesa smanjujući u isto vrijeme njihovo pravo na raspodjelu koristi od turizma. Na taj način unutar lokalne zajednice s vremenom dolazi do stvaranja interesnih sudioničkih grupacija koje smatraju da nemaju dovoljno ni informacija ni znanja za njihovo sudjelovanje u donošenju odluka o turizmu lokalne zajednice.
- e) Ekonomska ograničenja – nažalost mogućnosti za uključivanje u turističko poslovanje brojnih dionika lokalne zajednice nisu uvijek na zadovoljavajućoj razini i tu postoje barijere i ograničenja. Relativno velika udaljenost od emitivnih turističkih tržišta, manjak edukacije i turističkih kompetencija (primjerice manjak interkulturoloških vještina), društveni status (primjerice sezonski djelatnik u ugostiteljstvu) i obiteljski status mogu doprinijeti sprječavanju uključivanja pojedinaca u turizam lokalne zajednice. Financijska ograničenja (manjak financijskog kapitala) također predstavljaju moguću barijeru za investicije u turizam i poduzetničke akcije u turizmu lokalne zajednice. Niži socioekonomski status jednog dijela mještana lokalne zajednice može ih udaljiti od angažmana u donošenju odluka o održivom turističkom razvoju svoje lokalne zajednice jer su njihovi interesi usmjereni na pronalaženje načina kako se udaljiti od neimaštine i oskudice.

f) Nedostatak suradništva i partnerstva – turizam je po svojoj prirodi izrazito diversificirani i heterogeni sustav socioekonomskih aktivnosti i procesa sastavljen od brojnih javnih i privatnih agenata, institucija i tvrtki. Time se od svih struktura u turističkom sustavu očekuju značajne kompetencije vezane za suradništvo. U suprotnom nije moguće očekivati pozitivno poslovanje u turizmu, bez obzira radi li se o lokalnoj, regionalnoj ili globalnoj zajednici. Neki tipovi suradnje predstavljaju uvjet bez kojega je nemoguće razmišljati o održivom turističkom razvoju:

- a. suradnja između javnog i privatnog sektora (primjerice između Ministarstva turizma i sektora hotelijera),
- b. suradnja između vladinih agencija i institucija (primjerice između prometa ili građevinarstva i kulture),
- c. suradnja između različitih razina državne administracije (primjerice između državnih, županijskih i općinskih tijela uprave),
- d. međunarodna suradnja između istorodnih razina političkih sustava (primjerice između vlade i vlade dviju država).

Nažalost, u mnogim zemljama u razvoju gore navedeni poželjni tipovi suradništva su rijetko implementirani u praksi. Nedostatak koordiniranih aktivnosti između različitih administrativnih razina upravljanja državom, preklapanje i ponavljanje aktivnosti, kao i nedostatak kontrole i discipline, temeljne su barijere ostvarenju zadovoljavajuće suradnje između različitih agenata i struktura u turizmu, ali i izvan.

g) Perifernost – relativna udaljenost od emitivnih turističkih centara moći razvijenoga Zapada još je jedna barijera koja može značajno ograničiti zadovoljavajuće poslovanje i održivi turistički razvoj određene lokalne zajednice. Globalno gledajući, zemlje u razvoju nalaze se na periferiji svjetskih ekonomskih i društvenih procesa što ih čini ranjivijima u odnosu na razvijene zemlje i njihove turističke sustave. Kroz ovo ograničenje moguća je pojava odnosa ovisnosti između periferije i centra, što svakako nije dobro za održivu koncepciju razvoja lokalne zajednice i njen održivi turistički sustav.

Isti autori (ibid: 72) napominju da je „količina kontrole lokalne zajednice vrlo važan dio turističkog razvoja“. Tijekom ranih razvojnih faza turizma na prostoru lokalne zajednice, lokalno stanovništvo igra značajnu ulogu u oblikovanju turističkih proizvoda i usluga čuvajući u isto vrijeme lokalni kulturni identitet. Ukoliko i kada dođe do intenziviranja turističkih dolazaka, turističke potrošnje i poslova u turizmu, dolazi do internacionalizacije turizma lokalne zajednice koja je obilježena ulaskom velikih stranih turističkih tvrtki na prostor zajednice te njihovom kontrolom turističkog poslovanja temeljenog na njihovim poslovnim interesima. Ukoliko se ovaj proces nastavi, dolazi do stvaranja ekonomske ovisnosti o interesima vanjskih agenata u turizmu, a ne o interesima dionika lokalne zajednice. U tom pogledu Pearce i Butler (1999: 71), napominju da:

Razlika između uspješne integracije i djelomične ili simboličke integracije turizma može biti velika. Puno ovisi o stavovima onih koji su odgovorni za turističko planiranje i razvoj te pristupima koje izaberu vezanima za koordiniranje i uključivanje cijelog niza stavova o predloženim razvojnim opcijama uključujući i stavove stanovnika lokalne zajednice.

Planiranje održivog razvoja turizma na prostoru lokalne zajednice s ciljem ostvarenja željenog stupnja socioekonomskog blagostanja uz očuvanje autentičnog kulturnog identiteta i ekološki zdravog prirodnog okruženja, nikada nije, a neće ni biti realizirano odvojeno od cjelovitog pristupa razvoju lokalne zajednice. Jedino u korelaciji i koordinaciji između turizma i ostalih gospodarskih djelatnosti te društveno-kulturnih sudionika u životu lokalne zajednice, moguće je kreirati plauzibilne razvojne strategije. Kako to napominju Telfer i Sharpley (2002: 46):

uobičajeno se ističe da kada razvojni projekt propadne to je iz razloga što se nije vodilo računa o kvalitativnim varijablama, primjerice o kulturnim aspektima lokalne zajednice, njihovoj tradicijskoj kulturi i običajima koji svojim iracionalnim karakteristikama mogu spriječiti uvođenje racionalnih i tehnoloških aspekata i inovacija neophodnih za razvoj.

4.3. Pozitivni i negativni učinci turizma

Za mnoge zemlje u razvoju, uključujući i Hrvatsku, turizam je postao jedan od temeljnih izvora prihoda i bilance plaćanja, posebno početkom dvadesetprvog stoljeća. Kako napominju Sharpley i Telfer (2002: 18):

I međunarodni i domaći turizam je percipiran kao efikasan način transfera bogatstva i investicija od bogatijih razvijenih zemalja ili regija prema manje razvijenima siromašnijim zemljama. Ova distribucija bogatstva dolazi, u teoriji, kao rezultat i turističke potrošnje u destinacijama, i investicija od strane bogatijih, emitivnih turističkih zemalja u turističku infrastrukturu. U drugom slučaju, razvijene zemlje u principu pomažu ekonomski rast i razvoj manje razvijenih zemalja, investirajući u turizam.

U isto vrijeme razvoj turizma na prostoru određene lokalne zajednice najčešće predstavlja značajno tržište za plasman proizvoda i usluga koje lokalna zajednica uobičajeno ne bi mogla bez dodatnih troškova prodati izvan svog prostora. O tome Sharpley i Telfer (2002: 19) kažu:

Zahvaljujući činjenici da turisti zahtijevaju cijeli niz proizvoda i usluga u turističkoj destinaciji, uključujući smještaj, hranu i piće, zabavu, usluge lokalnog prijevoza, suvenire itd., turizam, u principu, nudi više mogućnosti za veze prema dobavljačima/pružateljima usluga ili povezivanje s lokalnom ekonomijom nego s drugim industrijama.

Stanovništvo lokalne zajednice na čijem prostoru borave turisti, kroz prodaju turistima i posjetiteljima svojih proizvoda i usluga iz gospodarskih aktivnosti kao što su primjerice ribarstvo, stočarstvo ili poljoprivreda, gotovo neprimjetno izvoze svoje proizvode, a to se još naziva i „izvoz na licu mjesta“. To je jedan od najvažnijih pozitivnih učinaka turizma u lokalnoj zajednici. Mathieson i Wall napominju (1982 u Sharpley, Telfer, 2002: 72) „što je veći broj intrinzičnih povezivanja između različitih ekonomskih grana, manja je vjerojatnost da će se trebati uvoziti izvana, a multiplikator će biti veći“. Ovo preklapanje komplementarnih ekonomskih aktivnosti unutar lokalne zajednice jedan je od pozitivnih ishoda koji osigurava održivi

turistički razvoj te omogućuje lokalnoj zajednici razvoj prema očekivanim i željenim društvenim ishodima. Naravno, stupanj uključenosti što većeg broja sudioničkih interesnih grupacija te mještana lokalne zajednice u turizam nezavisna je varijabla koja determinira je li turizam, odnosno cjelokupni gospodarski sustav umrežen ili ne, što opet vodi prema održivosti. Aktivno i angažirano sudjelovanje što većeg broja mještana u turizam lokalne zajednice, bez obzira radi li se o izravnoj uključenosti ili neizravnim popratnim aktivnostima (primjerice poljoprivreda ili kulturne udruge itd.), omogućuje ostvarenje održive kompetitivne prednosti u široj okolini pa i globalno. Richards i Hall (2000: 298) tako napominju:

Sudjelovanje je često problem odnosa moći unutar lokalne zajednice i aktivnosti vezanih za dobivanje moći, kao što su bottom-up razvojne strategije, nisu prihvaćene unutar zajednice. Nejednaka raspodjela moći i nepravedna distribucija informacija mogu odbiti dionike lokalne zajednice od sudjelovanja u donošenju odluka o turističkom razvoju.

Više o „bottom-up“ ili upravljanju odozdo bilo je rečeno u poglavlju 4.1. (str. 92 – 95). Naravno, ovdje je isto tako bitno napomenuti da su istraživanja vezana za razvoj uz pomoć turizma pokazala da je turistička potrošnja po osobi po danu uobičajeno veća u razvijenim receptivnim zemljama što ukazuje na činjenicu da su razvijenije receptivne zemlje u stanju dodati veće vrijednosti svojim proizvodima i uslugama u turizmu (Sharpley, Telfer, 2002). Pa tako, po analogiji, moguće je zaključiti da se turističke receptivne zemlje, regije i lokalne zajednice u razvoju ili one manje razvijene, ovisno o dosegnutom stupnju razvoja, moraju zadovoljiti s manjim prihodima od turizma, što donekle usporava razvojne procese.

Uloga turizma u porastu zapošljavanja, a samim time i razvoju određene lokalne zajednice, regije ili zemlje, također je jedan od pozitivnih učinaka turističkog sustava u određenom prostorno-vremenskom kontekstu. Zapošljavanje vodi prema porastu kvalitete života pojedinaca i obitelji, odnosno društvene zajednice u turističkoj destinaciji. Porast potrošačke moći populacije određene lokalne zajednice očekivani je i željeni ishod turizma lokalne zajednice. Sharpley i Telfer (2002: 104) napominju da:

obzirom na veliku varijabilnost poslova koje direktno i indirektno omogućava turističko putovanje, turizam spada u vrlo vrijedan izvor zapošljavanja, a u svjetlu pozitivnih trendova u porastu turističkih putovanja i turizma, vrlo je vjerojatno da će i dalje biti značajnih mogućnosti za zapošljavanje direktno ili indirektno ovisnih o turizmu.

Negativna strana zapošljavanja u turizmu unutar lokalne zajednice vidi se u činjenici da je turizam, barem u zemljama u razvoju, karakteriziran sezonalnošću u turističkim dolascima i turističkoj potrošnji. Poslovi u turizmu u Hrvatskoj dakle nisu cjelogodišnji, već višemjesečni, u najboljoj situaciji u trajanju do 7 mjeseci u godini dana. Sharpley i Telfer (2002: 105) ističu još jedno značajno ograničenje u intenzivnom zapošljavanju u turizmu:

Međutim, isto tako se može kazati da, umjesto kreiranja novih, dodatnih radnih mjesta, turistički razvoj jednostavno služi za redistribuciju postojećih radnih mjesta. Naime, potencijalna privlačnost rada u turizmu znači gubitak radne snage za tradicionalne ekonomske grane, a posebno poljoprivredu, i time vodi prema smanjenju količine radne snage koja je na raspolaganju tim tradicionalnim oblicima privređivanja. Posljedično, više primarnih proizvoda treba biti uvezeno, doprinoseći time negativnoj platnoj bilanci.

Jedan od pozitivnih učinaka održivog turističkog razvoja s ciljem kreiranja ishoda koji vode prema porastu blagostanja stanovnika lokalne zajednice i dugoročnom razvoju je činjenica da se, pod utjecajem turističkih kretanja i interkulturološkog aspekta turizma, unutar lokalne zajednice smanjuje iseljavanje mlađe populacije. Pored toga mlađa populacija koja iz lokalne zajednice odlazi na školovanje u urbane sveučilišne centre ima veću motivaciju vratiti se krugu obitelji i svojoj matičnoj lokalnoj zajednici nakon završetka formalnog obrazovnog ciklusa, očekujući zadovoljavajuće radno mjesto s mogućnostima napredovanja, kreativnosti i inovativnosti.

Kao pozitivan ishod razvoja održivog turizma na prostoru lokalne, regionalne ili još veće društvene zajednice, moguće je istaknuti i emancipaciju žena. Naime, suvremeni turistički sustav karakteriziran je visokom heterogenošću u sadržaju

poslova, zadataka i usluga koje se nude turistima-potrošačima, pa je zahvalan prostor za zapošljavanje ženske radne snage koja je karakterizirana izrazitom kvalitetom i količinom interkulturološkog kapitala. Verbalne, paraverbalne i neverbalne komunikacijske kompetencije žena, pored znanja i vještina kojima raspolažu, temelj su za kreiranje memorabilnog iskustva boravka u određenoj lokalnoj zajednici. Za žensku populaciju unutar lokalne zajednice rad u turizmu je privlačan alat za emancipaciju u krugu obitelji i/ili u odnosu na životnog partnera.

Turistički razvoj unutar konteksta lokalne zajednice omogućava jačanje moći lokalne zajednice. O tipovima jačanja lokalne zajednice pod utjecajem turizma, Scheyvens (1999: 245-249) navodi sljedeće:

- Ekonomsko jačanje – turizam donosi dugoročnu financijsku korist lokalnoj zajednici. Novac zarađen kroz turizam lokalne zajednice se distribuira unutar zajednice. Dolazi do vidljivih poboljšanja u infrastrukturi i lokalnim uslugama.
- Psihološko jačanje – dolazi do porasta samopoštovanja radi međunarodnog priznanja jedinstvenosti i vrijednosti kulture lokalne zajednice, prirodnih resursa i tradicijskih znanja. Porast samopouzdanja u lokalnoj zajednici vodi prema traženju dodatnog obrazovanja i mogućnosti usavršavanja vještina.
- Društveno jačanje – turizam održava i jača ujednačenost lokalne zajednice. Dolazi do poboljšanja jedinstvenosti među članovima lokalne zajednice jer individuumi i obitelji surađuju s ciljem razvoja uspješnog gospodarenja u turizmu. Dio zarađenog novca se koristi za razvoj lokalne zajednice kao, na primjer, obrazovanje ili prometnu infrastrukturu.
- Političko jačanje – politička struktura lokalne zajednice osigurava predstavničko tijelo kroz koje mještani mogu postavljati pitanja i isticati zabrinutost vezane za inicijative u turizmu. Agencije koje iniciraju ili rade poslovne poduhvate u turizmu lokalne zajednice, traže mišljenje sudioničkih grupacija ili individuumu unutar lokalne zajednice i time im daju mogućnost da budu dionici tijela koje donose odluke.

Kao što je moguće uočiti, temeljni ishodi turizma mogu se vrlo brzo definirati kroz ekonomske indikatore razvoja lokalne zajednice, ali jedan od ciljeva ovoga rada je istaknuti da se društveno-kulturne promjene u lokalnoj zajednici pod utjecajem turizma, ukoliko se ne radi o održivom turističkom razvoju, ne moraju uvijek označiti kao pozitivne. Inskeep (1991 u Sharpley, Telfer, 2002: 213) napominje da se „količina društveno-kulturnih promjena može odrediti na temelju razlika koje postoje između turista i domaćina te ističe sljedeće temeljne razlike koje određuju promjene:

- temeljne vrijednosti i logički sustavi,
- religijska uvjerenja,
- tradicija,
- običaji,
- životni stilovi,
- oblici ponašanja,
- norme oblačenja,
- odnos prema vremenu, i
- stavovi prema strancima“.

Ukoliko su društveno-kulturne razlike između turista i domaćina velike i brojne, možemo očekivati poteškoće i ograničenja u razvoju održivog turizma te, u najmanju ruku, usporeni razvoj lokalne zajednice. Neki autori (Dann, 1996; Apostolopoulos et al, 1996; Sharpley, 1999; Cohen, 2004; Dann, Parrinello, 2009) govore o razvoju tzv. „stažirane autentičnosti“ pod utjecajem masovnog turizma i globalnih organizatora putovanja. Sharpley i Telfer (2002: 222) napominju da se stažirana autentičnost može najčešće uočiti u sljedećim pojavnim oblicima:

- skraćene i pojednostavljene verzije kulturnog izražavanja,
- naglašavanje dijelova ili tipova kulturnog izražavanja i tradicionalnih obrta i zanata koji odgovaraju ukusima turista,
- preoblikovanje tradicijskog kulturnog konteksta na zapadnjački i modernizirani način,

- preoblikovanje i promjena nekih dijelova kulture lokalne zajednice tako da bude prihvatljiva i razumljiva turistima.

Nije jednostavno izbjeći proces stažiranja autentičnog identiteta i kulture lokalne zajednice u određenoj turističkoj destinaciji, posebno ukoliko se radi o neplanskom razvoju masovnog turizma i gubitku kontrole u odlučivanju u turizmu. Uvijek bi trebalo polaziti od premise da se putem održivog turističkog razvoja lokalne zajednice treba nastojati održati i zaštititi temeljne tradicionalne vrijednosti. Kulturni identitet lokalne zajednice bi trebao jačati zahvaljujući turizmu jer se on u suvremenom turizmu definira kao ogroman turistički resurs u kreiranju memorabilnog iskustva boravka na prostoru lokalne zajednice.

Pa ipak, mnijenje sve većeg i većeg broja teoretičara, ali i realnog sektora u turizmu, se okreće prema opravdanju zaštite autentičnog kulturnog identiteta i društvenih vrijednosti lokalne i regionalne zajednice u receptivnim turističkim zemljama, neovisno o stupnju njihova razvoja. Pa tako Sharpley i Telfer (2002: 213) ističu:

Izgleda da su stav o njihovoj važnosti i značenju te zaštita i očuvanje materijalnih i nematerijalnih oblika kulture predmet jedinstvenog konsenzusa međunarodnih agencija, turističke industrije, turista i često dionika lokalnih zajednica. Očuvanje i zaštita tih oblika kulture može doprinijeti jačanju društvenih i kulturnih identiteta receptivnih lokalnih zajednica ali isto tako i potaknuti ekonomske aktivnosti.

Ono u čemu se turistička akademska zajednica slaže jest da se analiza i istraživanje društveno-kulturnih ishoda turističkog razvoja i poslovanja odvija na mnogo teži način jer se može uočiti određeno ograničenje u korištenju kvantitativnih istraživanja. Tu su kvalitativna istraživanja, koja su znantno rjeđa, mnogo zahvalniji istraživački alat. Pa ipak, Cooper (1998 u: Sharpley i Telfer, 2002: 214), napominje da sljedeće društveno-kulturne varijable mogu biti kvantitativno mjerljive:

- omjer između turista i domaćina,
- broj kontakata između turista i domaćina temeljenih na ekonomskoj razmjeni,
- broj kontakata između turista i domaćina temeljenih na dijeljenju prostora i infrastrukture,
- broj kontakata između turista i domaćina temeljenih na društveno-kulturnoj interakciji,
- dobnim razlikama između turista i domaćina,
- postotku populacije lokalne zajednice koji dolazi u kontakt s turistima,
- postotku populacije lokalne zajednice koji rade u turizmu i turizmu komplementarnim granama mjenom kroz indirektnu zaposlenost,
- grupiranje turista i domaćina,
- prirodi turizma.

Već je nekoliko puta u radu istaknuto da se održivost razvoja određene lokalne zajednice može očekivati ukoliko postoji težnja za maksimalizacijom sudjelovanja mještana u odlučivanju o strategijama i ciljevima razvoja kako općeg socioekonomskog razvoja, tako i turističkog. Pravo na pravednu, točnu i istovremenu distribuciju informacija jedan je od uvjeta kako motivirati populaciju lokalne zajednice na angažirano sudjelovanje u društveno-kulturnim i ekonomskim aktivnostima. Time se postiže veća točnost u donošenju odluka koje su u interesu najvećeg broja dionika lokalne zajednice. Richards i Hall (2002: 301) o lokalnim zajednicama u kontekstu turizma kažu:

Jedan od ishoda modernizacije je da su lokalne zajednice koje su posjećene od strane turista isto tako konzumirane kao i drugi proizvodi. Lokalne zajednice su doslovno prodavane kao dio turističkog proizvoda, i često se od njih očekuje da se ponašaju sukladno turističkim percepcijama o idealnim lokalnim zajednicama, a posebno u ruralnim zonama gdje modernizacija nije još utjecala na rustikalnu mirnoću. Ova komodifikacija lokalne zajednice je vidljiva u programima koji imaju za cilj obnovu i konzervaciju izgleda lokalne zajednice za potrebe turističkog razgledanja.

U tom vidu moguće je gledati na određenu turističku destinaciju kao na društvenu zajednicu, a na populaciju lokalne zajednice kao na nukleus lokalnog turističkog proizvoda. Podrška lokalne zajednice je neizostavan uvjet održivog turističkog proizvoda (ibid. 2002). Što je više „ekonomskih aktivnosti ukorijenjenih u lokalnu zajednicu“ (ibid. 2002 : 187), to je lakše izbjeći premještanje ekonomskih inicijativa van prostora zajednice – ukorijenjenost turističkih i svih drugih ekonomskih aktivnosti u društveno-kulturnu i prirodnu resursnu osnovu lokalne zajednice vodi prema dugoročnoj stabilnosti i održivom razvoju.

Jedan od negativnih učinaka neplanskog razvoja turizma na prostoru lokalne ili regionalne zajednice je tzv. „demonstracijski efekt“ ili „efekt oponašanja“ temeljem kojeg unutar lokalne zajednice mještani s vremenom započinju mijenjati svoje stavove, vrijednosti i ponašanje s ciljem oponašanja turista (ibid. 2002). Demonstracijski efekt u lokalnoj turističkoj destinaciji masovnog turizma često može voditi prema porastu alkoholizma, kriminala, prostitucije, kockanja itd. (Cohen, 2004).

Jedan od negativnih ishoda neplanskog razvoja masovnog turizma u lokalnoj zajednici je visoki stupanj sezonske zaposlenosti nisko plaćene i relativno slabo obrazovane radne snage. Bez obzira na niske prihode, masovnost vodi prema napuštanju tradicionalnih oblika privređivanja kao što je primjerice poljoprivreda (Richards i Hall, 2002).

Odnosima turista i domaćina na lokalnoj i regionalnoj razini bavi se sociologija turizma. Sociologija turizma je interdisciplinarna znanost koja proučava neke temeljne odrednice turizma kao što su odnosi između turista i domaćina, sociokulturne, socioekonomske i ekološke posljedice turizma kao i društvene sastavnice proizvoda, usluga i turističkog iskustva (Cohen, 2004). U neke od temeljnih karakteristika odnosa između turista i domaćina Richards i Hall (2002: 37) ubrajaju:

- odnos između turista i domaćina je karakteriziran prolaznošću i kratkotrajnošću;

- njihov odnos je obilježen nejednakošću jer su turisti na odmoru, a domaćini rade;
- interakcija između turista i domaćina je vremenski i prostorno ograničena;
- odsustvo spontanosti i iskrene srdačnosti;
- turisti najčešće kratko borave u lokalnoj turističkoj destinaciji, pa ne postoji mogućnost pretvaranja površne interakcije u onu karakteriziranu sadržajnim značenjem;
- tradicionalna spontana gostoljubivost se najčešće pretvara u komercijalne aktivnosti;
- s obzirom da turisti u destinaciji provode godišnji odmor, a domaćini ih poslužuju, jedni i drugi imaju različite stavove i ponašanje;
- demonstracija relativno većeg bogatstva od strane turista kod domaćina najčešće razvija izrabljivačko ponašanje.

Moguće je zaključiti da je socioekonomski, sociokulturni i ekološki prostor lokalne zajednice temelj za kreiranje najvećeg broja turističkih aktivnosti, procesa u turističkom sustavu i cjelovitog turističkog iskustva. Kako kažu Richards i Hall (2002: 1):

Ljudske zajednice predstavljaju s jedne strane primarni resurs o kojem ovisi turizam, a s druge strane, određeno mjesto u određenom vremenu može biti dovoljan razlog za razvoj turizma. Lokalne zajednice su temeljan razlog za turiste da putuju, iskuse način života i materijalnu proizvodnju različitih lokalnih zajednica. Lokalne zajednice također oblikuju prirodni prostor kojega turisti mogu konzumirati.

I ovaj rad je temeljen na pretpostavci da se model održivosti razvoja u lokalnim zajednicama, posebno u priobalnom dijelu Hrvatske, može temeljiti na turističkom razvoju, odnosno na strategiji održivog turističkog razvoja lokalne turističke destinacije. Naravno uz pretpostavku da se populacija lokalne zajednice želi aktivno angažirati u direktnom ili posrednom razvoju turizma unutar destinacije. O tome Richards i Hall (2002: 299) kažu:

Uključivanjem lokalne zajednice te dopuštanjem mještanima donošenje informiranih odluka o smjeru turističkog razvoja zahtijeva slobodno kolanje

razgovjetnih, shvatljivih i korisnih informacija unutar zajednice. Distribucija informacija je od najveće važnosti jer koncept razvoja odozdo prema gore podrazumijeva da su sve sastavnice zajednice primjereno informirane o prirodi i posljedicama turističkog razvoja. Ovo je također potrebno za održivi razvoj budućih generacija.

Gotovo svi mještani lokalne zajednice Pakoštane sudjeluju ili izravno ili posredno u turizmu destinacije. Međutim, upitno je u kolikoj mjeri imaju pristup informiranom odlučivanju o turističkim politikama i razvojnim strategijama. Kako ističu Richards i Hall (2002: 299):

Temeljno pitanje za lokalne zajednice je ekonomija. Održivost turizma koji može potaknuti zapošljavanje lokalnog stanovništva sprječava emigraciju i potiče imigraciju radno sposobne populacije te usporava demografsko starenje lokalne zajednice. Obzirom da se poduzetništvo u turizmu temeljni na malim i srednjim tvrtkama, te je ovisno o inovacijama s ciljem kreiranja novih proizvoda, uloga poduzetnika može biti od presudne važnosti.

Na kraju ovog poglavlja bilo bi korisno još jednom uočiti neke temeljne razlike koje postoje između tzv. masovnog turizma i alternativnih oblika turizma. Postoji opravdana sumnja da se bez kombiniranja masovnog s alternativnim oblicima turizma, teško može kreirati strategija održivog razvoja lokalne zajednice. Sharpley i Telfer navode sljedeće karakteristike masovnog turizma u odnosu na alternativne oblike turizma:

Prikaz 8. Karakteristike masovnog nasuprot alternativnim oblicima turizma

Konvencionalni masovni turizam	Alternativni oblici turizma
Temeljne karakteristike	
Brz razvoj	Usporeni razvoj
Maksimalizacija	Optimizacija
Zanemarivanje društvenog i prirodnog okruženja	Uvažavanje društvenog i prirodnog okruženja
Nekontrolirani	Kontrolirani
Kratkotrajni	Dugoročni
Sektorski	Holistički
Kontrola izvana	Lokalna kontrola
Razvojne strategije	
Razvoj bez planiranja	Prvo planiranje, onda razvoj
Projektni nacrti	Konceptualni nacrti
Turistički razvoj posvuda	Razvoj na prikladnim mjestima
Koncentracija na vodeće atrakcije	Raspršavanje pritiska i koristi
Izgradnja novih objekata	Restrukturiranje postojećih objekata
Ekstrinzični razvoj	Intrinzični razvoj
Uvoz radne snage	Korištenje lokalne radne snage
Urbana arhitektura	Narodna arhitektura
Ponašanje turista	
Velike grupe	Pojedinci, obitelji, prijatelji
Fiksirani programi	Spontano donošenje odluka
Malo vremena	Mnogo vremena
Atrakcije	Iskustvo
Uvezeni životni stilovi	Lokalni životni stil
Komfor / pasivnost	Radoznalost / aktivnost
Glasno	Tiho
Kupovanje	Donose poklone

Izvor: autor (prilagođeno prema Sharpley, Telfer, 2002: 324)

4.4. Održivi turizam i njegove karakteristike

U ovom poglavlju biti će više riječi o temeljnim sastavnicama održivog turizma s ciljem uspostavljanja korelacije između takvog pristupa turizmu i razvoja lokalne zajednice.

Pa tako u Rječniku turizma (Vukonić, Čavlek et al. 2001: 253) stoji sljedeće:

Održivi turizam, sposobnost turističke destinacije da ostane u ravnoteži s okruženjem, odnosno sposobnost da ostane konkurentna na tržištu usprkos pojavi novih i manje posjećenih destinacija te da privuče podjednako posjetitelje koji se vraćaju i one koji prvi puta dolaze.

Održivost je dakle jedan od temeljaca tržišne konkurentnosti, ali isto tako i uvjet razvoja blagostanja na lokalnom ili regionalnom prostoru ljudske egzistencije. Richards i Hall (2002: 244) navode:

turistički razvoj bi trebao sadržavati elemente sudjelovanja lokalne zajednice u što se ubrajaju povećanje kvalitete života lokalnih ljudi, razvoj infrastrukture za posjetitelje i mještane, i osiguranje da su tipovi razvoja u suglasju s kulturnom, društvenom i ekonomskom filozofijom vlade i ljudi u destinacijskom području.

Iz ovoga je jasno da se bez aktivnog sudjelovanja članova lokalne zajednice ne može kreirati održiva strategija ni turističkog sustava ni općeg razvoja lokalne zajednice. Ryan i Aicken (2005) napominju da su temeljne sastavnice održivog razvoja jačanje dionika lokalne zajednice, oslanjanje na samoga sebe i društvena pravednost. Samo ona lokalna zajednica koja se kroz i zahvaljujući turističkom razvoju osnaži da može samostalno donositi održive razvoje planove, može sebe definirati kao samosvojnu društvenu cjelinu. Nozick (1993 u Richards, Hall, 2002: 244) napominje da se mogu istaknuti pet principa održivog razvoja lokalne zajednice:

- ekonomska samostalnost,
- ekološka održivost,
- kontrola od strane lokalne zajednice,
- zadovoljenje individualnih potreba,
- razvoj kulture lokalne zajednice.

Gore navedeni principi održivog razvoja lokalne zajednice mogu se implementirati i na regionalne pa i šire prostorne cjeline na kojima žive homogene društvene zajednice. Integrirani simbiotski pristup općem razvoju lokalne zajednice moguće je uočiti u onim lokalnim i regionalnim zajednicama koje su uspjele zadržati visok stupanj kontrole nad ekonomskim, kulturnim, društvenim i ekološkim aspektima života i ljudskih aktivnosti u jednom dužem vremenskom razdoblju. Moguće je zaključiti da se i cjelovito turističko iskustvo boravka i turističke potrošnje na prostoru određene lokalne zajednice može povezati s osjećajem kojega turisti i posjetitelji dobivaju od mještana koji pokazuju visok stupanja kontrole i zadovoljstva s upravljanjem razvojem svoje društvene zajednice. Jedan od ishoda ovog rada je mogućnost istraživanja zadovoljstva turista u korelaciji s stupnjem lokalne kontrole i lokalnog upravljanja turističkim razvojem u destinaciji.

Jedan drugi autor napominje da se može govoriti o tzv. „magičnom pentagonu održivog turističkog razvoja“ (Müller 1994, prema Sharpley, Telfer, 2002: 302). To se može pokazati i prikazom koji slijedi.

Prikaz 9. Magični pentagon turističkog razvoja

Izvor: autor (prilagođeno prema Sharpley, Telfer, 2002: 302)

Iz gornjeg prikaza moguće je vidjeti da se bez zadovoljenja osjećaja zadovoljstva te osjećaja kontrole od strane najvećeg broja dionika određene lokalne zajednice, ne može govoriti o razvoju koji u sebi sadrži element održivosti. Jasno je da bez zadovoljnih turista nema ni turizma, ali je isto tako jasno da se bez zadovoljne lokalne zajednice i svih njenih temeljnih sastavnica, turizam ne može održati u određenom prostorno-vremenskom kontekstu. Sustavan rad na poboljšanju kvalitete života populacije određene lokalne zajednice, uvjet je kontinuiranog razvoja održivosti turizma unutar te lokalne turističke destinacije. To kao i ekološka održivost prirodnog okruženja koja je najčešće viđena kao turistički resurs.

Slijede principi o kojima ovisi održivi razvoj turizma kako su ih koncipirali Sharpley i Telfer (2002: 243):

- Očuvanje i održivo korištenje prirodnih, društvenih i kulturnih resursa je od temeljne važnosti. Stoga bi turizam trebao biti planiran i vođen unutar limita prirodnog okruženja i s dužnim poštovanjem za dugoročno prikladno korištenje prirodnih i ljudskih resursa.
- Turističko planiranje, razvoj i menadžment bi trebali biti integrirani u nacionalne i lokalne strategije održivog turističkog razvoja. Posebno bi trebalo voditi računa o različitim tipovima turističkog razvoja te načinima na koji se oni povezuju s postojećim korištenjem prostora i resursa, kao i sociokulturnim faktorima.
- Turizam bi trebao podržavati širok raspon lokalnih ekonomskih aktivnosti, pazeći na koristi i troškove za prirodno okruženje, ali ne bi trebalo dopustiti da postane dominantna ekonomska aktivnost na određenom prostoru.
- Populacija lokalne zajednice bi trebala biti ohrabrena i angažirana za sudjelovanje u planiranju, razvoju i kontroli turizma uz podršku Vlade i turističkog sustava. Posebnu pozornost bi trebalo dati uključivanju mještana, žena i manjinskih grupa unutar lokalne zajednice tako da se osigura pravedna distribucija koristi od turizma.

- Sve organizacije i individuumi bi trebali poštivati kulturu, ekonomiju, način života, prirodno okruženje i političke strukture na prostoru destinacije.
- Svi dionici u turizmu bi trebali biti educirani o potrebi razvoja održivih oblika turizma. Ovo uključuje edukaciju turističkih djelatnika te podizanje razine svijesti kroz edukaciju i marketing turističke odgovornosti koja se odnosi prema sastavnicama održivosti kako među članovima lokalne zajednice, tako i među turistima.
- Trebaju se voditi istraživanja tijekom svih faza turističkog razvoja i poslovanja da bi se percipirali utjecaji turizma, rješavali problemi i omogućilo lokalnoj zajednici i drugima da odgovore na promjene te iskoriste mogućnosti.
- Svi agenti, poduzetnici i pojedinci bi trebali surađivati i raditi zajedno s ciljem izbjegavanja potencijalnih sukoba i optimiziranja koristi za sve sudionike u razvoju i menadžmentu turizma.

Na jednom drugom mjestu u svojoj vrijednoj knjizi „Tourism and Development“ Sharpley i Telfer navode sljedeće principe i ciljeve održivog razvoja kako lokalne zajednice, tako i šire:

Prikaz 10. Principi i ciljevi održivog razvoja

Temeljni principi	<ul style="list-style-type: none"> - Holistički pristup – razvojne i resursne sastavnice integrirane unutar globalnih društvenih, ekonomskih i ekoloških konteksta, - Okrenutost budućnosti – fokusiranost na ustrajnost kapaciteta u dužem vremenskom roku kako globalnog ekosustava, tako i ljudskog podsustava, - Jednakost – razvoj koji je pravedan i jednak te koji kreira mogućnosti za pristup i korištenje resursa svih članova svih društava, i sada i u budućnosti.
Razvojni ciljevi	<ul style="list-style-type: none"> - Pобољшanje kvalitete života svih ljudi: obrazovanje, očekivano trajanje života, mogućnosti za ispunjenje potencijala, - Zadovoljenje temeljnih potreba; usmjerenost na prirodu onoga što je dobiveno, a ne na prihode, - Oslanjanje na samoga sebe: političke slobode i odlučivanje na lokalnoj razini za ispunjenje lokalnih potreba, - Intrinzični razvoj.
Ciljevi održivosti	<ul style="list-style-type: none"> - Održivi broj stanovnika, - Minimalno iskorištavanje neobnovljivih prirodnih resursa, - Održivo iskorištavanje obnovljivih resursa, - Zagađenje unutar prihvatnog kapaciteta prirodnog okruženja.
Uvjeti održivog razvoja	<ul style="list-style-type: none"> - Prihvatanje nove društvene paradigme u korist održivog života, - Međunarodne i nacionalne politike i ekonomski sustavi usmjereni prema ravnopravnom razvoju i korištenju resursa, - Tehnološki sustavi koji mogu neprekidno tražiti nova rješenja problema vezanih za prirodno okruženje, - Globalni savezi koji omogućuju integriranu razvojnu politiku na lokalnoj, nacionalnoj i međunarodnoj razini.

Izvor: Sharpley, Telfer 2002: 329

Studija slučaja koju je provela Ivana Logar na prostoru lokalne zajednice Crikvenica omogućuje vrijedan uvid u ishode turističkog razvoja u određenom prostorno-vremenskom kontekstu. Ivana Logar je u svojoj studiji predložila ekonomske, regulatorne i institucionalne instrumente s ciljem razvoja održivog turističkog sustava na prostoru Crikvenice. Za potrebe ovog rada ovdje ćemo navesti najvažnije sastavnice negativnih ishoda neplanskog razvoja turizma do kojih je došla Logar u svojoj studiji slučaja (2010: 125-135):

1) Ekonomski ishodi

- a. Loša kvaliteta smještajnih kapaciteta dovodi do turizma niske kvalitete. Ne samo niska razina smještajnih kapaciteta, već i ostale turističke infrastrukture jedan je od najvažnijih ograničenja razvoju održivog turizma Crikvenice.
- b. Ilegalni privatni smještajni kapaciteti predstavljaju daljnji ograničavajući aspekt. Vlasnici ilegalnih apartmana kreiraju dodatno opterećenje za postojeću turističku infrastrukturu, a ne doprinose održivosti niti kroz uplatu boravišne pristojbe, niti kroz ostala davanja za potrebe lokalne zajednice.
- c. Sezonalnost prihoda i zapošljavanja. Turizam u Crikvenici ima visoku sezonalnost. U samo četiri mjeseca glavne turističke sezone dolazi 79% turista koji ostvare 88% noćenja. S obzirom da gospodarski sustav u Crikvenici pokazuje veliku ovisnost o turizmu, to vodi prema značajnoj stagnaciji ekonomskih aktivnosti izvan turističke sezone, ujedno vodeći prema porastu nezaposlenosti u lokalnoj zajednici.
- d. Turistički sustav Crikvenice nije zanimljiv mlađoj i više obrazovanoj radnoj snazi zbog svoje izrazite sezonalnost i niske razine kvalitete proizvoda i usluga u turizmu lokalne zajednice. Time se na prostoru lokalne zajednice stvara manjak u obrazovanoj radnoj snazi unutar turističkog sustava.

2) Ishodi vezani za prirodno okruženje

- a. Intenzivna urbanizacija. Na temelju provedenog istraživanja intenzivna i nekontrolirana izgradnja stambenih jedinica predstavlja najvažniji udar koji turizam ima na prirodno okruženje i prirodne resurse Crikvenice. To vodi prema narušavanju estetske sastavnice okruženja, fragmentaciju obalnog pojasa, gubitak prirodnog staništa itd. Neki članovi lokalne zajednice su se žalili da je proces urbanizacije doveo do smanjenja kvalitete života u Crikvenici.

- b. Vizualno zagađenje okoliša. Intenzivni proces urbanizacije doveo je do narušavanja tipičnog obalnog karaktera Crikvenice te do gubljenja tradicionalnih mediteranskih arhitekturnih obilježja. Istraživanje je pokazalo da stanovništvo lokalne zajednice smatra da je došlo do velikog stupnja vizualnog zagađenja okoliša lokalne zajednice Crikvenica.
 - c. Sezonalno opterećenje prirodnog okruženja. Tijekom turističke sezone broj stanovnika lokalne zajednice se poveća tri do četiri puta i takva gustoća ljudi u prostorno-vremenskom kontekstu Crikvenice predstavlja agresivan oblik turizma koji ugrožava prirodno okruženje. Ne samo da dolazi do prekomjernog opterećenja plažnih resursa lokalne zajednice, već taj agresivni oblik turizma dovodi do prekomjerne potrošnje vode, proizvodnje dodatnih količina otpadnih voda i krutog otpada itd. Posebno prekomjerno opterećenje plažnih resursa Crikvenice dovodi do smanjenja kvalitete turističke destinacije.
- 3) Društveno-kulturni ishodi
- a. Gubitak tradicijskih ekonomski aktivnosti. Crikvenica je tijekom nekoliko zadnjih stoljeća bila ribarsko mjesto, ali je turizam, pored ostalog, doveo do napuštanja ribarstva u korist iznajmljivanja smještajnih kapaciteta te bavljenja uslužnim zanimanjima u turizmu.
 - b. Promjena u društvenoj strukturi lokalne zajednice. Nekontrolirana urbanizacija imala je veliki negativni ishod na lokalnu populaciju Crikvenice. S obzirom da su u većini slučajeva vlasnici novih stambenih jedinica došli izvan prostora lokalne zajednice, dakle s različitim društvenim i kulturnim identitetima, to je dovelo do promjena u društvenoj strukturi Crikvenice. Mještani starosjedioci su se požalili da pridošlice ne mare za lokalne uvjete života, običaje i vrijednosti te ne dijele odgovornost s mještanima Crikvenice. Određeni broj pridošlica je došao u Crikvenicu u potrazi za poslom te su se stalno nastanili

unoseći nove običaje, navike i norme koji su promijenili tradiciju lokalne zajednice.

Gore navedeni neki od najčešće mogućih negativnih ishoda neplaniranog, odnosno nekontroliranog razvoja turizma na prostoru lokalne zajednice mogu se vjerojatno zrcaliti i u mnogim drugim lokalnim turističkim destinacijama koje su popustile pred očiglednim ekonomskim učincima intenzivne turističke aktivnosti, odričući se strategije održivog razvoja lokalne zajednice.

Aktivnosti vezane za održivi turistički razvoj su prema Buckley (2009, prema Janusz, Bajdor, 2013: 523-529) karakterizirane sljedećim sastavnicama:

- optimalno korištenje prirodnih resursa; kvalitetni menadžment prirodnog okruženja i nastojanje za očuvanjem bioraznolikosti,
- poštivanje društveno-kulturnih stavova lokalne zajednice; očuvanje kulturnih i tradicionalnih vrijednosti, kao i poduzimanje aktivnosti na razvoju interkulturalnog razumijevanja i tolerancije,
- osiguranje realnih i trajnih ekonomskih procesa koji će donijeti koristi društvu i svim sudionicima uključujući stalna radna mjesta i mogućnosti zarađivanja,
- uspjeh turizma na dugoročnoj osnovi ovisi o tome je li turistički sustav sposoban upravljati ekonomskim, društvenim i ekološkim aspektima koji su ujedno i dimenzije održivog razvoja:
 - Ekološka dimenzija prirodnog okruženja – kvaliteta prirodnog okruženja i prirodnih resursa često predstavlja privlačnu sastavnicu mjesta, pa tako svaka aktivnost koja u dugoročnom poimanju ugrožava kvalitetu prirodnog okruženja i resursa smanjuje atraktivnost lokalne zajednice i u turističkom pogledu vodi prema manjem broju turista i manjim prihodima od turizma.
 - Društveno-kulturna dimenzija – društveno i kulturno nasljeđe na prostoru određene lokalne zajednice ima važnu ulogu u turizmu, a posebno u mjestima s visokim kulturnim i umjetničkim vrijednostima ili

u mjestima gdje lokalna tradicija i vrijednosti imaju značajnu ulogu; u takvim mjestima turizam može imati veliki značaj kao, primjerice, u kreiranju novih radnih mjesta ili aktivnostima na konzervaciji i očuvanju baštine, ali isto tako može voditi prema jačanju ovisnosti tih mjesta o stranim tvrtkama i organizatorima putovanja.

- Ekonomska dimenzija – turizam nije na vrijeme usvojio koncept održivog razvoja, a u isto vrijeme doprinosi društvenim i ekološkim troškovima lokalne zajednice koji u dužem vremenskom razdoblju mogu premašiti financijske koristi od turizma. U slučajevima gdje ti troškovi nisu uzeti u obzir kada se razmatraju prihodi od turizma, rezultati budućih projekcija mogu izobličiti percepciju i voditi prema lošem planiranju.

Prema Svjetskoj turističkoj organizaciji (WTO, 1998) održivi turistički razvoj je razvoj koji:

odgovara potrebama današnjih turista i receptivnih turističkih destinacija, a u isto vrijeme štiti i poboljšava mogućnosti za budućnost. On vodi prema menadžmentu svih resursa na način da se ekonomske, društvene i estetske potrebe mogu zadovoljiti održavajući u isto vrijeme kulturni integritet, temeljne ekološke procese, biološku raznolikost i sustave održavanja života.

Temeljni ciljevi strategije održivog turističkog razvoja prema Hunteru (1995: 155-165) se mogu definirati kako slijedi:

- odgovoriti potrebama i interesima lokalne zajednice koja prima turiste na način da se poboljšaju životni uvjeti i kvaliteta života,
- zadovoljiti potrebe turista i turističke industrije,
- zaštititi prirodnu resursnu osnovu za turizam u što se ubraja prirodna, izgrađena i kulturna sastavnica.

Lokalne i regionalne receptivne destinacije i društvene zajednice koje ih oblikuju bi trebale, bez obzira na kojem stupnju turističkog i socioekonomskog razvoja se nalazile, usvojiti koncept održivog razvoja zajednice uz pomoć održivih

oblika ekonomskih sustava temeljenih na raspoloživim resursima. Pa tako Mowforth i Hunt predlažu cijeli niz alata kojima se mogu mjeriti različiti aspekti održivosti u određenom prostorno-vremenskom kontekstu neke lokalne ili regionalne zajednice, odnosno turističke destinacije.

Prikaz 11. Alati održivosti

<p>Zaštita prirodnog okruženja</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Nacionalni parkovi, - Rezervati i zone utočišta za divlje životinje, - Rezervati biosfere, - Biološki rezervati, - Područja prirodnih ljepota, - Prostori izuzetne znanstvene vrijednosti.
<p>Regulatorni akti za industriju</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Nacionalni zakoni, - Regulatorni akti profesionalnih udruga, - Međunarodna regulativa i kontrola, - Dobrovoljna samokontrola, - Korporativna društvena odgovornost.
<p>Menadžment posjetitelja</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Zoniranje, - Atraktivnosti i znamenitosti koje najviše privlače turiste i posjetitelje, - Disperzija posjetitelja, - Usmjeravanje kretanja turista i posjetitelja, - Ograničavanje pristupa, - Ograničavanje kretanja vozila, - Diferencirana politika cijena.
<p>Procjena utjecaja na okoliš</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Mapiranje okoliša, - Matrice okoliša, - Matematički modeli, - Analiza troškova i koristi, - Mapa planiranja ravnoteže, - Brza ruralna procjena, - Geoinformacijski sustav, - Procjena utjecaja na okoliš, - Ekološko etiketiranje i certificiranje.
<p>Izračun opterećenog kapaciteta</p>	<ul style="list-style-type: none"> - Fizički opterećeni kapacitet, - Ekološki opterećeni kapacitet, - Društveni opterećeni kapacitet, - Opterećeni kapacitet prirodnog okruženja, - Realni opterećeni kapacitet, - Dozvoljeni opterećeni kapacitet, - Limiti prihvatljivih promjena.

Tehnike savjetovanja i sudjelovanja	<ul style="list-style-type: none"> - Sastanci, - Istraživanje stavova populacije, - Istraživanje preferencija, - Istraživanje vrijednosti koje se pridaju proizvodima i uslugama, - Delfi tehnika,
Kodeks ponašanja	<ul style="list-style-type: none"> - Za turiste, - Za industriju, - Za domaćine <ul style="list-style-type: none"> - vlada receptivne zemlje, - receptivne lokalne zajednice, - Primjeri najbolje prakse.
Indikatori održivosti	<ul style="list-style-type: none"> - Korištenje resursa, - Otpad, - Zagađenje, - Lokalna proizvodnja, - Pristup temeljnim ljudskim potrebama, - Pristup infrastrukturi, - Sloboda od nasilja i ugnjetavanja, - Pristup procesima odlučivanja, - Različitost prirodnog i kulturnog života.
Izračun utjecaja na okoliš i Analiza emisije štetnih plinova	<ul style="list-style-type: none"> - Izračun utjecaja na okoliš, - Ograničavanje emisije štetnih plinova, - Limiti individualnog zagađenja okoliša, - Redukcija emisije štetnih plinova.
Ravnopravni tržišni uvjeti u turizmu	<ul style="list-style-type: none"> - Pravedna redistribucija koristi, - Smanjivanje nejednakog i neujednačenog razvoja.

Izvor: autor (prilagođeno prema Mowforth, Munt 2009: 110-111)

Gore navedeni alati i pripadajuće tehnike mogu značajno pomoći u kreiranju strategije održivog razvoja lokalne zajednice jer su sistematizirani na jasan i pregledan način. U studiji slučaja Pakoštanice moguće je uočiti da se uz pomoć prikazanih alata i tehnika razvoja održivosti mogu, unutar turističkog sustava izdvojiti sljedeći ciljevi:

- (1) maksimiziranje turističke potrošnje na prostoru lokalne zajednice, umjesto da se turisti koji borave u Pakoštanima premještaju izvan mjesta i troše na drugim lokacijama;
- (2) privlačenje turista visoke potrošačke moći umjesto politike kontinuiranog povećanja turističkih dolazaka;

- (3) maksimiziranje otvaranja stalnih radnih mjesta u turizmu lokalne zajednice kroz strategiju produžavanja turističke sezone;
- (4) optimalno korištenje svih raspoloživih resursa na način da budu raspoređeni za potrebe održivog turističkog gospodarenja, ali i svih komplementarnih ekonomskih grana s ciljem daljnjeg razvoja multikulturnog ekonomskog sustava lokalne zajednice Pakoštane.

Postoje jasne indicije da bi se na taj način mogao povećati stupanj zadovoljstva i blagostanja kako dionika lokalne zajednice, tako i turista i posjetitelja.

Za kraj ovog poglavlja bilo bi korisno još jednom naglasiti značaj kreiranja valjanih indikatora kojima se mogu mjeriti, u jednom kontinuiranom procesu, promjene u socioekonomskom, sociokulturnom i ekološkom aspektu kroz koje prolazi određena lokalna zajednice na njenom kretanju prema višem stupnju razvoja, odnosno osiguranju većeg blagostanja za svoje dionike – mještane. Pa tako WTO (Torres-Delgado, Lopez Palomeque, 2014: 125) kaže da je indikator „mjerljivi sintetički instrument koji omogućava analizu i procjenu informacije na način da u kombinaciji s drugim instrumentima omogućava donošenje ispravnih odluka“. Upravo zahvaljujući indikatorima turističkog razvoja ili holističkog razvoja neke lokalne zajednice, moguće je pratiti promjene u procesima i aktivnostima kroz određeni vremenski kontekst. Torres-Delgado i Lopez Palomeque (2014: 126) navode da je sustav indikatora „skup jednostavnih indikatora koji su strukturirani unutar organizacijskog okvira (...) s ciljem stvaranja novih i različitih perspektiva za studiju određenog fenomena“. Pa tako je moguće zaključiti da se bez sustavne analize indikatora razvoja ne može pristupiti kreiranju strategije održivog razvoja lokalne zajednice.

4.5. Kreativnost i inovativnost u kontekstu razvoja lokalne zajednice

Fenomen inovacije, odnosno inovativnosti je tijekom zadnjih nekoliko desetljeća, postao temeljno pitanje, a ponekad i ograničenje, koje se nalazi u temeljcima razvojnih strategija lokalnih i regionalnih zajednica. Pojam inovacija („innovation“) različit je od pojma izum („invention“) i ne bi ih trebalo poistovjećivati. U najvećem broju slučajeva izum prethodni inovaciji i najčešće predstavlja tehnološku sastavnicu inovacije. Jednom kada se izum u tehničkom pogledu pokaže zanimljivim i održivim, nastupaju inovativni procesi koji to mogu pretvoriti u ono što se najčešće naziva socioekonomskom evolucijom ili napretkom. Sattler (2011) zanimljivo ističe da su u današnjem globaliziranom svijetu inovacije sve više i više značajne kao vid ekonomskih, tehnoloških i socioloških promjena u ljudskom okruženju. Za potrebe sustavnog planiranja održivoga razvoja lokalnih i regionalnih zajednica, prihvaćanje potrebe za kreiranjem okruženja koje zahvaljujući u prvom redu intrinzičnim socioekonomskim i kulturnim sastavnicama i karakteristikama, potiče i ohrabruje inovativnost, jedan je od temeljnih uvjeta rasta i razvoja zajednice. Inovacijski kontinuum je moguće rastegnuti od onog gdje se neke razvojne politike ili, primjerice, pružanje nekih usluga u turizmu radi na bolji način, do potpuno novih i revolucionarnih inovativnih rješenja – onih koje vode globalnim promjenama i iskoracima. Kako napominju Owen, Bessant i Heintz (2013: 31):

znanost i inovacije su strukturne sastavnice gotovo svih modernih društava i tu njihovo mjesto ostaje sigurno. Mi gledamo prema njima kako bi se susreli s bezbrojnim društvenim promjenama koje su pred nama, budućim izvorima ekonomskog rasta, blagostanja, održivosti prirodnog okruženja, zdravlja i sigurnih izvora hrane, vode i energije.

Inovacije su najčešće karakterizirane velikom složenošću koja je podložna promjenama, a ponekad i lošim ishodima, pa se s inovativnim prijedlozima i rješenjima treba postupati na krajnje racionalan i znanstveno utemeljen način. U suprotnom, rizici ograničenja i loših rezultata mogu voditi prema degradaciji i

eventualnom uništenju već dostignutih razvojnih ciljeva. U tom smislu Owen, Bessant, Heintz (2013: 36) napominju da se procesu inovacije treba pristupiti na „etički i znanstveno utvrđen način“. Isti autori (Owen, Bessant, Heintz, 2013: 36) govore o tzv. „odgovornoj inovaciji“ koju definiraju kao „zajednička usmjerenost prema brizi o budućnosti kroz pristupačno upravljanje znanošću i inovacijama u sadašnjosti“. Priznati europski znanstvenik i filozof René von Schomberg (2011 u Owen, Bessant, Heintz, 2013: 39) kaže:

odgovorno istraživanje i inovacija je transparentni interaktivni proces kojim društveni agenti i inovatori postaju međusobno osjetljivi jedni prema drugima s pogledom prema etičkoj prihvatljivosti, održivosti i društvenom prihvaćanju inovativnog procesa i njegovih utrživih proizvoda, da bi se omogućilo pravilno ukorjenjivanje znanstvenih i tehnoloških dostignuća u naše društvo.

Posebno su lokalne zajednice osjetljive po ovom pitanju ukorjenjivanja inovativnih dostignuća u svoje kulturne i partikularne identitete, a tim više ukoliko se radi o ekstrinzičnim inovacijama. U tom smislu smatramo da je potrebno ustanoviti neki oblik fleksibilnog protokola ukorjenjivanja inovacija u održivi razvoj lokalne zajednice. Jedan od načina kako se može pristupiti osmišljavanju jednog takvog protokola, možemo vidjeti iz sljedećeg prijedloga okvira oblikovanja odgovornosti u znanostima i inovacijama (Owen, Bessant, Heintz, 2013: 144):

- potrebno je prije svega biti u mogućnosti što ranije predvidjeti plauzibilne utjecaje i posljedice;
- razmišljati o učinjenome i eventualnim različitim ishodima koji iz toga mogu proizaći te razmišljati o individualnim odgovornostima vezanim za inovacije;
- otvoreni razgovor i rasprava svih dionika koji su uključeni u inovacije, kao i onih koji mogu trpiti posljedice uzrokovane inovacijama;
- imati osjetljivost i fleksibilnost tako da uvijek postoje otvorene opcije, a odluke i kontroling mogu biti preusmjerene ili promijenjene u svjetlu novih spoznaja, interesa i prioriteta.

U kontekstu održivog razvoja lokalne zajednice protokoli implementacije inovacija su dobrodošli alat za osiguranje holističkog razumijevanja i prihvaćanja inovacija i inovativnih rješenja od strane svih institucijskih, gospodarskih i društvenih sastavnica, kao i od strane svih stanovnika u lokalnoj zajednici. Gore navedeni autori (ibid., 2013., str. 80) ističu da je inovacija:

aktivnost ili proces koji može voditi prema prethodno nepoznatom dizajnu koji se odnosi ili na fizički svijet (dizajn zgrada ili infrastrukture), ili na konceptualni svijet (apstraktni okviri, matematika, logika, teorija, program), ili institucionalni svijet (društvene ili pravne institucije, postupanja i organizacije) ili kombinaciju gore spomenutih, što u trenutku kada bude uključeno širi raspon relevantnih i izvedivih opcija za akciju, bilo fizičku ili kognitivnu.

Kako na razini lokalnih i regionalnih zajednica, tako i šire, globalno gledajući, odgovorno istraživanje, odgovorne inovacije i odgovorno ponašanje spadaju u sferu naučenog ponašanja. Nitko nije rođen s unaprijed usađenom sposobnošću za odgovornost. Odgovornost individuumu je svojstvo koje se uči tijekom socijalizacije i enkulturacije s ciljem omogućavanja mlađim naraštajima razumijevanje fenomena odgovornosti da bi mogli samostalno birati svoje društvene uloge i svoj životni put. Obrazovanje i usađivanje osjećaja za odgovorno ponašanje ključ su aktivnosti prema stjecanju multivarijantnih kompetencija za aktivno sudjelovanje u razvoju kako svoje lokalne zajednice, tako i pomoću učinka grude snijega, svih susjednih i daljih prostora i kulturnih sredina. Kako to lijepo objašnjavaju Pike, Rodriguez-Posey i Tomaney (2011.) uspješni gradovi (lokalne zajednice op.a.) i regije su oni koji su kompetitivni u značenju njihove sposobnosti da učinkovito odgovore na mogućnosti koje su kreirane stanje i aktivnostima koje dolaze s prostora globalne ekonomije. Kompetitivne zajednice su one koje su u sebe ugradile poduzetničke kompetencije upravljanja, kao i fleksibilnu i obrazovanu radnu snagu koja je u stanju bez problema odgovoriti složenim zahtjevima koji sve više i više dolaze s područja ekonomije znanja. Još jednom je potrebno istaknuti da su upravo znanje i kompetencije temeljni „input“ za inovacije i rast i razvoj lokalne zajednice u okruženju regionalnih i globalnih tržišta i njihovih utjecaja.

Naravno, prihvaćanje rizika koji dolaze s ukorjenjivanjem novih inovativnih rješenja ili cjelovitih inovacija u razvojne održive sustave lokalnih zajednica, ili samo gospodarske podsustave – primjerice „online“ rezervacija smještaja na području općine Pakoštane, što lokalne receptivne turističke agencije dovodi u vrlo težak položaj unoseći novi otežavajući aspekt za njihovo održivo poslovanje, ne možemo shvatiti kao, primjerice, želju za kockanjem s budućnošću lokalne zajednice. Prihvaćanje inovativnih rješenja i inovacija u razvojni koncept lokalne zajednice znači želju da se racionalno razmotre svi oportunitetni troškovi koje sa sobom donosi inovacija. To je moguće samo ako se provede učinkovita procjena rizika vezana za svaku odluku o prihvaćanju inovacija, a to onda lokalnu zajednicu vodi prema prihvatljivom izračunatom riziku vezanom za prihvaćanje promjena u razvojnim opcijama ili održivom poslovanju, primjerice u turističkom sustavu zajednice (Trott, 2005.). Naravno, ne smijemo zaboraviti značaj i ulogu državnih institucija u kreiranju pozitivnih okvira i ozračja unutar kojega će lokalne i regionalne zajednice moći bez poteškoća implementirati izabrane inovacije s ciljem pokretanja ili ubrzavanja razvoja i stjecanja održivih razvojnih parametara. Trott (2005: 44) napominje da:

kroz edukaciju, distribuciju informacija, upravljanje i druge javne procese, država može utjecati na način kako će društvo percipirati inovacije i prilagoditi se novim tehnologijama kreirajući u isto vrijeme društveno zajedništvo uz istovremene strateške intervencije promocije edukacije visoko kvalificirane radne snage.

Još je daleke 1942. Joseph Schumpeter (Schumpeter u Trott, 2005) isticao važnost novih proizvoda (inovacija op. a.) kao poticaje ekonomskog rasta. Napominjao je da je kompetitivnost temeljena na novim proizvodima daleko važnija od granične promjene cijena postojećih proizvoda.

Dakle, moguće je zaključiti da je razvoj lokalne zajednice u velikoj mjeri ovisan o kvaliteti i količini inovacija koje se u određenom prostorno-vremenskom kontekstu implementiraju u strateške razvojne planove određene lokalne zajednice. To je vjerojatno mislio i Poon (1993: 267) kada je istaknuo da:

kao rezultat promjena na današnjem turističkom tržištu dionici trebaju biti inovativni s ciljem održanja na vrhu. U moru promjena gdje inovativni morski psi gutaju male i velike ribe koje im nalikuju, igrači trebaju koristiti svoju darovitost da bi mogli preživjeti. Inovacija je definitivno način kako ići naprijed.

Iako je turizam, a posebno turizam manjih sredina, odnosno lokalnih zajednica još uvijek promatran kao slabo definiran sektor, Hall i Williams (2008: 229) napominju „to je sustav koji postaje sve više i više prepoznat kao ekonomski temelj za urbane i regionalne razvojne strategije, jednako kao i sastavnica teritorijalne kompetitivnosti“. Posebno se lokalne zajednice i šire regionalne socioekonomske društvene cjeline ne trebaju bojati uključivanja inovativnih rješenja i inovativnih ideja u svoje razvojne planove. Autor smatra da su kvaliteta i količina inovacija jedan od temeljnih stupova održivog kretanja lokalnih zajednica prema višem stupnju blagostanja i kulturnog prosperiteta. Kako to napominju Hall i Williams (2008), turistička inovacija nije rezervirana za elitne turističke destinacije i elitne pojedince. Istina je da inovacije ulaze u sve pore turističkog sustava bez obzira radilo se o malom hotelu koji kreira svoje prve mrežne stranice, restoranu koji u svoj jelovnik uvodi novo jelo da bi privukao novi segment turističkog tržišta ili individualnom turistu koji kreira novi način provođenja godišnjeg odmora za sebe.

Inovacija je, dakle, poželjna karakteristika na svim razinama ljudskog individualnog i društvenog djelovanja. Ona je alat kojim lokalna zajednica može kreirati inovativno ozračje na svom prostoru – atmosferu inovativnog duha koja polazi od pojedinaca, mještana preko gospodarskih, društvenih i kulturnih sastavnica, do samog holističkog imidža inovativne lokalne zajednice u širem okruženju. Ateljević i Doorne (2000: 280) su istaknuli da „temeljne karakteristike poduzetnika trebaju uključivati sposobnost preuzimanja rizika, inovativnost, kreativnost, pozornost i instinktivnost“. Te se sastavnice poduzetničkog duha trebaju ukorijeniti u javni i realni sektor lokalne zajednice da bi se postigli strateški ciljevi održivog i kompetitivnog razvoja. Posebno se inovativnost na razini lokalne zajednice može ukorijeniti u sustav proizvodnje usluga i kreiranja memorabilnog iskustva boravka u posjećenoj turističkoj destinaciji jer svaki mještanin lokalne

zajednice kao što su primjerice Pakoštane, može osobno na svoj način doprinijeti kreiranju inovativnih usluga tijekom interkulturološke interakcije s turistima i posjetiteljima. Taj „prostor usluga“ („servicescape“) u turističkom sustavu lokalne zajednice temeljac je za kreiranje zadovoljstva kod turista i posjetitelja. Pine i Gilmore (1999) također razmišljaju na sličan način jer ističu da inovacije mogu nastati na mnogo različitih načina, ali je posebna pozornost usmjerena prema načinu na koji način inovacije doprinose atmosferi i iskustvu. Inovacije u uslugama su u turističkom sustavu možda najviše nazočne zato što je relativno lako i bez većih troškova mijenjati prostor proizvodnje i pružanja usluga u turizmu, primjerice novi postav u muzejima, umjetničkim galerijama i povijesnim znamenitostima, ili dodajući novu dimenziju iskustva kao što su mirisi, zvukovi te kreirajući interaktivno iskustvo susreta s kulturnom znamenitošću ili atrakcijom.

Iz gore navedenog moguće je zaključiti da su fizički, socioekonomski i kulturni prostori lokalne zajednice mjesto najveće proizvodnje turističkih proizvoda i usluga, turističkih iskustava i ukorjenjivanja inovativnih rješenja u gospodarske, društvene i kulturne sastavnice lokalne zajednice. Kotler, Haider i Rein (1993) tako govore o „ratovima prostora“ u kojima se upravo mikro lokacije, odnosno lokalne zajednice natječu za ekonomsko održanje protiv drugih prostora (lokalnih zajednica) i regije ne samo u svojoj zemlji već po cijelom svijetu. Kotler, Haider i Rein (1993: 346) ističu da su:

sva mjesta u velikom problemu ili će to biti u budućnosti. Globalizacija svjetske ekonomije i ubrzanje kretanja tehnoloških promjena su dvije snage koje zahtijevaju od svih mjesta (lokalnih zajednica op.a.) da nauče kako se natjecati. Mjesta moraju naučiti razmišljati više kao poduzetnici, kreirajući proizvode, tržišta i potrošače.

Jednom kad lokalna zajednica prihvati ideju o potrebi za inovativnim rješenjima s ciljem kreiranja uvjeta za pozitivne ishode u razvoju zajednice, tada je istovremeno prihvatila i stav da se kroz kreativnost pojedinaca, grupa i interesnih skupina koje čine dio ukupne populacije zajednice može osigurati razvojna održivost i kreirati viši stupanj blagostanja. Dakle, kreativnost je uvjet bez kojega nije moguće

pokrenuti proces inovacija. Kreativnost kao mogućnost kreiranja jedinstvenoga rješenja, postupka ili procesa koji do tada nije postojao, ne možemo u potpunosti poistovjetiti s inovacijom. Na kreativnost se više treba gledati kao na proces razmišljanja ili stanje duha u kojem individuum živi u određenom trenutku. Kroz kreativnost i uz pomoć kreativnih ideja dolazimo do inovacija (Shavinina, 2003).

Lokalna zajednica i njen održivi razvoj u velikoj mjeri ovisi o kreativnim pojedincima, grupama ili organizacijama. Ali jedan od temeljnih izvora koji mogu osigurati potrebne informacije, znanje i ideje za nove kreativne ideje i inovativna rješenja u kontekstu lokalne zajednice su sami turisti i posjetitelji. Pa tako Poon (1993: 272) napominje da je:

vjerojatno najvažniji izvor učenja, učenje od samih potrošača. Turisti potrošači danas poznaju svijet putovanja. Njihovo kolektivno iskustvo je izvor ogromnog bogatstva, a njihove kolektivne želje su veliki izvor informacija za one koji im žele nešto ponuditi.

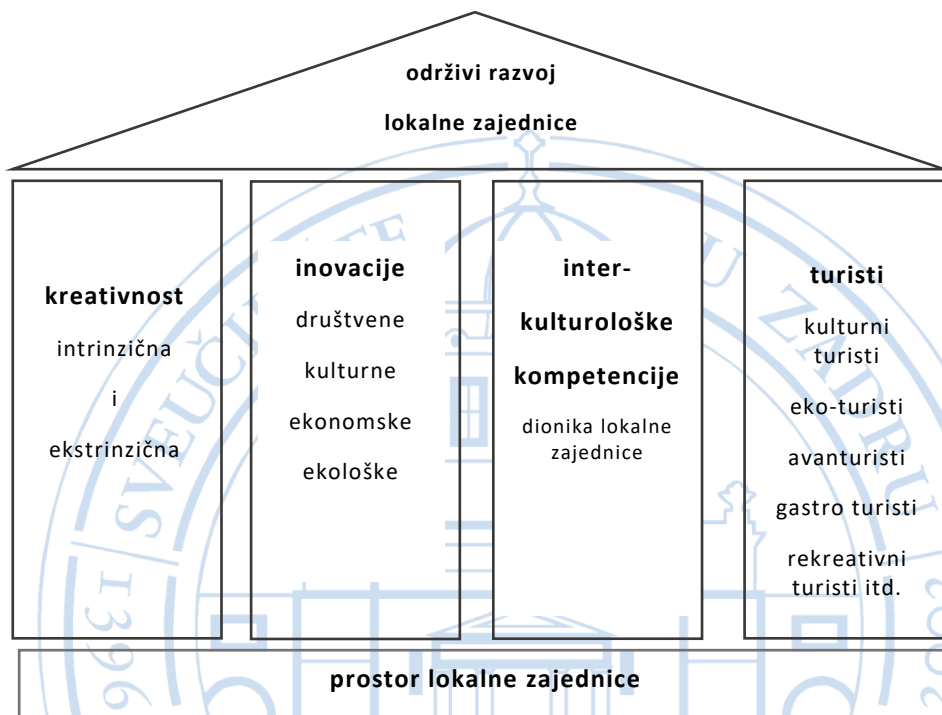
Potrošači su temeljno ishodište informacija koje su neophodne u procesu kreiranja inovativnih ideja vezanih za proizvode, usluge i iskustva kojima se lokalna zajednica može diferencirati od susjednih i globalno sličnih, odnosno na temelju kojih može osigurati blagostanje i održivu razvojnu kompetitivnost. Hall i Williams (2008: 82) također ističu da su:

turisti osobito važan izvor znanja agentima turističkih inovacija. To je naravno logično i jasno – bilo koja tvrtka koja ignorira iskustvo (znanje) svojih klijenata riskira proizvoditi usluge za koje nema potražnje. Uspješni gospodarstvenici su oni koji aktivno i racionalno traže ili informacije o svojim klijentima, ili još i bolje, vide turiste kao izvor znanja za kreiranje inovacija.

Suvremeni turisti zahvaljujući Internetu imaju ogromnu količinu informacija i znanja koja upotpunjuju i modeliraju izravnim iskustvom sa svojih putovanja, što predstavlja veliki potencijal za lokalne zajednice ukoliko imaju zadovoljavajući interkulturološki kapital za preuzimanje tog znanja i iskustava od svojih turista.

Moguće je istaknuti da su temeljni stupovi održivog razvoja lokalnih zajednica kao što je vidljivo iz sljedećeg prikaza:

Prikaz 12. Temelji održivog razvoja lokalne zajednice u kontekstu inovacija

Izvor: autor

Inovacije su po svojoj biti izrazito teritorijalno obilježene, a lokalne zajednice su izvori resursa za generiranje inovativnih ideja i procesa, pa je stoga moguće zaključiti da se specifične inovacije vezuju za specifične lokalne zajednice i ne mogu se kreirati u nekim drugim uvjetima jer ne postoje niti isti resursi, niti jednak stupanj socioekonomskog i kulturnog kapitala. U kontekstu tih specifičnih resursa koje posjeduje određena lokalna zajednica kreiranje, prihvaćanje i uvođenje novih ideja, postupaka, proizvoda i usluga treba shvatiti kao kontinuirani sinergijski proces mijenjanja boravišta lokalne zajednice i njegovih sastavnica (ljudi, kulture, kapitala, okoliša itd.).

Ovdje možemo spomenuti kako neki autori kroz svoja istraživanja ističu da postoje razni oblici i stupnjevi inovacija. Za potrebe ovoga rada, te u kontekstu analize razvoja lokalnih i regionalnih zajednica, možemo se poslužiti tipologijom inovacija koju su predložili Chan, Go i Pine (1998.):

- Mijenjajuće inovacije – ne zahtijevaju temeljne promjene ili na tržištu ili u tehnologijama. Primjerice, smanjivanje proizvodnje otpadaka u kuhinji hotela ili ubrzanje transporta putne prtljage u zračnim lukama uvođenjem modernijih vozila.
- Razlikovne inovacije – najčešće zahtijevaju promjenu ponašanja potrošača ili organizacije poslovanja gospodarskog subjekta. Primjerice, unaprijeđenje u ponudi popusta na putne karte ili omogućavanje telefonskih razgovora tijekom leta aviona.
- Prijelomne inovacije – uključuju nove oblike ponašanja potrošača, organizacijskog sustava ili novu tehnologiju. Primjerice, automatizirani sustav prijave i ulaska u hotelsku sobu ili elektronsko izdavanje putnih karata.

Gore navedeni tipovi inovacija mogu se očekivati u kontekstu lokalne zajednice, što ovisi o njihovom kulturnom i socioekonomskom kapitalu te dostignutom stupnju razvoja u određenom vremenskom kontekstu. Možemo zaključiti da su inovativne ideje, inovativni procesi i tehnologije jedan od ishodišnih temeljaca modela održivosti razvoja u lokalnim zajednicama.

5. MULTIDISCIPLINARNI UPRAVLJAČKI ALATI U FUNKCIJI ODRŽIVOG RAZVOJA LOKALNE ZAJEDNICE

5.1. Alati iz područja marketinga i menadžmenta

Ključni dionici uključeni u procese upravljanja održivim razvojem lokalne zajednice - organi lokalne uprave i samouprave, kao i pojedinci i organizacije uključene u djelovanje civilnog društva (Zrinščak i Bežovan, 2005) upravljačke odluke mogu donositi uz pomoć etabliranih i oprobanih alata koji se koriste u suvremenoj teoriji i poslovnoj praksi sublimiranoj u izdvojenim područjima marketinga i menadžmenta. Predmetna literatura često obuhvaća i šire područje „upravljanja promjenama“⁴ (Langer, Alfirević i Pavičić, 2005) koje su „conditio sine qua non“ svakog razvoja. Naravno, uz područje održivog razvoja lokalne zajednice, upravljački alati, u prilagođenom obliku, koriste se i u mnogim drugim izdvojenim područjima. Primjerice, u području djelovanja neprofitnih organizacija (Meler, 1994; Pavičić, 2003; Alfirević, Pavičić, Mihanović i Matković, 2013), u institucijama u području kulture i umjetnosti (Pavičić, Alfirević i Aleksić, 2006), u obrazovnim institucijama (Alfirević, Burušić, Pavičić i Relja, 2016) i sl. Naravno, opći (generički) pristup koji je najčešće dostupan u klasičnim sveučilišnoj udžbeničkoj literaturi, kao i u konceptualnim znanstvenim i stručnim člancima, potrebno je sažeti i prilagoditi kontekstu u kojem je potrebno inicirati/podržati/koristiti odlučivanje i marketinške/menadžerske alate prema klasičnom principu sustava podupiranja odlučivanja (DSS⁵). Pritom je u području održivog razvoja lokalne zajednice posebno potrebno voditi računa o dionicima i procesima čije se djelovanje i učinci odnose na limitirano geografsko područje i/ili izdvojeni segment stanovništva – aktivnih ili pasivnih članova zajednice koji se, čak i u uvjetima suvremene urbane/globalne

⁴ „Change management“, engl.

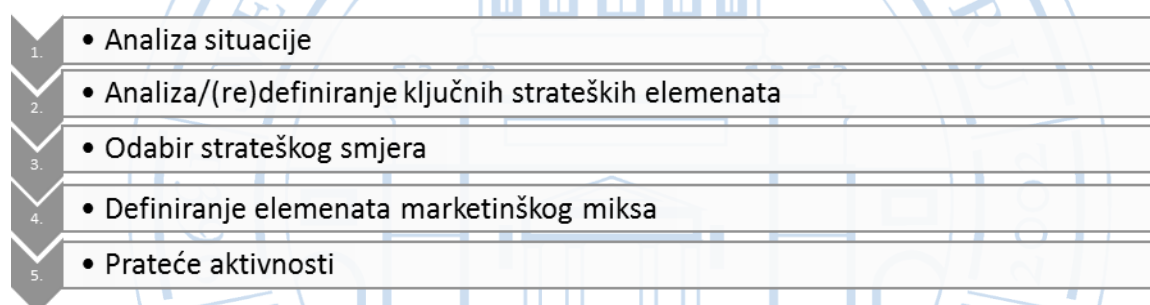
⁵ DSS – Decision Support System (O konceptualnim postavkama više vidjeti u: Sharda, R., Barr, S. H. i McDonnell, J. C. (1988): Decision Support System Effectiveness: A Review and an Empirical Test, Management Science, Vol. 34, br. 2, str. 139-159.)

otuđenosti (Putnam, 2000) usmjeravaju na reverzibilnu komunikaciju s onima koje smatraju dijelo(vi)m(a) neposrednog fizičkog okruženja. Pritom je važno da svi oni koje se u razmatranju može smatrati članovima „lokalne zajednice“ budu zainteresirani/zahvaćeni odlukama koje sagledavamo u ovom kontekstu. U suprotnom, svakovrsne analize bi se mogle smatrati „larpurlartističkima“ – pogotovo ako bi obuhvaćale ljude/postupke koji, praktično, zadovoljavaju kriterij fizičke prisutnosti (bliskosti), ali su, uglavnom, otuđeni od fizičkog okruženja i svojim primarnim (čak bismo ga mogli nazvati i klasičnim interesnim) okruženjem smatraju samo prijatelje i poznanike s različitih lokacija širom svijeta koje su stekli putem suvremenih društvenih mreža (Facebook, LinkedIn i sl.) ili na druge „virtualne“ načine, dok lokalnu zajednicu, susjede, odnosno one koje svaki dan susreću u susjedstvu, u liftu ili na stubištu, ne doživljavaju tako da ih smatraju dijelom svojeg ključnog (bliskog) okruženja koje može utjecati na njih ili njihove članove obitelji, već ih doživljavaju kao „nužno zlo“ ili „poznate strance“ povezano s nužnošću dijeljenja zajedničkih/javnih prostora s drugima. Od njih, u pravilu, ne očekuju puno/ništa, a isto ili slično su spremni ponuditi zauzvrat. U takvim okolnostima razvojni potencijal zajednice, čak i uz ponuđena kvalitetna i učinkovita upravljačka rješenja od strane, primjerice, čelnika i službenika lokalne uprave i samouprave, prilično je upitan ako se prethodno ne sagledaju globalno prisutni izazovi sublimirani i opisani u popularnim radovima ključnima za razumijevanje otuđenja i zanemarivanja pozitivnih učinaka neposredne, fizičke okoline/zajednice na pojedince i njihovu kvalitetu života i pojedinačne/skupne interese (Putnam, 2000). Dakle, potrebno je prepoznati/stvoriti/aktivirati kritičnu masu pojedinaca voljnih sudjelovati u promjenama koje svaki politički, ekonomski, društveni ili tehnološki razvoj zajednice nužno implicira. Dakle, aktivna i pasivna identifikacija ljudi kao aktivnih pripadnika lokalne zajednice nužna je kako bi svi oni koji su zainteresirani/zaduženi za upravljanje i razvoj lokalne zajednice znali čime raspolažu i koje su im ključne ciljne skupine/pojedinci kojima se obraćaju.

Ako se navedeni preduvjeti ostvare, većina autora sugerira jednostavan, opći strateški pristup koji se može smatrati univerzalnim u različitim kontekstima jer ima

elemente koji se relativno jednostavno mogu prilagoditi specifičnostima dionika i procesa koji se, u slučaju ovog istraživanja, odnose na lokalne zajednice i turizam. U osnovi cijeli postupak primjene alata iz područja marketinga i menadžmenta obuhvaća slijed koraka koji sukcesivno koriste klasične i inovativne metode i može se mijenjati/nadopunjavati – u skladu s novim teorijskim i praktičnim spoznajama i potrebama konkretne lokalne zajednice i okolnostima koje u njoj vladaju. Suvremeni autori iz područja marketinga i menadžmenta nude donekle različita, ali ishodišno slična rješenja u primjeni upravljačkih alata i s time povezanih procedura. Može se reći da se slijed koraka u praktičnoj primjeni, u osnovi, obuhvaća (Prikaz 13.):

Prikaz 13. Slijed koraka u strateškom upravljanju marketinškim aktivnostima

Izvor: prilagođeno prema: Pavičić, J., Gnjidić, V. i Drašković, N. (2014): Osnove strateškog marketinga, Školska knjiga, Zagreb.

U skladu s prethodno navedenim, rezultirajući procesi odnose se na konkretne aktivnosti koje se mogu/trebaju poduzimati u kontekstu primjene marketinških i drugih srodnih alata u funkciji upravljanja i održivog razvoja lokalne zajednice. U nastavku su spomenute konkretne aktivnosti navedene u njihovom generičkom obliku, dovoljno uopćenom kako bi se mogle aplicirati u različitim situacijama koje se odnose na djelovanje lokalnih zajednica vezano za planiranje, provedbu i vrednovanje razvojnih aktivnosti (Prikaz 14.)

Prikaz 14. (Konkretne) aktivnosti u provedbi strateškog upravljanja marketingom

Proces	Opis/odrednice
Marketinška istraživanja i analize	Kontinuirano i detaljno praćenje događaja, prošlih i budućih trendova u vanjskom (bilo kojem relevantnom) okruženju
Strategija i planiranje marketinških aktivnosti	Korištenje rezultata marketinških istraživanja, prepoznavanje prilika i prijetnji za zajednicu te oblikovanje strategija i operativnih planova
Planiranje i budžetiranje kampanje⁶	Integriranje provedbenih aktivnosti u obliku standardnog marketinškog miksa ⁷
Akcijski program/plan i primjena	Detaljni izvedbeni programi/planovi na dnevnoj/tjednoj/mjesečnoj/godišnjoj osnovi – za sve predviđene marketinške aktivnosti
Vrednovanje, praćenje i kontrola	Praćenje i vrednovanje rezultata primjene marketinških aktivnosti – uključivo i marketinška istraživanja. Pritom se mogu planirati i određene korektivne aktivnosti ako se utvrde nedostaci u planiranju i/ili provedbi

Izvor: prilagođeno prema: Middleton, V. T. i Clarke, J. (2001): Marketing in Travel and Tourism, Butterworth Heinemann, Oxford.

5.1.1. Analiza situacije

Analiza situacije logičan je prvi korak u sagledavanju mogućnosti za promjene. Tek nakon utvrđivanja polazišne pozicije, moguće je odrediti buduće aktivnosti. Od marketinških/menadžerskih alata koji se standardno koriste u navedenom kontekstu treba izdvojiti one koji neprijeporno imaju prepoznati potencijal u dijagnosticiranju svih ključnih elemenata unutarnjeg i vanjskog okružja lokalnih zajednica. Langer, Alfirević i Pavičić (2005) u sklopu upravljanja promjenama ističu tri sublimirana standardna alata: SWOT analizu, PEST analizu i „benchmarking“ kao prigodne i široko primjenjive situacijske kompozitne analize. Upravo stoga što su obuhvatne, sadržavaju/podrazumijevaju različite istraživačke alate i tehnike koje (uglavnom) ne zahtijevaju angažiranje skupih, a često i oskudnih

⁶ U navedenom kontekstu kampanjom se smatra svaka cjelovita aktivnost (projekt, zadatak) koji se obavlja u određenom vremenskom razdoblju s konkretnim ciljem koji je hijerarhijski podređen ukupnoj strategiji ili, barem, nije u raskoraku s njome.

⁷ U navedenom kontekstu marketinškim miksom smatra se klasična kombinacija četiriju elemenata: proizvoda, cijene, promocije i distribucije (4 P) koja je od 1960-ih ishodište većine razmatranja planiranja i primjene konkretnih marketinških aktivnosti (npr. uklapanje u strateške marketinške aktivnosti razmotriti u: Renko, N. (2009): Marketinške strategije, Naklada Ljevak, Zagreb).

resursa te ih se može koristiti i u utvrđivanju poveznica/utjecaja/povratnih veza između lokalne zajednice i dionika u turističkim djelatnostima, odnosno, analiziranju situacije u navedenom kontekstu (Kozak i Andreu, 2006). Uz navedeno, veliku prednost svakako predstavlja i činjenica da je literatura vezana uz planiranje i provedbu svih triju spomenutih alata brojna i relativno lako dostupna na hrvatskom, engleskom i drugim jezicima, što također pridonosi potencijalu za primjenu u praksi djelovanja lokalnih zajednica i svih ključnih dionika u turizmu.

SWOT analiza obuhvaća četiri segmenta provedbe – analizu: **snaga i slabosti**, kao unutarnjih elemenata svakog entiteta, te **prilika i prijetnji**, kao elemenata vanjskog okruženja. Načini/tehnike provedbe su različiti i u praksi često čak i bagatelizirani zbog jednostavnosti i niske zahtjevnosti (Renko, Delić i Škrtić, 1999). Najčešće se primjenjuje u sklopu modificiranih fokusnih skupina, intervju s ekspertima ili na neki drugi „hibridni“ način koji odgovara konkretnom kontekstu. Osobito su vrijedna dokumentirana iskustva primjene SWOT analize pri povezivanju lokalnih zajednica i turističkih potencijala (Collins-Kreiner i Wall, 2007; Dundović, Kovačić i Badurina-Tomić, 2015; Fabac i Zver, 2011; Frangeš, 2008). Nažalost, ponekad se primjena SWOT analize svodi samo na kreiranje tzv. SWOT matrice s četirima zasebnim kvadrantima – po jednim za svaku ključnu sastavnicu. U tom slučaju izostaje ključni element povezivanja elemenata navedenih u kvadrantima s rezultirajućim strateškim preporukama i postupak je nepotpun (Pavičić, Gnjidić i Drašković, 2014).

PEST analiza i njezine varijante (PESTEL, PESTLE i dr.), u pravilu obuhvaća sustavnu analizu političkih, ekonomskih, društvenih i tehnoloških karakteristika okruženja entiteta za kojeg se provodi spomenuta analiza. Provedba je također, najčešće proizvoljna i obuhvaća različite tehnike grupnog razmišljanja i sustavnog analiziranja izdvojenih cjelina unutar okružja. Analiza se pokazala korisnom osobito vezano uz krupnije i zahtjevnije razvojne projekte za koje je potrebno provesti studije izvedivosti i utjecaja na različite aspekte života i rada na području neke lokalne zajednice (Pavičić, Rešetar i Toš Bubić, 2013)

„Benchmarking“ – u osnovi predstavlja traženje najbolje prakse i iskustava u relevantnom kontekstu i korištenje te prakse prilagođene u vlastitom djelovanju (Renko, Delić, Škrtić, 1999). Pri pravilnoj primjeni, vrednuju se pozitivni aspekti vlastitog djelovanja i traže najbolja iskustva u srodnim područjima koja bi se mogla povezati s vlastitom praksom. Ne radi se o pukom kopiranju ili „špijunaži“ već o pokušaju da se ne otkriva „topla voda“, već da se postojeći resursi usmjere u druga područja djelovanja za koja ne postoje već razvijene prakse (Alfirević, Pavičić, Najev Čačija, Mihanović i Matković, 2013). Naravno, postoje i značajni nedostaci primjene ove metode. Autori (Renko, Škrtić i Delić, 1999; Renko, 2009) ukazuju da preveliko i/ili isključivo oslanjanje na traženje već postojećih, tuđih iskustava zatamljuje kreativnost i potencijal ključan za iznalaženje vlastitih novih, još nepoznatih i nepotvrđenih rješenja u lokalnoj zajednici – bez obzira radi li se o pojedincima ili organizacijama zainteresiranima za dobrobit i razvoj zajednice.

5.1.2. Analiza/(re)definiranje ključnih strateških elemenata

Strategija i planiranje ukupnih, odnosno, marketinških aktivnosti bazira se na utvrđivanju ciljeva, ciljnih skupina, resursa i planiranih ciljanih provedbenih aktivnosti – u ovom slučaju već elaboriranih aktivnosti marketinškog miksa – 4P (Pavičić, 2003). Premda poslovni subjekti na B2B⁸, B2G⁹ i B2C¹⁰ u ovom kontekstu (re)definiraju izjave o misiji i viziji poslovanja, u razvojnim projektima zajednice, rjeđe postoji tako formalizirani sustav planiranja koji ima sve ključne elemente planiranja strateških aktivnosti koji postoje kod poslovnih, profitno orijentiranih projekata. Također, i terminologija koja se koristi prilagođena je specifičnostima aktivizma koji postoji u sklopu djelovanja lokalnih zajednica. Termini poput „strateškog vizioniranja“ (Ruhanen, 2012) i slični nisu rijetki oblik inoviranja sadržaja preuzetih iz konteksta djelovanja poslovnih subjekata i prebačenog u

⁸ Tzv. „Business to business“, engl., odnosno, tržište poslovne potrošnje.

⁹ Tzv. „Business to government“, engl., odnosno, tržište vladinih nabavki.

¹⁰ Tzv. „Business to consumer“, engl., odnosno, tržište krajnje potrošnje.

kontekst djelovanja i upravljanja lokalnim zajednicama. Budući da su projekti/aktivnosti lokalnih zajednica često prilično raznorodni i usmjereni na različita područja, nerijetko prilično nekonzistentna (primjerice, građevinarstvo, kultura, prostorno planiranje, upravljanje posebnim događanjima, turizam i sl.), potrebno je sagledati ključne elemente i ne opterećivati se ujednačavanjem/niveliranjem specifičnosti danog konteksta i pripadajućih postupaka/djelovanja (npr., vidjeti u Krpan, Milković i Štimac, 2014). Dakle, svaki kontekst kreira posebne okolnosti za oblikovanje strategije, ali su osnovni elementi, navedeni na početku potpoglavlja, uvijek prisutni. U ovoj fazi strateškog djelovanja, u osnovi, potrebno je odgovornim planiranjem minimizirati prijetnje i slabosti, a u najvećoj mogućoj mjeri potencirati snage i prilike utvrđene prilikom provedbe situacijske SWOT analize. Sve navedeno potrebno je sagledati kroz prizmu pet konkurentskih sila M. E. Portera (vidjeti 5.1.3.) koje oblikuju situaciju u okruženju i diktiraju/usmjeravaju ponašanje lokalnih zajednica i svih relevantnih dionika. Naravno, pritom je potrebno biti dosljedan kako ne bi dolazilo do preklapanja strateških elemenata kod različitih aspekata za koje je zajednica zainteresirana. Karikirano, na jednom manjem geografski ograničenom prostoru teško je ili nemoguće ostvariti uspješno istovremeno postojanje suprotnih ključnih strateških elemenata oblikovanih u svrhu kreiranja radnih mjesta putem dodatnog razvoja turizma i, na drugoj strani, intenzivne industrijske proizvodnje.

5.1.3. Odabir strateškog smjera

Odabir strateškog smjera je u kontekstu djelovanja svih pojedinaca i organizacija (entiteta) ishodište svih ostalih na strategiji utemeljenih aktivnosti. Još od kraja 1970-ih od kada je M. E. Porter, nesumnjivi autoritet u području strategije i konkurentnosti serijom radova (Porter, 1980; 1985; 1987 i dr.), utvrdio da situacija u okruženju, koju i u kontekstu djelovanja lokalnih zajednica, prvenstveno zbog oskudnosti raspoloživih resursa (ljudskih, materijalnih, vremenskih), možemo smatrati i nazvati „konkurentskom“, definitivno određuje i oblikuje ponašanje onih koji strategiju donose, odnosno upravljaju djelovanjem i razvojem lokalnih

zajednica. Definiranih pet konkurentskih sila (Porter, 1979) – pregovaračka moć dobavljača, pregovaračka moć kupaca, intenzitet konkurencije, ulazak novih konkurenata i prijetnja od supstituta, potrebno je samo generalizirati i transponirati u kontekst djelovanja dionika ključnih za lokalnu zajednicu gdje je razumijevanje istog najlakše postići ako se u navedeni kontekst stave, primjerice, razvojni infrastrukturni projekti i osiguranje sredstava za njih. Sredstava, u pravilu, nedostaje i za njih su zainteresirani mnogi koji se, doslovno, mogu smatrati konkurentima. Dakle, nakon analize situacije, definiranja ključnih strateških elemenata, odabir strateškog smjera sublimira sve istraživačke nalaze vezane uz svojevrstne „kriterije“ koji će poslužiti za donošenje odluke o tome koju od M. E. Porterovih generičkih strategija (Porter, 1998) odabrati kao najpogodniju da bude ishodište za sve derivirane marketinške/menadžerske odluke koje će se donijeti. Riječ je o trima generičkim strategijama koje definiraju strateške „smjerove“ djelovanja: 1. Strategiji diferenciranja; 2. Strategiji vodstva u troškovima i 3. Strategiji fokusiranja.

Strategiju (smjer) diferencijacije odlikuje načelni pristup da je bitno pronaći ključne i prepoznatljive i, po mogućnosti, inovativne elemente pomoću kojih će se pojedini projekt, pojedinac, aktivnosti ili cijela lokalna zajednica učiniti izdvojenima od drugih (konkurenata) i na taj način ostvarivati održive konkurentne prednosti. Stavimo li djelovanje lokalnih zajednica u kontekst s turizmom, diferencijacija kao strateški smjer se može odnositi na stvaranje izdvojene prepoznatljivosti pojedine lokacije, stanovnika, hrane, načina života i sl. – u smislu atraktivnosti koja će, u konačnici, nakon što se marketinškim aktivnostima podrže navedene posebnosti, rezultirati povećanjem broja turista, stvaranjem radnih mjesta, očuvanjem tradicije i dr.

Strategiju (smjer) vodstva u troškovima odlikuje pristup prema kojem je najvažnije, dugoročno, imati troškove niže od troškova koje u svojem djelovanju imaju konkurenti. Primjerice, u turizmu je to prepoznatljivo kod destinacija koje se baziraju na masovnom tzv. „jeftinom“ turizmu gdje je najčešći ključni argument kojim se raspolaže u privlačenju – niska cijena. Naravno, razlog uspjeha pritom nije niska cijena kao takva, već niski troškovi koji su doveli do preduvjeta/ekonomski

opravdanih mogućnosti da se odredi niska cijena. Ovakav smjer djelovanja može biti uspješan ako se dosljedno i uporno primjenjuje. Kod lokalnih zajednica koje su okrenute turizmu često se smatra nepopularnim i zastarjelim (Kušen, 2001; Zlatar, 2010; Bickert, Goeller i Lehmeier, 2011; Miljak, Bačić i Kitić, 2012), no u situacijama kada na određenoj lokaciji/u sklopu lokalne zajednice ne postoji odgovarajuća distinktivna baština, smještajni kapaciteti, tradicija, obrazovani kadar ili neki drugi element koji bi mogao poslužiti za pozitivno izdvajanje od druge ponude, smjer vodstva u troškovima može se razmotriti i koristiti kao ishodište za ukupne marketinške napore. Pritom je potrebno pomno, s odgovarajuće povijesne distance ili bez nje, proučiti dostupne i elaborirane učinke masovnog turizma na lokalno stanovništvo/zajednice u kontekstu domaćeg turizma koji je blizak i razumljiv zainteresiranim ključnim dionicima u Hrvatskoj, pa čak i u susjednim zemljama (primjerice, vidjeti rad Orlić, 2007).

Strategiju (smjer) fokusiranja odlikuje fokusirana usmjerenost i „specijalizacija“ za samo određeni segment ciljane populacije. Iz navedene specijalizacije proistječu pozitivni i u literaturi detaljno elaborirani učinci „krivulje iskustva“ (Porter, 1979; 1980a), odnosno akumulacije znanja i vještina koje izdvajaju određenu destinaciju kao atraktivnu za pojedinu populaciju kojoj se kao svojevrsni zajednički nazivnik pripadnika skupine može smatrati, primjerice, dob, seksualna orijentacija, primanja, religijska pripadnost ili neka druga dovoljno distinktivna odrednica (pa čak i njihova jedinstvena kombinacija) koja će oblikovati ciljni segment koji je dovoljno velik i atraktivan za oblikovanje i primjenu odgovarajućih usmjerenih marketinških aktivnosti.

Naravno, prethodno elaborirane generičke strategije (smjerovi) u znanstvenoj i stručnoj javnosti imaju i autore - oponente koji argumentirano osporavaju mogućnosti praktične primjene i/ili distinktivan pristup koji neće objedinjavati elemente barem dviju ili čak svih triju strategija. Navedeno, u nacionalnom, ali i širem regionalnom/globalnom kontekstu, s detaljnim recentnim razmatranjima i primjerima koji se mogu smatrati alternativnim pristupom/tumačenjem kvalitetno je sublimirano u znanstvenoj monografiji „Iluzija strategije“ (Tipurić, 2014).

5.1.4. Definiranje elemenata marketinškog miksa

Temeljem odabranog strateškog smjera, potrebno je oblikovati konkretne marketinške aktivnosti koje se, najčešće, pregledno razmatraju kao aktivnosti u sklopu marketinškog miksa (Kotler, 2012). Pritom su marketinške aktivnosti grupirane u (barem) četiri osnovne skupine – proizvod, cijena, promocija i distribucija (4P)¹¹. U osnovi, sve što lokalna zajednica poduzima vezano za planiranje, analizu, primjenu i kontrolu marketinških aktivnosti, pregledno je i taksativno navedeno u planu provedbenih aktivnosti koji ima i svoju financijsku i vremensku dimenziju i oslanja se na angažiranje ključnih dionika poput marketinških agencija, agencija za odnose s javnošću, medija, prijevoznika, dizajnera i dr.

5.1.5. Prateće aktivnosti

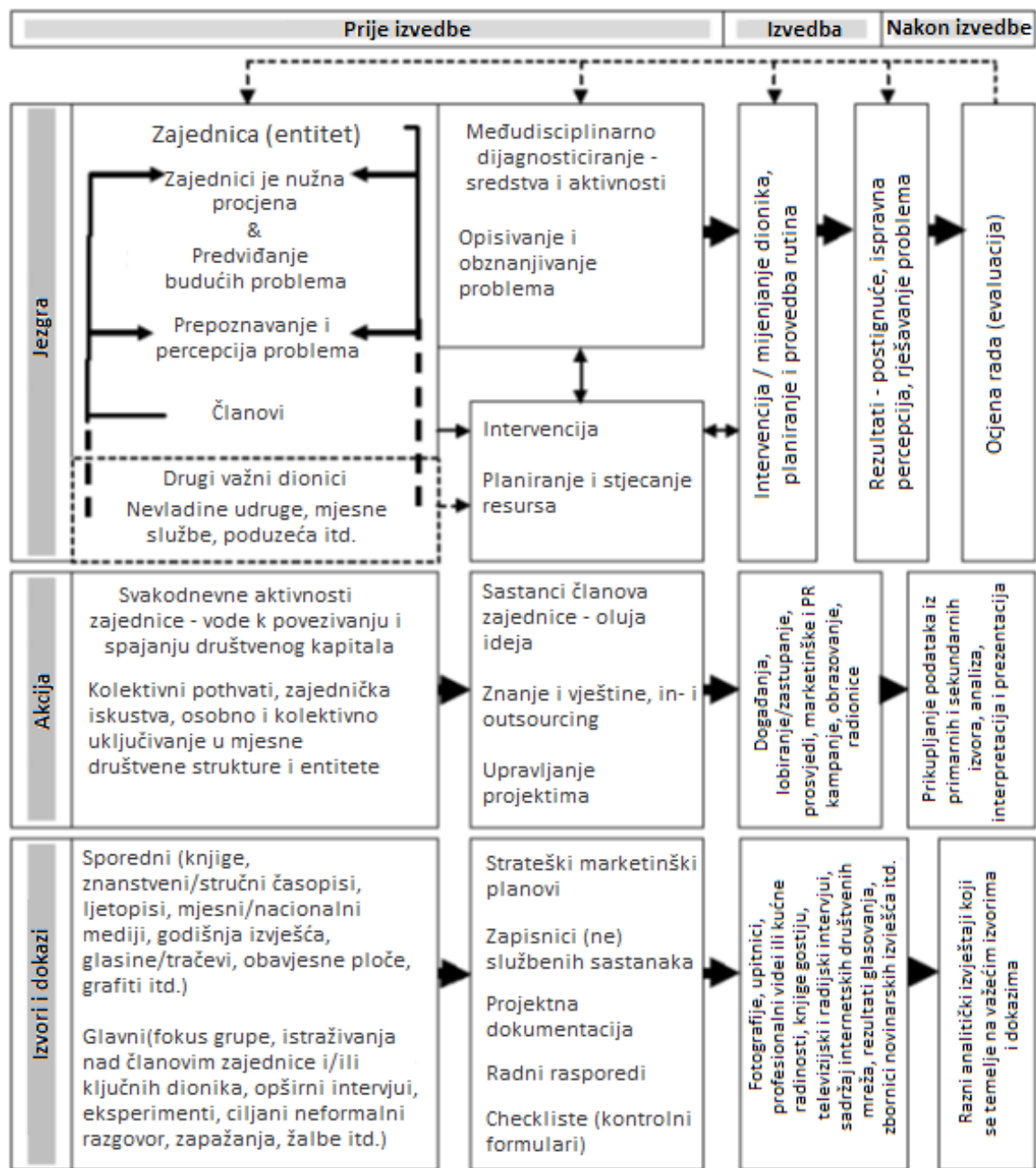
Prateće aktivnosti¹² su značajne za uspješnu provedbu strateških marketinških aktivnosti (Pavičić, Gnjidić i Drašković, 2014) jer ili pospješuju povratnu spregu – korisne informacije o provedbi postojećih strateških aktivnosti koje mogu pomoći pri modificiranju budućih ili povećavaju pozitivne učinke provedenog „post festum“ djelujući na pripadnike ciljnih skupina kako bi se ostvarili ili potaknuli pozitivni učinci poput lojalnosti, komunikacije od-usta-do-usta i sl. Često se pritom koriste različiti oblici ispitivanja zadovoljstva korisnika proizvoda/usluga, šalju se podsjetnici, različitim oblicima komunikacije održavaju se i unaprjeđuju odnosi s pojedincima i skupinama, analiziraju se financijski učinci provedenih aktivnosti, analizira se prisutnost u medijima i dr.

¹¹ 4P je uobičajeni naziv/kraćica za McCarthyjev (1964) marketinški miks, a temelji se na izvornim, engleskim riječima i njihovim početnim slovima – **p**roduct, **p**rice, **p**romotion and **p**lace – na hrvatski prevedenima kao proizvod, cijena, promocija i distribucija. Premda postoje dokumentirana proširivanja izvornog koncepta s dodatnim sastavnicama – ljudi, (**p**eople), okruženje (physical environment), procesi (**p**rocesses) i dr., za razinu razrade potrebnu u ovom radu, navedena proširenja nisu svrsishodna. Eventualno, kao alternativa bi mogao poslužiti Lauterbornov (1990) koncept 4C prema kojem je proizvod zamijenjen potrošačem (consumer, engl.); komunikacijom (communication, engl.); dostupnošću (convenience, engl.) i troškovima (cost, engl.), no u hrvatskoj je poslovnoj javnosti i literaturi znatno manje zastupljen.

¹² U praksi profesionalaca u marketingu najčešće se koristi izvorni termin preuzet iz engleskog jezika – „follow up“ aktivnosti.

Uklapanje navedenog procesa moguće je povezati s modelom harmonizacije promjena/intervencija u zajednici (Pavičić, 2009), i to ne samo s aspekta marketinških/menadžerskih aktivnosti, već ukupnog djelovanja u kojem se planiranje, akcija i kontrola povezuju u logičan slijed koraka (Prikaz 15.)

Prikaz 15. Slijed aktivnosti i harmonizacija promjena/intervencija u lokalnoj zajednici

Izvor: autor - prilagođeno prema: Pavičić, J. (2009): Diagnostic Approach to Community Assessment and Development in South-East Europe, Alpen-Adria Universitaet, Klagenfurt.

5.2. Alati iz područja upravljanja lokalnim razvojem

Pri razmatranju lokalnog razvoja i unapređenja kvalitete života i rada u sklopu lokalnih zajednica, alatima/mjerama/aktivnostima koje se poduzimaju smatraju se raznorodne kategorije djelovanja koje su u nadležnosti lokalne uprave i samouprave, ali i institucija civilnog društva, vjerskih organizacija, obrazovnih institucija, političkih stranaka, državnih institucija i drugih važnih dionika. U kontekstu lokalnog razvoja u Hrvatskoj, susjednim zemljama i Europi, spomenute alate najčešće svrstavamo u nekoliko proizvoljno definiranih kategorija: a) administrativne/funkcionalne (npr. vidjeti u: Bratić, 2008; Marinović Golubić, 2012); b) fenomenološke (npr. vidjeti u: Osmanković, Babić i Hošo, 2007; Kanoti, 2009;); c) financijske (npr. vidjeti u: Jurlina Alibegović i Blažević, 2010); d) ekološke (npr. vidjeti u: Krištofić, 2010) i d) obrazovne/istraživačke (npr. vidjeti u: Taylor i Ersoy, 2012)

U svrhu upravljanja promjenama (Langer, Alfirević i Pavičić, 2005) koje su nužan preduvjet lokalnog, odnosno bilo kojeg razvoja, donositeljima odluka, već spomenutim ključnim dionicima u kontekstu djelovanja lokalnih zajednica, na raspolaganju stoje već navedene kategorije alata, ali i njihove kombinacije. Pritom primjena ovisi o raspoloživim resursima i okolnostima u kojima se razvojne aktivnosti planiraju i provode.

Administrativno/funkcionalni alati u osnovi se odnose na sve ono što je u nadležnosti tijela lokalne uprave i samouprave i/ili proizlazi iz njihovog položaja i odnosa s državnim ili drugim entitetima. Oslanjaju se na primjenu odgovarajućih zakonskih rješenja, pokretanje inicijativa, prijave projekata, poticajne mjere, zapošljavanje, stipendiranje, financiranje pojedinaca i skupina, korištenje imovine u vlasništvu gradova i općina, osnivanje institucija/tijela.

Fenomenološki alati u osnovi se odnose na korištenje fenomena za ostvarivanje (percipirane) dobrobiti lokalne zajednice – u skladu s planovima i očekivanjima onih koji zajednicom upravljaju. Obuhvaćaju društvene fenomene/pojave koji su često raznorodni, no u većini zemalja Europe riječ je o turizmu, prirodnim fenomenima, hodočašćima, demokratizaciji društva, povijesnoj

baštini, lokal-patriotizmu iseljenika, poznatim i utjecajnim osobama koje potječu s određenog područja, nesvakidašnjim običajima i sl. Najčešće se fenomeni povezuju (npr. turizam i prirodni fenomeni ili lokalni običaji) i čine jedinstvenu cjelinu.

Financijski alati u osnovi predstavljaju (ne)sigurnu polugu za provedbu promjena/intervencija u sklopu lokalne zajednice. U situaciji kada zajednica uspijeva ostvariti/zaraditi temeljem imovine, imovinskih prava, darovnih aranžmana, prisutnosti zagađivača, eksploatacije prirodnih bogatstava i sl. (npr. vidjeti u: Valentić, Mićović, Kolarić, Brnčić i Ljubotina, 2010) lokalna zajednica i njezini članovi mogu inicirati promjene koje mogu značajno utjecati na poboljšanje kvalitete života i perspektivu zajednice. U skladu s time i s prirodom resursa može se zaključiti da je ove alate najjednostavnije transformirati u željene oblike aktivnosti, premda se u pojedinim situacijama i sredinama (npr. Kostrena¹³, Molve¹⁴ i dr.) veliki dio financijskih alata za unapređenje zajednice treba usmjeravati na kompenziranje negativnih ekoloških i drugih učinaka koji su pridonijeli generiranju tih istih sredstava, tako da se može zaključiti da se radi o svojevrsnoj „mrtvoj utrci“.

Ekološki alati predstavljaju mogućnosti za interveniranjem u poboljšavanje/unapređivanje okoliša/životne sredine na određenom području, revitalizaciju zagađenih ili zapuštenih područja i slično, kako bi se u sinergiji s ostalim alatima koji stoje na raspolaganju lokalnoj zajednici, ostvarili bolji učinci vezani uz turizam, poljoprivredu, izgradnju stambenog prostora, naseljavanje i dr.

Obrazovni/istraživački alati odnose se na mogućnosti usavršavanja/obrazovanja pojedinaca kako bi u funkciji unapređenja i razvoja zajednice mogli dati kvalitet(nij)i doprinos. Isto tako, moguće je koristiti istraživačke i/ili obrazovne institucije (sveučilišta, fakultete, institute, agencije za istraživanje tržišta i dr.) kako bi se ostvarila kvalitetnija i utemeljenija podloga za odlučivanje vezano uz strateške projekte, odnosno razvoj lokalne zajednice u cjelini.

¹³ Vidjeti na: www.kostrena.hr (pristupljeno 14. kolovoza 2016.); Studija: Monitoring utjecaja ekoloških čimbenika na zdravlje stanovnika općine Kostrena, Nastavni zavod za javno zdravstvo Primorsko-goranske županije, prosinac 2015.

¹⁴ Vidjeti na: www.molve.hr (pristupljeno 14. kolovoza 2016.)

6. MODEL VREDNOVANJA ODRŽIVOSTI LOKALNE ZAJEDNICE

U ovom dijelu rada autor će predstaviti model vrednovanja održivosti lokalne zajednice, posebno u onim slučajevima u kojima se lokalna zajednica i njen održivi razvoj temelje na turističkoj valorizaciji i korištenju raspoloživih resursa za potrebe turističkog gospodarenja u danom prostorno-vremenskom kontekstu. Model koji će se predstaviti može biti korišten kao analitički alat za evaluaciju realiziranih strategija ili dijelova strategija razvoja održivog turizma na prostoru određene lokalne zajednice, kao i za prateći mehanizam evaluacije cjelovitog rasta i razvoja određene lokalne zajednice.

Predloženi model vrednovanja održivosti lokalne zajednice je podložan empirijskoj validaciji u kontekstu manjih lokalnih zajednica koje su se tijekom svog razvoja usmjerile prema kreiranju održivih koncepata turističkog gospodarenja prostorom i raspoloživim resursima. Validacija je znanstveno utemeljena korelacija između „zaključaka dobivenih istraživanjem, odnosno jasna interpretacija onoga što se događa i zašto“ (Jupp, 2006: 311). Kroz predloženi model vrednovanja održivosti lokalne zajednice bit će moguće uočiti postignute razine razvoja održivost, kao i potrebe za primjenom multidisciplinarnih upravljačkih alata s ciljem utjecanja na razine održivosti lokalne zajednice.

Bez istraživanja u turizmu nije moguće dobiti cjeloviti uvid u složenu strukturu turističkog sustava, bez obzira radilo se o analizi lokalne zajednice, ili regionalne pa čak i nacionalne zajednice. Razumijevanje složenih multivarijantnih turističkih fenomena moguće je uz kontinuirano istraživanje svih sastavnica turističkog sustava. Kako ističe Stafford (1998: 24) „istraživanja u turizmu imaju multiple a ponekad i kontradiktorne funkcije“.

6.1. Oblikovanje teorijskog modela

Tijekom oblikovanja teorijskog modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama, autor je napravio istraživanje dostupne literature vezane za oblikovanje i provođenje istraživanja u društvenim znanostima (Stafford, 1998; Edenborough, 2002; Ritchie, Burns, Palmer, 2005; Hancock, Algozzine, 2006; Veal, 2006; Jupp, 2006; Tribe, Airey, 2007; Altinay, Paraskevac, 2008; Mills, Durepos, Wiebe, 2010; Yin, 2011; Matias, Nijkamp, Sarmiento, 2013; Hesse-Biber, Johnson, 2015).

Vjerojatno najljepši prikaz različitih istraživačkih filozofija u odnosu na istraživačke metodologije dala je Katrin Niglas u svojoj doktorskoj tezi iz 2004. Ovisno o istraživačkom problemu, odnosno fenomenu koji se istražuje, moguće je temeljem ove teorije izabrati više različitih pristupa istraživanju istog fenomena, što je napravio i autor ovoga rada. Bitno je pokušati pomiriti neke razlike između različitih metoda istraživanja, a konačni rezultat bi trebao biti valoriziran kao ishodište različitih istraživačkih pristupa. O tome Niglas (2004: 4) kaže sljedeće:

Konkretan istraživački problem ili cilj, rađe nego filozofijsko polazište je ono što određuje kreiranje (ili cjelokupnu strategiju) istraživačke studije gdje, ovisno o prirodi i složenosti problema, dizajn može biti ili kvalitativan ili kvantitativan ili kombinacija oboje.

Tijekom izrade dokorskog rada autor je kombinirao metode indukcije i dedukcije sadržaja pročitane literature zajedno s dobivenim rezultatima tijekom terenskog istraživanja (intervju, anketa) te je temeljem tih sastavnica ovoga rada došao do prijedloga modela na kojem se može temeljiti socioekonomska analiza održivosti razvoja turizma na prostoru određene lokalne zajednice.

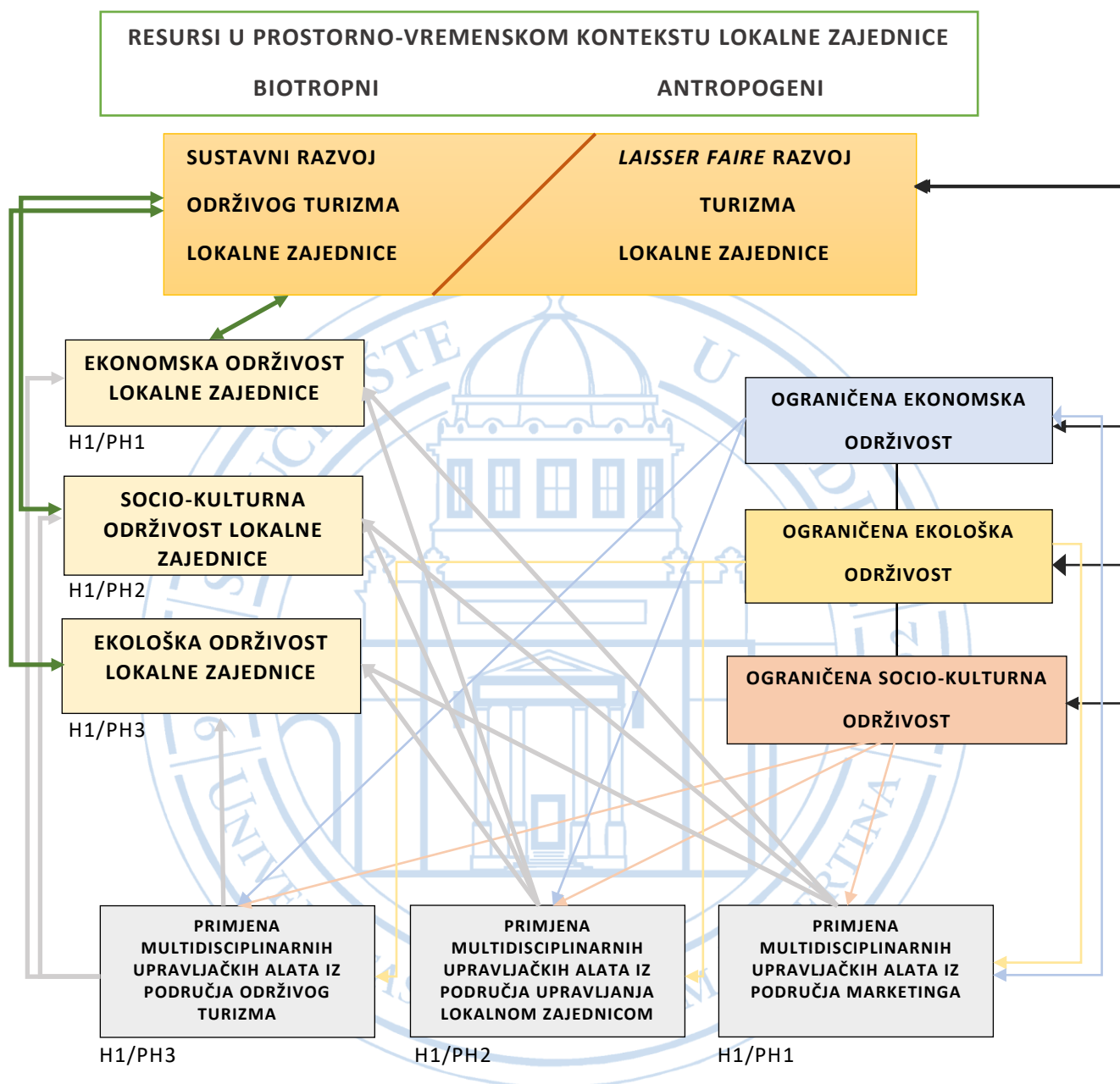
Unaprijed je donesena odluka da se pristupi studiji slučaja lokalne zajednice Pakoštane koja je već više desetaka godina prepoznata kao turistička destinacija na globalnom turističkom tržištu. Time je ujedno definirana deskriptivna priroda istraživanja u sadašnjem, odnosno modernom vremensko-prostornom kontekstu, kada lokalna zajednica Pakoštane ima relativno visoke turističke rezultate isključivo

temeljene na kupališnom turizmu. Istraživačko pitanje koje se nalazi u samom temelju rada je ukazati na potrebu konstantnog vrednovanja održivosti lokalnih zajednica orijentiranih prema razvoju turizma. Iz ovoga rada moguće je uočiti da na prostoru lokalne zajednice Pakoštane ne postoji sustavno i kontinuirano istraživanje pozitivnih, ograničavajućih i negativnih sastavnica postojećeg turističkog razvoja. Time je moguće zaključiti da postoje ograničenja u realizaciji razvoja održivog turizma s jedne strane, te holističkog održivog razvoja lokalne zajednice, s druge strane.

Teorijski model održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama rezultat je cjelokupnih istraživačkih aktivnosti tijekom izrade ovog doktorskog rada. Njegova valorizacija tijekom budućih istraživanja predstavlja sljedeću fazu u konceptualizaciji sociologije lokalnog i regionalnog razvoja.

Prikaz 16. Model održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama

Izvor: obrada autora

Iz gore prikazanog modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama moguće je uočiti da u jednom općenitom pogledu postoje dva temeljna pristupa razvoju turizma u lokalnim i regionalnim zajednicama.

Jedan pristup koji je bio dominantni pristup razvoju turizma lokalnih, regionalnih i nacionalnih zajednica tijekom dvadesetog stoljeća moguće je nazvati

„laisser faire“¹⁵ razvoj turizma. S ciljem prepuštanja isključivo ekonomskim čimbenicima unutar turističkog sustava da maksimalno samostalno kreiraju svoje poslovne i razvojne ciljeve, tijekom dužeg razdoblja u drugoj polovici dvadesetog stoljeća dolazi do sve bržeg i obimnijeg investiranja kako u emitivnu, tako i u receptivnu sastavnicu turističkog sustava. To je dovelo do razvoja sve većeg broja negativnih proizvoda i ograničavajućih činjenica u turizmu koje su zajedno dovele do jačanja globalnog antagonizma prema masovnom i nekontroliranom turizmu.

Prikazani predloženi model održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama temelji se na osnovnom konceptu održivog razvoja, odnosno održivog turističkog razvoja koji se razvio krajem dvadesetog stoljeća (o tome više u poglavlju 4.4). Sasvim je izvjesno da se kroz sustavnu primjenu multidisciplinarnih alata iz područja marketinga, upravljanja lokalnom zajednicom te upravljanja održivim turizmom, može u određenom razdoblju doći do maksimizacije optimalnih ekoloških, socio-kulturnih i ekonomskih razvojnih potencijala određene lokalne zajednice. U isto vrijeme, primjenom predloženog modela moguće je kreirati strategije i taktike kojima je moguće minimizirati negativne utjecaje turizma i turističkog gospodarstva na prostoru određene lokalne zajednice, kako na društveno-kulturnom dijelu, tako i na očuvanju ekološke sastavnice prirodnog okruženja u kojemu se nalazi lokalna zajednica. Kako to ističu Phillimore i Goodson (2004: 34):

cilj istraživača je da uzme u obzir subjektivnost, etičke stavove, vrijednosti i politike te da koristi cijeli niz prikladnih interpretativnih metoda s ciljem maksimiziranja razumijevanja istraživanih problema.

Ovaj model održivosti turizma u lokalnim zajednicama temelji se na pretpostavci da će određena lokalna zajednica prihvatiti model kao strategiju te

¹⁵ Francuski izraz kojim se izražava liberalni zahtjev da se iz gospodarskog života ukloni svako miješanje države i prepusti samostalnim ekonomskim subjektima da nesmetano posluju prema svojim željama i interesima, uređujući ugovorno svoje međusobne odnose u skladu s autonomnom logikom ekonomskog života u uvjetima neograničene slobode proizvođača i potrošača, slobodne poduzetničke inicijative i zaštite privatnoga vlasništva. (...) U novije doba doktrina „laisser faire“ ponovno jača u obliku tzv. Neoliberalizma (...) (<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35154>, 1/2/2917).

angažirano koristiti predložene alate s ciljem osiguranja ili povećanja održivog razvoja lokalne zajednice. Vrlo je važno da se osigura cjeloviti konsenzus kako svih sudionika ekonomskih, društvenih i kulturnih aktivnosti na području Pakošтана, tako i najvećeg mogućeg broja mještana. Time se omogućuje dugoročna opravdivost i volja za provođenjem svih multidisciplinarnih upravljačkih alata za osiguranje održivosti lokalne zajednice Pakošтанe. Prihvaćanje korištenja multidisciplinarnih upravljačkih alata iz (1) područja marketinga je nužno da se na optimalni način valoriziraju postojeći i potencijalni resursi bez ugrožavanja ekološke održivosti prirodnog okruženja na kojemu egzistira lokalna zajednica Pakošтанe. Prihvaćanje korištenja multidisciplinarnih upravljačkih alata iz (2) područja upravljanja lokalnim razvojem je osobito važno za lokalnu zajednicu jer bez transparentnosti, učinkovitosti i holističkog pristupa rješavanju svih problema i potreba na prostoru Pakošтана, nije moguće osigurati prihvaćanje aktivnosti i planova od strane mještana. Prihvaćanje korištenja multidisciplinarnih upravljačkih alata iz (3) područja održivog turizma je uvjet bez kojega je nemoguće osigurati cjeloviti razvoj lokalne zajednice Pakošтанe, imajući u vidu da se socioekonomski razvoj zajednice temelji na turizmu.

Postoji opravdani stav da se kroz predloženi model može u određenom vremenskom razdoblju osigurati dostizanje optimalnog zadovoljavajućeg stupnja blagostanja svih dionika određene lokalne zajednice uz maksimalno očuvanje prirodnih resursa i njihovih ekoloških sastavnica. U sljedećem dijelu rada pokušat će se empirijski ocijeniti predloženi model u slučaju lokalne zajednice Pakošтанe.

U ovom dijelu rada autor nudi operabilnu definiciju održivosti u kontekstu studije slučaja u ovom radu:

Održivi razvoj lokalne zajednice je ideologija i strateška razvojna opcija koja uz pomoć multidisciplinarnih upravljačkih alata osigurava maksimiziranje socioekonomskih, kulturnih i ekoloških potencijala za povećanje holističkog blagostanja unutar zajednice, uz istovremeno minimiziranje negativnih ishoda

sadašnjih aktivnosti zajednice koji bi u budućnosti onemogućili dionike zajednice da ostvare svoje interese i zadovolje svoje potrebe.

7. EMPIRIJSKA VALIDACIJA TEORIJSKOG MODELA VREDNOVANJA ODRŽIVOSTI LOKALNE ZAJEDNICE

U ovom dijelu rada bit će govora o praktičnoj valjanosti predloženog modela održivosti lokalne zajednice, u ovom slučaju radi se o lokalnoj zajednici Pakoštane. U bilo kojem procesu istraživanja u turizmu moguće je očekivati tri oblika spoznaja. Tijekom istraživanja dolazi do spoznaja o predmetu istraživanja. Drugi oblik spoznaja odnosi se na sam proces prikupljanja podataka. I treći oblik spoznaja govori o samom istraživaču ili timu istraživača koji se angažiraju u istraživanju u određenom prostorno-vremenskom kontekstu (Ritchie, Burns, Palmer, 2005).

Kako napominju Ritchie, Burns i Palmer (2005: 227):

Moderni turizam je sinteza, rasplet dijalektike koja je kreirala nove oblike migracija, kretanja, asocijacija vezanih za mjesta i životne strukture. Pa ipak, istraživanje modernog turizma mora težiti prema kreiranju epistemoloških i metodoloških alata koji će omogućiti dublje istraživanje sustava mobilnosti kojima se služe individue, a ne samo kategorije noćenja kojima se najčešće opisuje turizam.

Iz gornjeg citata moguće je uočiti nastojanje autora da se turističko istraživanje utemelji na kvalitativnim i kvantitativnim sastavnicama istraživanja koje neće robovati pukom opisivanju zemalja iz kojih dolaze turisti, broja dolazaka i broja noćenja, kao što je to slučaj u istraživanoj lokalnoj zajednici Pakoštane, te najvećem broju lokalnih turističkih destinacija u Hrvatskoj.

Studija slučaja Pakoštane je sastavljena od različitih pristupa u analizi postojećeg trenutnog stanja unutar lokalne zajednice. Kako napominju Phillimore i Goodson (2004: 37), „istraživanje i rasprava vezani za turizam ostaju multidisciplinarni, s cijelim nizom žarišta, pristupa i stilova koji nisu uvijek u suglasju jedni s drugima“. Autor je koristio triangulaciju tijekom istraživanja, koristeći teorijsko istraživanje raspoložive literature („desk research“), kvantitativno ispitivanje uz pomoć upitnika te kvalitativno istraživanje uz pomoć dubinskog intervjua, nastojeći minimizirati osobne i metodološke pristranosti koje bi se

eventualno mogle pojaviti tijekom izrade rada. Kako napominju Phillimore i Goodson (ibid.: 162), „informacije koje dolaze iz različitih uglova ili perspektiva se koriste za potkrepljivanje, detaljnu analizu i rasvjetljavanje istraživačkog problema“. Pa se tako može istaknuti da je za potrebe izrade studije slučaja Pakoštane, korištenje više različitih metoda istraživanja (analiza literature, kvantitativna i kvalitativna istraživanja), mogući kvalitativni iskorak i predložak za neka buduća istraživanja razvoja lokalnih i regionalnih zajednica. Veal (2006: 107) napominje da:

U istraživanju metoda triangulacije uključuje korištenje više nego jednog pristupa istraživanju u istoj studiji s ciljem dobijanja šireg ili cjelovitijeg razumijevanja predmeta istraživanja. Korištene metode su najčešće komplementarne jedna drugoj, na način da je slabost jednog pristupa upotpunjena sa snagom drugog. Triangulacija često koristi i kvalitativne i kvantitativne pristupe u istoj studiji.

Kada se govori o studiji slučaja Pakoštane, onda treba napomenuti da se radi o jednostavnoj, deskriptivnoj studiji slučaja koja je korištena s ciljem upotunjavanja socioekonomske analize modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama. Veal (2006: 108) tako ističe da je:

Studija slučaja studija jednog primjera – slučaja – jednog fenomena koji se istražuje. Cilj je u potrazi za razumijevanjem fenomena kroz studiju jednog primjera tog fenomena. Slučajevi mogu biti individue, zajednice, cijele zemlje, organizacije i tvrtke ili mjesta i projekti. (...) Studije slučaja mogu se protezati od jednostavnog slučaja to temeljnih projekata.

Neke od temeljnih vrijednosti studije slučaja su po Vealu (2006:111) sljedeće vrijednosne karakteristike:

- mogućnost smještanja ljudi, organizacija, događaja i iskustava u njihove društvene i povijesne kontekste;
- mogućnost holističkog tretiranja predmeta studije, a ne izdvajanje ograničenog broja unaprijed određenih obilježja;
- više metoda – triangulacija – se podrazumijevaju i gledaju kao snaga;

- jedinstveni ili ograničeni broj slučajeva nudi savladivi zadatak prikupljanja podataka kada se radi o ograničenim resursima;
- fleksibilnost strategije prikupljanja podataka omogućava istraživačima prilagođavanje njihove strategije tijekom procesa istraživanja;
- nema potrebe za generalizacijom prema široj populaciji.

U kontekstu ovoga rada jasno je da se studija slučaja Pakoštane ne može generalizirati u odnosu na širi kontekst društvenih zajednica, kao što su to regionalni ili nacionalni kontekst. Eventualno bi se moglo predložiti istraživanje, odnosno izrade sličnih studija slučaja komplementarnih socioekonomskih društvenih zajednica kao što je primjerice Općina Sveti Filip i Jakov u Zadarskoj županiji.

Moguće je istaknuti da se tijekom izrade studije slučaja mogu koristiti različiti „izvori podataka i tehnika prikupljanja podataka kao što su dokumentirani dokazi, analiza sekundarnih podataka, dubinski intervjui, upitnici, promatranje i promatranje uz sudjelovanje“ (Veal, 2006: 112).

7.1. Metodološki aspekti empirijskog istraživanja

U izradi ovog doktorskog rada usmjerenog na studiju slučaja Pakoštane korišteni su različiti pristupi i različite metodologije prikupljanja podataka. Teorijski okvir koji je poslužio za socioekonomsku analizu modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama obrađen je prvenstveno deskriptivnom metodom. Pored deskriptivne metode obrade podataka, autor je koristio induktivnu i deduktivnu metodu analize teorijskih i istraživačkih sadržaja. Induktivnom metodom sinergijski su uopćene pojedinačne relevantne teorijske činjenice i rezultati empirijskih istraživanja. Deduktivna metoda tijekom izrade ovog rada omogućila je da se na temelju općih sudova i zaključaka izvedu specifične činjenice, spoznaje i zaključci vezani za razvoj lokalnih zajednica utemeljenih na turizmu i turističkom gospodarstvu. Uspoređivanjem opažanja, spoznaja, stajališta i zaključaka brojnih autora, u radu su posebno korištene metoda analize i sinteze, apstrakcije i

konkretizacije, generalizacije i specijalizacije. Time se došlo do relativno zadovoljavajuće teorijske pretpostavke za provedene anketu i intervju te za analizu empirijskog istraživanja.

Kako ističe Veal (2006:2):

Znanstveno istraživanje je istraživanje koje je provedeno sljedeći pravila i konvencije znanosti. To znači da je temeljeno na logici i razumu te sistematskom istraživanju dokaza. Idealno, unutar znanstvenog modela, trebalo bi biti moguće ponoviti istraživanje od strane drugih istraživača s dobijanjem sličnih zaključaka (iako to nije uvijek moguće niti praktično). Znanstveno istraživanje bi trebalo doprinijeti kumulativnom znanju o polju ili predmetu.

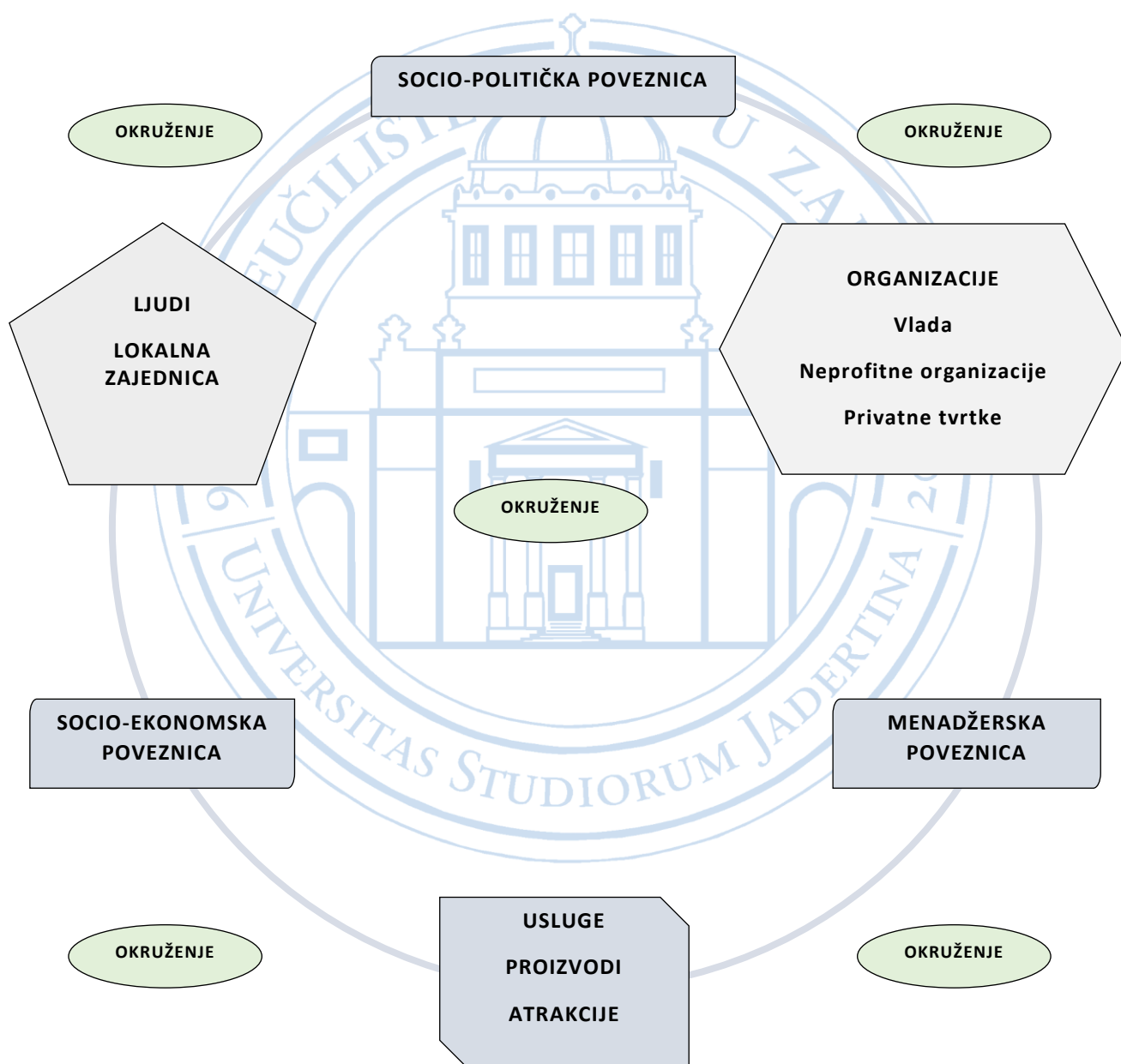
Kako je vidljivo iz gornjeg citata, postoji realna mogućnost ponavljanja istraživanja, odnosno izrade nekih drugih studija slučaja sličnih socioekonomskih društvenih karakteristika na nivou lokalnih zajednica. Naravno, nijedna lokalna zajednica nije ista i bez obzira što je moguće zaključiti o postojanju određenog stupnja komplementarnosti, isto tako je racionalno zaključiti da se tijekom istraživanja i provođenja studije slučaja može doći do različitih rezultata. O tome Veal (2006: 3) napominje sljedeće:

Društvene znanosti razlikuju se od tehničkih i prirodnih znanosti u tome što se društvene znanosti bave ljudima i njihovim ponašanjem u društvu, a ljudi su manje predvidljivi od ne-humanih fenomena. Ljudi mogu biti svjesni da se o njima provodi istraživanje pa temeljem toga nisu pasivni subjekti istraživanja. Oni mogu reagirati na rezultate istraživanja i slijedno njima promijeniti svoje ponašanje.

Složenost socioekonomske analize modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama jasno se mogla uočiti u izradi studije slučaja Pakoštane, gotovo u svim fazama istraživanja, a posebno je naglašeno tijekom terenskog provođenja dubinskog intervjua, odnosno ispunjavanja upitnika. Iz tih znanstveno-istraživačkih aktivnosti izašao je prijedlog o primjeni multidisciplinarnih upravljačkih alata koji bi mogli pozitivno utjecati na razinu održivosti lokalne zajednice. Sljedeći

prikaz objašnjava na vrlo jednostavan način interdisciplinarni okvir unutar kojega postoji dokolica, odnosno turistički sustav kao temeljna sastavnica dokolice.

Prikaz 17. Interdisciplinarni okvir za proučavanje turizma

Izvor: autor (prilagođeno prema Veal, 2006: 20)

Nažalost, kvalitativnih istraživanja u turizmu daleko je manje nego kvantitativnih, i povećanje sadržaja i obujma kvalitativnih istraživanja u turizmu, jedna je od temeljnih zadaća akademske zajednice koja se bavi turističkim sustavom, a posebno sociologa. Vidi se da Veal (2006: 26) upozorava:

Istraživanja u turizmu su bila vođena temeljem upita iz realnog sektora u puno većem broju nego temeljem proučavanja dokolice. Kao rezultat, istraživanja u turizmu su karakterizirana dominacijom ekonomskih, marketinških i analognih psiholoških istraživanja, više nego socioloških istraživanja.

Ovaj rad u jednom svom dijelu oslanja se na kvalitativno istraživanje uz pomoć dubinskog intervjua, pa se može zaključiti da predstavlja lagani iskorak u smjeru uvođenja sociologije u istraživanje fenomena turističkog sustava. Kako ističe Yin (2011: 7-8), postoji pet značajki koje determiniraju kvalitativno istraživanje:

- proučavanje značenja ljudskih života u realnim uvjetima,
- predstavljanje mišljenja i stajališta ljudi (dionika) u studiji,
- pokrivanje kontekstualnih uvjeta u kojima ljudi žive,
- doprinosi shvaćanju u postojećim ili nastajućim konceptima koji mogu pomoći objašnjavanju ljudskog ponašanja u društvenoj zajednici,
- nastojanju korištenja višestrukih izvora činjenica, a ne oslanjanju na jedan jedini izvor.

U daljnjem dijelu rada ponovo će biti govora o intervjuu kao kvalitativnom istraživanju koje je provedeno s ciljem skupljanja direktnih i unutarnjih stavova, vrijednosti i percepcija mještana lokalne zajednice Pakoštane, vezanih za turizam i razvoj.

U ovom dijelu rada pokušat će se detaljnije objasniti pojam studije slučaja. U Enciklopediji o istraživanju kroz studije slučaja (Mills, Durepos, Wiebe, 2010: 67) tako stoji da:

ovdje istraživačke strategije mogu uključiti eksperimentalno istraživanje, kvantitativnu studiju, kvalitativnu terensku studiju, i promatranje uz sudjelovanje.

Studija slučaja je specijalna istraživačka strategija koja može povezati različite kvantitativne i kvalitativne istraživačke metode.

I ovaj doktorski rad je prihvatio filozofiju primjene multiplih istraživačkih metoda s nadom da će se tako bolje i vjerodostojnije odgovoriti na postavljene hipoteze i istraživačka pitanja. Yin (2003: 14) kaže da „strategija studije slučaja ne smije biti shvaćena kao kvalitativno istraživanje (...). Studija slučaja može biti temeljena na bilo kojoj kompilaciji kvantitativnih i kvalitativnih činjenica“. U ovom doktorskom radu korištene su temeljne kvalitativne (intervju) i kvantitativne (anketa) istraživačke metode s ciljem kreiranja sveobuhvatnog uvida u studiju slučaja Pakoštane. Ujedno, kako napominje Veal (2006: 109), „u nekom pogledu sva društvena istraživanja su studije slučaja jer je svako istraživanje geografski i vremenski jedinstveno“.

Provedeno istraživanje tijekom izrade studije slučaja Pakoštane geografski je uokvirenu na prostoru lokalne zajednice Pakoštane, a vremenski usredotočeno na 2016. godinu (obuhvaćeno vremensko razdoblje je od 2015. do 2017.).

Moguće je uočiti da i tijekom izrade studije slučaja postoje određene znanstvene procedure, odnosno hodogram izrade određene studije. Pa tako Mills, Durepos, Wiebe (2010: 69) ističu da postoji četiri temeljaca unutar postupovnika u najvećem broju studija slučaja:

- izbor predmeta studije slučaja,
- osiguranje pristupa predmetu studije slučaja,
- izrada teorijskog okvira kao temeljca studije slučaja,
- prikupljanje podataka, obrada i analiza.

Gore prikazani postupovnik je u cjelosti primjenjen prilikom izrade studije slučaja Pakoštane. Naravno, u kreiranju sastavnica studije slučaja u određenoj mjeri je trebalo intuitivno percipirati, zaključivati i donositi operativne odluke, primjerice u kreiranju ekspertne skupine koja će biti intervjuirana. Mills, Durepos, Wiebe (2010: 71) kažu da „intuicija ima važno mjesto u istraživanju studije slučaja“. Pa je tako autor ovoga dokorskog rada, moguće je kazati intuitivno, došao do zaključka o

količini i sadržaju kvantitativnog istraživanja za potrebe izrade studije slučaja Pakoštane. O tome Mills, Durepos, Wiebe (2010: 71) napominju sljedeće:

Točka zasićenja je dostignuta u trenutku kada jedan dodatni intervju ne donosi nikakve značajne podatke, ili kada istraživač osjeti da se isti podatci ponavljaju u odgovorima ispitanika.

Tijekom provođenja kvalitativnog dijela istraživanja, odnosno prikupljanja podataka putem intervjua, autor je osjetio da se naknadnim dodavanjem pitanja ili proširivanjem broja dionika ekspertne skupine ne bi došlo do značajnih ili novih podataka relevantnih za izradu studije slučaja. S obzirom na veličinu populacije lokalne zajednice Pakoštane, radi se o zadovoljavajućem broju intervjuiranih članova zajednice koji su direktno uključeni u turistički razvoj Pakoštana.

Istraživanje korištenjem metode studije slučaja u turizmu je istraživanje suvremenih turističkih fenomena u realnom prostorno-vremenskom kontekstu, gdje se ne vide jasne granice između istraživanih fenomena i njegovog konteksta. Time je naglašena potreba za primjenom multiplih izvora činjenica da bi se istražili, opisali ili objasnili procesi iz realnog života (Mills, Durepos, Wiebe, 2010).

Studija slučaja je istraživačka metoda koja se sve više i više ukorjenjuje u znanstveno-istraživačkom pristupu i analizi turističkog sustava na globalnoj, nacionalnoj, regionalnoj i lokalnoj razini. Koristi se u analizi planiranja i razvoja turističkih tvrtki, destinacija i lokalnih zajednica. Zatim, koristi se u proučavanju percepcije lokalne zajednice o utjecaju turizma na rast i razvoj; u analizi donošenja odluka i razvojnih politika vezanih za turizam na određenoj društvenoj razini; razvoju karijere djelatnika u turizmu i edukaciji specifičnog turističkog kadra; objašnjava marketing destinacije i kreiranje imidža lokalne zajednice; služi za proučavanje kulturnog turizma; odnosa između turista i domaćina; organizacijskih postupaka i procesa; kao i za analizu manifestacija i događaja u turizmu (Mills, Durepos, Wiebe, 2010).

Primjena metode studije slučaja u turizmu sve više je prihvaćena kod sve većeg broja javnih institucija i privatnih organizacija, pa se tako može uočiti njeno

korištenje na sveučilišnoj ili fakultetskoj razini u proučavanju sastavnica turističkog sustava; primjeni od strane menadžmenta u hotelskim i marketinškim sektorima; sociološkim i antropološkim studijama, kao i studijama o zaštiti okoliša; javnoj upravi i administraciji na svim društvenim razinama (lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj); turističkim tvrtkama i grupacijama kao što su turoperatori, prijevoznici i/ili hotelski lanci (Mills, Durepos, Wiebe, 2010).

U ovom radu je studija slučaja korištena s namjerom opisivanja situacije u lokalnoj zajednici koja se orijentirala prema turizmu kao temeljnoj ekonomskoj kategoriji pomoću koje se trebaju ostvariti strateški razvojni ciljevi i dosegnu željeni stupanj blagostanja lokalne zajednice. Kako ističu Mills, Durepos, Wiebe (2010: 771):

Cilj studije slučaja je dvostruk: (1) osiguranje deskriptivne informacije i (2) da predloži teorijsku relevantnost. Bogati opis omogućava duboko i izoštreno razumijevanje slučaja. Pažnja koja se daje teorijskoj relevantnosti olakšava nastanak koncepata koji mogu oblikovati teoriju (koja je jednostavno niz koherentnih ideja koje su ponudene za objašnjavanje, predviđanje i ponekad za kontrolu fenomena).

Moguće je da se na kraju cjelokupnog rada dođe do određenih znanstvenih spoznaja i/ili teorijske relevantnosti koja bi eventualno mogla doprinijeti planiranju i provođenju nekih sličnih studija slučaja u sličnim socioekonomskim i društveno-kulturnim kontekstima. Mills, Durepos, Wiebe (2010: 819) tako napominju:

U svom vrhunskom radu o studiji slučaja Robert Yin je predložio da je studija slučaja tip empirijskog istraživanja koja se najbolje može koristiti tijekom istraživanja suvremenih fenomena u njihovim realnim kontekstima, a posebno kada granice između fenomena i konteksta nisu jasne te kada su potrebni višestruki izvori informacija da bi se temeljito istražio slučaj.

Tijekom izrade ovoga rada postalo je jasno da se metodom studije slučaja može pojasniti i dopuniti socioekonomska analiza modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama. Prikladnost i veličina istraživnog uzorka u studiji slučaja relativna te ovisi o istraživanoj lokalnoj zajednici i njenim temeljnim karakteristikama.

Jedan od temeljnih sastavnih dijelova istraživanja s ciljem socioekonomske analize modela održivosti turizma u lokalnoj zajednici Pakoštane, bio je i intervju. O tome što je intervju Mills, Durepos, Wiebe (2010: 495) kažu sljedeće:

Intervjui su široko korištena metoda prikupljanja podataka za provođenje sistematičnog istraživanja, a uobičajeno se definiraju kao „razgovori s ciljem i smjernicama“.

Tijekom izrade plana istraživanja i odluke o istraživačkim metodama koje bi na najbolji mogući način odgovorile potrebama za dobijanjem što boljeg uvida u lokalnu zajednicu Pakoštane, autor je izabrao tip strukturiranog intervju s unaprijed definiranim setom pitanja nastojeći dobiti odgovore na sva pitanja od svih osam intervjuiranih ispitanika.

S obzirom da intervju spada u kvalitativnu metodu istraživanja, Phillimore i Goodson (2004: 4) napominju da se:

sa kvalitativnim pristupom istraživanju naglasak stavlja na proučavanje stvari u njihovom prirodnom okruženju interpretirajući fenomen u smislu značenja kojeg ljudi pridaju tom fenomenu, humanizirajući problem te kreirajući *emic*, odnosno unutrašnju perspektivu.

Unutrašnja perspektiva, odnosno analiza određenog fenomena ili pojave iznutra, jedna je od temeljnih sastavnica kvalitativnog istraživanja određene društvene pojave, procesa ili problema. Pa tako vezano za intervju Ritchie, Burns i Palmer (2005: 101) napominju sljedeće:

Ovisno o korištenoj metodologiji, intervju može biti definiran kao interakcija koja slijedi formu pitanje – odgovor (stimulus – reakcija) ili kao interakcija koja je više slična razgovoru.

Tijekom provođenja terenskog istraživanja putem intervjuja autor je došao do zaključka da je izabrani tip intervjuja s unaprijed definiranim nizom pitanja koja se postavljaju svim ispitanicima, na najbolji način omogućio dolaženje do bitnih i zanimljivih odgovora onih članova lokalne zajednice Pakoštane koji su izabrani kao

ekspertna skupina, odnosno koji imaju najviše uvida u sadržaje koji su traženi tijekom intervjua. Ritchie, Burns i Palmer (ibid.: 103) napominju da se:

kvalitativni intervjui oblikuju uz pomoć kvalitativne metodologije te iz toga razloga mogu općenito opisani kao fenomenološka ili konstruktivistička ili interpretativna paradigma.

Posebno kad se govori o kvalitativnom istraživanju određene lokalne zajednice, Ritchie, Burns i Palmer (2005: 103) ističu da su „dubinski i polustrukturirani intervjui ključna sastavnica kvalitativnog istraživačkog projekta“. O tome što predstavljaju strukturirani intervjui Mills, Durepos, Wiebe (2010: 495) kažu sljedeće:

Strukturirani intervjui, koji se isto tako nazivaju i formalni ili standardizirani intervjui koriste se kada istraživač ima neko prethodno znanje o predmetu studije. Svim sudionicima intervjua se nude identična pitanja tako da se odgovori mogu uspoređivati. Prednosti metode prikupljanja podataka putem strukturiranog intervjua je da on olakšava analizu, provjeru valjanosti i triangulaciju te se može lako provesti. Jedno ograničenje strukturiranog intervjua je pretpostavka da je značenje određenog pitanja identično za sve ispitanike iako su neka pitanja često otvorena višestrukim interpretacijama temeljem kulturoloških razlika.

Tijekom provođenja intervjua, autor je došao do spoznaje da se uistinu nekim pitanjima daje različito značenje ovisno o kulturološkim i društvenim te statusnim razlikama koje imaju ispitanici. O tome koliko bi trebalo biti ispitanika tijekom jednog intervjua, Veal (2006: 99) kaže da „neformalni i dubinski intervjui uobičajeno uključuju mali broj ispitanika (...). Dobija se velika količina informacija od strane relativno malog broja ljudi“. Tijekom provođenja intervjua, autor je sustavno snimao sve ispitanike i sve odgovore na postavljena pitanja. Na taj način došlo se u posjed većeg sadržaja koji se može analizirati i interpretirati ovisno o potrebama studije. O tome što sadrže strukturirani intervjui Yin (2003: 133) ističe sljedeće:

Svi intervjui uključuju interakciju između intervjuista i sudionika (ili ispitanika). Strukturirani intervjui pažljivo snimaju tu interakciju. Prvo, istraživač će koristiti

formalni upitnik koji sadrži sva pitanja koja želi postaviti. Drugo, istraživač će formalno prihvatiti ulogu intervjuista pokušavajući doći do odgovora od ispitanika. Treće, istraživač kao intervjuist će nastojati prihvatiti dosljedno ponašanje i držanje tijekom intervjuiranja svih sudionika intervjua.

Tijekom terenskog istraživanja, autor je pokušao slijediti točno i dosljedno upute koje je Yin dao u gornjem citatu.

Isto tako, tijekom terenskog istraživanja s ciljem dolaženja do boljeg uvida u sadržaj i strukturu lokalne zajednice Pakoštane, autor je proveo kvantitativno istraživanje uz pomoć upitnika. O kvantitativnom istraživanju Veal (2006: 100) kaže sljedeće:

Ispitivanje putem upitnika je vjerojatno najviše korištena tehnika u istraživanju dokolice i turizma. To je dijelom iz razloga što su temeljni dijelovi istraživanja relativno lako razumljivi i provedivi ali isto tako jer istraživanja dokolice i turizma zahtijevaju uopćene i kvantificirane podatke.

Moguće je zaključiti da je uključivanje kvantitativnog istraživanja u studiju slučaja Pakoštane, dovelo do rasvjetljavanja cijelog niza stavova jednog značajnog dijela dionika (mještana) koji su direktno uključeni u turistički sustav lokalne zajednice. Takvo istraživanje (Jupp, 2006: 250) „uključuje sakupljanje podataka u numeričkom obliku za potrebe kvantitativne analize“. Autor je izabrao uzorak od 34% iznajmljivača koji su mještani lokalne zajednice Pakoštane. Temeljem pripremnog istraživanja provedenog u Turističkoj zajednici Općine Pakoštane, analizom i dedukcijom utvrđeni su relativni ukupni broj kao i potrebna kvota za uzorkovanje koje će dovesti do valjanih rezultata istraživanja. Time se došlo do postotka od 30 % dionika koji su ušli u ispitivani uzorak populacije lokalne zajednice koji se bave turizmom i od njega žive.

S obzirom da je za potrebe ovoga rada provedeno i kvalitativno istraživanje putem intervjua, odbačena je mogućnost kritike koja se odnosi na, kako Jupp, 2006: 250) napominje, „izvore kvantitativnih podataka koji u biti nisu onakvi kakvim se prikazuju. Oni ne vode pozornost o društvenom značenju i načinu po kojemu je

svijet društvena konstrukcija“. Time je studija slučaja Pakoštane temeljena na kvalitativnom i kvantitativnom pristupu istraživanom fenomenu. Kako napominju Mills, Durepos, Wiebe (2010: 749), „kombinirajući metode u istoj studiji slučaja istraživač može djelomično prevladati ograničenja i pristranosti koje proizlaze iz pojedinačne metodologije“. Kako ističe Veal (2006: 100), „ispitivanja putem upitnika se koriste kada se traže kvantificirani podatci vezani za određenu populaciju“. Točnost podataka do kojih se može doći putem upitnika ovisi o brojnim varijablama od kojih su možda najvažnije valjanost izabranog uzorka, poštenje ispitanika te struktura pitanja u upitniku (Veal, 2006). Veliki broj kvantitativnih podataka u turističkom sustavu dolazi iz sektora sekundarnih pružatelja usluga smještaja. S obzirom da su domaćini-iznajmljivači apsolutno dominantna sastavnica pružatelja usluga u lokalnoj zajednici Pakoštane, bilo je sasvim izvjesno da se trebaju uključiti u istraživačku strukturu za potrebe studije slučaja Pakoštane. Prednost kvantitativnog istraživanja u ovom radu je činjenica da su se tim istraživanjem, pored tzv. ekspertne skupine obuhvaćene kvalitativnim istraživanjem (intervju), sakupili kvantitativni podatci od strane najznačajnijeg dijela mještana lokalne zajednice Pakoštane koji su izravno uključeni u turistički sustav Pakoštana. Time se došlo do valjanih podataka koji su prezentirani u ovom nastavku ovog rada.

Upitnici omogućuju studiji slučaja tehniku prikupljanja valjanih podataka od različitih izvora bitnih za proučavanje i analizu određenog socioekonomskog fenomena. U studiji slučaja upitnici mogu biti korišteni ili kao primarna strategija sakupljanja podataka ili kao dodatak ostalim tehnikama studije slučaja kao što su, primjerice, promatranje sa sudjelovanjem, intervjuiranje ili analiza dokumenata (Mills, Durepos, Wiebe, 2010).

7.1.1. Protokol i uzorak istraživanja

U izradi ovog doktorskog rada korišten je jednostavan protokol, odnosno hodogram izrade rada koji je prikazan na sljedeći način:

Prikaz 18. Hodogram znanstveno-istraživačkih aktivnosti

HODOGRAM AKTIVNOSTI U IZRADI DOKTORSKE DISERTACIJE		
NAZIV	AKTIVNOST	Boja aktivnosti u gantogramu
Faza 1.	Prikupljanje, obrada i proučavanje potrebne literature i informacija	
Faza 2.	Definiranje problema, predmeta i ciljeva istraživanja, radnih hipoteza i modela	
Faza 3.	Pisanje teorijskog dijela rada	
Faza 4.	Priprema za empirijsko istraživanje definiranje uzorka, kreiranje anketnog upitnika	
Faza 5.	Lansiranje upitnika, definiranje upitnika za osobne intervjue	
Faza 6.	Empirijsko istraživanje (prikupljanje podataka), osobni intervjui	
Faza 7.	Statistička analiza prikupljenih podataka, izrada sistem dinamičkog modela	
Faza 8.	Sinteza rezultata, pisanje empirijskog dijela rada izrada grafikona i slika	
Faza 9.	Pregled teorijskog i empirijskog dijela rada, uređenje zaključka	
Faza 10.	Lektoriranje, dovršetak disertacije	

Izvor: autor

Prikaz 19. Vremenik izrade doktorskog rada

razdoblje/faza	2014.			2015.			2016.			2017.				
	4/5/6	7/8/9	10/11/12	1/2/3	4/5/6	7/8/9	10/11/12	1/2/3	4/5/6	7/8/9	10/11/12	1/2/3	4/5/6	7/8/9
F1														
F2														
F3														
F4														
F5														
F6														
F7														
F8														
F9														
F10														

Izvor: autor

7.1.2. Metodologija prikupljanja i obrade podataka

Tijekom izrade doktorskog rada autor je kombinirao različite znanstvene metode s ciljem spoznavanja i analize fenomena istraživanja. Pregledom raspoložive literature („literature review“) došlo se do spoznaja, utemeljenih na različitim znanstvenim područjima istraživanja, koje su obrađene i prikazane primjerenom metodologijom i tehnologijom izrade znanstveno-stručnog rada, kojima je jedan od temeljnih ciljeva bio i stvaranje optimalne pretpostavke za provedbu empirijskog istraživanja. Tijekom istraživanja (1) prikupljeni su relevantni podatci vezani za predmet izraživanja, (2) podtaci i činjenice su analizirani komparativnom i kontrastivnom metodom analize podataka, (3) ponovno predloženi u konačnoj verziji rada te (4) kontekstualno unešeni u zaključak.

7.2. Analiza podataka i rezultati istraživanja

U ovom dijelu rada autor će analizirati dobivene podatke i kvalitativne i kvantitativne rezultate do koji je došao tijekom istraživačkog rada. Triangulacijom sakupljenih podataka dobivenih istraživanjem dostupne literature, kvalitativnim (intervju) i kvantitativnim istraživanjem (upitnik), autor je pokušao doći do valjanih i što točnijih činjenica potrebnih za izradu doktorskog rada.

7.2.1. Opće karakteristike istraživane lokalne zajednice

U ovom dijelu rada pokušat će se analizirati kontekst Općine Pakoštane kao temeljni dio studije slučaja i svih pripadajućih istraživačkih aktivnosti. Mišljenja smo da je najprije potrebno razjasniti pojamnu razliku između termina prostor i mjesto. Tako za potrebe ovoga rada možemo istaknuti da je prostor („space“, engl.), gledano s individualnog aspekta subjektivna percepcija izvanjskog svijeta koji nas okružuje – fizički i osjetilno, ili apstraktno i kognitivno. S druge strane, mjesto („place“, engl.) je na neki način antropogenizirani prostor. Naime, za potrebe ovoga rada možemo kazati da je mjesto kognitivno, emocionalno i fizički ograničeni dio prostora unutar kojega se odvijaju ljudske aktivnosti i kreira ljudsko iskustvo. Dakle, prostor je jedan dio ljudskog okruženja kojemu su individualne i kolektivne aktivnosti tijekom vremena unijele višestruke dimenzije ljudskosti mijenjajući kako njegov fizički izgled od primitivnog prema organiziranom, odnosno uređenom ili još bolje estetski oblikovanom, tako i njegov društveno-kulturni identitet kroz ukorjenjivanje društveno kreiranih dogovorenih značenja i vrijednosti. Drugim riječima možemo kazati da su ljudske aktivnosti u određeni prostor utjelovile vrijednosne i značenjske sadržaje, unoseći razlike u odnosu na druge prostore u okruženju. Zbog toga sasvim je jasno da se određena ljudska zajednica tijekom vremena emocionalno ukorijeni i veže za određeni prostor koji onda više nije prostor, već mjesto sveukupne ekspresije ljudskog življenja.

Tako u određenom prostorno-vremenskom kontekstu evolucije prostora u mjesto zahvaljujući ljudskoj aktivnosti možemo određeno mjesto početi razlikovati

od drugih na temelju njegovih razlikovnih sastavnica (fizički izgled, prirodno okruženje, ideje i ideologije, stavovi i vrijednosti, interesi i preferencije, ekonomski resursi i ekonomske aktivnosti mještana itd.) kojima su mu njegovi stanovnici – mještani dali identitet. McKercher, Wang i Park (2015: 52-66) tako napominju da se određenom mjestu mogu dati određene karakteristike identiteta:

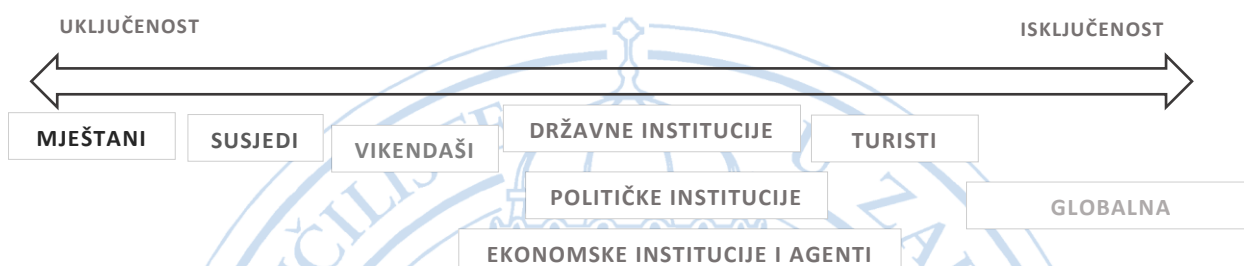
- Identitet razlikovnosti kroz koji se određeno mjesto može relativno jasno razlikovati od nekog drugog u dužem vremenskom razdoblju. Mještani koji žive u mjestu posjeduju poseban kognitivni i emocionalni odnos s mjestom čije karakteristike unose u svoj individualni stav o samima sebi. Tako mjesto dijelom ili u potpunosti postaje okruženje koje svoje stanovnike – mještane sociološki definira kao drugačije od mještana nekih drugih mjesta.
- Identitet neprekidnosti koji je osobito značajan kao intelektualna i emocionalna refleksija između prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Neprekidnost mjesta pomaže njegovim stanovnicima uspostavljanje vremenskih poveznica koje kreiraju snažan osjećaj stalnosti u određenom okruženju tijekom dužeg vremenskog razdoblja. Taj osjećaj da je određeni individuum od pamtvijeka sastavni dio i kreator identiteta nekog mjesta, važan je za individualni osjećaj blagostanja, zadovoljstva i sreće.
- Identitet samopoštovanja kroz određeno vremensko razdoblje donosi stanovnicima mjesta mogućnost kreiranja vrijednosnih stavova vezanih za pripadanje tom mjestu. Isto tako, ukoliko se radi o lokalnoj zajednici koja je svoje mjesto jasno obilježila kroz socioekonomske, kulturne i prostorne dimenzije egzistencije koje su kreirale ili sadašnje osjećaje zadovoljstva, pripadanja i blagostanja ili potencijale za relativno brzo ostvarenje blagostanja i socioekonomskog rasta i razvoja, mjesto ljudima predstavlja društvenu vrijednost i izvor samopoštovanja.
- Identitet učinkovitosti je onaj dio identiteta određenog mjesta kojim se objašnjavaju različite i brojne mogućnosti kojima mještani mogu oblikovati svoje životne stilove i maksimizirati svoje blagostanje zahvaljujući okruženju i resursima (društvenim, kulturnim, ekonomskim, prirodnim) koji im se nalaze

na raspolaganju na prostoru lokalne zajednice (mjesta). Tako se učinkovitost nekog mjesta u omogućavanju ostvarenja blagostanja i razvoja svojih dionika može analitički istraživati u odnosu na identitete (ne)učinkovitosti susjednih ili bilo kojih drugih lokanih ili regionalnih zajednica. Kompleksnost proučavanja i razumijevanja identiteta učinkovitosti, kao i samopoštovanja, neprekidnosti i razlikovnosti raste s porastom prostorne i/ili vremenske varijable.

Gore navedene karakteristike identiteta određene lokalne zajednice mogu se znanstveno promatrati kao svojevrsni indikatori, odnosno nezavisne varijable temeljem kojih se može istraživati osjećaj pripadanja (zavisna varijabla) određenoj lokalnoj zajednici (mjestu). Svaki individualni stanovnik određene lokalne zajednice tijekom vremena razvija osjećaj pripadanja koji je temeljen na funkcionalnim obilježjima mjesta vezanim za mogućnosti ostvarenja životnog blagostanja, kao i zadovoljenja potreba i interesa mještanina. Individuumi će razviti snažan osjećaj pripadanja ukoliko lokalna zajednica u cjelosti kreira mogućnosti zadovoljenja potreba i ostvarenja holističkog zadovoljstva i sreće, ali isto tako može tijekom vremena uzrokovati slabljenje osjećaja pripadanja ukoliko se smanjuju mogućnosti za zadovoljavajući život – što u konačnoj fazi može dovesti do odumiranja lokalne zajednice. U slučaju Općine Pakoštane tijekom istraživanja došlo se do jasne podjele na one koji žive s mjestom i u mjestu („naše“ ili „mištane“) i one koji su tu došli izvana („druge“ ili „nemištane“). Što se više određeni individuum osjeća dionikom lokalne zajednice (mještaninom), to se više razvijaju osjećaji emocionalne povezanosti i pripadanja, i obrnuto. Kao izrazito društvenim bićima, u ljudima je ukorijenjena potreba za kreiranjem osjećaja pripadanja određenoj lokalnoj zajednici, odnosno određenom mjestu u koje su utisnuli svoj osobni pečat aktivnosti, vrijednosti, individualnih karakteristika i egzistencije. Taj proces ukorjenjivanja osobnog identiteta u prostor određene lokalne zajednice obilježen je pregovaranjem, konfliktima, otporom i kompromisom koji vode prema stapanju identiteta (individuum-mjesto) ili eventualno prema iskorjenjivanju. Možemo tako govoriti o kontinuumu fizičke, kognitivne i emocionalne ukorijenjenosti određenih

društvenih grupa i agenata uključenih u socioekonomske i kulturne aktivnosti vezane za održivi razvoj u lokalnoj zajednici Pakoštane, što se može prikazati na sljedeći način.

Prikaz 20. Kontinuum ukorijenjenosti u lokalnu zajednicu Pakoštane

Izvor: autor

Općina Pakoštan (4123 stanovnika u 2011. godini) nalazi se na krajnjem jugoistoku Zadarske županije. Kao temeljna jedinica lokalne samouprave ima sljedeće društveno-prostorne sastavnice (<http://www.dzs.hr>, 11.12.2016.):

- Pakoštan (2191 stanovnika),
- Drage (893 stanovnika),
- Vrana (790 stanovnika),
- otok Vrgada (249 stanovnika).

Kako to stoji u Hrvatskoj enciklopediji:

(<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45211>, 8.1.2017.)

U RH prema Ustavu od 1990. i Zakonu o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi iz 2001. jedinice lokalne samouprave mogu biti općina i grad, a obično se osnivaju za područje više naseljenih mjesta koja čine prirodnu, gospodarsku i društvenu cjelinu i povezana su zajedničkim interesima stanovništva, s tim što se gradom može utvrditi mjesto s više od 10 000 stanovnika ili ako za to postoje posebni pov., gospodarski ili geoprometni razlozi. Općina ima svoj statut i pravna je

osoba. Obavlja poslove iz lokalnoga djelokruga kojima se neposredno ostvaruju potrebe građana, a os. poslove uređenja naselja i stanovanja, prostornog i urbanističkoga planiranja, komunalnih djelatnosti, brige o djeci, soc. skrbi, primarne zdravstvene zaštite, odgoja i osnovnog obrazovanja, kulture, tjelesne kulture i športa, zaštite potrošača, zaštite i unaprjeđenja prirodnoga okoliša, protupožarne i civilne zaštite. Poslovi lokalnoga djelokruga uređuju se zakonom, pri čem se mora voditi računa o širini i naravi poslova i o zahtjevima učinkovitosti i ekonomičnosti. Tijela su općine u RH: općinsko vijeće i načelnik. Općinsko vijeće predstavničko je tijelo. Broj članova vijeća ovisi o broju stanovnika. Vijeće donosi statut, odluke i druge opće akte kojima se uređuju pitanja iz samoupravnoga djelokruga; bira i razrješava općinskoga načelnika te članove poglavarstva; osniva i bira članove radnih tijela vijeća te imenuje i razrješava druge osobe određene zakonom, drugim propisom ili statutom; uređuje ustrojstvo i djelokrug upravnih tijela; osniva javne ustanove i druge pravne osobe za obavljanje gosp., društvenih, komunalnih i drugih djelatnosti važnih za općinu. Izvršna su općinska tijela općinski načelnik.

Općina Pakoštane smještena je na krajnjem jugoistočnom dijelu Zadarske županije. Njezina jugoistočna granica ujedno je i županijska granica između Zadarske i Šibensko-kninske županije. Sjeverna granica Općine dodiruje područje Grada Benkovca i Općine Polača, na sjeverozapadu graniči sa prostorom Grada Biograda na Moru, dok je na jugozapadu morem odvojena od Općine Tkon (<http://www.opcina-pakostane.hr/>, 8.6.2016.).

Prostor Općine Pakoštane prostire se preko plodne aluvijalne zaravni Vranskog bazena zajedno s pripadajućim naseljem prema obali Jadranskog mora na kojemu su smješteni centar Općine i naselje Drage te pripadajući pojas obalnog mora s otocima: Vrgada, Murvenjak, Oblun, Špinata, Kozina i nizom manjih otočića, hridi i grebena. Slijedom navedenog na prostoru Općine Pakoštane lako je uočiti tri različite prostorne cjeline: prostor vranskog bazena, obalno područje i pripadajući akvatorij (<http://www.opcina-pakostane.hr/>, 8.6.2016.).

Područje Općine Pakoštane ima značajan položaj u središnjem prostoru hrvatskog dijela jadranske obale, u dijelu sjeverne Dalmacije. Značaj i vrijednost

ovoga položaja istaknuta je i u Strategiji prostornog uređenja Republike Hrvatske i Programu prostornog uređenja Republike Hrvatske kao izrazito vrijedno i osjetljivo područje s temeljnim prirodnim resursom i potencijalom za planski razvoj turizma i pratećih djelatnosti (<http://www.opcina-pakostane.hr/>, 8.6.2016.).

O kontinuitetu naseljenosti ovog prostora od prapovijesti, preko antičkog i srednjovjekovnog pa sve do novijeg doba svjedoče mnogi nalazi i lokaliteti: liburnske gradine, rimski putovi, vodovod i vile rustike te objekti sakralne i profane arhitekture. Najstariji tragovi ljudske kulture potječu iz mlađeg kamenog doba. Liburnske gradine - Bak iznad Vrane, Greda iznad Otona, Samograd na Zamini, Mijovac sjeverno od Vrane, Kostelj iznad Pakošтана, gradina na Školju Velikom ispred Pakošтана, Čelinka sjeverno te Kurela Velika i Kurela Mala južno od Draga - korištene su ili kao pribježišta u slučaju opasnosti ili kao utvrđena naselja. Pristup gradinama branjen je s jednim, dvama ili trima suhozidnim prstenovima. Područjem Općine Pakošтана prolazile su dvije trase rimske ceste koje su povezivale Skardonu s Jaderom. Sjeverna trasa je prolazila podno naselja Vrana, tj. iznad Vranskog jezera, a druga iznad naselja Drage i Pakošтана, tj. podno Vranskog jezera. Od antičkih građevinskih spomenika posebno mjesto zauzimaju ostaci rimskog akvedukta koji je pretakao vodu iz izvorišta Biba u antički Jader. Bizantska utvrda - Gradina na Vrgadi imala je stratešku funkciju i kontrolnu točku nad morskim putem. Od sakralnih objekata najznačajnija je crkva sv. Andrije na mjesnom groblju u Vrgadi – jedna od rijetkih gotovo u cijelosti sačuvanih predromaničkih crkava u Dalmaciji. Osobitu vrijednost profane arhitekture čine dva objekta u Vrani - ruševine templarske gradine (kaštel) i Maškovića han podno vranskog kaštela. Objekti tradicijske arhitekture, uglavnom ruševni ili novijim intervencijama ugroženi, mogu se vidjeti u svakom naselju. To su uglavnom stambene kuće manjih dimenzija, katnice građene od kamena, s vanjskim stubištem koje preko balature vodi na kat, s dvostrešnim, kupom kanalicom ili ponegdje kamenim pločama, prekrivenim krovom (<http://www.opcina-pakostane.hr/>, 8.6.2016.).

Naziv Pakošтана javlja se tek od XVI. stoljeća, od kada se postupno gubi ime Zablacé. Pakošтана se prvi put spominju kao „villa vocata Pachoschiane“ 15.

listopada 1450. godine. Još se 1498. godine spominje župnik u Zablaću, a već 1509. godine (17. travnja) sudac u Pakoštanima. Pakoštane su utemeljene u prvom desetljeću XV. stoljeća. U ispravama iz godine 1450. bilježi se naziv Pachoschiane, a iz godine 1503. Pacoschiane. Kasnije se spominje naziv Pakošćane, koji je temeljen na čakavskom izgovoru. Današnji naziv je štokavska izvedenica. Pakoštane su bile feud koji je dodijeljen zadarskoj obitelji Karnarutić 1446. godine zbog zasluga učinjenih Mletačkoj Republici. Upravo je obitelj Karnarutić dala fortificirati Pakoštane, odnosno opasati naselje zidovima. Pakoštane su se nakon fortifikacije razvile u naselje. Broj stanovnika se postupno povećavao do početka Kandijskog rata. Međutim, tada je generalni providur Foscolo naredio da se Pakoštane poruše, a stanovništvo skloni na obližnje otoke. Muškarci sposobni za borbu bili su poslani da pojačaju obranu Biograda. Prema predaji, prigodom borba s Turcima pučanstvo se sklanjalo na obližnji otočić Babuljaš, a sposobni za borbu ostali su braniti se iza zida. O Pakoštanima u razdoblju od XV. do XVII. stoljeća govori vrlo mali broj povijesnih izvora. Najznačajniji izvori u stvari su apostolski vizitatori Valier i Priuli te zadarski nadbiskup Ivan Parzago. Na osnovi njihovih vizitacija donekle je moguće pratiti povijesna zbivanja i utvrditi određene orijentire u vremenu (<http://www.opcina-pakostane.hr/>, 8.6.2016.).

U nastavku će se prikazati temeljni statistički podatci vezani za turistička kretanja tijekom 2016. na prostoru lokalne zajednice Pakoštane. Prikazani podatci sakupljeni su od Turističke zajednice Općine Pakoštane i predstavljaju jednu od temeljnih aktivnosti kojom se bavi sustav turističkih zajednica Republike Hrvatske.

Tablica 1. Dolasci i noćenja turista po državama 1. 01. - 31. 12. 2016. - PAKOŠTANE

Država	Dolasci	Noćenja	Broj turista	Udio dolazaka	Udio noćenja
Hrvatska	7.551	124.224	7.551	12,91%	23,22%
Slovenija	13.282	101.215	13.282	22,71%	18,92%
Njemačka	8.409	85.091	8.409	14,38%	15,91%
Češka	7.697	55.511	7.697	13,16%	10,38%
Poljska	3.738	29.404	3.738	6,39%	5,50%
Austrija	3.582	27.907	3.582	6,12%	5,22%
Italija	2.382	19.172	2.382	4,07%	3,58%
Slovačka	2.452	17.884	2.452	4,19%	3,34%
Nizozemska	1.975	17.518	1.975	3,38%	3,27%
Francuska	2.030	16.088	2.030	3,47%	3,01%
Bosna i Hercegovina	767	7.145	767	1,31%	1,34%
Mađarska	974	6.427	974	1,67%	1,20%
Belgija	651	5.558	651	1,11%	1,04%
Švicarska	551	3.633	551	0,94%	0,68%
Ujedinjena Kraljevina	385	2.810	385	0,66%	0,53%
SAD	280	1.909	280	0,48%	0,36%
Danska	195	1.544	195	0,33%	0,29%
Ukrajina	167	1.360	167	0,29%	0,25%
Srbija	105	1.164	105	0,18%	0,22%
Švedska	174	1.103	174	0,30%	0,21%
Rusija	118	1.094	118	0,20%	0,20%
Rumunjska	125	840	125	0,21%	0,16%
Irska	113	769	113	0,19%	0,14%
Ostale zemlje Južne i Srednje Amerike	83	722	83	0,14%	0,13%
Litva	104	615	104	0,18%	0,11%
Australija	84	586	84	0,14%	0,11%
Španjolska	97	491	97	0,17%	0,09%
Norveška	66	449	66	0,11%	0,08%
Makedonija	17	335	17	0,03%	0,06%
Crna Gora	6	241	6	0,01%	0,05%
Ostale azijske zemlje	23	225	23	0,04%	0,04%
Finska	35	201	35	0,06%	0,04%
Kanada	33	195	33	0,06%	0,04%
Portugal	22	140	22	0,04%	0,03%
Bjelorusija	13	135	13	0,02%	0,03%
Luksemburg	22	129	22	0,04%	0,02%
Ostale europske zemlje	17	126	17	0,03%	0,02%
Bugarska	28	121	28	0,05%	0,02%
Ostale afričke zemlje	16	106	16	0,03%	0,02%
Estonija	16	98	16	0,03%	0,02%

Južnoafrička Republika	16	97	16	0,03%	0,02%
Albanija	12	86	12	0,02%	0,02%
Turska	12	84	12	0,02%	0,02%
Kosovo	13	78	13	0,02%	0,01%
Ostale zemlje Oceanije	5	51	5	0,01%	0,01%
Indija	7	36	7	0,01%	0,01%
Tajland	3	36	3	0,01%	0,01%
Grčka	3	32	3	0,01%	0,01%
Kina	10	28	10	0,02%	0,01%
Brazil	5	24	5	0,01%	0,00%
Čile	3	19	3	0,01%	0,00%
Japan	2	19	2	0,00%	0,00%
Letonija	3	18	3	0,01%	0,00%
Meksiko	2	12	2	0,00%	0,00%
Ostale zemlje Sjeverne Amerike	3	11	3	0,01%	0,00%
Argentina	1	8	1	0,00%	0,00%
Indonezija	1	7	1	0,00%	0,00%
Kazahstan	1	7	1	0,00%	0,00%
Maroko	1	6	1	0,00%	0,00%
Koreja, Republika	1	5	1	0,00%	0,00%
Hong Kong, Kina	1	4	1	0,00%	0,00%
Island	2	4	2	0,00%	0,00%
Izrael	4	4	4	0,01%	0,00%
Cipar	0	0	0	0,00%	0,00%
Jordan	0	0	0	0,00%	0,00%
Katar	0	0	0	0,00%	0,00%
Kuvajt	0	0	0	0,00%	0,00%
Lihtenštajn	0	0	0	0,00%	0,00%
Makao, Kina	0	0	0	0,00%	0,00%
Malta	0	0	0	0,00%	0,00%
Novi Zeland	0	0	0	0,00%	0,00%
Oman	0	0	0	0,00%	0,00%
Tajvan, Kina	0	0	0	0,00%	0,00%
Tunis	0	0	0	0,00%	0,00%
Ujedinjeni Arapski Emirati	0	0	0	0,00%	0,00%

Strani turisti:	50.945	410.737	50.945	87,09%	76,78%
Domaći turisti:	7.551	124.224	7.551	12,91%	23,22%
UKUPNO:	58.496	534.961	58.496	100,00%	100,00%

Izvor: Turistička zajednica Općine Pakoštane

Iz prikazanih podataka o emitivnim zemljama iz kojih dolaze turisti u Pakoštane moguće je odmah vidjeti da se u prvom redu radi o zemljama koje nemaju toplo more kao svoj resurs. Moguće je zaključiti da je najsnažnije motivacijsko ishodište za dolazak u lokalnu zajednicu Pakoštane vezano za prirodnu resursnu osnovu, odnosno za sunce i more, te da se radi o izrazitoj dominaciji kupališnih turista i kupališnog turizma.

Isto tako je iz prikazanih podataka moguće zaključiti da se za turističku destinaciju Pakoštane prvenstveno odlučuju strani turisti (87,09%) koji na prostoru Pakoštana realiziraju najveći broj noćenja (76,78%). Vidljivo je da je lokalna zajednica Pakoštane prepoznata kao kupališna turistička destinacija za cijeli niz susjednih emitivnih zemalja, kao i za veći broj sjevernih zemalja EU.

Ova studija slučaja dovodi do jednog od temeljnih pitanja – je li moguće da resursna osnova sunce i more bude dovoljna za kreiranje održivog rasta i razvoja lokalne zajednice, odnosno kreira li dominantni kupališni turizam uvjete za cjelovito povećanje blagostanja svih dionika lokalne zajednice Pakoštane.

Tablica 2. Turistički promet po mjesecima: 1. 01. - 31. 12. 2016. - PAKOŠTANE

Datum	Dolasci domaći	Dolasci strani	Dolasci ukupno	Noćenja domaći	Noćenja strani	Noćenja ukupno	Broj turista domaći	Broj turista strani	Broj turista ukupno
2016./01.	3	13	16	9	218	227	3	13	16
2016./02.	0	17	17	0	335	335	0	27	27
2016./03.	11	15	26	37	364	401	11	29	40
2016./04.	28	595	623	193	2.606	2.799	34	609	643
2016./05.	143	1.409	1.552	885	8.122	9.007	154	1.569	1.723
2016./06.	1.590	6.763	8.353	12.010	46.486	58.496	1.634	7.128	8.762
2016./07.	3.009	19.020	22.029	41.143	144.912	186.055	3.759	21.854	25.613
2016./08.	2.475	17.650	20.125	45.836	157.724	203.560	3.973	22.275	26.248
2016./09.	272	4.800	5.072	19.799	44.751	64.550	1.226	8.002	9.228
2016./10.	3	626	629	2.959	4.089	7.048	208	861	1.069
2016./11.	6	24	30	1.148	638	1.786	53	51	104
2016./12.	11	13	24	205	492	697	17	34	51

Ukupno:	7.551	50.945	58.496	124.224	410.737	534.961
----------------	--------------	---------------	---------------	----------------	----------------	----------------

Izvor: Turistička zajednica Općine Pakoštane

Iz gornjih podataka moguće je uočiti da je trajanje turističke sezone u lokalnoj zajednici Pakoštane izrazito sezonalnog karaktera, odnosno da je u slučaju lokalne zajednice Pakoštane turistička sezona koncentrirana na samo četiri mjeseca u godini dana. Radi se o razdoblju kupališne turističke sezone koje traje između lipnja i rujna kada se u turističkoj destinaciji Pakoštane ostvari 96% svih noćenja.

Iz gornjeg prikaza moguće je apstrahirati još jedan pokazatelj koji govori o činjenici da se tijekom srpnja i kolovoza u Pakoštanima ostvari čak 73% od ukupnog broja noćenja tijekom turističke sezone 2016.

Moguće je zaključiti da se turistička sezona u lokalnoj zajednici Pakoštane odvija tijekom kratkog kupališnog razdoblje što dovodi do stvaranja izrazite koncentracije turista u samo četiri, odnosno dva vršna mjeseca (srpanj, kolovoz). Iz toga je vidljiva potreba za promjenom strategije turističkog razvoja Pakoštana s ciljem rasterećenja opterećenog kapaciteta prostora i minimiziranja negativnih pojava koje sa sobom dovodi ovako kratka i izražena sezonalnost u Pakoštanima.

Tablica 3. Turistički promet po vrsti smještajnog objekta: 1. 01. - 31. 12. 2016. - PAKOŠTANE

Vrsta objekta	Dolasci domaći	Dolasci strani	Dolasci ukupno	Noćenja domaći	Noćenja strani	Noćenja ukupno	Broj turista domaći	Broj turista strani	Broj turista ukupno
Kampovi	1.920	28.329	30.249	12.973	228.410	241.383	1.920	28.329	30.249
Objekti u domaćinstvu	3.059	17.397	20.456	23.442	137.552	160.994	3.059	17.397	20.456
Nekomercijalni smještaj	1.981	1.002	2.983	83.230	14.450	97.680	1.981	1.002	2.983
Ostali ugostiteljski objekti za smještaj (Druge vrste - skupina kampovi)	577	3.972	4.549	4.495	28.224	32.719	577	3.972	4.549
Hoteli	2	171	173	14	1.564	1.578	2	171	173
Objekti na OPG-u (seljačkom domaćinstvu)	12	74	86	70	537	607	12	74	86
Ostalo	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Plovni objekt	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Restorani	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ukupno:	7.551	50.945	58.496	124.224	410.737	534.961	7.551	50.945	58.496

Izvor: Turistička zajednica Općine Pakoštane

Iz gornjeg prikaza mogu je uočiti da je smještajna ponuda lokalne zajednice Pakoštane izrazito loše strukturirana u odnosu na strukturne karakteristike i korelaciju s dužinom turističke sezone i visinom prihoda od prodaje smještajnih jedinica. Kampovi i sobe i apartmani u domaćinstvima iznose visokih 75% od ukupnog noćenja u turističkoj destinaciji Pakoštane. U isto vrijeme u hotelskom smještaju je ostvareno tek 1578 noćenja od ukupnih 534961. Od 58496 turista koji su tijekom 2016. boravili u lokalnoj zajednici Pakoštane, tek se njih 173 odlučilo za hotelski smještaj, što je izrazito negativan pokazatelj u odnosu na održivost turističkog razvoja i cjelokupnog održivog razvoja lokalne zajednice.

Naime, kampovi i objekti u domaćinstvu se na prostoru Pakoštana, ali gledano i šire (regionalno i nacionalno) prodaju po najnižim jediničnim cijenama proizvoda. Iz toga se može apstrahirati zaključak da lokalna zajednica Pakoštane nema zadovoljavajuću prihodovnu bilancu na kraju turističke sezone temeljene na kupališnom turizmu. Isto tako, duljina boravka gostiju u kampovima je značajno ograničena klimatskim uvjetima koji vladaju na prostoru lokalne zajednice.

7.2.2. Nalazi empirijske validacije

Za potrebe ovog doktorskog rada a prije obrade rezultata dobivenih anketom, bit će analizirani rezultati dobiveni metodom intervjua. Autor je odabrao osam stanovnika Pakoštana koji predstavljaju ekspertnu skupinu u odnosu na temeljni cilj istraživanja ovoga rada. U Rječniku društvenih istraživanja koji je uredio Viktor Jupp (2006: 157) stoji:

Intervju je metoda sakupljanja podataka, informacija ili stavova koja uključuje postavljanje serije pitanja. Tipično, intervju znači susret ili razgovor između ljudi gdje dolazi do ljudske i društvene interakcije. (...) Intervjui su tipično pridodani i kvantitativnim i kvalitativnim društvenim istraživanjima te su često korišteni uz druge istraživačke metode. Najčešće, intervjui su vođeni na temelju susreta licem u lice i mogu imati različite oblike. (...) Prednosti intervjua ogledaju se u mogućnosti da intervjuist slijedi i testira odgovore, motive i osjećaje a njihova moguća dodana

vrijednost je da se uočavaju neverbalne sastavnice govora, facijalna ekspresija i gestikulacija, što može obogatiti kvalitativne aspekte sakupljenih podataka.

Struktura vodiča za provođenje intervjua je temeljena na obrađenoj literaturi i definiranim ciljevima istraživanja. U skladu s pravilima kreiranja pitanja za dubinski intervju, pitanja su se kretala od općenitih prema specifičnim, odnosno naslanjajućim pitanjima.

Autor je isto tako vodio računa o poštivanju etičkog kodeksa koji se tiče istraživanja putem intervjua. Naime, sudjelovanje u intervjuu je temeljeno na dobrovoljnoj bazi i punoj suglasnosti svih članova ekspertne skupine. Svi sudionici intervjua su imali mogućnost odustati od nastavka intervjua u svakom trenutku provođenja istraživanja. Intervjuist im je napomenuo da nisu dužni dati odgovor na svako postavljeno pitanje. Sudjelovanje u intervjuu je bilo anonimno te nisu bilježeni podaci na temelju kojih je moguće povezati odgovore s pojedinim ispitanicima.

Jedno od temeljnih pitanja koje je postavljeno ekspertnoj skupini je

Što je po Vama turizam ?

Sljedeća serija odgovora je usmjerena na predstavljanje percepcije ispitanika o tome što za njih znači turizam.

„Pa turizam je splet puno, puno više aktivnosti, više sadržaja, u biti turizam je jedna vrsta života stanovnika na ovom prostoru.“ (Ispitanik A)

„Turizam je pružanje usluga koje ljudi žele konzumirati. Znači koje se traže, uvijek postoji potražnja i ponuda, eto to bi bio turizam. Ali kvalitetno pružanje istinitih usluga.“ (Ispitanik B)

„Turizam je, ovaj, veliki broj aktivnosti koje služe da ljudi dođu ovdje da budu zadovoljni. Znači da je to smještaj, gastronomija, okolina i nekakav ambijent,

zabava, rekreacija i tako dalje. Puno je tih segmenata koji čine turizam, a i sva ta ukupna ponuda je u biti turizam.“ (Ispitanik C)

„Znači usluga, i smo tu u biti na usluzi ljudima koji cijelu godinu štede da bi proveli svoje praznike na nekom prostoru, znači na ovom tu našem prostoru. Znači, mi se njima moramo prilagoditi, izvući maksimum od njih koliko možemo a u isto tako da se oni osjećaju ugodno.“ (ispitanik D)

„A ovako ukratko i na prvu se može reći da je turizam za nas (...) posao, za nas je to način života, i za nas je to izlaz u svijet, u kontakte, ali prvenstveno je to pitanje življenja i rada, zarađivanja, prihoda.“ (ispitanik E)

„Na primjeru Pakošтана, to je onaj neki održivi razvoj, odnosno sinergija između lokalnog stanovništva i pružatelja usluga. (...) Turizam je u Pakoštanima sto vidova, i poljoprivreda i smještaj i ove ugostiteljske usluge, sve to čini jednu cjelinu i pomeni je najbitnija ta sinergija između tih različitih djelatnosti koja čini turizam.“ (ispitanik G)

„Turizam je po mom mišljenju budućnost, turizam je sadašnjost (...) iako u Pakoštanima i prošlost jer davno je došao turizam u Pakoštane. A turizam kao turizam, ima i dobre i loše strane. To je jedna djelatnost koja je dobrodošla.“ (ispitanik H)

U gore navedenim odgovorima moguće je uočiti da se pojam lokalne zajednice i socioekonomski splet aktivnosti njenih mještana gotovo u cjelosti isprepliću. To je dakle indikator koji upućuje na činjenicu da je lokalna zajednica (Pakoštane) kao svoj temeljni izvor ekonomskog opstanka izabrala turizam. Za više ispitanika turizam je „život“, „način života“ lokalne zajednice Pakošтана. Kao način života, turizam živi i postoji u svijesti najvećeg broja mještana Pakošтана – a proteže se na najmanje tri generacije unatrag. Kako ističe jedan ispitanik (G), „turizam je u Pakoštanima sto vidova“, iz čega je moguće izvući zaključak da je turistički sustav na prostoru lokalne zajednice Pakošтана i u sociokulturnom kontekstu i u ekonomskom kontekstu i u ekološkom kontekstu dio intrinzičnog identiteta mještana. Turizam se isto tako doživljava kao „usluga“ i pružanje usluga“ (B, D) što ukazuje na stav

ispitanika o tome da je turistički sustav u svojoj velikoj mjeri temeljen na uslužnim djelatnostima koje pružaju dionici lokalne zajednice tijekom turističke sezone. Kao način života i kao sustav proizvodnja i distribucije cijelog niza usluga, za ispitanike turizam na prostoru lokalne zajednice Pakoštane integralni je dio razumijevanja samih sebe i svoje lokalne kulture. Time je dan odgovor na specifični cilj istraživanja ima li turizam utjecaja na kreiranje identiteta lokalne zajednice, kao i da turistički razvoj ima značajan, ako ne fundamentalan utjecaj na cjelokupni socioekonomski te kulturni razvoj lokalne zajednice Pakoštane.

Sljedeća serija odgovora ispitanika vezana je za pitanje

Koje su po Vašem mišljenju prednosti Pakoštana kao turističke destinacije?

„Prednost Pakoštana u odnosu na druge destinacije u okruženju a i šire je prvenstveno položaj mjesta koji je jedinstven, znači između jezera i mora. Volimo za sebe reći da smo kao Hrvatska u malom jer imamo i otoke, i obalu i plodna polja, i jezera i izvore vode, vidikovce, kulturnu baštinu, znači sve ono što je za nas jedna odgovornost da na pravi način sve to skupa uvežemo i prezentiramo svojim gostima kao jedan vrhunski paket.“ (Ispitanik A)

„Pa prednosti Pakoštana su prvo u njegovoj lokaciji, izrazito dobra lokacija koja je otvorena prema moru, prema Kornatima; Pakoštane imaju bogato zaleđe vezano za slatku vodu, u vidu Vranskog jezera, i također polja, kao podloge za najbolju gastronomiju koju može Mediteran pružiti.“ (Ispitanik E)

„Prirodni položaj, na toj prevlaci između jezera i mora, s bogatim zaleđem, dakle relativno dobro prometno povezana, blaga klima, i jedan dio iskusnog stanovništva koji godinama radi u turizmu.“ (Ispitanik F)

„Prije svega taj geografski položaj na način da su Kornati, Vrana, tri - četiri parka u blizini; a na mikrolokaciji baš taj spoj jezera i mora.“ (Ispitanik G)

Iz navedenih odgovora dijela ispitanika moguće je uočiti izrazito slaganje oko činjenice da je temeljna prednost Pakoššana kao turističke destinacije geografski položaj i neke geomorfološke karakteristike koje predstavljaju razlikovne faktore u odnosu na susjedne turističke destinacije. Ispitanici su tako naveli da je blizina mora i jezera (Vransko jezero) jedan od temeljnih razlikovnih elemenata destinacije (A, E, F) koji ujedno predstavlja i značajnu biotropnu atrakciju za razvoj turizma.

Jedan od ispitanika (F) naveo je iskusne turističke djelatnike – mještane Pakoššana, kao prednost u vidu turističke destinacije. Iz ovoga se može zaključiti da Pakoššana raspolažu s određenim brojem relativno kompetentnog turističkog kadra koji dolazi s prostora lokalne zajednice. Moguće je postaviti pitanje radi li se o dovoljnom broju turističkih djelatnika koji mogu učinkovito odgovoriti kontinuiranim promjenama kojima je izložen turizam dvadesetprvog stoljeća. Iz ovog skupa odgovora je moguće zaključiti da postoji povezanost između sustavnog razvoja turizma i ekonomske održivosti lokalne zajednice (H1/PH1).

Sljedeća serija odgovora ispitanika vezana je za pitanje

Po čemu se lokalna zajednica razlikuje od susjednih lokalnih zajednica?

„Pa lokalna zajednica se razlikuje od susjednih po tome što nismo klasično okrenuti prema moru, već smo još uvijek tradicionalno okrenuti prema jednom težačkom, zemljoradničkom načinu života gdje još uvijek veliki broj mještana živi od poljoprivrede i od prodaje svojih poljoprivrednih proizvoda. Dolaskom i razvojem turizma, svi oni su obogatili svoje kućne budžete i shvatili da na jedan lakši način mogu živjeti i školovati svoju djecu, tako da je sad, poljoprivreda u drugom planu u odnosu na turizam ali je još uvijek vrlo prisutna i još uvijek nas razlikuje u odnosu na druge upravo sa svojim postojanjem na prostoru naše općine.“ (Ispitanik A)

„Pa ima razlike, ja bih rekla u ljudima – tu razliku po meni čine ljudi.“ (Ispitanik B)

„Pa gledajte, mi se razlikujemo po tome da imamo jedan kontinuitet i u tom kontinuitetu smo dosta napravili.“ (Ispitanik C)

„Pa razlikuje se po samom načinu življenja i rada. Mi smo još uvijek ruralna sredina kojoj je osnova poljoprivreda, sa zaokretom prema turizmu, i prema urbanizaciji.“ (Ispitanik E)

„Po meni su slične lokalne zajednice; ne vidim neke razlike.“ (Ispitanik G)

„Pa mislim baš po tom samom identitetu. Ja mislim da su naši ljudi kao neke šaljivčine, znaju biti ironični, znaju biti sarkastični, a danas sutra bi jedan za drugoga ruku u vatru stavili.“ (Ispitanik H)

Iz gore izdvojenih odgovora moguće je istaknuti da se temeljna razlikovna sastavnica Pakošтана u odnosu na susjedne lokalne zajednice, može pronaći u samim mještanima i nekim njihovim karakteristikama – „ironični“, „sarkastični“, „šaljivčine“ (H). Neki drugi ispitanici (A, C, E) su naveli kontinuitet, način života mješšana kao razlikovnu karakteristiku u odnosu na neke druge lokalne zajednice. Iz ovoga je moguće zaključiti da postoji svijest o značenju posebnog lokalnog identiteta za održivi razvoj turizma i lokalne zajednice. Isto tako je moguće zaključiti iz odgovora da je spoj poljoprivrede, kao tradicionalnog načina gospodarenja raspoloživim resursima, te turizma, kao modernog načina gospodarenja resursima, temeljna značajka lokalne zajednice (A). Isto tako se iz ove serije odgovora može zaključiti da postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma i socio-kulturne održivosti lokalne zajednice (H1/PH2).

Sljedeća serija odgovora ispitanika vezana je za pitanje

Smatrate li da lokalna uprava ima jasnu viziju razvoja lokalne zajednice?

„Mislim da ne, i to nije samo problem naše zajednice već općenito svih općina na ovom prostoru. Ne postoji jasna vizija razvoja prostora. Prostor Pakošтана nudi niz mogućnosti, međutim, možemo reći da ovdje vlada jedan

deterministički kaos. Prepušteni smo slučaju, nama se turizam događa; sve skupa nam se događa.“ (Ispitanik A)

„Pa to ne znam, zato što nisam u tom krugu ljudi; ne znam koji su točno planovi.“ (Ispitanik B)

„Da. Imamo poljoprivredu, imamo turizam i imamo marikulturu. Znači možemo sve te gospodarske grane razvijati i povezivati ih.“ (Ispitanik C)

„Pa mislim da ima. Ali ima taj kronični nedostatak kvalitetnog kadra.“ (Ispitanik D)

„Lokalna uprava po mom mišljenju ima prilično jasnu viziju razvoja, međutim tone znači da su uvijek u pravu. I mislim da neke poteze i pravce budućeg razvoja treba mijenjati.“ (Ispitanik E)

„Oni kao lokalna uprava imaju viziju, ali nemaju snagu odlučivanja, dakle oni ne raspoložu prostorom. To je najveća prepreka.“ (Ispitanik F)

„Pa koliko sam ja upoznata, da. Samo mislim da je uvijek taj nesretni novac u pitanju. Možda je moglo prije, neke stvari su se mogle dosta prije napraviti, i o nekim stvarima se govorilo dok sam ja još bila dite. Dakle, mala stagnacija, ali mislim da imaju viziju.“ (Ispitanik H)

Iz gore navedenih odgovora moguće je uočiti da najveći broj ispitanika ili ima ograničene spoznaje o razvojnim smjernicama lokalne uprave (B) ili nemaju dovoljno obrazloženu i argumetiranu viziju razvoja lokalne zajednice. Ovdje je moguće vidjeti da postoji opravdana sumnja u postojeću djelotvornu primjenu multidisciplinarnih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem s ciljem održivosti lokalne zajednice (H2/PH2). Isto tako je temeljem odgovora ispitanika B moguće pretpostaviti da na prostoru lokalne zajednice Pakoštane ne postoji zadovoljavajuća distribucija informacija od strane lokalne uprave prema svim članovima lokalne zajednice. To danas može predstavljati ozbiljan problem i smjernicu prema porastu nepovjerenja unutar lokalne zajednice, posebno ako se uzme u obzir da putem elektroničke pošte lokalna uprava može efikasno komunicirati sa svojim mještanima, bez obzira jesu liu izravno zainteresirani ili sudjeluju u razvojnim aktivnostima. Dalje, temeljem

odgovora ispitanika D, moguće je pretpostaviti da lokalna uprava ima ozbiljan nedostatak u kompetentnom kadru koji bi se na učinkovit način bavio javnim poslovima na prostoru lokalne zajednice. Ukoliko se odgovor ispitanika D stavi u korelaciju s odgovorom ispitanika H (...mislom da je uvijek taj nesretni novac u pitanju...), moguće je zaključiti da Općina Pakoštane ima značajna ograničenja vezana za učinkovit rad lokalne uprave jer im nedostaju i financijska sredstva i kompetentan kadar koji treba dobro platiti da bi bio motiviran za ispunjavanje svojih misija. Iz ovoga je jasno da postoji potreba za primjenom multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem s ciljem utjecanja na održivost lokalne zajednice (H2/PH2).

Sljedeća serija odgovora ispitanika vezana je za pitanje

Mislite li da je turizam u Pakoštanima temeljna gospodarska aktivnost koja omogućava održivi razvoj lokalne zajednice ?

„Pa održivi razvoj za mene je vrlo jednostavna stvar, a to znači prožimanje tradicionalnog načina i te etno baština s našim načinom života.“ (Ispitanik A)

„Mislom da bi trebali baš raditi na tome da se ne gradi puno, već da se održava ovo što imamo na jedan ekološki način. Znači da tu ne dođe do zagađivanja, već da se priroda koja je tu zna prodati.“ (Ispitanik B)

„Pa trenutno da. Znači na turizam su naslonjeni poljoprivreda i uslužne djelatnosti i trgovina, nešto manje marikultura, ali i ona na jedan način.“ (Ispitanik C)

„Pa mislom da je, nažalost, ali je.“ (Ispitanik D)

„Nije, nije bila, nikad neće biti.“ (Ispitanik E)

„Pa trenutno je, bila je čak i prije, ali ove druge grane su zapostavljene.“ (Ispitanik F)

„Pa nije možda temeljna koliko je dosta bitna i dosta dobrodošla. Mislim da bi se moglo nekako i bez turizma, ali ne ovako kvalitetno.“ (Ispitanik H)

Iz gore navedenih odgovora moguće je uočiti značajno razlikovanje u mišljenima ispitanika o tome je li turizam temeljna gospodarska aktivnost koja omogućava održivi razvoj lokalne zajednice. Pa tako ispitanici D i E izražavaju negativan stav vezan za ulogu i mjesto turizma u održivom razvoju lokalne zajednice Pakoštane. Negiranje pozitivne uloge turizma u cjelokupnom održivom razvoju lokalne zajednice upućuje na odsustvo temeljnog općeg suglasja među dionicima lokalne zajednice i naslanja se na hipotezu H1 – postoji povezanost između sustavnog razvoja turizma i održivosti lokalnih zajednica. S ovim je u suglasju stav ispitanika F koji ističe da su druge gospodarske grane zapostavljene na prostoru lokalne zajednice Pakoštane, ali ne napominje da je tome uzrok u turističkom razvoju. Iz gore navedenih odgovora moguće je uočiti da postoji stanovito ograničenje u razumijevanju pojma održivog razvoja lokalne zajednice (Ispitanik A). Isto tako, ispitanik H smatra da bi se bez turizma lokalna zajednica Pakoštane mogla održati, ali ne na jednako kvalitetnom stupnju života. Iz zadnjeg je moguće zaključiti da ispitanik H uvodi povezanost između kvalitete života lokalne zajednice i turističkog razvoja na prostoru Pakoštana.

Sljedeća serija odgovora ispitanika vezana je za pitanje

Što je po Vama, osim turizma, važno kao element razvoja i održanja lokalne zajednice?

„Pa izuzetno važno osim turizma je jedna edukacija stanovništva gdje je recimo *Club Mediterranee* bio jedan veliki hendikep zato što su ljudi odlazili iz škole za lakom zaradom i mi smo time dobili jedan generacijski niz neškolovanih ljudi što je opet dovelo do toga da u nekim trenutcima kada je trebalo vući poteze i donositi odluke, nije bilo kapaciteta (ljudi) koji bi to mogli napraviti. Edukacija stanovništva je izuzetno bitna jer bez toga mi kao zajednica nazadujemo.“ (Ispitanik A)

„Osim turizma je jako važno ribarstvo i da se dozvoli ribarima da rade svoj posao i da na kraju krajeva mi lokalni stanovnici imamo zdravu prehranu a gosti koji dođu da imaju nešto što u svojoj državi nemaju.“ (Ispitanik B)

„Osim turizma postoji i poljoprivreda koja nadopunjuje kućne budžete i ljudi su jednostavno vezani za zemlju. Jednostavno, taj turizam koliko god nam je donio dobra, toliko nam je donio i zla. Mi smo imali u drugoj polovici dvadesetog stoljeća taj Club Mediteranee, gdje su ljudi vidili jedan izlaz i jednostavno dca nisu slali u školu. Znači, dca bi završila osmi razred „i što ćeš ti ići u srednju školu, odi ti u Club raditi“. I sad tog Cluba više nema i mi imamo jednu veliku količinu ljudi koji nemaju niti srednju školu. I to je jedan problem koji ja tu vidim.“ (Ispitanik D)

„Sve je važno, turizam je u načinu života modernoga čovjeka – da se ide prema toplim krajevima, morima, u odmoru, relaksaciji u sasvim drugačiju sredinu nego onu iz koje je pošao. Mi sa svojim kvalitetima i sa svojim načinom života na ovim prostorima trebamo njima omogućiti da makar dio svoje godine žive na sličan način kao mi i da uživaju u tome.“ (Ispitanik E)

„Pa očuvanje ovih nekih prirodnih preduvjeta i okoliša.“ (Ispitanik F)

„Osim turizma? Pa ta neka obrtnička djelatnost, po meni treba ljude stimulirati da žive cijelu godinu jer pitanje je da li svi mogu živjeti od turizma cijelu godinu, vjerojatno ne, odnosno, da li kvalitetno svi mogu živjeti od turizma. Dakle, razvijanje tih nekih poduzetničkih zona i omogućiti tim nekim obrtničkim djelatnostima koje se opet sutra mogu nasloniti na turizam – to je preduvjet za razvoj općine.“ (Ispitanik G)

„Osim turizma, mislim da se velika važnost treba posvetiti obrazovanju, bez obzira što se ljudi bave poljoprivredom – može se i neuki i obrazovan čovjek baviti poljoprivredom. Znači obrazovanje i školstvo je bitno. Zatim održavanje tih nekih tradicijskih vrijednosti, zajedništva; njegovanje tih rodbinskih veza mislim da je jako bitno.“ (Ispitanik H)

Odgovori ispitanika upućuju na zaključak da je u lokalnoj zajednici Pakoštone jedan od temeljnih ograničenja održivom razvoju manjak ili nedostatno ulaganje u sustav obrazovanja, kako općeg, tako i visokoškolskog. Njihovi stavovi (A,D,H) govore o postojanju jednog od temeljnih problema gotovo svih manjih lokalnih zajednica u Hrvatskoj, a to je nezadovoljavajući odnos prema obrazovanju u cjelosti, a zatim i prema strukovnom obrazovanju i stjecanju znanja, vještina i kompetencija s kojima se mogu napraviti iskoraci prema održivom razvoju lokalne zajednice temeljenom na pravilnom korištenju raspoloživih resursa. Otežavajuća okolnost za lokalnu zajednicu Pakoštone nalazi se u nisko ili srednje kvalificiranoj radnoj snagi koja je godinama angažirana za potrebe izrazito sezonskog poslovanja Cluba Mediterranee. Naime, kako ističu ispitanici (A, D) mještani Pakoštanina generacijama nisu slali svoju djecu na nastavak školovanja, već su im kao alternativu nudili rad u Clubu Mediterranee. Ispitanik A izrijeком ističe da bez edukacije mještana, lokalna zajednica Pakoštone nazaduje. Isto tako ispitanik D napominje da je odsustvo kontinuiranog obrazovanja generacija mještana danas jedan veliki problem.

Daljnje ulaganje u razvoj ribarstva i marikulture je za jednog ispitanika (B) važan dio rasta i razvoja lokalne zajednice Pakoštone. Ovdje je potrebno istaknuti da kod ovog ispitanika postoji mišljenje da se kroz lokalno ribarstvo mještanima lokalne zajednice, kao i njihovim turistima, omogućuje zdravija prehrana – gostima se nudi da jedu ono što nemaju u svojim državama. Moguće je zaključiti da ovaj ispitanik smatra da je kvaliteta prehrane u lokalnoj zajednici Pakoštone na većoj razini od one koja postoji u emitivnim turističkim zemljama.

Jedan ispitanik (E) napominje da je potrebno turistima omogućiti da makar na jedno kraće vrijeme dožive kvalitetu i način života mještana lokalne zajednice Pakoštone. Iz ovoga je moguće zaključiti da kod ovog ispitanika postoji jasan stav da turisti koji dolaze u Pakoštone imaju lošiju kvalitetu života i životne stilove („način života“) od onih koji postoje u Pakoštanima. To vodi prema zaključku da postoji povezanost između sustavnog razvoja turizma i sociokulturne održivosti lokalne zajednice Pakoštone (H1/PH2).

Jedan od ispitanika (G) ističe da bi lokalna uprava u Pakoštanima trebala poticati razvoj obrtništva, a posebno onih oblika obrtničkih aktivnosti koje su komplementarne temeljnoj turističkoj aktivnosti na prostoru lokalne zajednice.

Jedan od ispitanika (F) je istaknuo potrebu očuvanja prirodnog okruženja i okoliša pa je moguće zaključiti da postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma i ekološke održivosti lokalne zajednice (H1/PH3).

Moguće je zaključiti da su poljoprivreda, ribarstvo i marikultura, te niz turizmu komplementarnih obrtničkih aktivnosti, temeljne ekonomske grane koje pored turizma omogućuju rast i razvoj lokalne zajednice Pakoštane.

Sljedeća serija odgovora ispitanika vezana je za pitanje

Je li turizam u Pakoštanima doveo do jačanja solidarnosti i zajedništva među stanovništvom?

„Pa možemo reći da je doveo i do laganog otuđenja među stanovništvom, što je, mislim, primjer svugdje. Dolaskom viška sredstava neminovno dolazi do jednog otuđenja među ljudima.“ (Ispitanik A)

„E, sad, to je teško pitanje. Mislim da su ljudi dobili više prihoda, a time više mogućnosti školovanja svoje djece, mogućnosti za putovanja. Mislim da su se ljudi udaljili jedni od drugih jer što se više novaca ima, to se manje koga triba.“ (Ispitanik B)

„Pa mislim da nije. Postoje neke sitne stvari koje su prisutne u svakom našem dalmatinskom mistu, to je taj klasični dalmatinski dišpet. Uvijek ima ljudi koji se svađaju, ima ljudi koji surađuju.“ (Ispitanik D)

„Pa većinom ne jer mi konkurenciju unutar tržišta lokalne zajednice Pakoštane smatramo neprijateljstvom, a ne suradnjom. Većinom ne.“ (Ispitanik E)

„Pa ne bih baš rekao, to je baš obrnuto. Lokalno stanovništvo se raslojava na osnovu viška prihoda. Zajedništvo koje je postojalo se danas rasplinulo, a velikom dijelom kao posljedica turizma.“ (Ispitanik F)

„I da i ne. Ljudi pomažu jedni drugima, na primjer, kad dođu gosti pa im traže zamjenski smještaj ako je sve puno. A ima i nekih koji su ljubomorni. A onda zna doći do sukoba u obiteljima, čije je što, tko je više dao, uložio i tako. A ja mislim da je to sve zbog kredita, zbog novca i zbog ove situacije.“ (Ispitanik H)

Iz gore navedenih odgovora moguće je vidjeti da prevladava mišljenje da je turizam i turistički razvoj u slučaju Pakoššana doveo do daljnjeg raslojavanja u strukturi stanovnika. Jedan dio ispitanika (A, B, F, H) izražava stav da s porastom ekonomske moći u većem dijelu populacije koja živi u Pakoššanima dolazi do društvenog raslojavanja i slabljenja tradicionalnih obiteljskih i prijateljskih veza.

Ispitanik (A) izriječno navodi da s porastom ekonomskog blagostanja „neminovno dolazi do otuđenja među ljudima“. Ovdje je moguće uočiti jedan deterministički stav prema činjenici da postoji uzročno-posljedična povezanost između porasta imovinskog stanja i razvoja otuđenosti unutar određene lokalne zajednice.

Ispitanik (F) ističe mišljenje da se pod utjecajem turističkog razvoja na prostoru lokalne zajednice Pakoššana može uočiti slabljenje osjećaja zajedništva (solidarnosti).

Ispitanik (H) navodi da turizam razvija osjećaje ljubomore te napominje da može voditi prema konfliktnim situacijama unutar obitelji. Ukoliko je moguće uočiti porast broja konfliktnih situacija unutar obitelji, sasvim je izvjesno da se iste antisocijalne pojave i procesi mogu širiti među širom populacijom, odnosno između različitih obitelji.

Ispitanik (E) ističe nerazumijevanje fenomena konkurencije na tržištu, odnosno tržišnog natjecanja među dionicima koji pripadaju lokalnoj zajednici Pakoššana. Ističe i žaljenje za odsustvom suradnje i porastom neprijateljstava među

mještanima. Moguće je zaključiti iz ovog iskaza da postoji jasno uočena potreba za primjenom multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja održivog turizma s ciljem povećanja razine održivosti lokalne zajednice (H2/PH3).

Sljedeća serija odgovora ispitanika vezana je za pitanje

Mislite li da je turizam doveo do nekih podjela i nesuglasica unutar lokalne zajednice?

„Pa svakako da, zato što postoje pojedini interesi pojedinaca, razvojem turizma dolazi do većih potreba za ulaganjima u prostor, a onda dolazi do nesuglasica jer se svima ne mogu zadovoljiti apetiti.“ (Ispitanik A)

„Pa ima nesuglasica. Recimo u mom primjeru u tome da ja imam apartmane, a moj susjed ima štalu. I ja sam prije imala štalu, ali se godinama vidjelo da od te štale nema puno prihoda i pala je odluka da se grade apartmani. I sad tu dolazi do nesuglasica i konflikta jer ta štala smeta.“ (Ispitanik B)

„Pa doveo je puno i doveo je do različitih sociopsiholoških problema jer mlado stanovništvo nije doraslo naglim promjenama, velikom prilivu ljudi i velikom odlasku ljudi. I to sigurno lomi naše ljude u psihocijalnom smislu.“ (Ispitanik E)

„Pa moguće da čak i je. Svatko vuče na svoju stranu, što je opet normalno u životu, i da se naslutiti da ipak ima nekih konflikata.“ (Ispitanik G)

„Pa prije ne nego da. Više ne nego da.“ (Ispitanik H)

Turizam i turistički razvoj dovode do rasta potreba pojedinih članova lokalne zajednice Pakoštane za mijenjanjem prostora i prostornih resursa, kao i za investicijama u turističke sadržaje, što za jednog ispitanika (A) predstavlja uzrok razvoja nesuglasica i podjela među mještanima lokalne zajednice.

Jedan ispitanik (B) kroz svoj odgovor ukazuje na činjenicu da unutar lokalne zajednice može doći do nesuglasica i konflikta uzrokovanog sukobom između

tradicionalnog i modernističkog oblika gospodarenja prostorom i ekonomskih aktivnosti članova lokalne zajednice. Kao primjer konflikta navodi sukob između tradicionalnog uzgoja peradi u samom mjestu Pakoštane i modernog iznajmljivanja soba i apartmana kupališnim turistima za vrijeme turističke sezone.

Odgovori većeg broja ispitanika na ovo pitanje (A, B, E, G) navode na zaključak da se turistički razvoj u slučaju Pakoštana u promatranom razdoblju ne odvija na društveno i ekonomski održivi način. Moguće je zaključiti da postoji potreba za primjenom multidisciplinarnih upravljačkih alata za pokretanje održivih razvojnih strategija (H2/PH2, H2/PH3).

Sljedeća serija odgovora ispitanika vezana je za pitanje

Koji su po Vama osnovni elementi pakoškog identiteta?

„Pa osnovni elementi identiteta Pakoštana kroz turizam je da smo uspjeli na neki način našim gostima prezentirati svoju baštinu – kroz jedan gastronomski sadržaj, kroz događanja kao što su Materine užance, kroz naše pjesme, običaje, plesove.“ (Ispitanik A)

„Mi smo u jednom momentu imali, ne znam da li je to na sriću ili nesriću, Club Mediterranee i on je ostavio jedan značajan trag u Pakoštanima. Jedna trećina mještana je frankofona, što je vrlo neuobičajeno za hrvatski turizam. S druge strane, ta firma je imala jednu strategiju poslovanja temeljenu na ležernosti, zabavi, komunikaciji, i to je preneseno u ambijent lokalne zajednice Pakoštane. I taj šarm je ono nešto po čemu se mi razlikujemo od drugih.“ (Ispitanik C)

„Pa mislim da se mještani Pakoštana vide kao dobri domaćini s kvalitetnim smještajem, kao prostor s netaknutom prirodom i divljim plažama. (Ispitanik D)

„Razlikujemo se od drugih sredina po tome što smo još uvijek zadržali tradicionalne elemente koji proizlaze iz našeg bavljenja poljoprivredom te po

tome što se držimo zajedno kao što se obitelj drži zajedno. Po tome se sigurno razlikujemo od drugih.“ (Ispitanik E)

Ispitanici (A, E) ističu stav da je temelj identiteta lokalne zajednice Pakoštane vezan za tradicionalno bavljenje poljoprivredom. Moguće je iz ovoga zaključiti da ispitanici ne vide korelaciju između identiteta lokalne zajednice i turizma. Pa ipak, jedan ispitanik (A) uvodi turizam kao kontekst za prezentaciju, ožvljavanje i održanje tradicijske baštine (pjesme, plesovi, običaji, gastronomske posebnosti).

Postoji stav (ispitanik C) da je francuski Club Mediterranee dijelom oblikovao partikularni identitet lokalne zajednice Pakoštane. Navodi se da postoji izrazito velik broj frankofonih mještana. Ističe se i stav da je način poslovanja Cluba Mediterranee utjecao na mještane lokalne zajednice na način da su usvojili elemente ležernosti, komunikativnosti uz stvaranje ugodnog raspoloženja.

Jedan ispitanik (E) ističe da je dio identiteta lokalne zajednice Pakoštane njihova povezanost koja se poistovjećuje s vezama koje postoje unutar obitelji.

Moguće je zaključiti iz jednog dijela odgovora da postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma i sociokulturne održivosti lokalne zajednice (H1/PH2).

Sljedeća serija odgovora ispitanika vezana je za pitanje

Mislite li da lokalno stanovništvo sasvim dobro živi tijekom cijele godine?

„Pa mislim da su turizam, apartmani i apartmanizacija spasili Pakoštane od socijalnih problema. Svaki od nas ima neku kunu u džepu. Ja se veselim kad putujem sa ženama iz Pakoštana jer one uvijek imaju neki euro za sebe. Po prvi puta je ženska populacija u Pakoštanima postala važna jer se bave iznajmljivanjima apartmana, čišćenjem, naplaćivanjem usluga i tako ne ovise o muškarcima.“ (Ispitanik A)

„Pa ne bih baš rekla da svi dobro žive jer ima obitelji koji imaju jako puno djece i određene finacijske probleme. Ima velikih potreba, a cijene rastu, pa tako dolazi do obnove vrtova za uzgoj povrća i voća.“ (Ispitanik B)

„Pa ne baš, fali još recimo bar trideset dana turizma, pa bi onda to bilo puno bolje.“ (Ispitanik C)

„Pa mislim da i ne. Pitanje je koliko kvalitetno žive mještani lokalne zajednice Pakoštane.“ (Ispitanik D)

„Netko tko je dobro modelirao svoje proizvode živi sasvim solidno. Međutim, ovakav tip turizma ne donosi takve prihode da se može lagodno živjeti. Živi se kroz dobar džeparac.“ (Ispitanik E)

„Dio može s viškom prihoda živjeti tijekom cijele godine, ali to je manji dio u odnosu na cijelu društvenu zajednicu.“ (Ispitanik F)

„Mislim da u Pakoštanima mještani žive dosta dobro.“ (Ispitanik G)

Jedan dio ispitanika (A, E, F, G) ističe da postoji korelacija između turizma i rasta kvalitete života nekih članova lokalne zajednice Pakoštane. Moguće je zaključiti da postoji mogućnost utjecaja turizma i održivog turističkog razvoja na kreiranje blagostanja u lokalnoj zajednici Pakoštane.

Jedan ispitanik (A) navodi da postoji uzročno-posljedična povezanost između turističkog razvoja u Pakoštanima i emancipacije dijela žena koje žive u lokalnoj zajednici Pakoštane. Ispitanik ističe da one žene koje rade u turizmu lokalne zajednice prestaju biti ovisne o muškarcima.

Jedan veći dio ispitanika (B, C, D, E, F) napominje da postojeći stupanj i struktura turističkog razvoja u lokalnoj zajednici Pakoštane ne osigurava željeno blagostanje za veći dio mještana Pakoštana. Postoji jasno izražen stav da dominantni oblik turizma u Pakoštanima – kupališni turizam, ne može u cjelosti osigurati održive razvojne potencijalne lokalne zajednice (Ispitanik E).

Iz odgovora na ovo pitanje moguće je zaključiti da u lokalnoj zajednici Pakoštane postoji izražena potreba za primjenom multidisciplinarnih upravljačkih alata s ciljem utjecanja na povećanje razine održivosti lokalne zajednice (H2: PH1 / PH2 / PH3).

Zadnja serija odgovora ispitanika vezana je za pitanje

Koliko traje turistička sezona u Pakoštanima?

„Možemo se pohvaliti da svake godine bilježimo povećanje u dolascima i noćenjima u Pakoštanima. Možemo kazati da sezona traje četiri mjeseca, ne istim intenzitetom, naravno.“ (Ispitanik A)

„Pa dobro sada, nekad je bila 45 dana pa se to popelo na 60 dana, a po mojoj procjeni sezona sada traje i do sto dana.“ (Ispitanik C)

„Po meni turistička sezona traje od deseti lipnja do petnaesti rujna. I to je to.“ (Ispitanik D)

„Pa turistička sezona traje, htjeli mi ili ne htjeli, četiri mjeseca. Turistička sezona je različitog intenziteta, ali vršna sezona traje vrlo kratko. I tu se vidi sva bolesnost masovnog turizma. Kad je špica, onda više nema kriterija za ništa, nego su nam ljudi postali brojke. Ne vidimo kvalitetu u turizmu već samo brojke i eure. A međuljudski odnosi se mijenjaju potpuno. Postajemo vukovi.“ (Ispitanik E)

„Realno, turistička sezona traje tri mjeseca.“ (Ispitanik F)

„Pa realno, mislim da turistička sezona traje tri mjeseca.“ (Ispitanik G)

Većina ispitanika (A, C, D, E) ističe duljinu turističke sezone u lokalnoj zajednici Pakoštane od četiri mjeseca, dok dvoje ispitanika (F, G) napominju da je duljina turističke sezone u Pakoštanima tri mjeseca.

Jedan od ispitanika (E) u svom odgovoru na ovo pitanje ističe stav o negativnom utjecaju masovnog turizma koji dovodi do smanjenja „kriterija“ te do razvoja fenomena bezličnosti u interkulturnološkoj interakciji koja se ogleda u činjenici da se turisti počnu percipirati kao „brojke i euri“. Isti ispitanik (E) zaključuje da ljudi (domaćini) ljudima (turistima) postaju vukovi.

Iz odgovora na ovo pitanje moguće je zaključiti da u lokalnoj zajednici Pakoštane postoji izražena potreba za primjenom multidisciplinarnih upravljačkih alata s ciljem utjecanja na povećanje razine održivosti lokalne zajednice (H2: PH1 / PH2 / PH3).

7.2.3. Kvantitativno istraživanje

Za potrebe socioekonomske analize modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama autor je izradio upitnik koji je tijekom izrade rada proveo među reprezentativnim uzorkom u populaciji lokalne zajednice. Radi se članovima lokalne zajednice koji su u cjelosti ili većim dijelom vezani za razvoj i funkcioniranje turizma u destinaciji.

Tijekom pripremnog dijela istraživanja autor je došao do podataka o broju iznajmljivača soba i apartmana koji pripadaju populaciji lokalne zajednice Pakoštane. U Turističkoj zajednici Općine Pakoštane postoje valjani podatci o onima koji se bave iznajmljivanjem svojih smještajnih kapaciteta tijekom kupališne turističke sezone. Autor je izaberao stratificirano slučajno uzorkovanje unutar populacije iznajmljivača u lokalnoj zajednici Pakoštane. Kao važnu varijablu koja treba biti pod kontrolom autor je identificirao činjenicu da iznajmljivač treba imati prebivalište u Pakoštanima. Naime, na prostoru lokalne zajednice Pakoštane postoji određeni broj iznajmljivača koji nemaju prebivalište u lokalnoj zajednici već žive, pretežito, na sjeveru Hrvatske. Dakle, radi se o vlasnicima kuća za odmor koji se bave gospodarskom djelatnošću iznajmljivanja svojih smještajnih kapaciteta. Autor je korištenjem stratificiranog slučajnog uzorkovanja izbjegao ovaj dio populacije. Upitnik je ispunilo 35% iznajmljivača koji su mještani lokalne zajednice Pakoštane.

Time je obrađena manja veličina uzorka od slučajnog uzorkovanja cijele populacije iznajmljivača u lokalnoj zajednici Pakoštane, a istovremeno je osigurana reprezentativnost.

Tablica 4. Obilježja uzorka

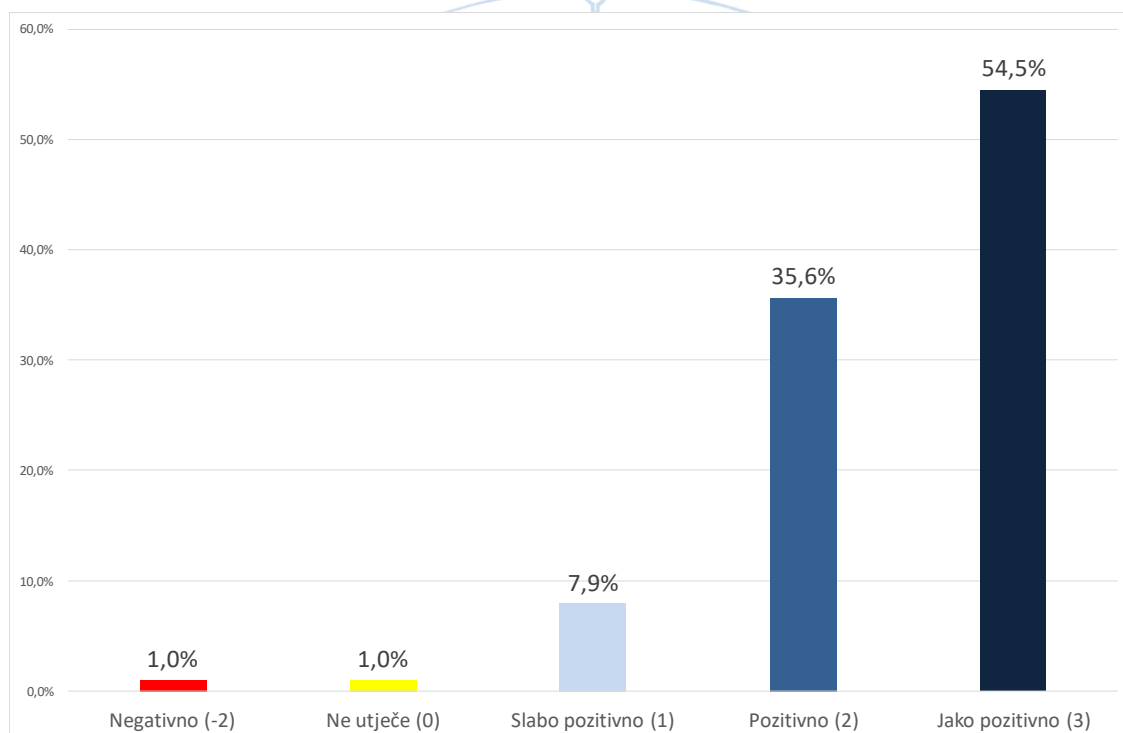
Tablica		n	%
SPOL	muški	34	33,3%
	ženski	68	66,7%
DOB	18 - 25	8	7,8%
	26 - 35	18	17,6%
	36 - 45	22	21,6%
	46 - 55	35	34,3%
	56 - 65	16	15,7%
	66 i više	3	2,9%
Bračni status	Samac	6	5,9%
	Nevjenčana zajednica	3	2,9%
	Oženjen	84	82,4%
	Rastavljen/razveden	3	2,9%
	Udovac	6	5,9%
Završeni stupanj obrazovanja	Osnovna škola	7	6,9%
	Srednja škola/gimnazija	59	57,8%
	Viša stručna sprema	19	18,6%
	Prvostupnik	4	3,9%
	Visoka stručna sprema	11	10,8%
	Magisterij i doktorat	2	2,0%
Radni status	Zaposlen u javnom sektoru	23	22,5%
	Zaposlen u privatnom sektoru	31	30,4%
	Zaposlen kao samostalni poduzetnik	12	11,8%
	Učenik/student	0	0,0%
	Nezaposlen/ kućanica	30	29,4%
	Umirovljenik	6	5,9%

Osobni mjesečni prihodi u kunama (HRK)	do 1.000 kn	23	22,5%
	1.001 do 2.000 kn	6	5,9%
	2.001 do 3.000 kn	9	8,8%
	3.001 do 4.000 kn	22	21,6%
	4.001 do 6.000 kn	27	26,5%
	6.001 do 8.000 kn	9	8,8%
	8.001 do 12.000 kn	4	3,9%
	više od 12.000 kn	2	2,0%
Objekt stanovanja	Kuća	101	99,0%
	Stan	1	1,0%
Veličina kućanstva (broj članova)	Jedan	4	3,9%
	Dva	8	7,8%
	Tri	29	28,4%
	Četiri	26	25,5%
	Pet i više	35	34,3%
Ukupni mjesečni prihodi Vašeg kućanstva u kunama (HRK)?	do 2.000 kn	10	9,8%
	2.001 do 4.000 kn	18	17,6%
	4.001 do 6.000 kn	21	20,6%
	6.001 do 8.000 kn	22	21,6%
	8.001 do 11.000 kn	13	12,7%
	11.001 do 15.000 kn	12	11,8%
	15.001 do 20.000 kn	3	2,9%
	više od 20.000 kn	3	2,9%
Internetski priključak u kućanstvu	Da	98	96,1%
	Ne	4	3,9%
Osobno korištenje Interneta	Da	88	89,8%
	ne	10	10,2%

Percepcija važnosti turizma

Q1 Za početak, molim Vas da ocijenite u kojoj mjeri **turizam utječe na svaku od odabranih zajednica i osoba**. Možete koristiti **ocjene od -3 do 3**, gdje **-3 znači „jako negativno“**, **0 „ne utječe“**, a **3 znači „jako pozitivno“ utječe**. U kojoj mjeri turizam utječe na ... ?

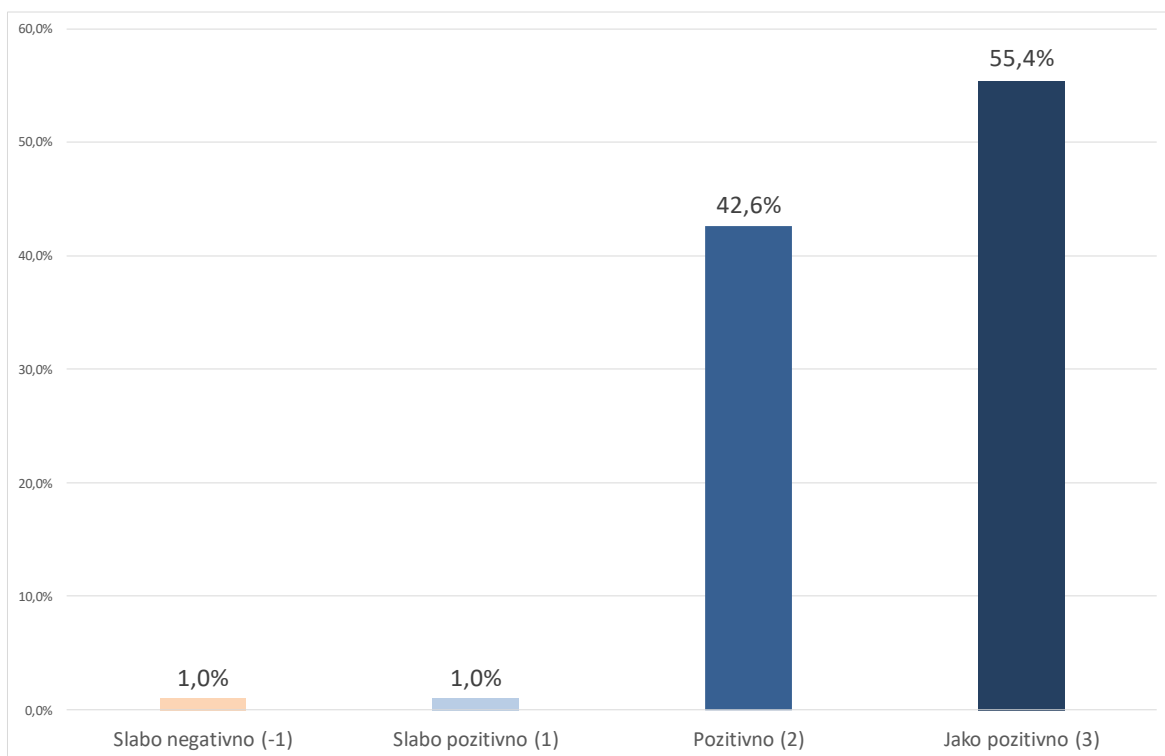
Republiku Hrvatsku

Slika 1. Percipirana važnost turizma za Republiku Hrvatsku (% odgovora, n = 102)

Više od polovice ispitanika smatra da turizam utječe jako pozitivno na Republiku Hrvatsku. Ako tome pribrojimo i odgovore ispitanika koji su naveli da turizam utječe pozitivno, dobit ćemo mišljenje velike većine ispitanika, odnosno njih 90,1%. Iz ovoga je moguće zaključiti da se članovi lokalne zajednice Pakoštane u cjelosti pozitivno odnose prema turističkom rauvoju i turističkom sustavu na prostoru nacionalne zajednice. Postoji jasan konsenzus, odnosno podudaranje u stavovima vezanim za pozitivni utjecaj turizma na socioekonomski rast i razvoj Republike Hrvatske.

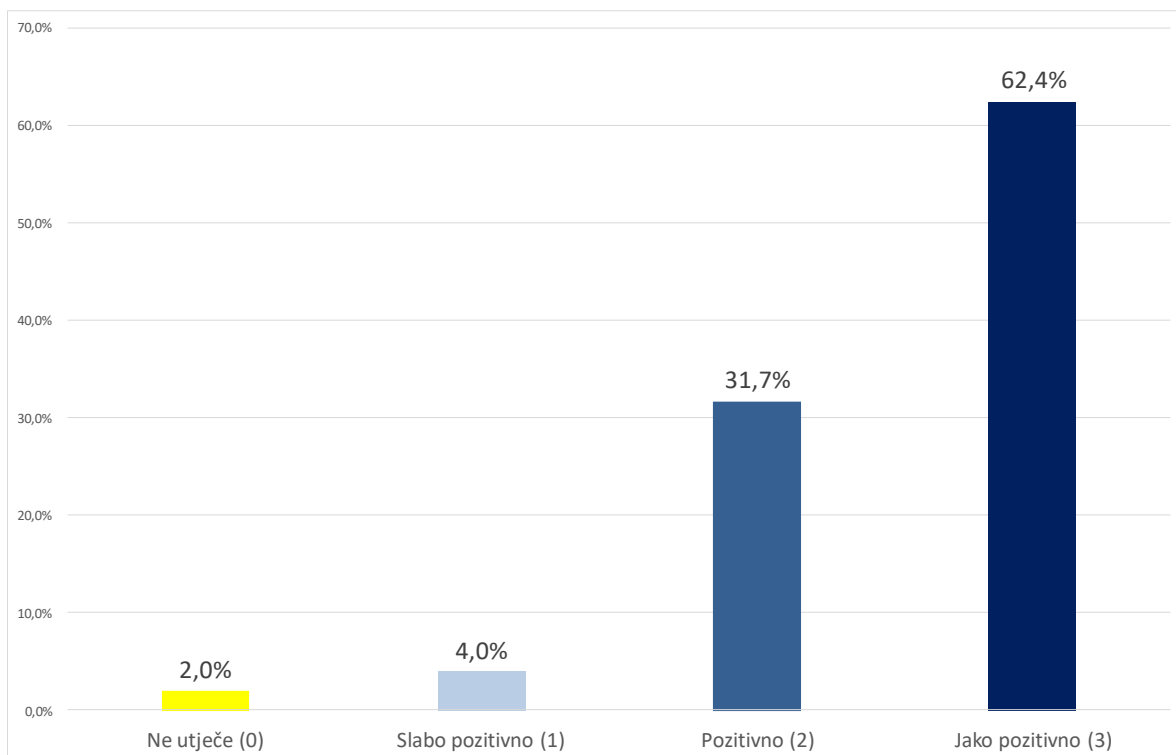
Zadarsku županiju

Slika 2. Percipirana važnost turizma za Zadarsku županiju (% odgovora, n = 102)

Također više od polovice ispitanika smatra da turizam utječe jako pozitivno na Zadarsku županiju. Ako tome pribrojimo i odgovore ispitanika koji su naveli da turizam utječe pozitivno, dobit ćemo mišljenje velike većine ispitanika, odnosno čak njih 98%. Time se potvrđuje stav o pozitivno utjecaju turizma i turističkog razvoja na nacionalnoj i županijskoj razini.

Pakoštane

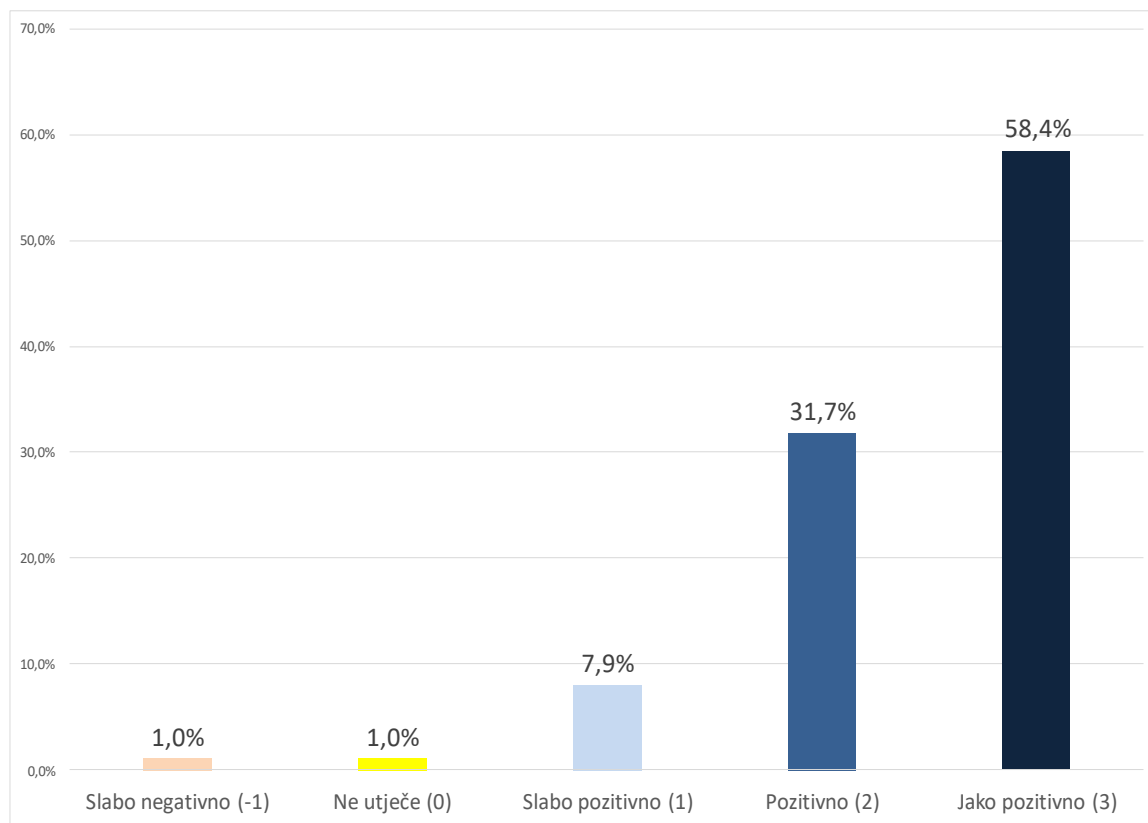
Slika 3. Percipirana važnost turizma za Pakoštane (% odgovora, n = 102)

Što se tiče Pakoštana, omjeri se malo mijenjaju te više od 62% ispitanika smatra da turizam utječe jako pozitivno na Pakoštane, a ukupno gledano, ako tome pribrojimo i odgovore ispitanika koji su naveli da turizam utječe pozitivno, dobit ćemo mišljenje velike većine ispitanika, odnosno njih 94,1%.

I dalje možemo vidjeti dominantno mišljenje o pozitivnim utjecajima turizma na razvoj lokalne zajednice Pakoštane. Međutim, s obzirom da u Pakoštanima ima i mještana koji su još uvijek tradicionalno vezani za poljoprivredu, moguće je uočiti sasvim lagani pad u odnosu na isto pitanje u korelaciji s županijskim i nacionalnim prostornim kontekstom.

Ovime je temeljna hipoteza H1 o postojanju empirijski dokazive povezanosti između sustavnog razvoja turizma i održivosti lokalne zajednice potvrđena.

Vašu obitelj

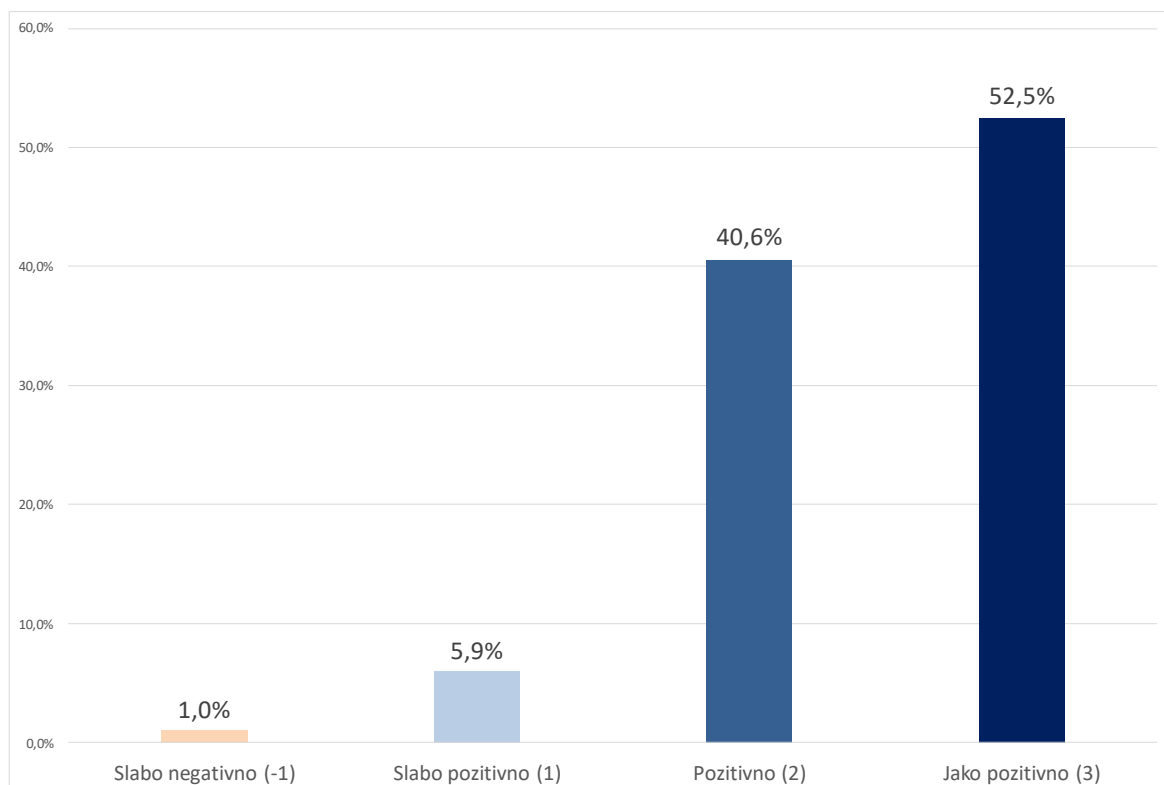

Slika 4. Percipirana važnost turizma za obitelj sudionika istraživanja (% odgovora, n = 102)

Govoreći o utjecaju turizma na obitelj ispitanika, njih 58,4% smatra da turizam utječe jako pozitivno, a ako pribrojimo i odgovore ispitanika koji smatraju da turizam utječe pozitivno doći ćemo do podatka da tako misli 90,1% ispitanika.

Iz ovog omjera moguće je izvući zaključak da ispitanici pozitivno gledaju na turizam i turistički sustav unutar lokalne zajednice te se najvjerojatnije kod ocjenjivanja utjecaja turizma na obitelj ispitanika koncentriraju na njegove ekonomske učinke. Moguće je isto tako predložiti da se napravi istraživanje vezano za kulturne, društvene i ekološke varijable u odnosu na strukturu i funkcionalnost obitelji u lokalnoj zajednici.

Vas osobno

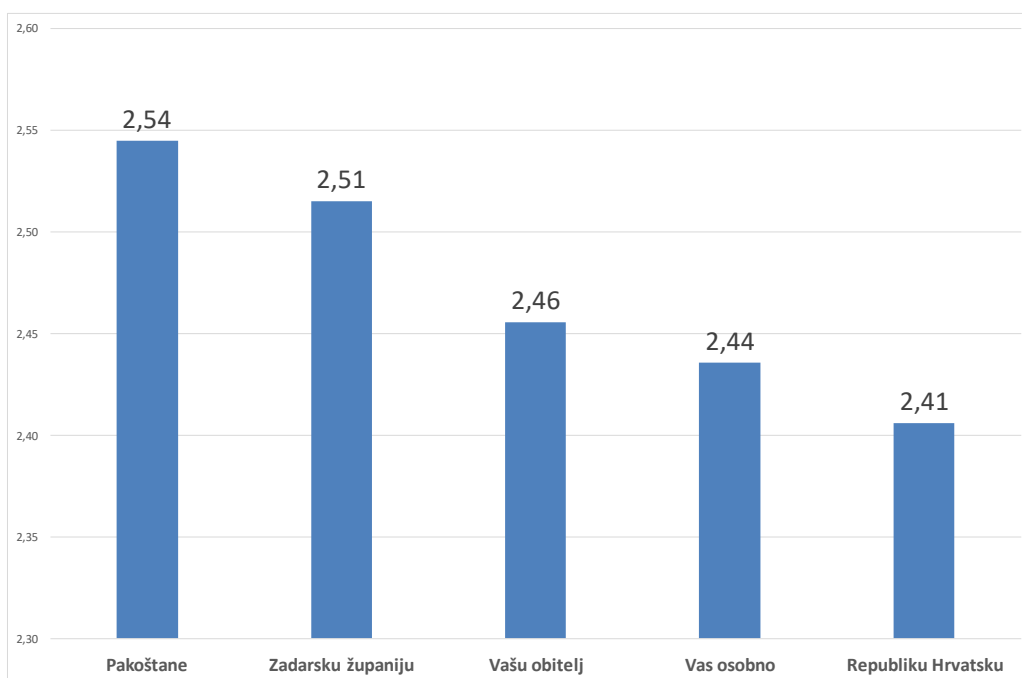

Slika 5. Percipirana važnost turizma za sudionika istraživanja osobno (% odgovora, n = 102)

Ispitanici su ipak bili nešto kritičniji u odgovorima kad se tiče utjecaja turizma na njih osobno te je kod ovog pitanja 52,5% ispitanika navelo da turizam na njih utječe jako pozitivno, dok u zbroju s onima koji su naveli pozitivno, dolazimo do ukupnog broja ispitanika od 93,1%.

Iz ovog odgovora mogu je uočiti daljnji lagani pad u ocjenjivanju pozitivnog utjecaja turizma na same ispitanike. I ovi odgovori navode na zaključak da je potrebno nastaviti istraživati uzroke i posljedice koje se dovode u kontekst turizam i turističkog razvoja na prostoru lokalne zajednice Pakoštane.

Kad prikazemo iste vrijednosti kao prosjeke (aritmetička sredina) na skali od -3 do 3, gdje -3 znači „jako negativno“, 0 „ne utječe“, a 3 znači „jako pozitivno“ utječe, možemo zaključiti da najveću prosječnu ocjenu ima Pakoštane. Odnosno, ispitanici utjecaju turizma na Pakoštane daju nešto veću prosječnu ocjenu nego drugim elementima.

Slika 6. Usporedba prosječnih vrijednosti svih elemenata

Tablica 5. Deskriptivni pokazatelji percipirane važnosti turizma za RH i Pakoštane

Paired Samples Statistics					
		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	Republiku Hrvatsku	2,40	102	,812	,080
	Pakoštane	2,55	102	,669	,066

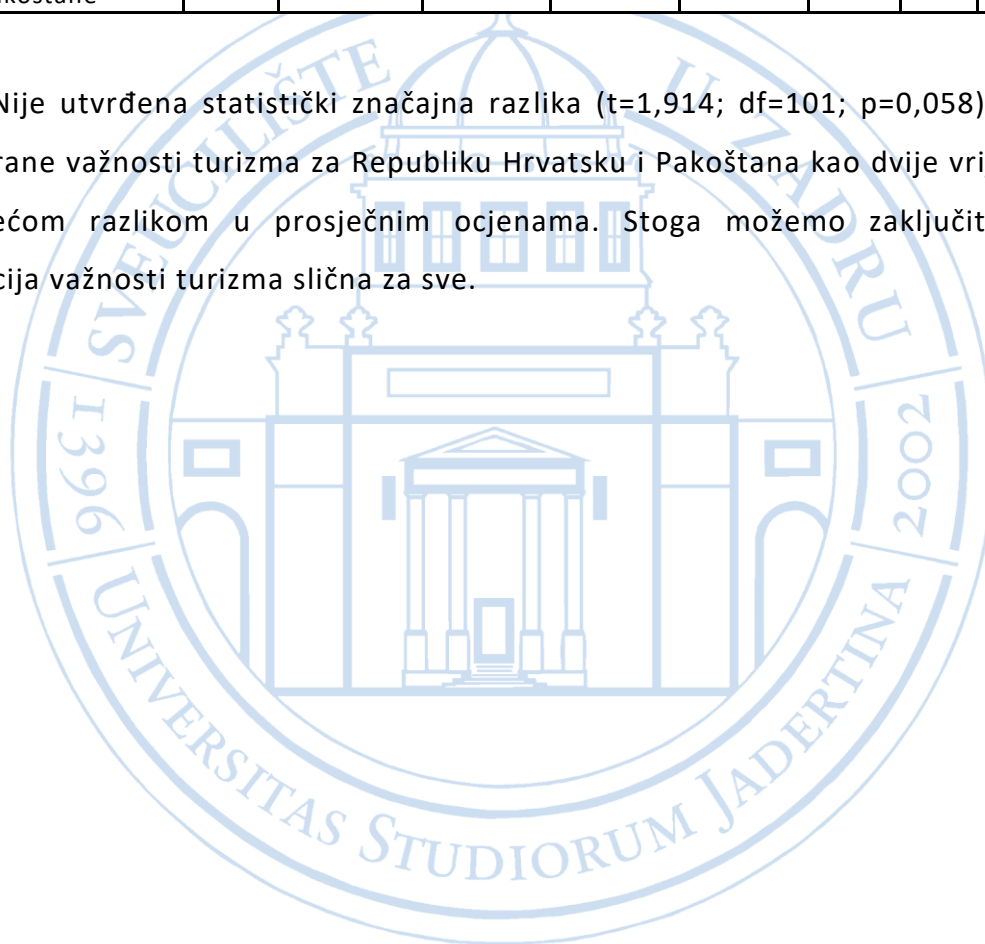
Tablica 6. Korelacija percipirane važnosti turizma za RH i Pakoštane

Paired Samples Correlations				
		N	Correlatio n	Sig.
Pair 1	Republiku Hrvatsku & Pakoštane	102	,465	,000

Tablica 7. Provjera značajnosti razlike percipirane važnosti turizma za RH i Pakoštane

Paired Samples Test									
		Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower	Upper			
Pair 1	Republiku Hrvatsku - Pakoštane	-,147	,776	,077	-,299	,005	-1,914	101	,058

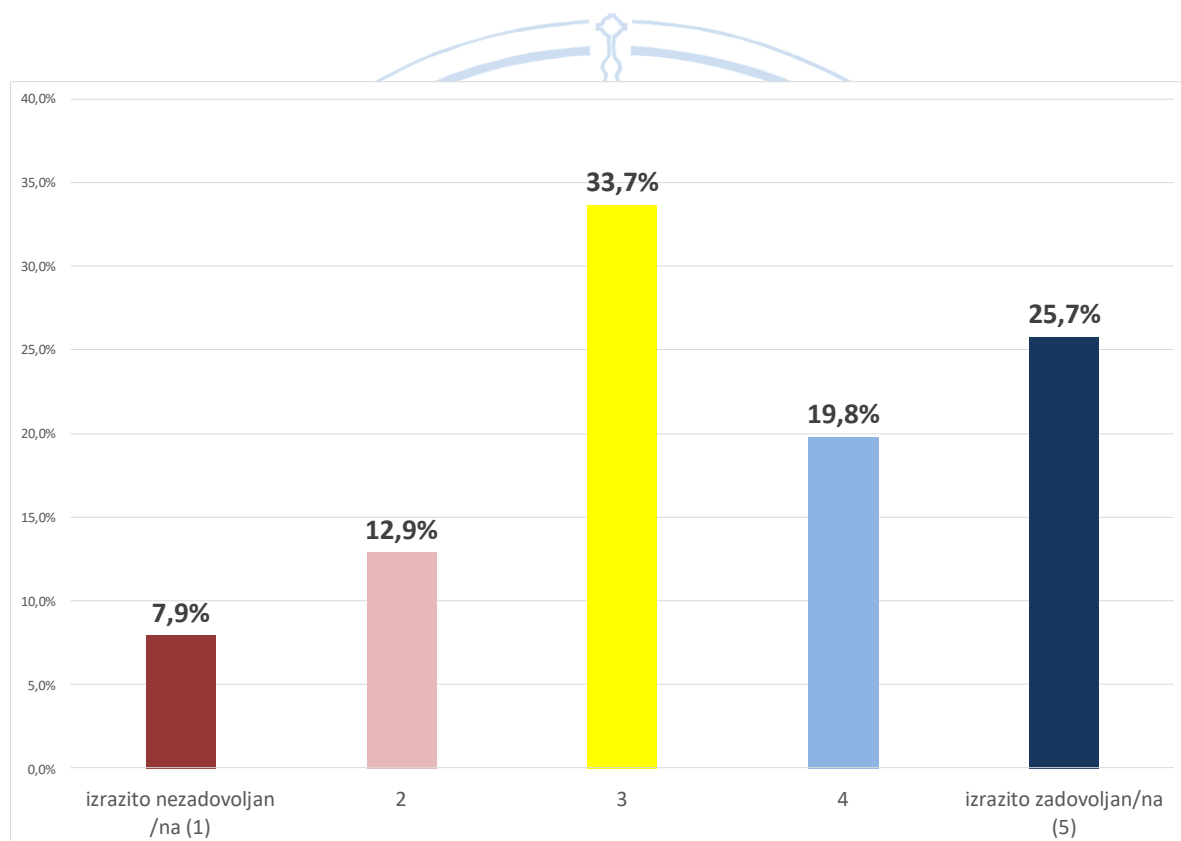
Nije utvrđena statistički značajna razlika ($t=1,914$; $df=101$; $p=0,058$) između percipirane važnosti turizma za Republiku Hrvatsku i Pakoštana kao dvije vrijednosti s najvećom razlikom u prosječnim ocjenama. Stoga možemo zaključiti da je percepcija važnosti turizma slična za sve.

Zadovoljstvo elementima

Q2 Razmislite malo o svom mjestu kao o turističkoj destinaciji te procijenite svoje zadovoljstvo sa svakim od sljedećih elemenata. Možete koristiti **ocjene od 1 do 5**, gdje **1** znači da ste **izrazito nezadovoljni**, a **5** da ste **izrazito zadovoljni**. **Koliko ste zadovoljni ... ?**

Svojim mjestom kao turističkom destinacijom općenito

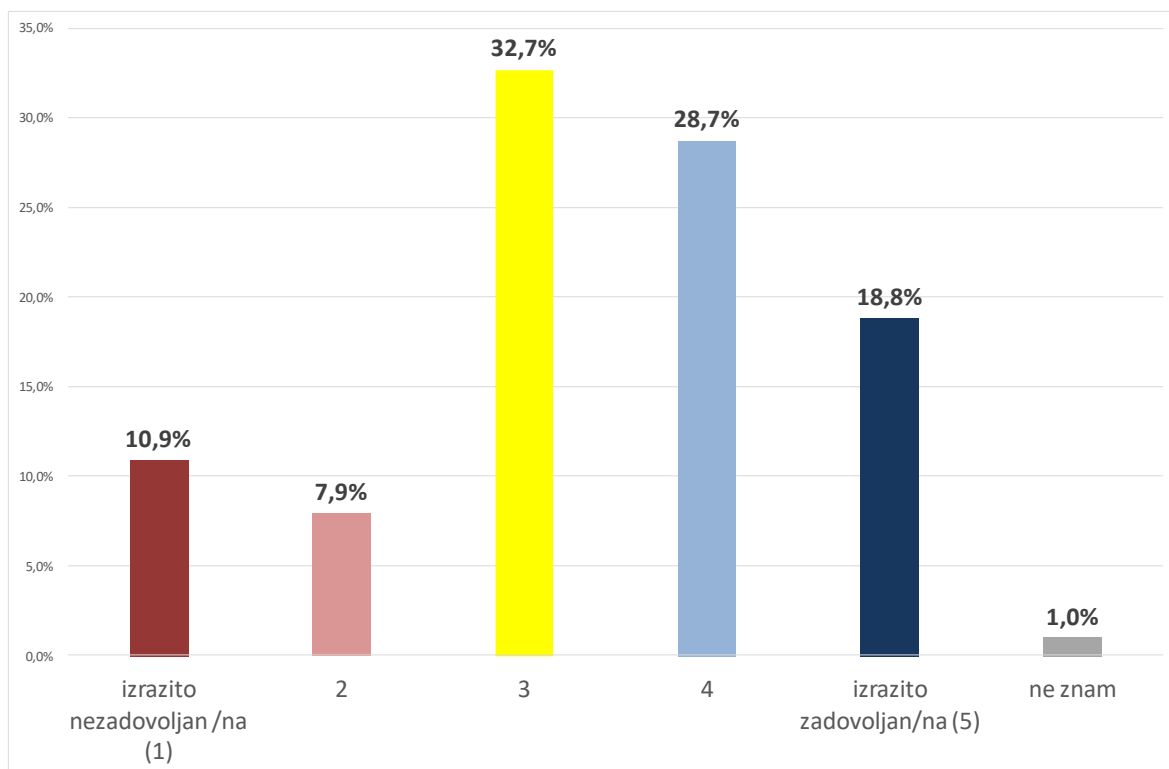
Slika 7. Zadovoljstvo mjestom kao turističkom destinacijom (% odgovora, n = 100)

Na pitanje o općenitom zadovoljstvu svojim mjestom kao turističkom destinacijom, trećina ispitanika daje ocjenu 3, odnosno nisu niti zadovoljni, niti nezadovoljni.

Četvrtina ispitanika (25,7%) je izrazito zadovoljna, dok je tek 7,9% ispitanika izrazito nezadovoljno njihovim mjestom kao turističkom destinacijom. Iz ovoga je

vidljivo da se mještani Pakoššana pozitivno odnose prema svojoj lokalnoj zajednici u kontekstu turizma, odnosno kao prepoznatoj turističkoj destinaciji.

Onim što Vaše mjesto dobiva od turizma

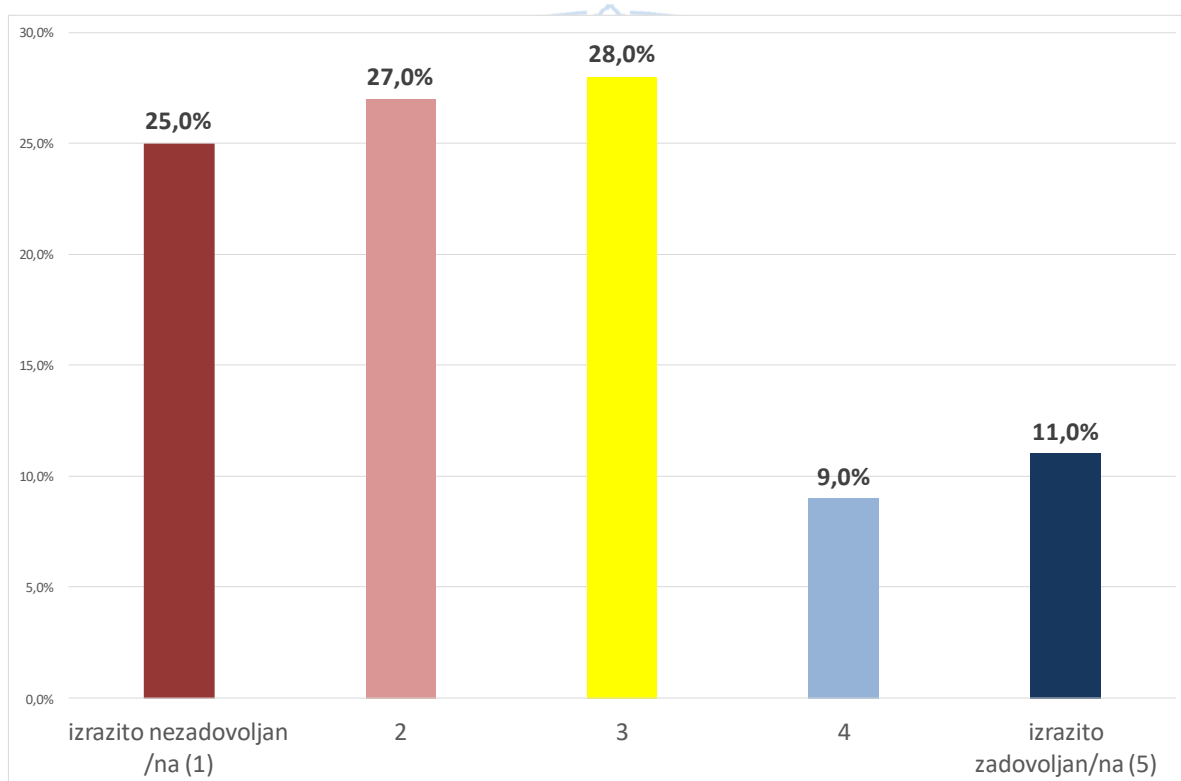
Slika 8. Zadovoljstvo onime što mjesto dobiva od turizma (% odgovora, n = 100)

Također trećina ispitanika nije niti, zadovoljna niti nezadovoljna onime što njihovo mjesto dobiva od turizma, dok je nešto manji postotak onih koji su izrazito zadovoljni (18,8%) i ujedno je veći postotak ispitanika koji su izrazito nezadovoljni (10,9%) ako gledamo u usporedbi s odgovorima na prethodno pitanje.

Iz ovog odgovora moguće je zaključiti o postojanju jasno vidljivog nesuglasja o koristima koje turizam ima za lokalnu zajednicu Pakoššana. To opet vodi prema zaključku da se postojeća struktura turizma u Pakoššanime ne percipira kao idealna ni optimalna za lokalnu zajednicu u cjelosti. Postoji potreba za reevaluacijom

turizma u Pakoštanima te eventualnim izmjenama strateških ciljeva vezanih za turističko gospodarenje i turistički razvoj s naglaskom na održivi razvoja lokalne zajednice Pakoštane.

Iskorištenošću turističkih potencijala Vašeg mjesta

Slika 9. Zadovoljstvo iskorištenosti turističkog potencijala mjesta (% odgovora, n = 100)

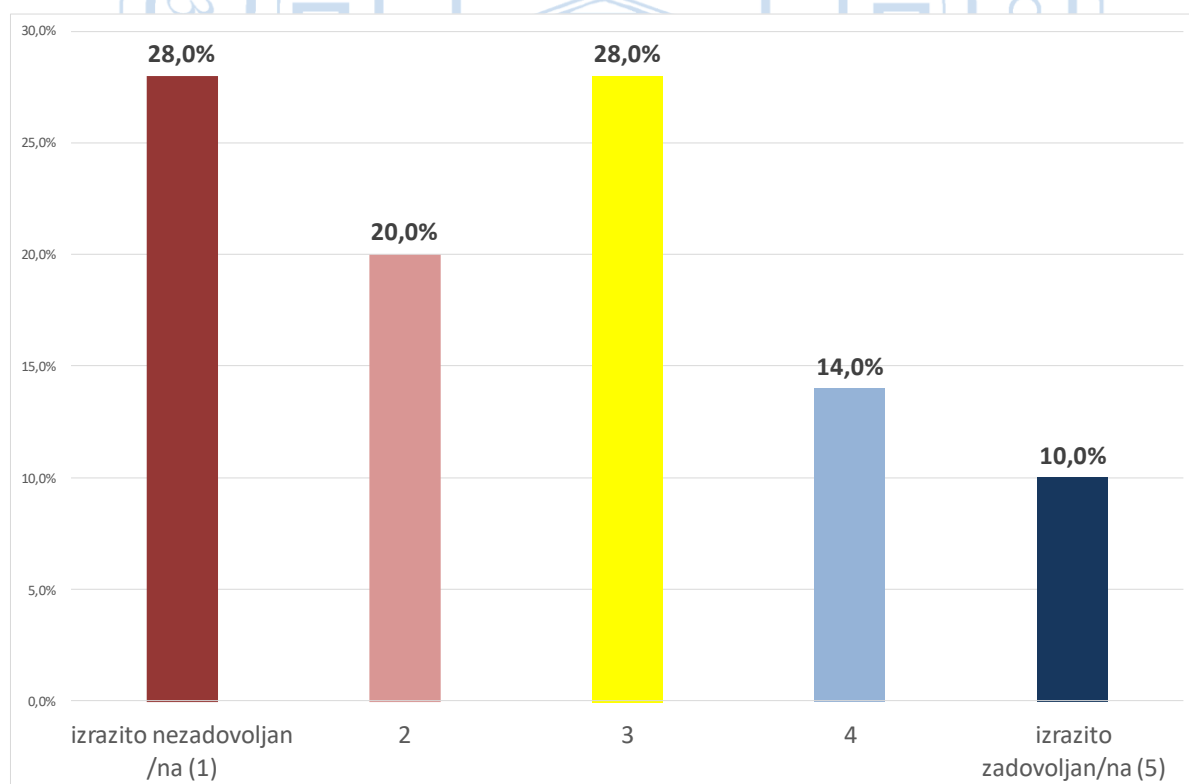
Kada govorimo o iskorištenosti turističkog potencijala, javlja se veći broj izrazito nezadovoljnih ispitanika, čak njih 25%, dok se ujedno smanjuje broj izrazito zadovoljnih ispitanika, svega njih 11%. Ujedno ako gledamo usporedbu prosječnih vrijednosti ovo je element s kojim su ispitanici najmanje zadovoljni od svih navedenih.

Moguće je zaključiti da mještani Pakoštana nisu zadovoljni iskorištenošću postojećih resursa kojima raspolaže lokalna zajednica Pakoštane, a koji se mogu, ili

već jesu, staviti u funkciju turističkog poslovanja. Iz ovog odgovora moguće je uočiti potrebu za daljnjim istraživanjem o tome koji turistički potencijali postoje, a da nisu iskorišteni u kontekstu turističkog razvoja Pakoštana. Za očekivati je da bi se iz odgovora mogli uočiti elementi koji vode prema većoj različitosti oblika turizma, a time i želja za produženjem sezone te osiguranje održivih razvojnih i gospodarskih aktivnosti.

Iz ovog dijela odgovora, moguće je zaključiti da je temeljna hipoteza H2 o primjeni multidisciplinarnih upravljačkih alata s ciljem utjecanja na razinu održivosti lokalne zajednice potvrđena. Naime, preko 50% ispitanika/iznajmljivača smatra da ne postoji zadovoljavajuća iskorištenost turističkih potencijala lokalne zajednice Pakoštane.

Radom lokalnih tijela javne uprave i države u funkciji turizma

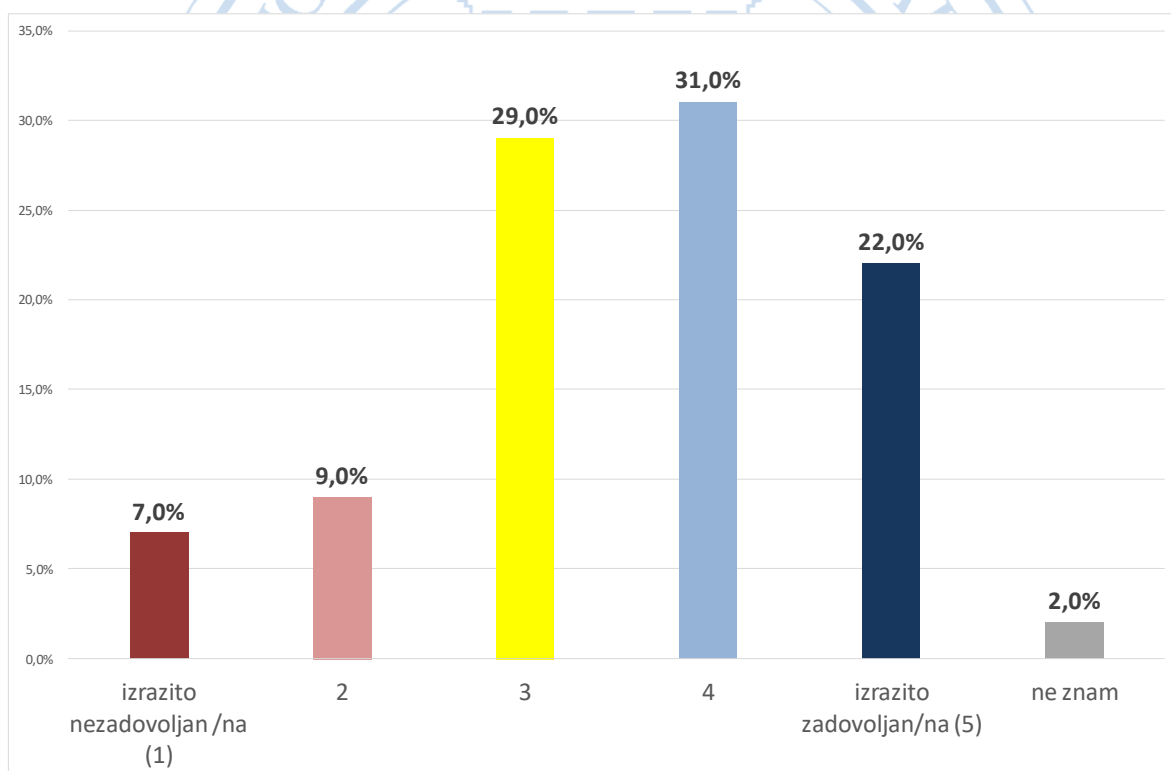

Slika 10. Zadovoljstvo radom lokalnih tijela javne uprave i države u funkciji turizma (% odgovora, n = 100)

Radom lokanih tijela javne uprave i države u funkciji turizma izrazito je nezadovoljno 28% ispitanika, isto je toliko indiferentnih, a svega 10% ispitanika je izrazito zadovoljno.

Iz ovog odgovora moguće je zaključiti da postoji izrazita potreba za primjenom multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem (H2/PH2), s ciljem povećanja razine održivosti lokalne zajednice Pakoštane.

Radom privatnih poduzetnika u funkciji turizma

Slika 11. Zadovoljstvo radom privatnih poduzetnika u funkciji turizma (% odgovora, n = 100)

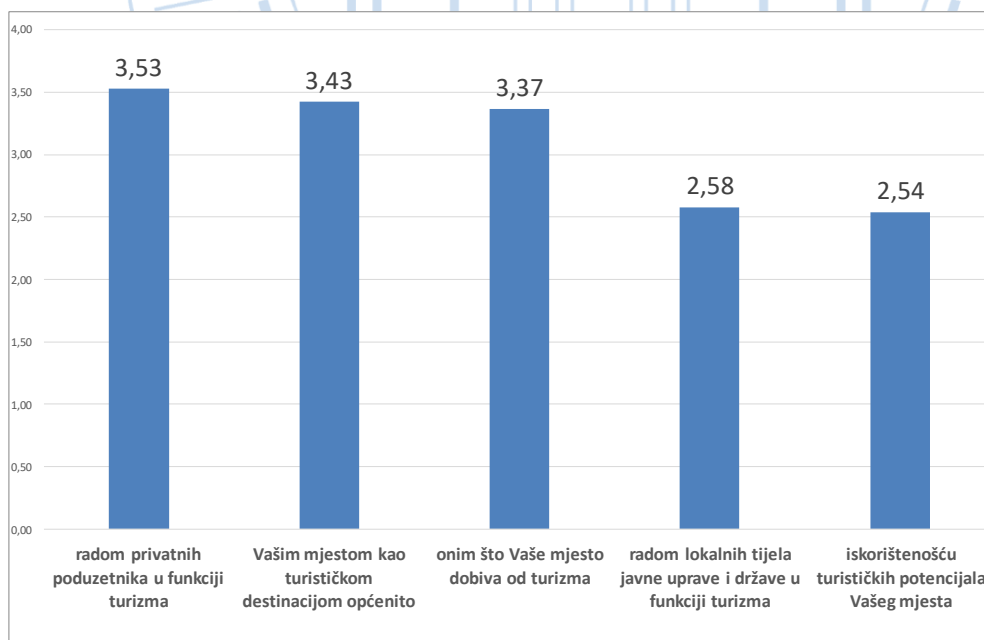
Radom privatnih poduzetnika u funkciji turizma izrazito je zadovoljno 22% ispitanika, dok je svega 7% ispitanika izrazito nezadovoljno. Zamjetan je porast ispitanika (31%) koji su ovaj element ocijenili četvorkom.

Iz ovog odgovora moguće je zaključiti da postoji relativno visoki stupanj povjerenja u poduzetničku snagu i poduzetničke potencijale lokalne zajednice Pakoštane. Povjerenje u poduzetničke potencijale dionika lokalne zajednice temeljni je preduvjet za kreiranje održivog turističkog i cjelokupnog okruženja te dostizanje željenog stupnja blagostanja.

Usporedba prosječnih vrijednosti svih elemenata

Kad prikazemo iste vrijednosti kao prosjeke (aritmetička sredina) na skali od 1 do 5, gdje 1 znači „izrazito nezadovoljan/na“, a 5 znači „izrazito zadovoljan/na“, možemo zaključiti da su ispitanici najviše zadovoljni radom privatnih poduzetnika u funkciji turizma, a najmanje zadovoljni iskorištenošću turističkog potencijala mjesta.

Iz ovoga je moguće zaključiti da unutar lokalne zajednice Pakoštane postoji značajna razina vjerovanja u daljnje razvojne mogućnosti turističkog gospodarenja na prostoru Pakoštana. Time je potvrđen specifični cilj istraživanja o utjecaju turističkog razvoja na cjelokupni razvoj lokalne zajednice.

Slika 12. Usporedba prosječnih vrijednosti svih elemenata

Tablica 8. Deskriptivni pokazatelji

Paired Samples Statistics					
		Mean	N	Std. Deviation	Std. Error Mean
Pair 1	Radom lokalnih tijela javne uprave i države u funkciji turizma	-1,44	100	1,297	,130
	Onim što Vaše mjesto dobiva od turizma	-,61	100	1,180	,118

Tablica 9. Korelacija

Paired Samples Correlations				
		N	Correlation	Sig.
Pair 1	Radom lokalnih tijela javne uprave i države u funkciji turizma & onim što Vaše mjesto dobiva od turizma	100	,456	,000

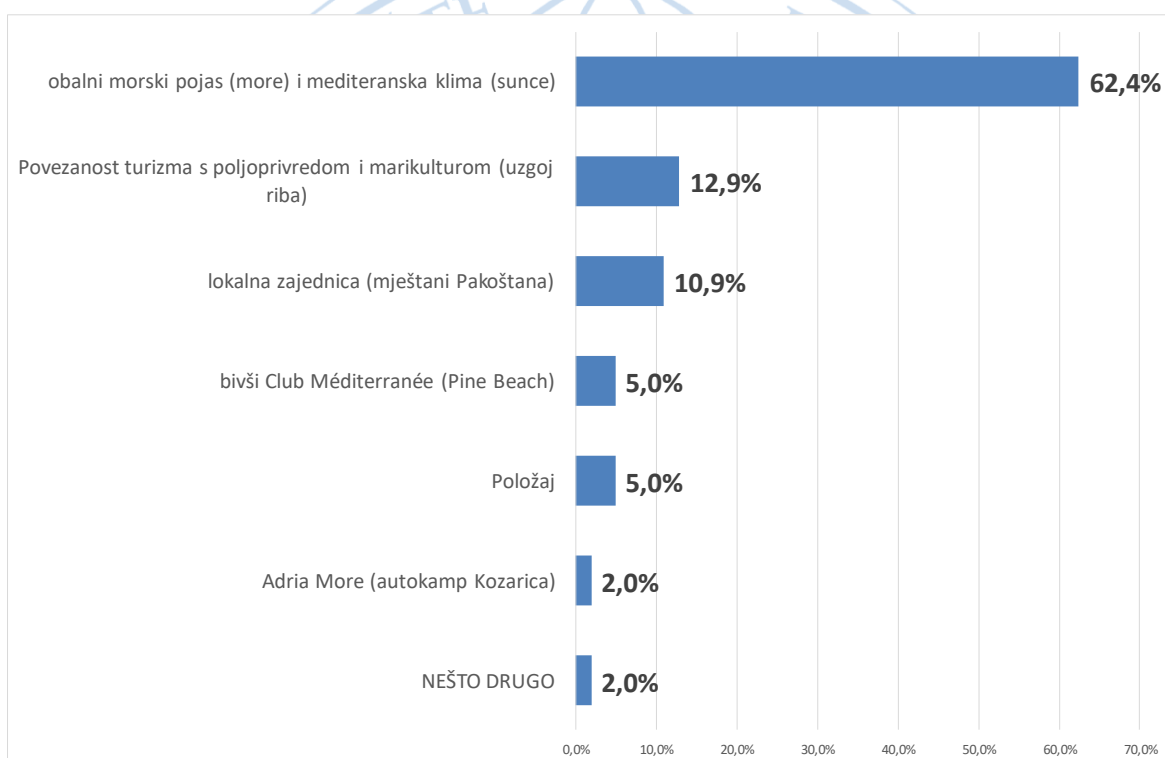
Tablica 10. Provjera značajnosti

Paired Samples Test									
		Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower	Upper			
Pair 1	Radom lokalnih tijela javne uprave i države u funkciji turizma - onim što Vaše mjesto dobiva od turizma	-,830	1,295	,130	-1,087	-,573	-6,408	99	,000

Nije utvrđena statistički značajna razlika između „radom privatnih poduzetnika“, „mjestom kao destinacijom“ i „što mjesto dobiva od turista“, odnosno između „radom lokalnih tijela“ i „iskorištenost turističkih potencijala“.

Glavna prednost Pakoššana

Q3 Što je, po Vašem mišljenju, glavna prednost Pakoššana kao turističke destinacije?

Slika 13. Percipirane glavne prednosti Pakoššana (% , n= 102)

Većina ispitanika (62,4%) kao glavnu prednost Pakoššana navodi more i mediteransku klimu.

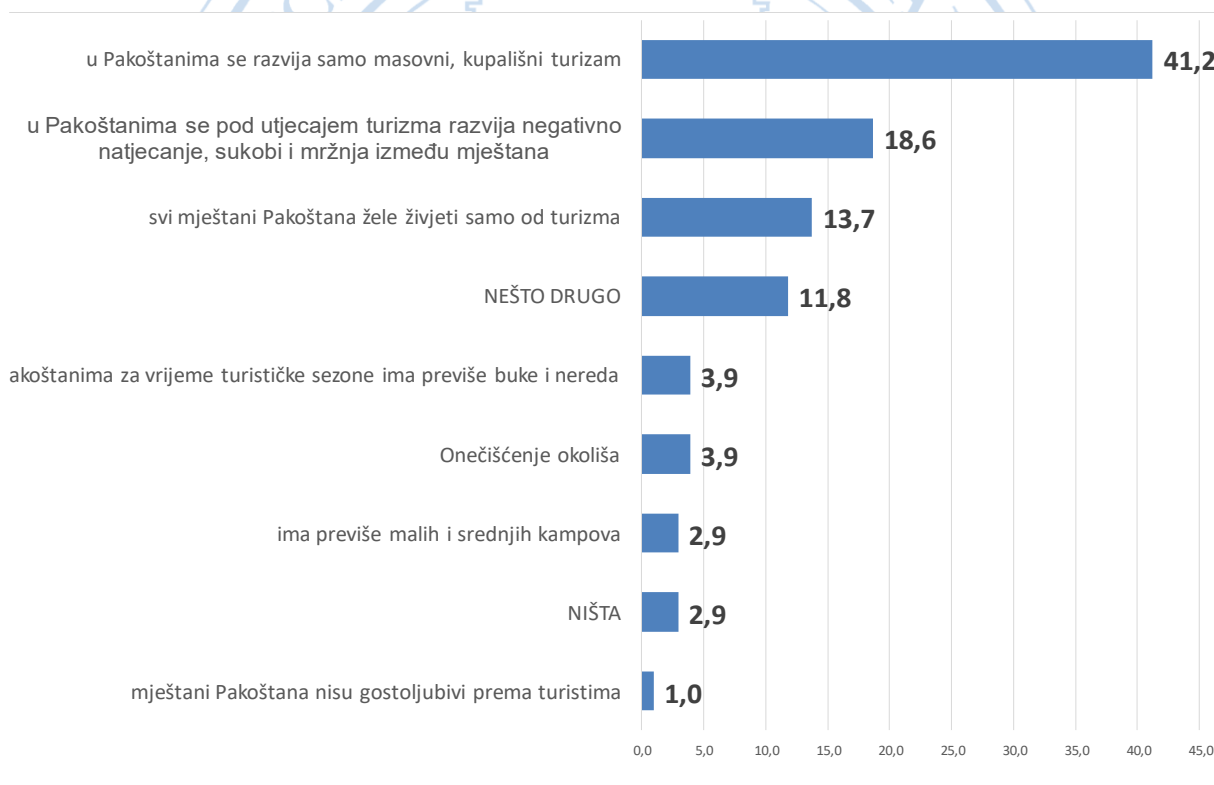
Uzgoj riba, odnosno povezanost turizma s poljoprivredom i marikulturom, navodi 12,9% ispitanika, dok mještane Pakoššana, odnosno lokalnu zajednicu navodi 10,9% ispitanika.

S po 5% odgovora zastupljeni su Pine Beach i povoljan položaj, dok je auto kamp Kozarica na zadnjem mjestu.

Moguće je zaključiti da se turizam lokalne zajednice Pakoštane i dalje temeljni na suncu i moru kao nužnim uvjetima za razvoj kupališnog turizma.

Glavni nedostatak Pakoššana

Q4 Što je, po Vašem mišljenju, **glavni nedostatak** Pakoššana kao turističke destinacije?

Slika 14. Percipirani glavni nedostaci Pakoššana (% , n= 68)

Kao glavni nedostatak ispitanici (41,2%) percipiraju činjenicu da se u Pakoššanama razvija samo masovni, kupališni turizam. Sljedeće je negativno natjecanje koje se razvija pod utjecajem turizma, odnosno sukobi i mržnja mješšana,

što navodi 18,6% ispitanika. Otprilike 14% ispitanika navodi da je glavni nedostatak to što svi mještani žele živjeti od turizma.

Nakon toga slijede manje zastupljeni razlozi kao što su previše buke i nereda usred sezone, prljav okoliš, previše malih i srednjih kampova te negostoljubivost mještana prema turistima.

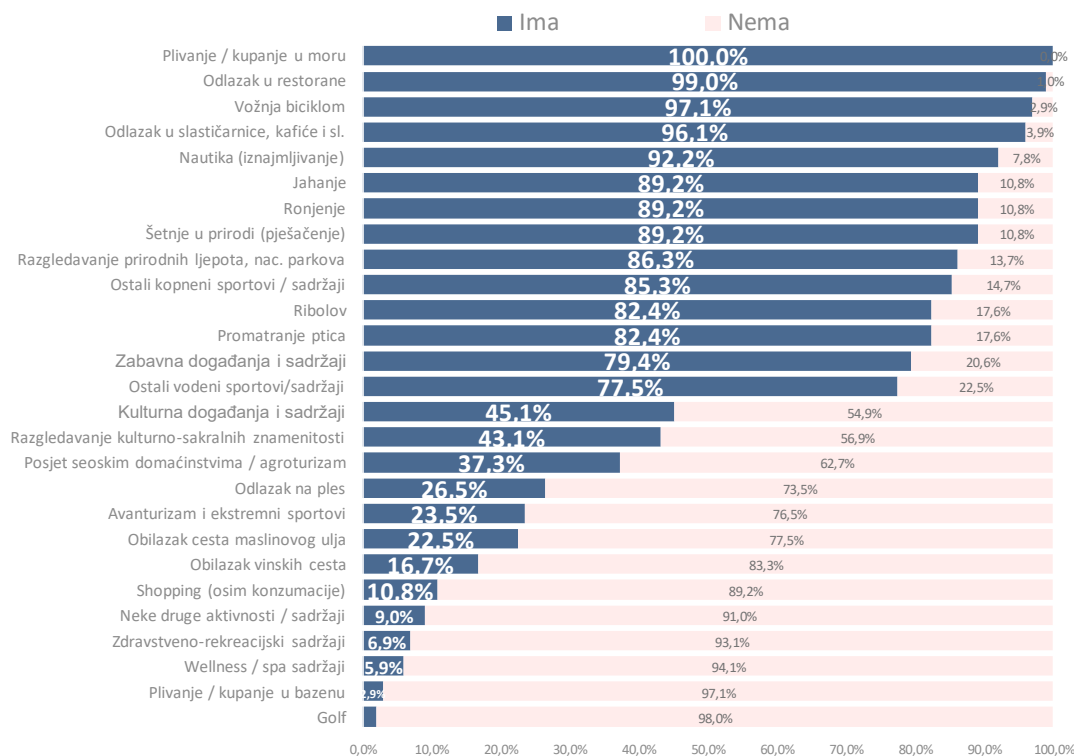
Time je dovedena u pitanje održivost postojećeg dominantnog oblika turizma na prostoru lokalne zajednice Pakoštane.

Iz odgovora na pitanje Q4, moguće je izvesti zaključak o valjanosti hipoteze H2 o primjeni multidisciplinarnih upravljačkih alata s ciljem utjecanja na razinu održivosti lokalne zajednice Pakoštane.

Ponuda aktivnosti i sadržaja

Q5 Pročitat ću Vam niz aktivnosti i sadržaja koje nudi ili bi moglo nuditi Vaše mjesto, a Vas molim da za svaki od njih odaberete jedan od sljedećih odgovora.

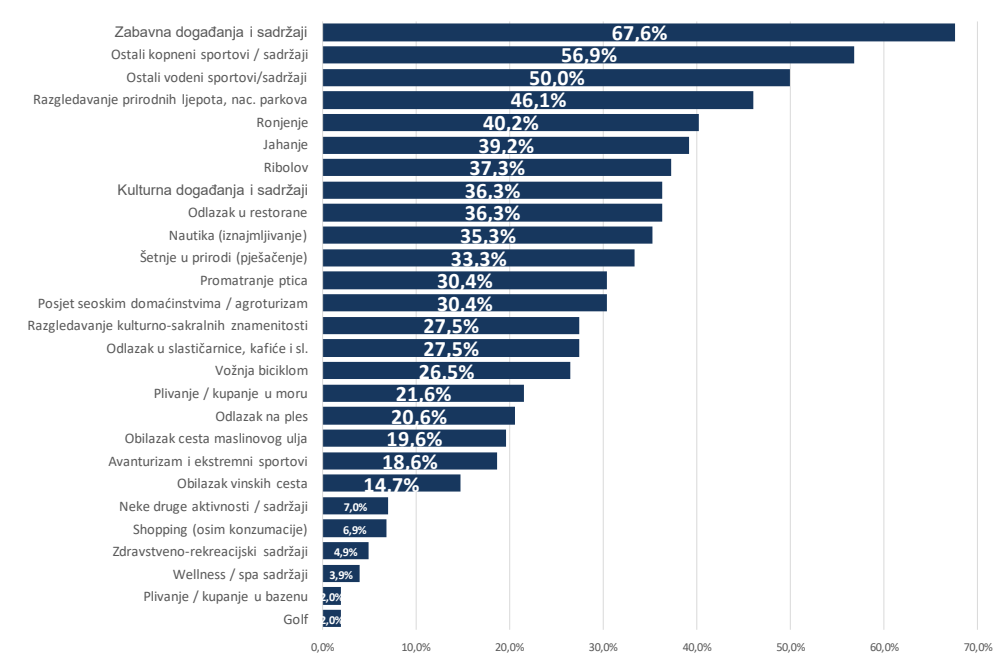

Slika 15. Ponuda aktivnosti (%; n= 102)

Iz gore navedenih odgovora, moguće je zaključiti da postoji cijeli niz razvojnih potencijala koji su djelomično ili nedovoljno razvijeni za potrebe turističkog gospodarenja na prostoru lokalne zajednice Pakoštane.

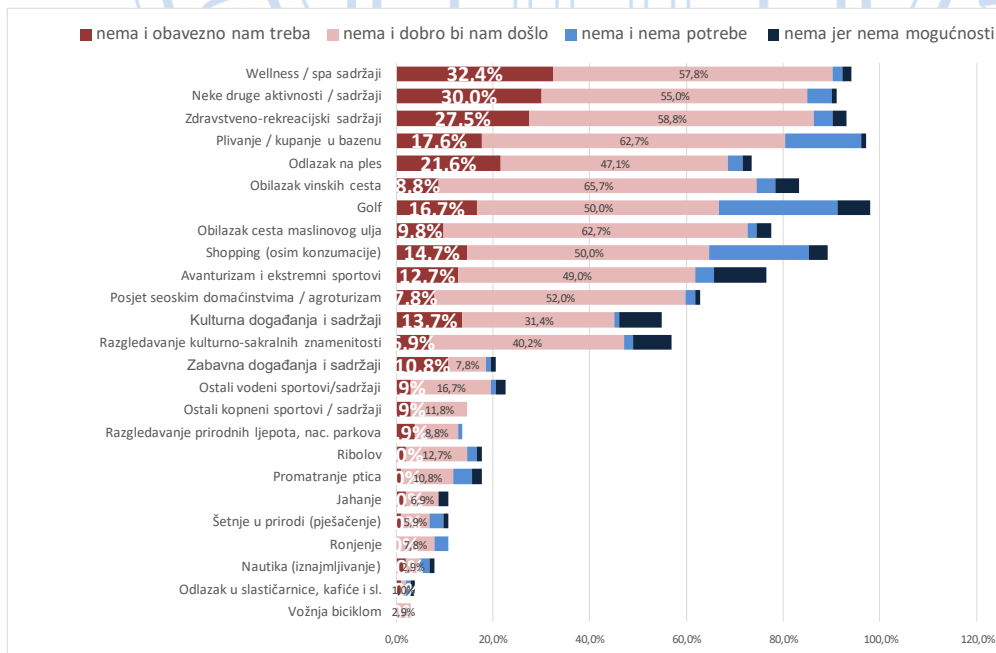
Cijeli niz turističkih aktivnosti (eno-gastro turizam, kulturni turizam, agroturizam, sportsko-rekreacijski turizam itd.) vezan je za povećanje razine održivog gospodarenja unutar lokalne zajednice te produženje turističke sezone u Pakoštanima.

U sljedećem koraku možemo analizirati koje su to aktivnosti koje su nude, a postoji želja da se poboljšaju.

Slika 16. Aktivnosti kod kojih postoji potreba za poboljšanjem (% , n=102)

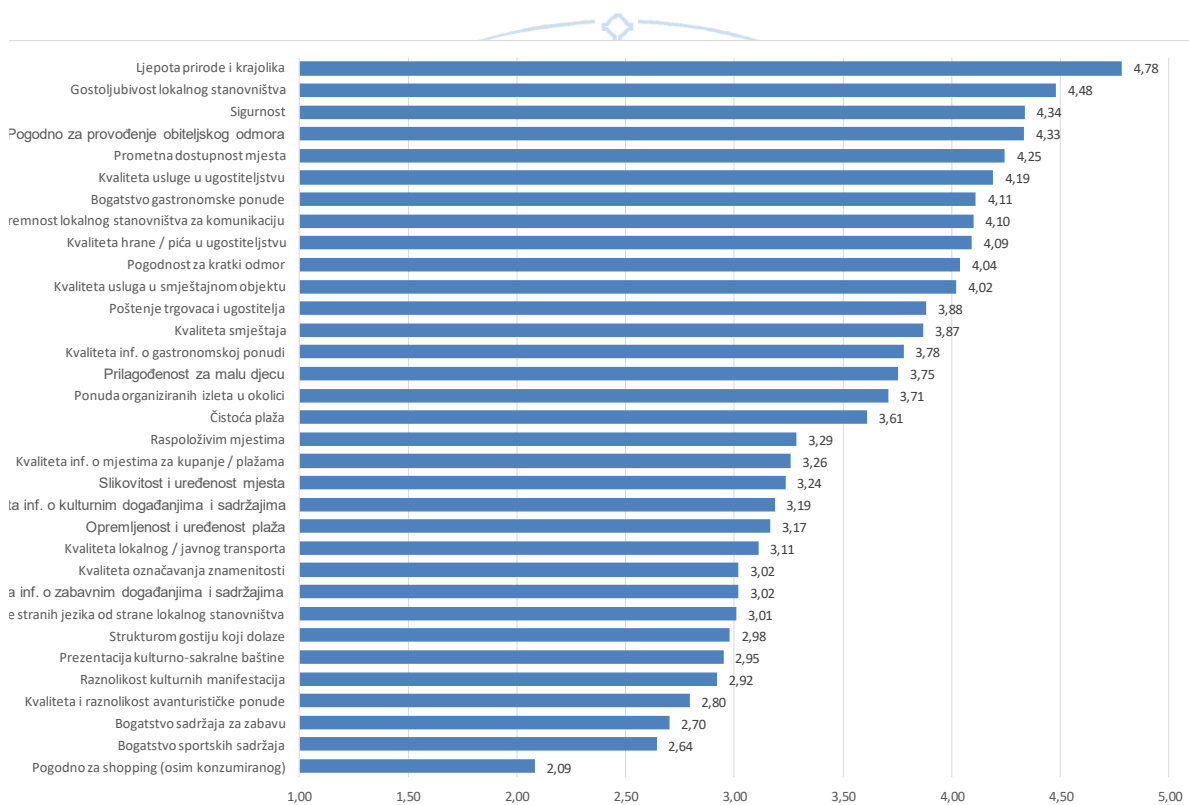
S druge strane kod onih aktivnosti koje nisu prisutne u Pakoštanima možemo vidjeti koje se doživljavaju kao prioritetne.

Slika 17. Aktivnosti kojih nema i percipirana razina prioriteta (% , n=102)

Zadovoljstvo elementima turističke ponude

Q6 Sada procijenite svoje zadovoljstvo svakim od sljedećih elemenata turističke ponude u svom mjestu. Možete koristiti ocjene od 1 do 5, gdje 1 znači „uopće nisam zadovoljan“, a 5 „u potpunosti sam zadovoljan“. Ukoliko Vam pojedini element nije važan, odnosno ne možete procijeniti svoje zadovoljstvo njime, možete reći da se to ne odnosi na Vaše mjesto ili da ne možete procijeniti.

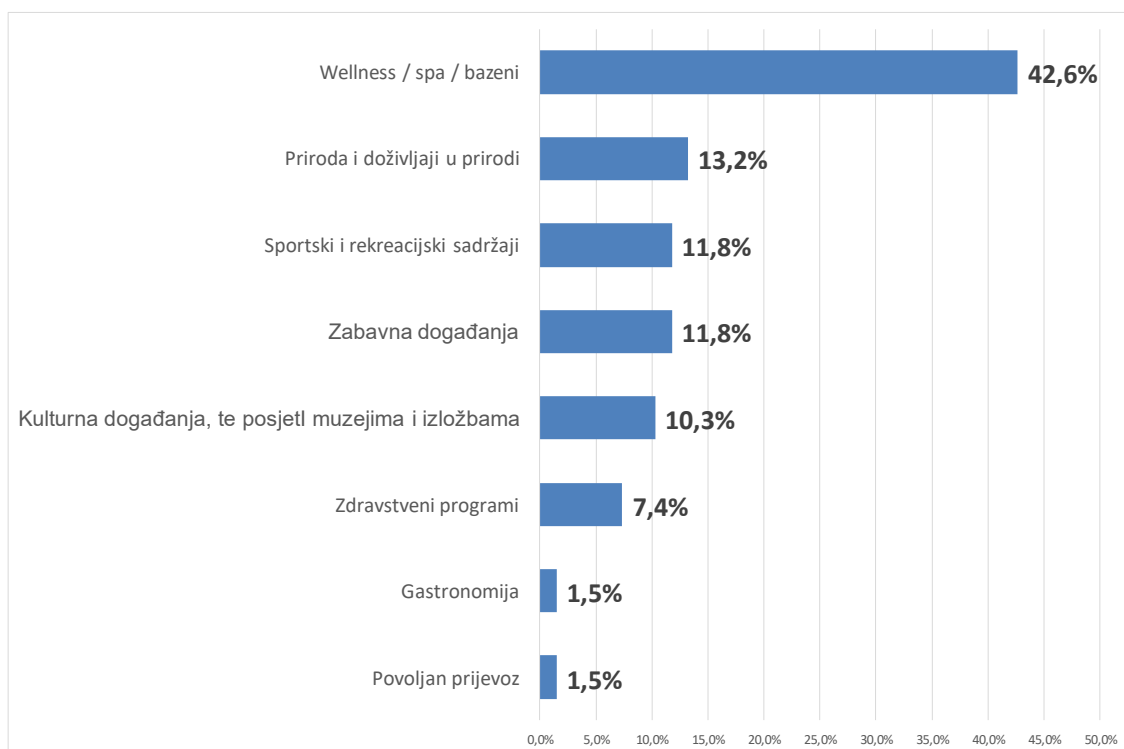

Slika 18. Prosječno zadovoljstvo elementima turističke ponude (aritmetička sredina, samo oni koji su dali procjenu, n=98)

Detaljnijom analizom, odnosno izračunom prosječne vrijednosti za svaki od ocijenjenih elemenata turističke ponude, došli smo do zaključka da su ispitanici najzadovoljniji prirodnim ljepotama i krajolikom. Nakon toga slijedi gostoljubivost lokalnog stanovništva. Također ispitanici smatraju da su Pakoštane sigurna lokacija koja je pogodna za obiteljski odmor. Nakon toga redom slijedi još nekoliko bitnih elemenata, a to su prometna dostupnost mjesta, kvaliteta usluge u ugostiteljstvu i bogata gastronomska ponuda.

Aktivnosti potrebne za produžetak turističke sezone

Q7 Što bi Vaše mjesto trebalo ponuditi da privuče goste u razdoblju kada se ne može kupati u moru? Što još? Možda još nešto?

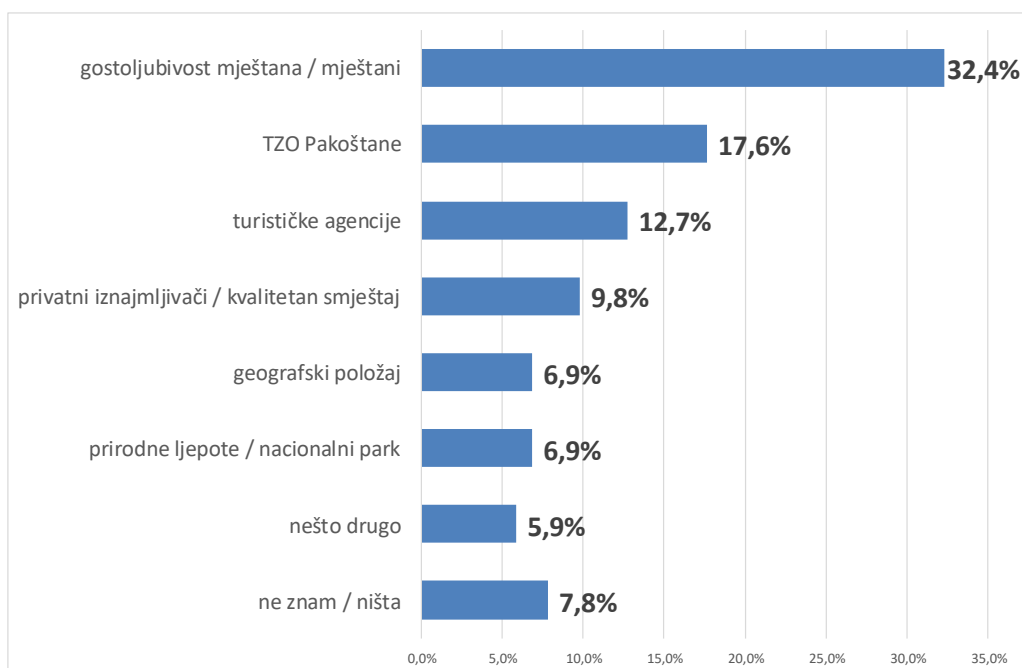

Slika 19. Prijedlog aktivnosti za produženje sezone (% , n=102)

Ispitanici (42,6%) smatraju da bi turiste u razdoblju kada se ne može kupati u moru privukli „wellness“/“spa“/bazen. Nakon toga priroda i doživljaji u prirodi, što navodi 13,2% ispitanika, te sportski, rekreacijski sadržaji i zabavna događanja (11,8%). Kulturna događanja navodi 10,3% ispitanika, a zdravstveni turizam te 7,4% ispitanika.

Poticaji i prepreke turističkom razvoju Pakošтана

Q8 Po Vašem mišljenju, tko ili što **najbolje potiče turistički razvoj** Pakošтана?

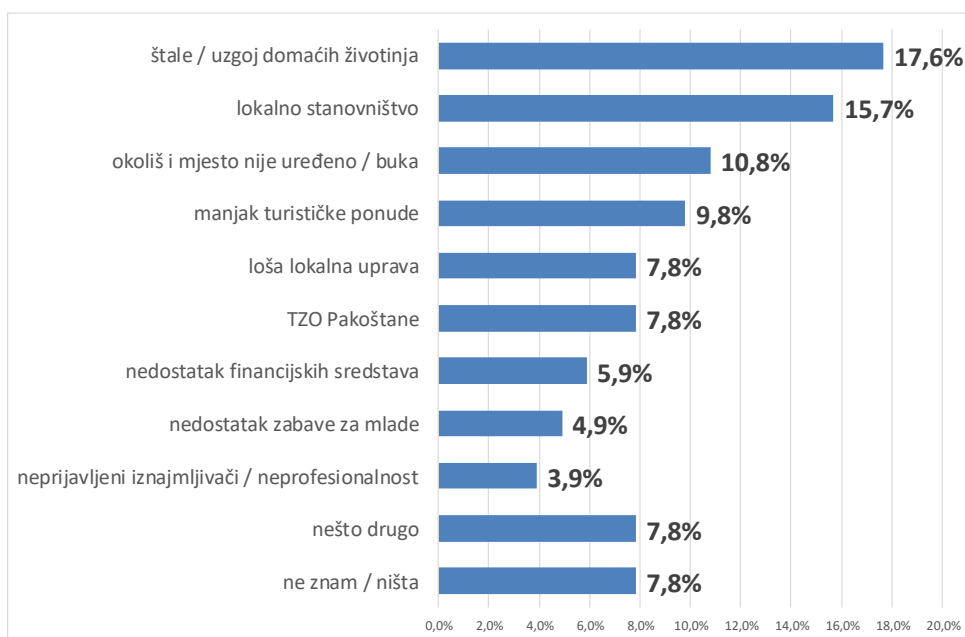
Slika 20. Poticaji turističkog razvoja Pakošтана (% , n=102)

Na pitanje tko ili što najbolje potiče turistički razvoj Pakošтана trećina ispitanika navodi da su to sami mještani Pakošтана, i to svojom gostoljubivošću i promocijom.

Gotovo 18% ispitanika smatra da TZO Pakošтана najbolje potiče turistički razvoj mjesta, dok otprilike 13% ispitanika odgovornima smatra privatne turističke agencije koje, radeći za svoju dobrobit, ujedno i promiču turistički razvoj Pakošтана.

Možemo reći da po istoj osnovi funkcioniraju i privatni iznajmljivači svojom promocijom i ponudom kvalitetnog privatnog smještaja, što navodi otprilike 10% ispitanika. Geografski položaj Pakošтана, te prirodne ljepote i nacionalni park, dolaze tek na kraju kao mogući poticaj turističkog razvoja.

Q9 Po Vašem mišljenju, tko ili što **najviše smeta turističkom razvoju** Pakoššana?

Slika 21. Prepreke turističkom razvoju Pakoššana (% , n=102)

Ispitanici smatraju da turističkom razvoju najviše smeta uzgoj domaćih životinja i štale (17,6%). Rješenje tog problema vide u micanju svih štala izvan mjesta u područja koja nisu toliko razvijena ili koja trenutno nisu u funkciji turizma.

Gotovo 16% ispitanika navodi da je lokalno stanovništvo problem za razvoj turizma zato što nisu dovoljno educirani, starije stanovništvo uopće ne želi turizam u Pakoššanama ili ne vide koristi od turizma.

Nadalje, ispitanici navode da je problem okoliš i samo mjesto koje nije sređeno, a i buka za vrijeme turističke sezone (npr. popravci i radovi).

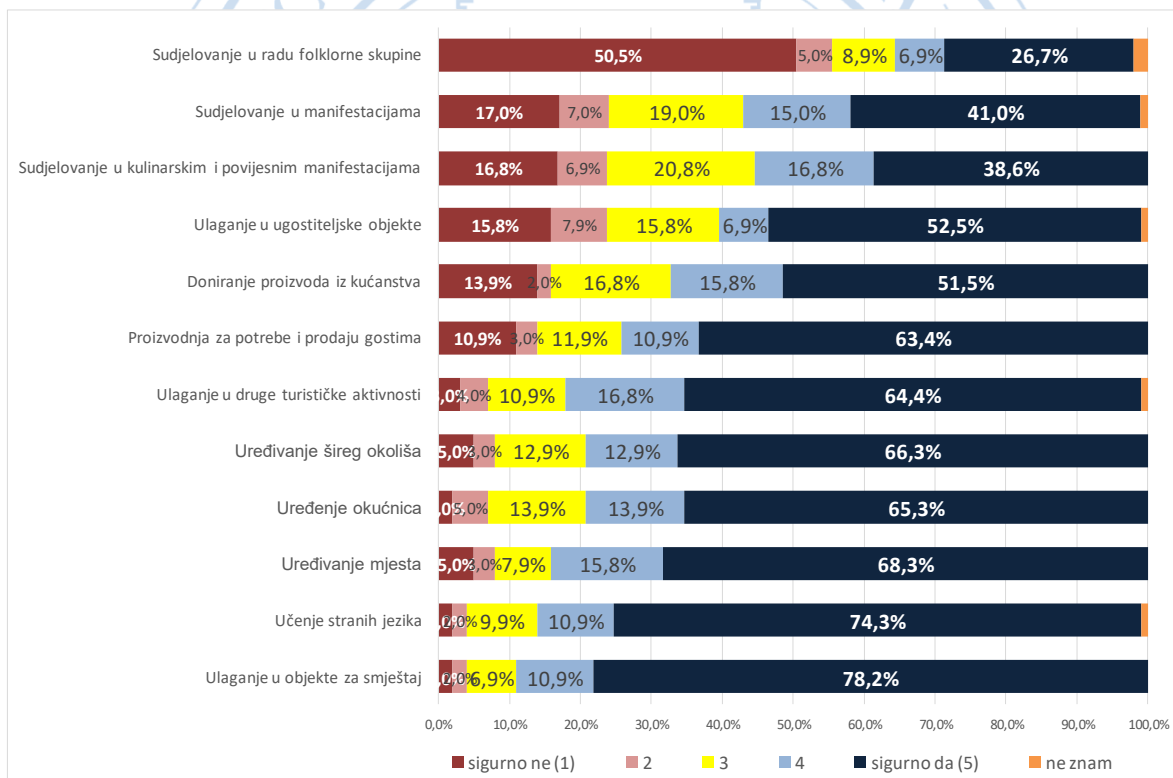
Manjak turističke ponude je na četvrtom mjestu kao element koji smeta turističkom razvoju Pakoššana. Usko povezano s ovim elementom je i ponuda za mlade (nedostatak zabavnih sadržaja) koju je navelo 5% ispitanika.

Također dio ispitanika (otprilike 8%) navodi još dva čimbenika koji nepovoljno utječu na razvoj turizma, a to je lokalna uprava i TZO Pakoššana.

Iz odgovora na pitanje Q9 moguće je uočiti da je potvrđena hipoteza H2 o primjeni multidisciplinarnih upravljačkih alata s ciljem utjecanja na razinu održivosti lokalne zajednice Pakoštane.

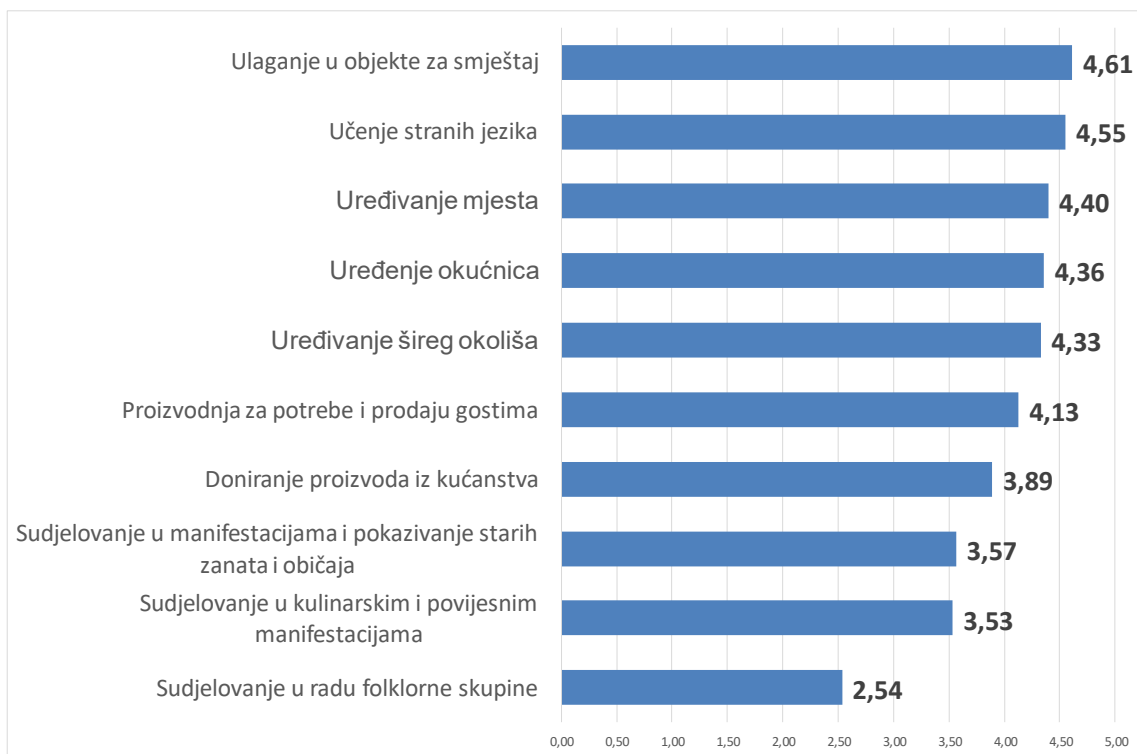
Uključivanje u turističku ponudu Pakoštana

Q10 Nabrojat ću Vam neke načine kako se možete uključiti u turističku ponudu Pakoštana, a Vi za svaki od tih načina procijenite vjerojatnost da ćete se zaista tako uključiti u ponudu. Možete koristiti ocjene od 1 do 5, gdje 1 znači „sigurno ne“, a 5 „sigurno da“.

Slika 22. Uključivanje u turističku ponudu Pakoštana

Isti podaci mogu se prikazati i kroz prosječne vrijednosti slaganja s pojedinom tvrdnjom.

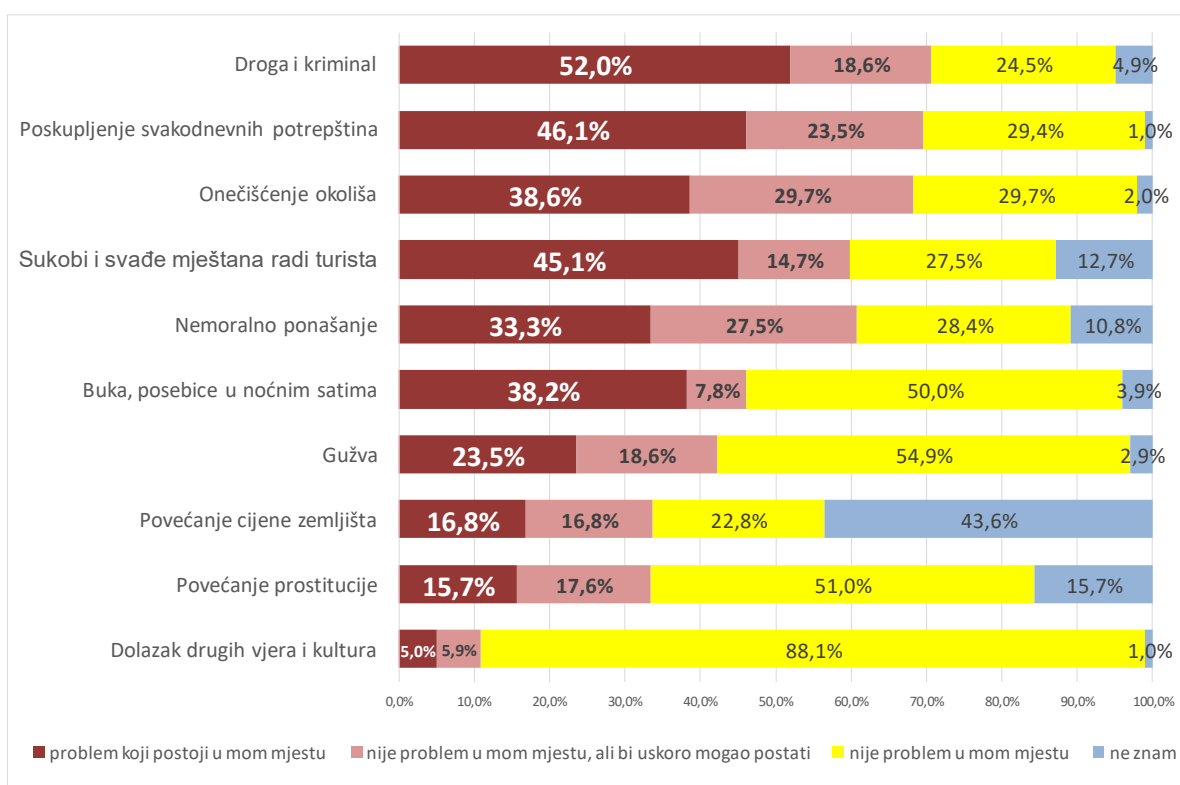

Slika 23. Prosječne vrijednosti za uključivanje u turističku ponudu Pakoštana

Ako promatramo prosječne vrijednosti slaganja sa svakom pojedinom tvrdnjom, možemo zaključiti da bi se ispitanici najradije uključili u turističku ponudu na nekoliko načina: ulaganjem u objekte za smještaj, učenjem stranih jezika, uređivanjem mjesta, okućnica i šireg okoliša te proizvodnjom za potrebe prodaje gostima. Najmanje interesantna aktivnost im je sudjelovanje u radu folklorne skupine.

Neželjeni učinci turizma

Q11 Turizam osim prihoda i novih iskustava donosi i neke **neželjene učinke**. Pročitat ću Vam listu, a Vas molim da za svaki od njih odaberete jedan od ponuđenih odgovora koji najbolje opisuje Vaše osobno mišljenje o tim učincima.

Slika 24. Neželjeni efekti turizma (% n=102)

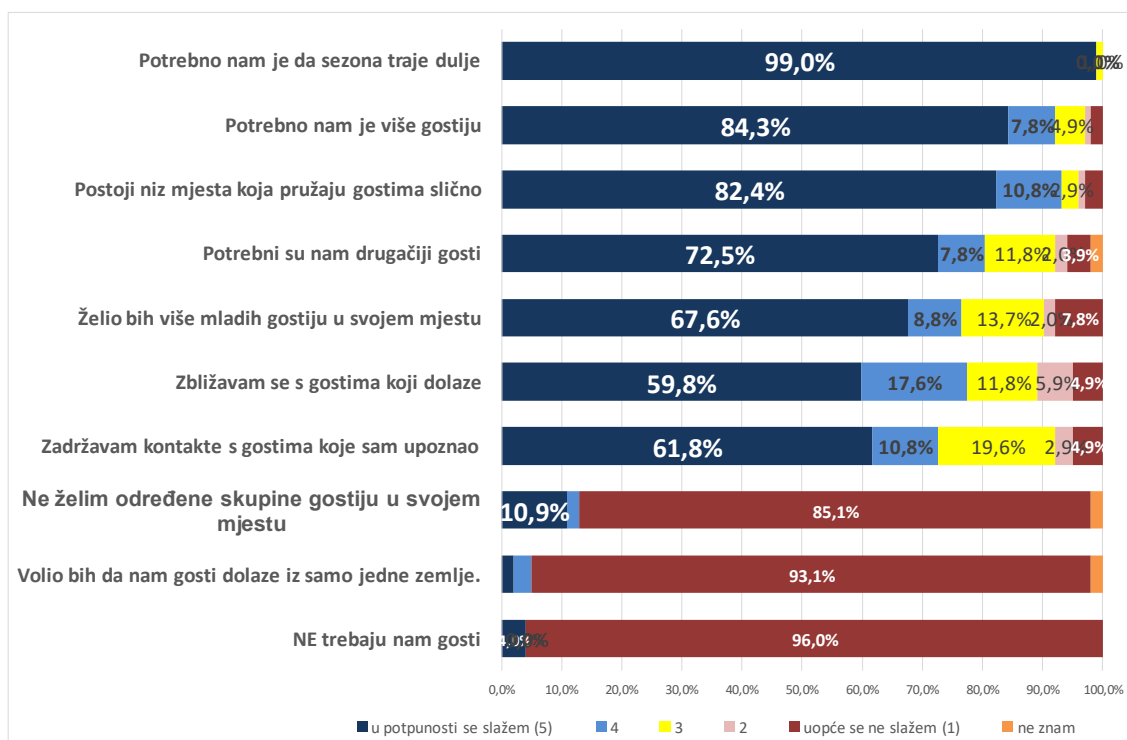
Mogli bi reći da su ispitanici svjesni neželjenih učinak koje donosi turizam te više od polovice ispitanika smatra da su droga i kriminal jedan od većih problema koji postoji u mjestu.

Ako uzmemo u obzir odgovore onih koji smatraju da problem već postoji u mjestu ili da bi mogao to uskoro postati, mogli bismo reći da je prvi sljedeći problem poskupljenje svakodnevnih potrepština.

Nakon toga slijedi onečišćenje okoliša, sukobi i svađe mještana radi turista, nemoralno ponašanje i buka, pogotovo u noćnim satima.

Slaganje s tvrdnjama

Q12 Procijenite u kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama, koristeći ocjene od 1 do 5, gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 5 „u potpunosti se slažem“ s tvrdnjom.

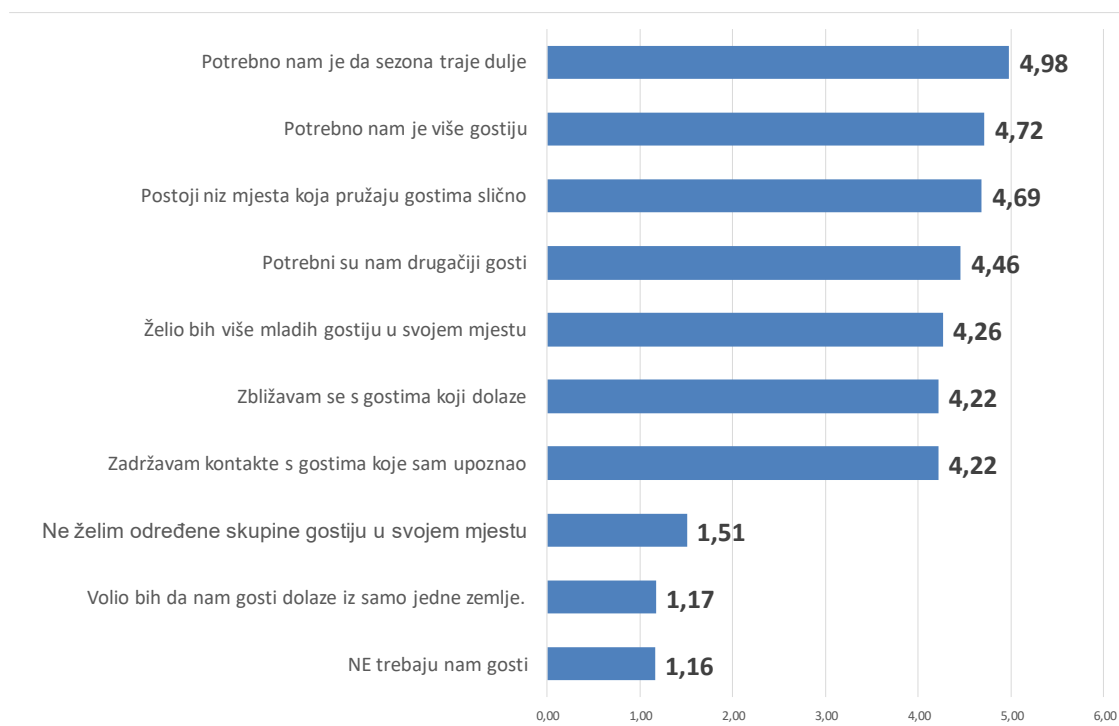
Slika 25. Slaganje s tvrdnjama

Iz navedenih odgovora moguće je uočiti postojanje jasno definiranih stavova o potrebi daljnjeg rasta i razvoja turizma na prostoru lokalne zajednice Pakoštanje.

Ispitanici navode i da žele veći broj gostiju i da žele različite vrste gostiju, a ne samo dominantne kupališne goste.

Nešto manji broj ispitanika (67,6%, 59,8%) ističe potrebu za mlađim dobni strukturama, odnosno želju za interkulturološkom komunikacijom te zблиžavanje sa svojim gostima tijekom turističke sezone.

Važno je uočiti postojanje manjeg broja ispitanika, ali ne i zanemarivog (10,9%), koji izražavaju diskriminatorni stav o tome da neke turiste iz nekih zemalja, odnosno određene skupine gostiju ne žele na prostoru lokalne zajednice Pakoštanane.

Slika 26. Prosječna vrijednost za svaku tvrdnju

Svi ispitanici se slažu s tvrdnjom da sezona treba trajati dulje. Nakon toga s velikim postotkom odgovora „u potpunosti se slažem“ slijede tvrdnje: potrebno nam je više gostiju (84,3%); postoji niz mjesta koja pružaju slično gostima (82,4%); potrebni su nam drugačiji gosti (72,5%) te više mladih gostiju (67,6%).

Svega 11% ispitanika navelo je da ne želi određene skupine gostiju u Pakoštanama.

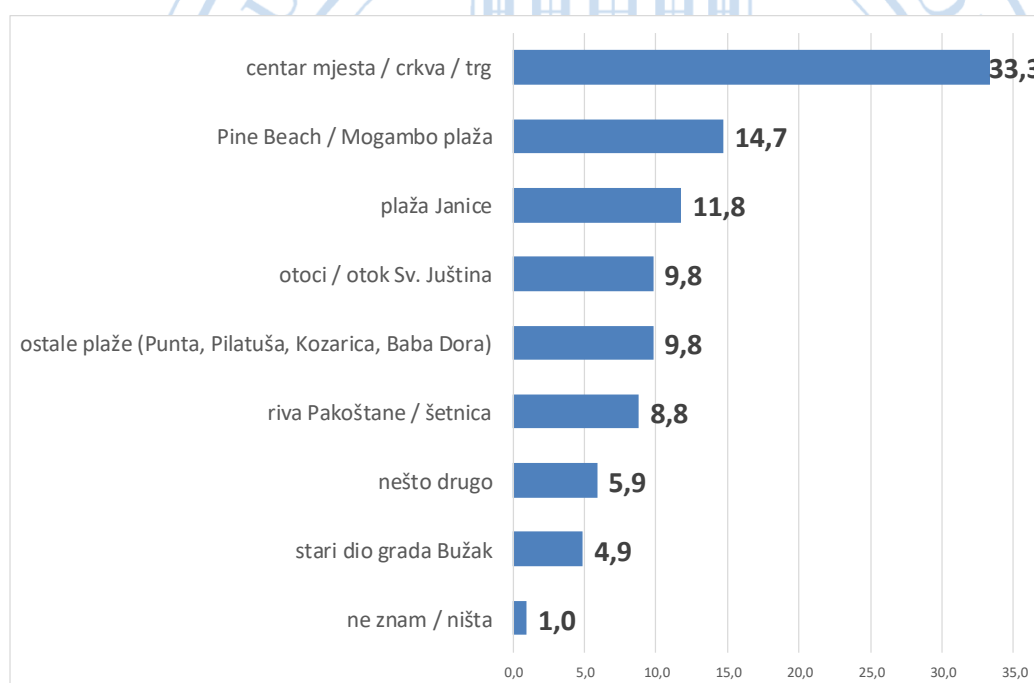
Najčešći odgovor su Srbi, zatim Česi, nakon toga općenito gosti iz istočne Europe, te Poljaci, Slovaci, Bugari, čak i Hrvati, odnosno moguće je zaključiti da ispitanici ne žele goste koji su niske kupovne moći.

Ove rezultate treba uzeti sa zadržkom jer se radi o jako malom broju ispitanika, pa su pojedini odgovori doslovno zastupljeni kao mišljenje „jednog ispitanika“.

Također je na pitanje bi li voljeli da gosti dolaze samo iz jedne zemlje, odgovorilo jako malo ispitanika (svega 5%). Tih nekoliko ispitanika navodi da bi najviše htjeli goste iz Njemačke, Austrije i Skandinavije.

Najljepše lokacije u Pakoštanima koje treba isticati

Q13 Prema Vašem mišljenju, koja je lokacija u Pakoštanima **najljepša i treba je isticati?**

Slika 27. Najljepše lokacije u Pakoštanima koje treba isticati (%n=102)

Na pitanje koja je lokacija najljepša u Pakoštanima i treba je isticati, trećina ispitanika odgovara da je to centar mjesta, zajedno s crkvom.

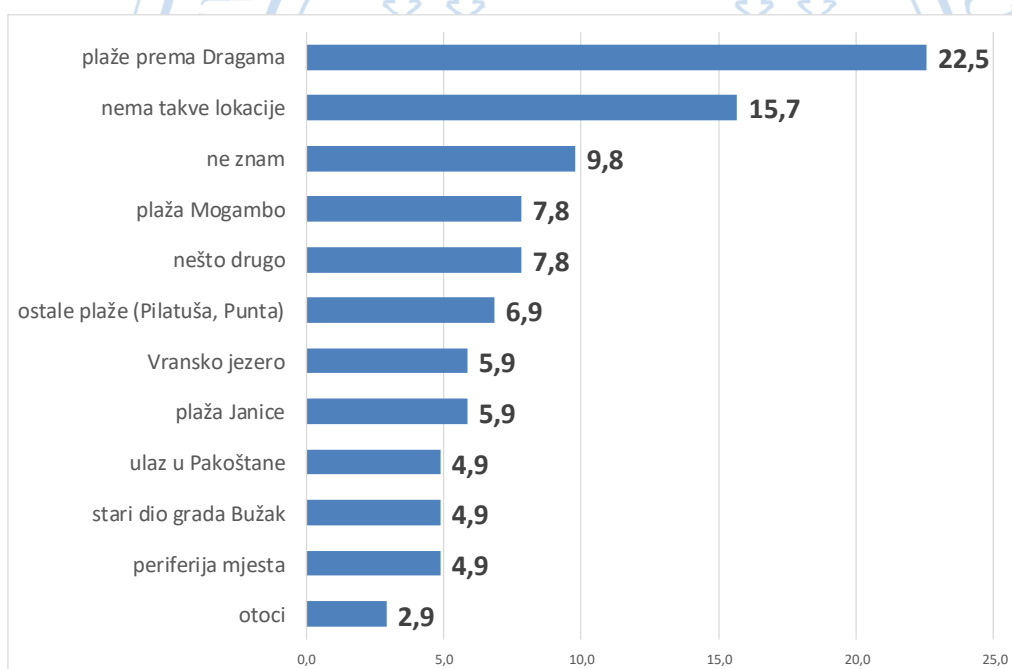
Kao drugu lokaciju ispitanici (14,7%) navode Pine Beach i pripadajuću plažu pod nazivom Mogambo.

Na trećem mjestu je plaža Janice, a odmah nakon nje ispitanici navode i ostale plaže kao potencijalno interesantne (Punta, Pilatuša, Kozarica, Baba Dora). Jednak broj ispitanika, otprilike njih 10%, smatra da su najljepši otoci na čelu s malim otokom Sv. Juština.

Nakon toga ispitanici navode rivu Pakoštanane i šetnicu te stari dio grada – Bužak.

Neopravdano promovirane lokacije u Pakoštanama

Q14 A koja je lokacija u Pakoštanima, prema Vašem mišljenju, **neopravdano promovirana i poznata turistima?**

Slika 28. Neopravdano promovirane lokacije u Pakoštanama (%n=102)

Nešto više od petine ispitanika (22,5%) smatra da su plaže prema Dragama neopravdano promovirane i poznate turistima više od drugih plaža, odnosno lokacija. Gotovo 16% ispitanika navodi da nema takve lokacije u Pakoštanama, odnosno da su sve jednako promovirane i poznate turistima.

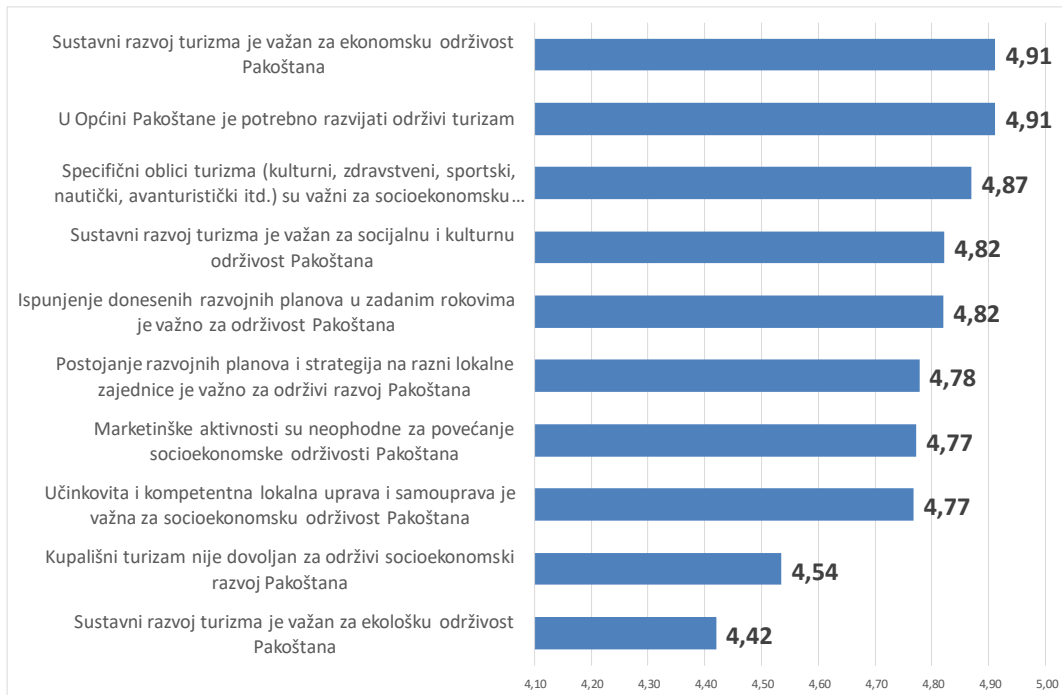
Nadalje ispitanici u manjoj mjeri navode sljedeće lokacije kao neopravdano promovirane odnosno poznatije turistima: plaža Mogambo (7,8%), ostale plaže npr. Pilatuša ili Punta (6,9%), plaža Janice (5,9%) i Vransko jezero (5,9%); zatim ispitanici navode u jednakoj mjeri ulaz u Pakoštone, periferiju mjesta i stari dio grada Bužak; tek nekolicina ispitanika (2,9%) navodi da su otoci neopravdano promovirani i poznati turistima.

Sustavni razvoj turizma i njegova važnost

Q15 Procijenite u kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama, koristeći ocjene od 1 do 5, gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 5 „u potpunosti se slažem“ s tvrdnjom.

Slika 29. Sustavni razvoj turizma i njegova važnost

Slika 30. Prosječna ocjena za sustavni razvoj turizma

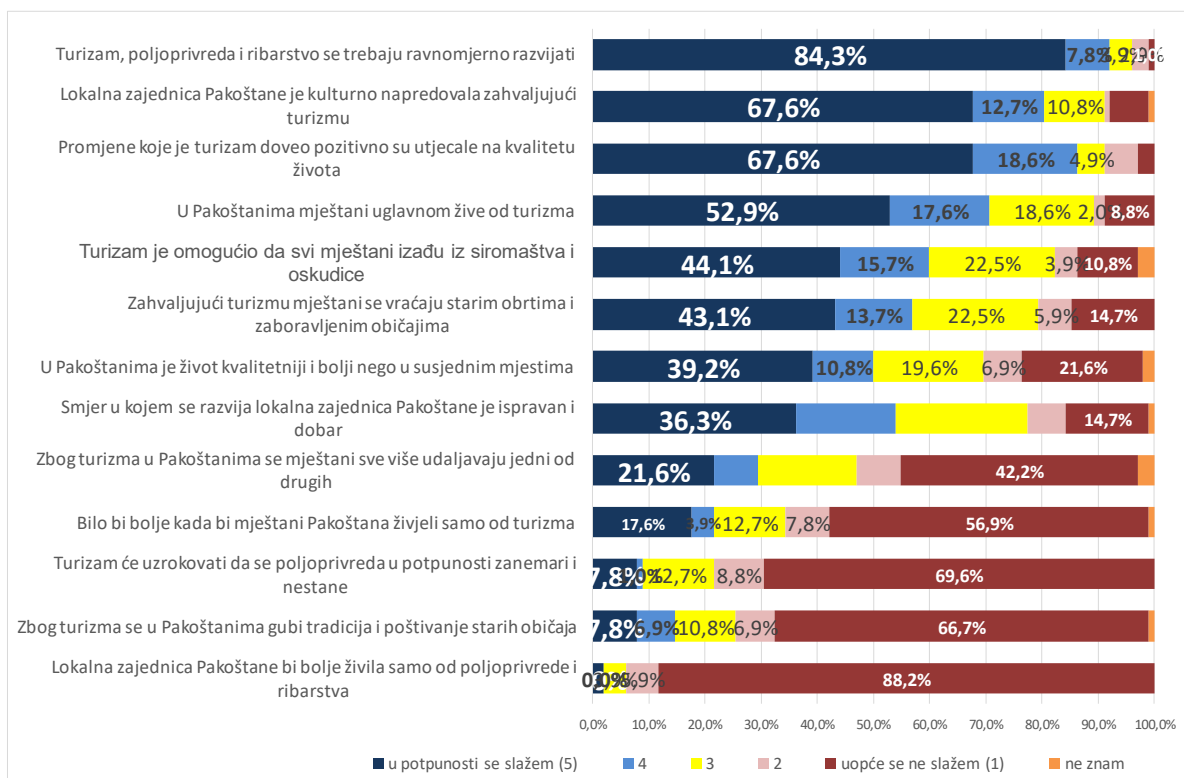
Kad prikazemo iste vrijednosti kao prosjeke (aritmetička sredina) na skali od 1 do 5, gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 5 znači „u potpunosti se slažem“, možemo zaključiti da je ispitanicima najvažniji sustavni razvoj turizma zbog ekonomske održivosti Pakoštana i činjenica da je u Pakoštanama potrebno razvijati održivi turizam.

Sve tvrdnje ispitanici ocjenjuju prilično visoko, tako da zadnja tvrdnja na listi ima prosječnu ocjenu 4,42. Iz navedenog bi mogli zaključiti da se ispitanici u velikoj mjeri slažu sa svim navedenim tvrdnjama te da je sustavni razvoj turizma sa svim svojim komponentama jako važan za razvoj Pakoštana.

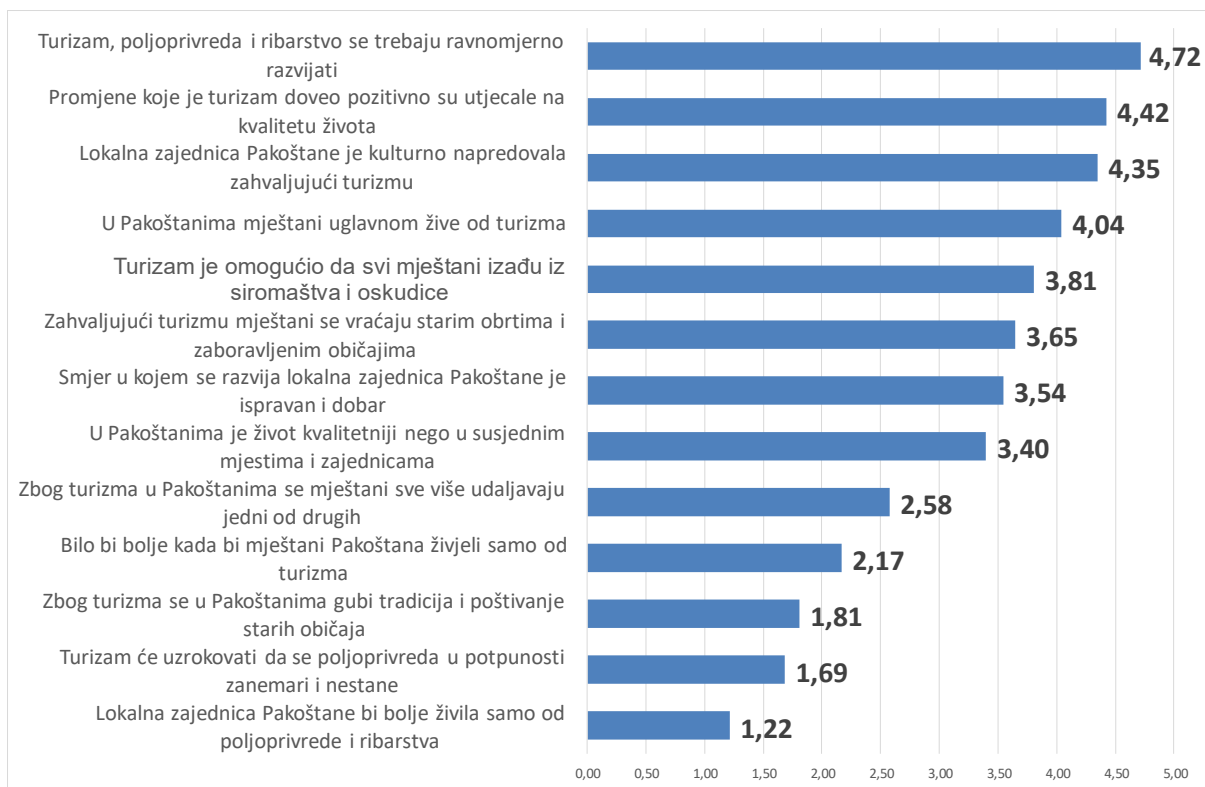
Iz odgovora na pitanje Q15, mogu je uočiti da je potvrđena hipoteza H1 o empirijski dokazivoj povezanosti između sustavnog razvoja turizma i održivosti lokalnih zajednica.

Turizam i lokalna zajednica

Q16 Procijenite u kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama, koristeći ocjene od 1 do 5, gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 5 „u potpunosti se slažem“ s tvrdnjom.

Slika 31 Turizam i lokalna zajednica

Slika 32. Prosječna vrijednost za turizam i lokalnu zajednicu

Izračunom prosjeka (aritmetička sredina) na skali od 1 do 5, gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 5 znači „u potpunosti se slažem“ za svaku pojedinu tvrdnju, možemo zaključiti da je ispitanicima najvažnije da se ravnomjerno razvijaju turizam, poljoprivreda i ribarstvo.

Nakon toga ispitanici smatraju da su promjene koje je turizam doveo pozitivno utjecale na kvalitetu života, također ispitanici se u velikoj mjeri slažu s tvrdnjom da je lokalna zajednica Pakoštane kulturno napredovala zahvaljujući turizmu.

Ispitanici se najmanje slažu sa sljedećim tvrdnjama: lokalna zajednica bi bolje živjela samo od poljoprivrede i ribarstva; turizam će uzrokovati da se poljoprivreda u potpunosti zanemari i nestane i da se zbog turizma u Pakoštanima gubi tradicija i poštivanje starih običaja.

7.2.4. Prosudba istraživačkih hipoteza

U radu su postavljene dvije istraživačke hipoteze od kojih svaka ima i tri subhipoteze te opći i specifični ciljevi istraživanja.

U ovom dijelu rada će se analizirati postavljene hipoteze dok će se opći i specifični ciljevi istraživanja obraditi u poglavlju 8.1.

H1/PH1: Postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma i ekonomske održivosti lokalne zajednice

Ova subhipoteza polazi od pretpostavke da postoji uzročno-posljedična povezanost između sustavnog razvoja turizma (nezavisna varijabla) i ekonomske održivosti lokalne zajednice (zavisna varijabla).

Tijekom prvog dijela istraživanja vezanog za analizu dostupne literature o razvoju lokalnih zajednica i turističkom sustavu te njegovoj ulozi u razvoju lokalnih zajednica, autor je došao do spoznaje da postoji povezanost između ekonomske održivosti u slučaju proučavane lokalne zajednice i sustavnog razvoja turizma na prostoru te lokalne zajednice. U poglavljima 2.2.1., 2.2.3., 3.2.1., i 3.2.2. moguće je apstrahirati teorijske postavke koje govore u prilog valjanosti hipoteze H1/PH1.

Isto tako, tijekom kvalitativnog istraživanja autor je došao do zaključka da svi ispitanici na specifičan način nedvojbeno govore o povezanosti između ekonomske održivosti lokalne zajednice i sustavnog razvoja turizma.

Isto tako, pokazatelji do kojih se došlo tijekom kvantitativnog dijela istraživanja studije slučaja Pakoštane (poglavlje 7.2.3.) nedvojbeno govore o činjenici da se kroz turizam u najvećem dijelu populacije realizira ekonomska održivost lokalne zajednice. S obzirom da su sva tri istraživačka pristupa pokazali povezanost između sustavnog razvoja turizma i održivosti lokalnih zajednica, **prihvća se hipoteza H1/PH1.**

H1/PH2: Postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma i sociokulturne održivosti lokalne zajednice

Ova subhipoteza polazi od pretpostavke da postoji uzročno-posljedična povezanost između sustavnog razvoja turizma (nezavisna varijabla) i sociokulturne održivosti lokalne zajednice (zavisna varijabla).

Tijekom izrade prvog dijela dokorskog rada te istraživanja dostupne literature vezane za razvoj lokalne zajednice pod utjecajem turizma i sociokulturne sastavnice određene lokalne zajednice, autor je došao do spoznaje da postoji povezanost između tih dvaju proučavanih fenomena. Obrazloženje povezanosti između gore naznačenih varijabli, autor je prikazao u poglavljima 2.2.1., 2.2.2., 2.2.3., 3.2.2. te 3.2.3.

Isto tako, analiza rezultata dobivenih kvalitativnim istraživanjem u studiji slučaja Pakoštane dovela je do zaključka o postojanju povezanosti između sustavnog razvoja turizma i sociokulturne održivosti lokalne zajednice. Međutim, jedan dio ispitanika (poglavlje 6.2.2.) upozorava da se pod utjecajem ekonomske sastavnice sustavnog razvoja turizma u slučaju lokalne zajednice Pakoštane gube neki tradicijski elementi te jača negativno natjecanje između nekih dionika lokalne zajednice. Iz ovoga je vidljivo da postoje određena ograničenja vezana za povezanost između sustavnog razvoja turizma i sociokulturne održivosti lokalne zajednice.

Za potrebe izrade studije slučaja Pakoštane provedeno je i kvantitativno istraživanje čiji su rezultati prikazani u poglavlju 7.2.3. Iz ovog dijela istraživanja također je moguće uočiti da postoje određena ograničenja vezana za postojeću povezanost između sustavnog razvoja turizma i sociokulturne održivosti proučavane lokalne zajednice Pakoštane. Temeljem dobivenih rezultata iz svih triju dijelova istraživanja **prihvća se hipoteza H1/PH2.**

H1/PH3: Postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma i ekološke održivosti lokalne zajednice

Ova subhipoteza polazi od pretpostavke da postoji uzročno-posljedična povezanost između sustavnog razvoja turizma (nezavisna varijabla) i ekološke održivosti lokalne zajednice.

Tijekom izrade prvog dijela doktorskog rada, te istraživanja dostupne literature vezane za razvoj lokalne zajednice pod utjecajem turizma i ekološke sastavnice određene lokalne zajednice, autor je došao do spoznaje da postoji povezanost između tih dvaju proučavanih sastavnica u studiji slučaja Pakoštane. Obrazloženje povezanosti između gore naznačenih varijabli autor je prikazao u poglavljima 2.2.3., 3.2.3., 4.1. te 4.4.

Isto tako, analiza rezultata dobivenih kvalitativnim istraživanjem u studiji slučaja Pakoštane dovela je do zaključka o postojanju povezanosti između sustavnog razvoja turizma i ekološke održivosti lokalne zajednice (poglavlje 6.2.2.). Intervjuirani ispitanici nisu doveli u pitanje povezanost između sustavnog razvoja turizma i ekološke održivosti lokalne zajednice Pakoštane.

Za potrebe izrade studije slučaja Pakoštane provedeno je i kvantitativno istraživanje čiji su rezultati prikazani u poglavlju 7.2.3. Iz ovog dijela istraživanja također je moguće uočiti da ne postoji izražena negativna povezanost između sustavnog razvoja turizma u lokalnoj zajednici Pakoštane i ekološke održivosti proučavane lokalne zajednice.

S obzirom da su sva tri istraživačka pristupa pokazala povezanost između sustavnog razvoja turizma i održivosti lokalnih zajednica, **prihvća se hipoteza H1/PH3.**

H1: Postoji empirijski dokaziva povezanost između sustavnog razvoja turizma i održivosti lokalnih zajednica

Ova temeljna hipoteza polazi od pretpostavke o postojanju uzročno-posljedične povezanosti između sustavnog razvoja turizma (nezavisna varijabla) i održivosti lokalnih zajednica (zavisna varijabla).

Valjanost ove hipoteze dodatno je utvrđena kroz verifikaciju subhipoteza PH1, PH2 i PH3, te je moguće zaključiti da je njihovo prihvaćanje dokaz o potrebi prihvaćanja temeljne hipoteze H1.

Tijekom svih faza istraživanja te izrade doktorskog rada autor je sustavno dolazio do potvrde o valjanosti postavljene hipoteze H1. Naime, kako je vidljivo iz poglavlja 2.1.1., 2.2.1., 3.2. te 4.1., na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj te globalnoj razini teorijske i empirijske analize povezanosti sustavnog razvoja turizma s održivošću lokalne zajednice, postoji jasna povezanost tih dviju proučavanih varijabli. Nadalje, tijekom kvalitativnog istraživanja koje je prikazano u poglavlju 6.2.2., autor je došao do spoznaja koje neupitno govore o povezanosti sustavnog razvoja turizma i održivosti lokalne zajednice Pakoštane čiji se slučaj uzeo u razmatranje za potrebe ovoga rada. Svi ispitanici su na specifičan način naveli da se sustavni razvoj turizma u slučaju Pakoštana treba dovesti u vezu s održivim razvojem lokalne zajednice.

Isto tako, kvalitativno istraživanje iz poglavlja 7.2.3. je pokazalo da se postavljena hipoteza može prihvatiti. S obzirom da su sve tri metode istraživanja pokazale povezanost između sustavnog razvoja turizma i održivosti lokalne zajednice, **prihvaća se hipoteza H1.**

H2/PH1: Primjena multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja marketinga utječe na razinu održivosti lokalne zajednice

Ova subhipoteza polazi od pretpostavke da postoji značajna povezanost između primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja marketinga i razine održivosti lokalne zajednice.

Tijekom izrade prvog dijela dokorskog rada te istraživanja dostupne literature vezane za razvoj lokalne zajednice pod utjecajem turizma i korištenja multidisciplinarnih upravljačkih alata, autor je došao do spoznaje da postoji povezanost između tih dvaju proučavanih fenomena u studiji slučaja Pakoštane. Obrazloženje povezanosti između gore naznačenih varijabli autor je prikazao u poglavljima 3.2.2., 4.1., 4.2. te 4.4.1.

Isto tako, analiza rezultata dobivenih kvalitativnim istraživanjem u studiji slučaja Pakoštane, dovela je do zaključka o postojanju povezanosti između primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja marketinga i razine održivosti lokalne zajednice (poglavlje 6.2.2.). Intervjuirani ispitanici naglasili su potrebu sustavne uporabe multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja marketinga s ciljem povećanja razine održivosti lokalne zajednice Pakoštane.

Za potrebe izrade studije slučaja Pakoštane provedeno je i kvantitativno istraživanje čiji su rezultati prikazani u poglavlju 7.2.3. Također iz ovog dijela istraživanja moguće je uočiti da postoji izražena potreba sustavne uporabe multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja marketinga s ciljem povećanja razine održivosti lokalne zajednice Pakoštane.

S obzirom da su sva tri istraživačka pristupa pokazala povezanost između primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja marketinga i razine održivosti lokalne zajednice, **prihvaća se hipoteza H2/PH1.**

H2/PH2: Primjena multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem utječe na razinu održivosti lokalne zajednice

Ova subhipoteza polazi od pretpostavke da postoji značajna povezanost između primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem i razine održivosti lokalne zajednice.

Tijekom izrade prvog dijela doktorskog rada, te istraživanja dostupne literature vezane za razvoj lokalne zajednice pod utjecajem turizma i korištenja multidisciplinarnih upravljačkih alata, autor je došao do spoznaje da postoji povezanost između tih dvaju proučavanih fenomena u studiji slučaja Pakoštane. Obrazloženje povezanosti između gore naznačenih fenomena autor je prikazao u poglavljima 2.2.1., 2.2.2., 3.2., 3.2.2., 4.4.1.1. te 4.4.2.

Isto tako, analiza rezultata dobivenih kvalitativnim istraživanjem u studiji slučaja Pakoštane dovela je do zaključka o postojanju povezanosti između primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem i razine održivosti lokalne zajednice (poglavlje 6.2.2.). Intervjuirani ispitanici naglasili su potrebu sustavne uporabe multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem s ciljem povećanja razine održivosti lokalne zajednice Pakoštane. Međutim, jedan broj ispitanika tijekom intervjua je naznačio da postoje ograničenja u sadašnjem stanju upravljanja lokalnom zajednicom, a posebno u dijelu komuniciranja informacija, razvojnih planova itd., među svim mještanima u slučaju lokalne zajednice Pakoštane.

Za potrebe izrade studije slučaja Pakoštane provedeno je i kvantitativno istraživanje čiji su rezultati prikazani u poglavlju 7.2.3. Također iz ovog dijela istraživanja moguće je uočiti da postoji izražena potreba sustavne uporabe multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem s ciljem povećanja razine održivosti lokalne zajednice Pakoštane.

S obzirom da su sva tri istraživačka pristupa pokazali povezanost između primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem i razine održivosti lokalne zajednice, **prihvća se hipoteza H2/PH2.**

H2/PH3: Primjena multidisciplinarnih alata iz područja održivog turizma utječe na razinu održivosti lokalne zajednice

Ova subhipoteza polazi od pretpostavke da postoji značajna povezanost između primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja održivog turizma i razine održivosti lokalne zajednice.

Tijekom izrade studije slučaja Pakoštane i istraživanja dostupne literature vezane za razvoj lokalne zajednice pod utjecajem turizma i prihvaćanje ideje održivog turističkog razvoja, autor je došao do spoznaje da postoji povezanost između tih dvaju proučavanih fenomena u studiji slučaja Pakoštane. Obrazloženje povezanosti između gore naznačenih fenomena autor je prikazao u poglavljima 3.1. te 4.4.

Isto tako, analiza rezultata dobivenih kvalitativnim istraživanjem u studiji slučaja Pakoštane dovela je do zaključka o postojanju povezanosti između primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja održivog turizma i razine održivosti lokalne zajednice (poglavlje 6.2.2.). Intervjuirani ispitanici naglasili su potrebu sustavne uporabe multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja razvoja održivog turizma, kao i specifičnih turističkih oblika s ciljem diversifikacije proizvoda i usluga u turizmu lokalne zajednice Pakoštane. Jedan dio intervjuiranih naglasak je stavio na kreiranje ponude vezane za aktivni odmor u destinaciji Pakoštane.

Za potrebe izrade studije slučaja Pakoštane provedeno je i kvantitativno istraživanje čiji su rezultati prikazani u poglavlju 7.2.3. Također iz ovog dijela istraživanja moguće je uočiti da postoji izražena potreba sustavne uporabe multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja održivog turizma s ciljem povećanja razine održivosti lokalne zajednice Pakoštane.

S obzirom da su sva tri istraživačka pristupa pokazala povezanost između primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja održivog turizma i razine održivosti lokalne zajednice, **prihvaća se hipoteza H2/PH3.**

H2: Primjena multidisciplinarnih upravljačkih alata utječe na razinu održivosti lokalne zajednice

Druga temeljna hipoteza polazi od pretpostavke da se sustavno korištenje određenih multidisciplinarnih upravljačkih alata može povezati s razinom održivosti lokalne zajednice.

Valjanost ove hipoteze dodatno je utvrđena kroz verifikaciju subhipoteza PH1, PH2 i PH3, te je moguće zaključiti da je njihovo prihvaćanje dokaz o potrebi prihvaćanja temeljne hipoteze H2.

Tijekom svih faza istraživanja te izrade doktorskog rada autor je sustavno dolazio do potvrde o valjanosti hipoteze H2. Kako je vidljivo iz poglavlja 2.1.1., 3.1., 4.5. te 4.4., na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj te globalnoj razini teorijske analize povezanosti primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata s održivošću lokalne zajednice, postoji jasna povezanost tih dvaju proučavanih fenomena.

Nadalje, tijekom kvalitativnog istraživanja koje je prikazano u poglavlju 6.2.2. autor je došao do spoznaja koje govore o određenoj povezanosti između uporabe multidisciplinarnih upravljačkih alata i održivosti lokalne zajednice Pakoštane čiji se slučaj uzeo u razmatranje za potrebe ovoga rada. Jedan dio intervjuiranih ispitanika je na određeni način naveo da se sustavni razvoj turizma u slučaju Pakoštana treba dovesti u vezu korištenjem multidisciplinarnih upravljačkih alata na prostoru njihove lokalne zajednice.

Kvantitativno istraživanje obrađeno u poglavlju 7.2.3. je pokazalo da se postavljena hipoteza može prihvatiti. S obzirom da su sva tri istraživačka pristupa pokazala značajnu povezanost između primjene multidisciplinarnih upravljačkih alata i razine održivosti lokalne zajednice, **prihvaća se hipoteza H2.**

8. ZAKLJUČAK

Imajući u vidu sve dijelove ovog rada te specifičnost izrade studije slučaja općine Pakoštane, moguće je zaključiti da je problematika vezana za studiju slučaja Pakoštane s temeljnim ciljem socioekonomske analize modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama, u ovom radu karakterizirana strukturnim obiljem i dosta složena. Tijekom izrade rada, odnosno kako je moguće vidjeti u cijelom radu, temeljna ideja koja povezuje ovaj rad je ideja o održivom razvoju turizma s ciljem održivog rasta i razvoja lokalne zajednice. Autor je pokušao kroz ovaj rad doprinijeti razjašnjenju fenomena održivosti kroz studiju slučaja jedne lokalne zajednice. Fenomen održivosti je dobio na važnosti posebno u drugoj polovini dvadesetog stoljeća, da bi početkom dvadesetprvog stoljeća postao metanarativ na lokalnoj, regionalnoj, nacionalnoj i globalnoj razini. U svjetlu svih ograničenja i problema s kojima se susreću lokalne, regionalne i nacionalne zajednice na globalnoj sceni, moguće je uočiti postojanje strukturne nestabilnosti i socioekonomske rizike koji ne samo da usporavaju rast i razvoja ljudskih zajednica, već ponekad predstavljaju pravu kočnicu u kretanju prema povećanju blagostanja. Društveno-kulturna, ekološka i ekonomska sastavnica rasta i razvoja lokalne zajednice najčešće se ne razvijaju jednakom brzinom ni sinergijskom kvalitetom potrebnom za skladan i prihvatljiv socioekonomski razvoj ljudske zajednice. Time se pred autora ovoga rada stavljaju izazovi koji traže daljnji angažman i istraživanje vezano za rast i razvoj lokalnih i drugih ljudskih zajednica u određenom prostorno-vremenskom kontekstu.

Kroz održivi turistički razvoj moguće je kreirati razvojne potencijale i pokrenuti rast i razvoj određene lokalne zajednice. Međutim, sasvim je neizvjesno je li moguće uvijek skladno razvijati sve temeljne sastavnice turističkog sustava, odnosno na jednak način zadovoljiti i ponudu i potražnju te društveno-kulturne i ekološke potrebe kako lokalne zajednice, tako i samih turista. I svakako treba voditi računa da bez turista nema ni turizma! Ulazajući u novo tisućljeće, ulazimo i u stoljeće spektakla, ali i stoljeće spektakularne potrošnje koja je omogućena kako realnom, tako i virtualnom mobilnošću na globalnoj razini.

Rezultati istraživanja koja su provedena u studiji slučaja Pakoštane navode na zaključak da je model održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama valjan ukoliko se sustavno radi na korištenju multidisciplinarnih upravljačkih alata s ciljem evaluacije postignutih razvojnih ciljeva. Moguće je zaključiti kako je ovaj rad skroman doprinos minimiziranju svih negativnih ishoda koje turizam donosi sa sobom u određenoj lokalnoj zajednici te maksimiziranju svih pozitivnih ishoda koje turizam omogućava na prostoru lokalne zajednice koja je svoj rast i razvoj utemeljila na održivom blagostanju svih svojih dionika.

Studija slučaja Pakoštane je otkrila da unutar lokalne zajednice u ovom trenutku postoje određeni društveni i prirodni resursi koji predstavljaju prednosti za iskorak prema održivom razvoju lokalne zajednice. Turizam kao temeljna ekonomska aktivnost u kontekstu proučavane lokalne zajednice, predstavlja okosnicu socioekonomskog i kulturnog razvoja, naravno uz maksimalnu ekološku osjetljivost temeljenu na održivom operetnom kapacitetu prostora.

Studija slučaja Pakoštane je kao još jednu kvalitativnu sastavnicu lokalne zajednice uočila relativno veliki broj lokalnih tvrtki i poduzetnika/mještana koji su zaslužni za razvojne iskorake i aktivnosti koje se provode kroz cijelu godinu, a ne samo tijekom kupališne turističke sezone. Količina i struktura malih i srednjih poduzetnika koji predstavljaju najaktivniji dio populacije lokalne zajednice Pakoštane su temeljac za zaokret prema održivom razvoju u Pakoštanima.

Isto tako, studija slučaja Pakoštane je kao važnu sastavnicu održivog razvoja lokalne zajednice izdvojila ulagački kapital koji postoji među mještanima (poduzetnicima i tvrtkama) na prostoru zajednice. Potencijal za ulaganja od strane mještana lokalne zajednice Pakoštane je u korelaciji s inovativnošću sudionika društvenih i ekonomskih aktivnosti (poglavlje 4.5.).

Kao jednu od važnih sastavnica održivog razvoja lokalne zajednice Pakoštane studija slučaja je uočila relativno zadovoljavajući stupanj raspoložive radne snage unutar populacije lokalne zajednice. Blizina visokoškolskih i sveučilišnih ustanova (Zadar, Biograd, Šibenik itd.) također predstavlja dobru podlogu za inovativne

aktivnosti ne samo unutar postojećeg turističkog sustava, već i cjelokupnog društvenog i kulturnog života lokalne zajednice.

Međutim, studija slučaja Pakoštane je uočila i određene rizike vezane za sadašnje stanje razvijenosti lokalne zajednice. Kao jedan od važnijih rizika u ovom trenutku u slučaju Pakoštana moguće je izdvojiti relativno lagan pristup ulagačima koji dolaze izvan prostora lokalne zajednice. Za pretpostaviti je da regionalni, nacionalni i globalni ulagači potencijalno imaju veći ulagački kapital od samih mještana, članova lokalne zajednice Pakoštane.

U korelaciji s relativno lakim pristupom stranih ulagača, kako u turistički sustav lokalne zajednice, tako i u ostale komplementarne gospodarske aktivnosti (građevinarstvo, trgovina, transport, poljoprivreda, marikultura, itd.), studija slučaja Pakoštane je izdvojila i rizik nastajanja ovisnosti o vanjskim čimbenicima vezanim za gospodarska kretanja i ekonomski razvoj lokalne zajednice. Ovaj rizik može dugoročno otežati zaokret prema strategiji održivog razvoja lokalne zajednice.

Studija slučaja Pakoštane je uočila rizik odljeva i ulagačkog kapitala i visoko kvalificirane radne snage koja se godinama generira unutar proučavane lokalne zajednice. Naime, u ovom trenutku je temeljni i dominantni oblik turizma u lokalnoj zajednici Pakoštane kupališni turizam u trajanju od tri ljetna mjeseca. Slijedno tome, mlađa i obrazovanija populacija može započeti s potragom za većim, sadržajnijim i inovativnijim oblicima turističkog sustava na regionalnoj, nacionalnoj pa i međunarodnoj razini, odnosno tržištima radne snage.

Tijekom provođenja kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja za potrebe ovoga rada autor je došao do različitih percipija o održivosti lokalne zajednice koja je turizam prihvatila kao svoju temeljnu razvojnu opciju. Naime, ekspertna skupina koja je bila ispitana uz pomoć intervjua je pokazala veći stupanj razumijevanja fenomena održivosti i održivog razvoja lokalne zajednice kao i negativne ishode do kojih je dovela intenzivna turistifikacija unutar zajednice. S druge strane, percipije laika koji su odgovarali na upitnik su uglavnom pozitivne kada se govori o ulozi i značenju turizma za socioekonomski rast i razvoj lokalne zajednice. I jedni i drugi su

percipirali određene negativne sastavnice turizma unutar svoje zajednice ali s različitim stupnjem prihvaćanja, odnosno tolerancije tih negativnosti.

Ovo bi bile najvažnije pozitivne i ograničavajuće sastavnice do koji je došla studija slučaja Pakoštane. Moguće je zaključiti da se ova studija slučaja temeljila na instrumentalnom ishodu koji nema cilj sam u sebi, već služi za dublje proučavanje izabrane lokalne zajednice i njenih razvojnih potencijala i ograničenja. Istraživana lokalna zajednica Pakoštane je pokazala da se slične ili nešto različite studije slučaja mogu bez poteškoća provesti ne samo na razini određene lokalne zajednice, već i u većim društvenim i prostornim kontekstima.

8.1. Sažetak i kraći osvrt na rezultate istraživanja

U prvom dijelu rada autor je nastojao kreirati teorijsku podlogu vezanu za socioekonomsku analizu modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama (6.1), kreirajući studiju slučaja Pakoštane. Iscrpnom analizom dostupne literature vezane za razvoj i upravljanje lokalnim zajednicama te turizam u lokalnim zajednicama autor je pokušao pronaći uzročno-posljedičnu povezanost između turizma, odnosno održivog turizma i socioekonomskog razvoja lokalne zajednice. Ponekad to i nije bilo jednostavno uočiti u literaturi koja se analizirala s ciljem istraživanja temeljnih fenomena ovog rada. Međutim, studija slučaja Pakoštane je u sebe uključila i kvalitativno i kvantitativno istraživanje čiji rezultati su pomogli u analizi valjanosti modela održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama. Korištena triangulacija u pristupu istraživanju proučavanog fenomena dovela je do zaključka da se predloženi model može eventualno primijeniti i u drugim lokalnim zajednicama koje su izabrale ili žele izabrati turizam kao svoje razvojno ishodište.

Opći cilj istraživanja je bio ukazati na potrebu konstantnog vrednovanja održivosti lokalnih zajednica orijentiranih prema razvoju turizma.

Nažalost, tijekom studije slučaja Pakoštane autor je došao do spoznaje da ne postoji sustavno i konstantno vrednovanje održivosti lokalne zajednice koja je

istraživana. Studija slučaja Pakoštane je pokazala da se proučavana lokalna zajednica tijekom cjelokupnog razvoja turizma na svom prostoru temeljila isključivo na razvoju kupališnog (masovnog) turizma. Ta činjenica, kao i činjenica o nepostojanju konstantnog vrednovanja održivosti, upućuje na zaključak da u lokalnoj zajednici Pakoštane postoje ograničenja vezana za održivi rast i razvoj. Moguće je zaključiti da u lokalnoj zajednici Pakoštane, u najmanju ruku, postoje rizici vezani za mogućnost kontinuiranog rasta održivosti temeljenog na turizmu.

Jedan od specifičnih ciljeva istraživanja je bio **istražiti utjecaj turističkog razvoja na cjelokupni razvoj lokalne zajednice.**

Tijekom izrade studije slučaja Pakoštane autor je došao do brojnih dokaza koji govore u prilog činjenici da je u proučavanoj lokalnoj zajednici, utjecaj turizma na cjelokupni razvoj lokalne zajednice najveći. Naime, od samih početaka unošenja turističkog sustava u socioekonomski koncept rasta i razvoja lokalne zajednice Pakoštane moguće je uočiti neprestano rastući utjecaj turizma na razvoj lokalne zajednice. Moguće je zaključiti da je turistički razvoj najviše utjecao na cjelokupni razvoj lokalne zajednice.

Drugi specifični cilj istraživanja je bio **istražiti koji su to dodatni socioekonomski čimbenici, osim turizma, važni za razvoj lokalne zajednice.**

Tijekom studije slučaja Pakoštane autor je došao do brojnih dokaza koji govore u prilog činjenici da u proučavanoj lokalnoj zajednici osim turizma ne postoje značajniji socioekonomski čimbenici koji bi eventualno na izvjestan način bili važni za razvoj lokalne zajednice. Gotovo svi temeljni društveni, ali i ekonomski čimbenici koji definiraju identitet i razvojni potencijal lokalne zajednice Pakoštane, ili su izravno ili posredno vezani za postojeći turistički sustav u slučaju Pakoštana.

Treći specifični cilj istraživanja je bio **istražiti interes za usvajanjem strategije održivog razvoja kao paradigme poboljšanja života lokalne zajednice.**

Tijekom studije slučaja Pakoštane autor je došao do spoznaje da se u cjelini i u ovom trenutku ne može govoriti o postojanju suglasja oko interesa za usvajanjem

strategije održivog razvoja kao paradigme poboljšanja života lokalne zajednice. Naime, deklarativno su svi intervjuirani ispitanici naglasili prihvaćanje strategije održivog razvoja, kako turizma, tako i lokalne zajednice u cjelini, ali ni s jednim argumentom ni izjavom nisu dokazali da se održivost kao paradigma nalazi u planovima, strategijama ili interesima lokalne zajednice Pakoštane.

Četvrti specifični cilj istraživanja je bio **istražiti utjecaj turizma na kreiranje identiteta lokalne zajednice.**

Tijekom studije slučaja Pakoštane autor je temeljem provedenog istraživanja došao do spoznaje da je utjecaj turizma na kreiranje identiteta lokalne zajednice Pakoštane od presudnog značaja. Naime, rezultati kvalitativnog i kvantitativnog istraživanja nedvojbeno ukazuju na činjenicu da se najveći broj mještana lokalne zajednice Pakoštane percipira kroz turizam i postojeći turistički sustav lokalne zajednice. Postojeći identitet u proučavanoj lokalnoj zajednici Pakoštane isključivo se temelji na značaju i ulozi turizma u socioekonomskom rastu i razvoju Pakoštana.

8.2. Teorijski i empirijski doprinosi i implikacije istraživanja

Ovaj doktorski rad imao je složeni zadatak analize klasičnih PEST pokazatelja – političkih, ekonomskih, društvenih i (donekle) tehnoloških pokazatelja koji bi sveobuhvatno definirali model održivosti razvoja turizma i raznovrsnih odnosâ među dionicima u lokalnoj zajednici. Kao ishodišni metodološki pristup, u radu je korištena studija slučaja mjesta Pakoštane.

Doprinos ovog rada jest dvojak. Temeljem nalaza istraživanja može ga se sagledati iz: a) znanstvenog i b) stručnog/aplikativnog aspekta.

- a) Znanstveni doprinos temeljen je na nekoliko ključnih elemenata. Pomno prikupljena i elaborirana studija slučaja pokazala se kao učinkovit i optimalni metodološki pristup, pogotovo za ovo i slična/srodna istraživanja koja u fokusu svoga obuhvata imaju razvoj lokalnih zajednicâ

s naglaskom na lokalne zajednice gdje su raspoloživi sekundarni podaci oskudni ili čak nedostupni. Nadalje, navedeno može poslužiti i kao svojevrsni *benchmark* – bez obzira radi li se o longitudinalnom ili latitudinalnom repliciranju istraživačkog modela. Uz navedeno, bitnim doprinosom može se smatrati i sustavna reinterpretacija teorijskih postavki koje su ad hoc oblikovane i objedinjene za potrebe predmetnog istraživanja. Činjenica da se radi o interdisciplinarnom istraživanju, još više potencira važnost i neodvojivost ekonomskih i socioloških komponenti u suvremenim razmatranjima i razumijevanju ključnih aspekata razvoja zajednica. Model održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama prikazan je i elaboriran te jasno ukazuje na primjenjivost upravljačkih alata iz područja održivog turizma, područja upravljanja lokalnom zajednicom te marketinga s ciljem osiguranja ili povećanja održivog razvoja lokalne zajednice.

- b) Stručni/aplikativni doprinos očituje se kroz „ohrabrivanje“ svih važnih dionika da kompleksnost – kako zajednice, tako i održivosti reinterpretiraju i operacionaliziraju na način koji omogućava razumijevanje, ali i učinkovito upravljanje. Drugim riječima, radovi poput ovog mogu poslužiti kao vrijedan generički pregled relevantnih dionika i procesa (s pripadajućim međuodnosima) koje društveno odgovorno vodstvo zajednice treba razumjeti i akceptirati prilikom izrade strateških i operativnih smjernica razvoja/upravljanja, bez obzira fokusiraju li se na izdvojene strateške ili operativno-strateške aspekte. Eventualno preoblikovanje znanstvenog teksta koji je oblikovan na način da zadovolji kriterije izrade doktorske disertacije u praktičan i lakše razumljiv priručnik za sve one koji su na bilo koji način uključeni u planiranje, pripremu, provedbu i kontrolu razvojnih planova, bio bi još jedan važan (mogući) doprinos i poticaj korištenju nalaza znanstvenih istraživanja u funkciji održivog razvoja usporedivih zajednica, možda čak s posebnim naglaskom na matvejevićevski pronicljivu univerzalnost rješenja koja će mediteransku

komponentu Pakoššana kao „modela“ približiti i učiniti još atraktivnijom – kako u mogućim konkretnim aplikacijama vezanim uz, primjerice, turizam, tako i u kompleksnim i relativno zahtjevnim studijama ukupnog socio-kulturnog razvoja zajednice.

Ono što se može smatrati jedinstvenim/sublimiranim znanstvenim i stručnim doprinosom jest - operacionalizirana definicija *održivosti* koja glasi: „Održivi razvoj lokalne zajednice je ideologija i strateška razvojna opcija koja uz pomoć multidisciplinarnih upravljačkih alata osigurava maksimiziranje socioekonomskih, kulturnih i ekoloških potencijala za povećanje holističkog blagostanja unutar zajednice, uz istovremeno minimiziranje negativnih ishoda sadašnjih aktivnosti zajednice koji bi u budućnosti onemogućili dionike zajednice da ostvare svoje interese i zadovolje svoje potrebe“.

U skladu s navedenim, diseminaciju nalaza istraživanja, uz nužne dopune i korekcije, smatram svojom obavezom prema svima onima koji su nesebično i s neskrivenim očekivanjima pomagali u prikupljanju primarnih i sekundarnih podataka kako bi ovo istraživanje bilo što vjernija i obuhvatnija slika Pakoššana. U tom smislu, prikupljeni materijali poslužit će kao polivalentna ishodišta za daljnja, za nadati se, korisna istraživanja i publikacije. Imajući u vidu specifičnosti dionika – potencijalnih korisnika ovog i deriviranih radova, možda će diseminacija obuhvaćati i sokratovske razgovore i predavanja, bez namjere da se zanemari pisanje u bilo kojem, suvremenoj javnosti prihvatljivom obliku.

8.3. Ograničenja istraživanja

Tijekom izrade ovoga rada autor je pokušao što temeljitije istražiti slučaj Pakoššana. Međutim, evidentirana su određena ograničenja i poteškoće u istraživanju. Prilikom prikupljanja i analize potrebne literature pojavila su se ograničenja vezana uz dostupnost znanstveno-stručnih radova i ostale literature koja se bavi razvoje lokalnih i regionalnih zajednica. Naime, postoji relativno

ograničeni broj istraživanja, publikacija i knjiga vezanih za razvoj lokalnih i regionalnih zajednica i turizam. Isto tako, postoji vrlo mali broj studija slučaja koje se bave turističkim sustavom u kontekstu lokalnih i regionalnih zajednica.

Sljedeće ograničenje je vezano za provođenje kvalitativnog istraživanja. Naime, za potrebe studije slučaja Pakoštane autor je proveo kvalitativno istraživanje metodom intervjua. Tijekom planiranja i izrade nacrtu intervjua došlo se do spoznaje da u lokalnoj zajednici Pakoštane ne postoji zadovoljavajući broj turistički visoko obrazovanih i iskusnih mještana koji bi mogli predstavljati ekspertnu skupinu dovoljno brojnu za osiguranje većeg broja sadržajnijih odgovora na pripremljena pitanja za dubinski intervju. Pa ipak izabranih osam eksperata za potrebe intervjua dalo je više nego zadovoljavajuće odgovore na postavljena pitanja, pa se može izraziti zadovoljstvo prikupljenim odgovorima. Bez obzira na raznoliku strukturu obrazovanja intervjuiranih mještana – članova ekspertne skupine, zahvaljujući njihovim iskustvima te društvenim ulogama koje imaju unutar lokalne zajednice Pakoštane, autor je došao do zanimljivih, korisnih i kvalitetnih odgovora. Nažalost, kada se pokušalo produbiti spoznaje dobivene tijekom provođenja intervjua, kroz naknadno ponavljanje nekih pitanja autor je naišao na otklon od strane ispitanika i njihovo odbijanje da nastave s davanjem odgovora. Dakle, ispitanici koji su bili intervjuirani su prilikom pokušaja da se prodube neka pitanja i dobiju jasniji i opsežniji odgovori na određena pitanja iz intervjua, odbili nastavak odnosno ponavljanje intervjua. Razlozi povlačenja i odbijanja nastavka kvalitativnog istraživanja se nalaze u činjenici da se radi o relativno maloj lokalnoj zajednici u kojoj se svi međusobno poznaju i na neki način komuniciraju. Sudionici intervjua su vjerojatno došli do zaključka da postoji mogućnost da se njihovi odgovori ili dijelovi odgovora negativno protumače ili čak osude od strane nekih drugih članova društvene zajednice kojoj pripadaju. Moguće je također da se među dionicima ekspertne skupine postavilo pitanje anonimnosti obzirom na sudjelovanje u istraživanju u maloj lokalnoj zajednici.

Još jedno ograničenje se nalazi u činjenici da istraživana skupina ima nedovoljna i djelomična saznanja o svim elementima održivog razvoja lokalne

zajednice pa i održivog turističkog razvoja. Naime, studija slučaja Pakoštane je dovela do spoznaje da istraživana lokalna zajednica nije još uvijek došla do onog stupnja razvoja koji bi omogućio prihvaćanje i razumijevanje potrebe za strategijama i aktivnostima koje su usmjerene prema prihvaćanju održivog razvoja lokalne zajednice Pakoštane. Autor je tijekom istraživanja došao do spoznaje da je lokalna zajednica Pakoštane još uvijek usmjerena prema intenzivnoj i relativno neorganiziranoj turistifikaciji raspoloživog prostora i neiskorištenih resursa, bez jasne percepcije svih negativnih ishoda koji turistička anarhija može uzrokovati na ekološkom, kulturnom i socioekonomskom polju života i postojanja njihove lokalne zajednice, pa i šire.

Odsustvo kontinuiranog korištenja multidisciplinarnih upravljačkih alata iz područja upravljanja lokalnim razvojem, marketinga te iz područja održivog turizma, predstavlja značajan rizik za osiguranje daljnjeg razvoja lokalne zajednice Pakoštane prema rastu blagostanja cjelokupne populacije zajednice, i to se može definirati kao ograničenje u sadašnjem trenutku života proučavane zajednice.

Za zaključiti je da su provedena istraživanja za potrebe ovoga rada bila relativno opsežna, složena, zahtjevna i dugotrajna. Istraživanjem su obuhvaćene temeljne skupine dionika lokalne zajednice Pakoštane koje su izravno uključene, ali i odgovorne za trenutno stanje razvoja lokalne zajednice te strukturu turističkog sustava u destinaciji Pakoštane.

8.4. Smjernice i preporuke za buduća istraživanja

Tijekom izrade ovoga rada autor je došao do spoznaje da se studija slučaja Pakoštane može primijeniti na cijeli niz sličnih lokalnih zajednica koje su svoj rast i razvoj utemeljile na jednom od oblika turizma. Posebno bi se slična studija slučaja, temeljem dobivenog iskustva, mogla provesti u onim lokalnim zajednicama koje su razvile kupališni turizam kao temeljni vid turističkog gospodarenja raspoloživim resursima. Takvih lokalnih zajednica samo na području Zadarske županije ima najmanje desetak, pa bi se preporuka mogla uobličiti u jedno cjelovito i opsežno

istraživanje svih sličnih lokalnih zajednica s ciljem jasnog definiranja pozitivnih i negativnih sastavnica koje sa sobom donosi jedna takva, gotovo monokulturna ekonomska razvojna podloga.

Daljnja smjernica za buduće istraživanje odnosi se na kvalitativna istraživanja u turizmu. Autor je tijekom izrade rada došao do spoznaje da postoji veliko ograničenje u količini i kvaliteti kvalitativnih istraživanja u turizmu, pa je preporuka koja se može iskazati na kraju ovoga rada, povećati broj kvalitativnih istraživanja u turizmu ili kao početno eksploratorno istraživanje u okviru sadržajnijeg istraživačkog pristupa ili kao osnovno primarno istraživanje lokalne, regionalne zajednice kao i turističkog sustava u istraživanim lokalnim zajednicama.

Kao jedna od preporuka proizašlih iz ovog rada je potreba da se postojeći i provedeni istraživački postupci još detaljnije razrade s ciljem njihovog kvalitetnijeg instrumentaliziranja u nastojanju da se dođe do dubljeg i sadržajnijeg promatranja i analize proučavanog fenomena, lokalne zajednice i sl. Širina anketnog upitnika je tijekom izrade rada prepoznata kao ograničavajući faktor koji eventualno može smanjiti mogućnost dobivanja jasnijeg i dubljeg uvida u istraživački problem i istraživačka pitanja.

Kao jedna od mogućih smjernica za daljnja istraživanja i unošenje studije slučaja u proučavanje sastavnica i funkcioniranja turističkog sustava lokalnih i regionalnih zajednica je potreba za prihvaćanjem interdisciplinarnog pristupa u razjašnjenju i analizi istraživanog fenomena. Naime, interdisciplinarni pristup u određenoj studiji slučaja omogućuje uočavanje temeljnih sastavnica istraživanog slučaja polazeći s raznih aspekata i metodologija koje nude sociologija, psihologija, ekonomija, urbanizam, kulturna antropologija itd.

I kao zadnja preporuka koja se naslanja na opći cilj istraživanja u ovom radu je potreba da lokalne zajednice prihvate imperativ konstantnog vrednovanja održivosti s ciljem jasnog razumijevanja postignutih rezultata, realiziranih planova i eventualnih ograničenja te rizika koji mogu nastati tijekom razvojnih aktivnosti. U isto vrijeme kroz sustavno istraživanje i vrednovanje održivog razvoja, lokalne i

regionalne zajednice mogu uočiti koristi koje osiguravaju multidisciplinarni upravljački alati o kojima je bilo riječi u ovom radu.

9. SAŽETAK

Ovaj doktorski rad ima za tezu objasniti, analizirati i opravdati osnovne značajke lokalnog razvoja turizma kao paradigme cjelokupnog lokalnog, regionalnog i globalnog razvoja u prostorno-vremenskom okviru početka dvadeset i prvog stoljeća te ujedno okviru karakteriziranom globalizacijom. Analizirajući model vrednovanja održivosti lokalnih zajednica orijentiranih prema razvoju turizma, autor će pokušati dokazati opravdanost turističkog razvoja u osiguranju pozitivnih socioekonomskih te prostorno-ekoloških razvojnih iskoraka na prostoru određene lokalne zajednice. Već krajem dvadesetog stoljeća postalo je jasno da je nužno prihvatiti potrebu o konstantnom vrednovanju održivosti u svim sferama ekonomskog i društveno-kulturnog života s ciljem ostvarenja zadanih razvojnih ciljeva, kako u kraćim operativnim vremenskim okvirima, tako i u dugotrajnom konceptu održivog društvenog, ekonomskog, političkog i kulturnog razvoja na određenom prostoru, odnosno unutar određene lokalne zajednice. U radu će se posebna pozornost posvetiti pozitivnim rezultatima do kojih dovode postojeće razvojne strategije, planovi i aktivnosti kojima je cilj osiguranje razvojnih potencijala te zadovoljavajućeg socioekonomskog okvira za život lokalne zajednice. S obzirom na iznimno povoljne biotropne, antropogene te kulturno-povijesne uvjete, turizam je na prostoru Zadarske županije postao dominantna paradigma gospodarskog te sveukupnog razvoja, a kroz ovaj rad će se pokušati dokazati potreba za prihvaćanjem odgovornijeg i dugoročno prihvatljivog održivog turističkog razvoja.

Očekivani znanstveni doprinos ovog doktorskog rada mogao bi se kreirati na osnovu rezultata dobivenih kombiniranim metodama istraživanja (mješovito istraživanje koje uključuje i kvalitativne i kvantitativne tehnike istraživanja). Interpolacijom dobivenih rezultata istraživanja moguće je bolje razumijevanje istraživačkog problema vezanog za model vrednovanja održivosti lokalnih zajednica.

Ključne riječi: razvoj, lokalna zajednica, turizam, održivost

10. ABSTRACT

The aim of this dissertation thesis is to explain, analyse and justify the basic features of the regional development of tourism as a paradigm of the overall regional development of the 21st century which is characterized by globalization.

The author will try to prove the legitimacy of tourism development by ensuring positive socio-economic and spatial-ecological development breakthroughs in the area of a specific community by evaluation model of sustainability of local communities oriented towards the development of tourism.

Already in the end of the 20th century the necessity of constant evaluation of sustainability became clear in all the aspects of social life whose aim is to develop set goals in short-term as well as in long-term concept of sustainable social, economic, political and cultural development of specific area or community. This dissertation will highlight the positive results of the existing development strategies, plans and activities ensuring development potential and satisfying socio-economic frame for the lives of local community. Tourism in Zadar County became the dominant paradigm of economic as well as overall development due to the extremely favourable bio trophic, anthropogenic and cultural- historical conditions. This dissertation will try to prove the necessity of accepting more responsible and acceptable sustainable tourism development in long-term sense.

The expected scientific contribution of this dissertation could be created on the basis of the results obtained by the combined research methods (mixed research including both qualitative and quantitative research techniques). The interpolation of the research results ensures better understanding of the research issue connected to evaluation model of sustainability of local communities.

Key words: development, local community, tourism, sustainability

11. LITERATURA

1. Alfirević, N., Pavičić, J., Najev Čačija, Lj., Mihanović, Z. i Matković, J. (2013): *Osnove marketinga i menadžmenta neprofitnih organizacija*, Zagreb: Školska knjiga
2. Alfirević, N.; Burušić, J.; Pavičić, J. i Relja, R. (ur.) (2016) *School Effectiveness and Educational Management: Towards a South-Eastern Europe Research and Public Policy Agenda*, London: Palgrave McMillan
3. Altinay L., Paraskevas A. (2008) *Planning Research in Hospitality and Tourism*, Oxford: Elsevier
4. Angelevska-Najdeska K., Rakicevik G. (2012) *Planning of sustainable tourism development*, Procedia – Social and Behavioral Sciences 44, pp. 210-220
5. Anglin R.V. (2011) *Promoting sustainable local and community economic development*, New York: CRC Press
6. Apostolopoulos Y., Leivadi S., Yiannakis A. (2000) *The Sociology of Tourism – Theoretical and Empirical Investigations*, London: Routledge
7. Asefa S. (2005) *The Economics of Sustainable Development*, Kalamazoo: W.E. Upjohn Institute for Employment Research
8. Ateljević I., Doorne S. (2000) *Staying within the fence: lifestyle entrepreneurship in tourism*, Journal of Sustainable Tourism, 8 (5), str. 378-41
9. Atkinson G., Dietz S., Neumayer E. (2007) *Handbook of Sustainable Development*, Cheltenham: Edward Elgar
10. Barnett T. (2005) *Sociology and Development*, London: Hutchinson Education
11. Bartelmus P. (2013) *Sustainability Economics*, Oxon: Routledge
12. Bauman Z. (2000) *Liquid Modernity*, Cambridge: Polity Press
13. Beeton S. (2006) *Community Development through Tourism*, Collingwood: Landlinks Press
14. Bellefleur M. (2002) *Le loisir contemporain – Essai de philosophie sociale*, Sainte-Foy (Québec) : Presses de l'Université du Québec

15. Bickert, T., Goeller, D. i Lehmeier, H. (2011) *Obalni turizam u Crnoj Gori – razvojna dinamika, prostorni razvoj i buduće perspektive*, Hrvatski geografski glasnik, Vol. 73, br. 1.
16. Bjelajac S. (2010) *Regionalna sociologija: od makroregije do mikroregije*. Pregledni rad. Godišnjak TITIUS: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke. Vol.3 No.3, (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id-clanak_jezik=173791, 16/8/2015)
17. Blokland T., Savage M. (2008) *Networked Urbanism – Social Capital in the City*, Aldershot: Ashgate
18. Boniface P. (2003) *Managing Quality Cultural Tourism*, London: Routledge
19. Bourdieu P. (1980) *Le capital social – notes provisoires*, Actes de la recherche en sciences sociales. Vol. 31, pp. 2-3
20. Bourdieu P. (2002) *Questions de sociologie*, Paris: Les Éditions de minuit
21. Boley B.B., McGehee N.G., Perdue R.R., Long P. (2014) *Empowerment and resident attitudes towards tourism: Strengthening the teoretical foundation through a Weberian lens*, Annals of Tourism Research, Vol. 49, pp.33-50
22. Bramwell B. (2004) *Coastal Mass Tourism – Diversification and Sustainable Development in Southern Europe*, Clevedon: Channell View Publications
23. Bratić, V. (2008) *Lokalna uprava u središnjoj i istočnoj Europi: snažan, neovisan instrument upravljanja na lokalnoj razini ili tigar od papira*, Financijska teorija i praksa, Vol. 32, br. 2.
24. Bruhn J.P. (2011) *The Sociology of Community Connections: Second Edition*, New York: Springer
25. Bull C., Hoose J., Weed M. (2003) *An Introduction to Leisure Studies*, Harlow: Prentice Education Ltd.
26. Butler R., Suntikul W. (2010) *Tourism and Political Change*, Oxford: Goodfellow Publishers Ltd.
27. Capello R, Nijkamp P. (2010) *Handbook of Regional Growth and Development Theory*, Cheltenham: Edward Elgar

28. Castiglione D., Van Deth J.W., Wolleb G. (2008) *The Handbook of Social Capital*, Oxford: Uxford University Press
29. Cerina F., Markandya A., McAleer (2011) *Economics of Sustainable Tourism*, London: Routledge
30. Chan A., Go F.M., Pine R. (1998) *Service innovation in Hong Kong: attitudes and practices*, *The Service Industries Journal*, 18(2), str. 112-124
31. Coccossis H., Nijkamp P. (1995) *Sustainable Tourism Development*, Aldershot: Ashgate
32. Cohen E. (2004) *Contemporary Tourism – Diversity and Change*, London: Elsevier
33. Collins-Kreiner, N. i Wall, G. (2007) *Evaluation Tourism Potential: a SWOT analysis of the Western Negev, Israel*, *Turizam*, Vol. 55, br. 1.
34. Coleman J.S. (1994) *Equality and Achievement in Education*, Boulder: Westview Press
35. Conti S., Giaccaria P. (2001) *Local Development and Competitiveness*, Dordrecht: Springer Science + Business Media
36. Critcher C., Bramham P., Tomlinson A. (1999) *Sociology of Leisure*, Oxon: Routledge
37. Čavlek N., Bartoluci M., Prebežac D., Kesar O. (2011) *Turizam – ekonomske osnove i organizacijski sustav*, Zagreb: Školska knjiga
38. Dahrendorf R. (1997) *After 1989: Morals, revolution and civil society*, Basingstoke: Palgrave Macmillan
39. Dann G.M.S. (1996) *The Language of Tourism – A Sociolinguistic Perspective*, Wallingford: CABI
40. Dann G.M.S., Parrinello G.L. (2009) *The Sociology of Tourism – European Origins and Developments*, Bingley: Emerald
41. Edelman M., Haugerud A. (2005) *The Anthropology of Development and Globalization*, Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
42. Edenborough R. (2002) *Effective Interviewing: A handbook of skills and techniques*, 2nd edit., London: Kogan Page

43. Elkington J. (1997) *Cannibals with Forks – The Triple Bottom Line of 21st Century Business*, Oxford: Capstone
44. Fabac, R., Zver, I. (2011) *Applying the Modified SWOT-AHP method to tourism of Gornje Medjimurje*, Tourism and Hospitality Management, Vol. 59, br. 7-8.
45. Fabiani D., Buss T.F. (2008) *Reengineering Community Development for the 21st Century*, New York: M.E. Sharpe, Inc.
46. Featherstone M., Lash S., Robertson R. (1995) *Global Modernities*, London: SAGE
47. Fennell D. (2008) *Ecotourism, 3rd edit.*, Abingdon: Routledge
48. Field J. (2008) *Social Capital*, London: Routledge
49. Frangeš, G. (2008) *Ethnological Research as a Source of Dana for Designing Strategies of Sustainable Development of Rural Regions: Case study Zumberak*, Etnološka istraživanja, br. 12/13.
50. Freeman E.R. (1984) *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Boston: Pitman
51. Fyall A. et al., (2009) *Marketing Innovations for Sustainable Destinations*, Oxford: Goodfellow Publishers Limited
52. Gibbs D. (2002) *Local Economic Development and the Environment*, London: Routledge
53. Giddens A. (1990) *The Consequences of Modernity*, Cambridge: Polity Press
54. Giddens A. (1998) *The third way*, Cambridge: Polity Press
55. Giddens A. (2007) *Sociologija*, Zagreb: Nakladni zavod Globus
56. Gilmore J.H., Pine II B.J. (2007) *Authenticity – What consumers really want*, Boston: Harvard Business School Press
57. Gittell R., Vidal A. (1998) *Community Organizing – Building Social Capital as a Development Strategy*, London: Sage
58. Green P.G., Haines A. (2002) *Asset Building and Community Development*, Thousand Oaks, CA: Sage
59. Greenberg A.G., Gullotta T.P., Bloom M. (2016) *Social Capital and Community Well-Being*, New York: Springer

60. Grootaert C., van Bastelaer T. (2002) *The Role of Social Capital in Development*, Cambridge: Cambridge University Press
61. Hall C.M. (2008) *Tourism Planning – Policies, Processes and Relationships*, Harlow: Pearson Education Ltd.
62. Hall C.M., Jenkins J., Kearsley E. (1997) *Tourism Planning and Policy in Australia and New Zealand: Cases, Issues and Practices*, Sydney: Irwin Publications
63. Hall C.M., Williams A.M. (2008) *Tourism and Innovation*, Oxon: Routledge
64. Hancock D.R., Algozzine B. (2006) *Doing Case Study Research*, New York: Teachers College Press
65. Haralambos M., Holborn M. (2002) *Sociologija – Teme i perspektive*, Zagreb: Golden marketing
66. Harris R., Griffin T., Williams P. (2002) *Sustainable tourism: a global perspective*, Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann
67. Harrison D. (2005) *The Sociology of Modernization and Development*, London: Routledge
68. Haworth J.T., Veal A.J. (2004) *Work and Leisure*, Hove: Routledge
69. Henderson P., Vercseg I. (2010) *Community Development and Civil Society*, Bristol: The Policy Press
70. Hesse-Biber S., Johnson R.B. (2015) *The Oxford Handbook of Multimethod and Mixed Methods Research Inquiry*, New York: Oxford University Press
71. Hettne B. (2009) *Thinking about Development – Development matters*, London: Zed Books Ltd.
72. Higham J. (2007) *Critical Issues in Ecotourism: Understanding a complex tourism phenomenon*, Oxford: Elsevier
73. Hill J., Gale T., (2009) *Ecotourism and Environmental Sustainability*, Farnham: Ashgate
74. Holden A. (2008) *Environment and Tourism*, Oxon: Routledge
75. Hunter C.J. (1995) *On the Need to Re-Conceptualize Sustainable Tourism Development*, *Journal of Sustainable Tourism* 3(3): 155-165

76. landoli L., Landström H., Raffa M. (2007) *Entrepreneurship, Competitiveness and Local Development*, Cheltenham: Edward Elgar
77. Inskip E. (1991) *Tourism Planning, An Integrated and Sustainable Development Approach*, New York: John Wiley & Sons
78. Jansen-Verbeke M. Priestley G.K. (2008) *Cultural Resources for Tourism: Patterns, Processes and Policies*, New York: Nova Science Publishers
79. Janusz G.K., Bajdor P. (2013) *Towards to Sustainable Tourism – Framework, Activities and Dimensions*, *Procedia Economics and Finance* 6 (2013) 523-529
80. Jupp V. (edit.) (2006) *The Sage Dictionary of Social Research Methods*, London: SAGE
81. Jurlina Alibegović, D., Blažević, Lj. (2010) *Pokazatelji uspješnosti i upravljanje lokalnim razvojem: Primjer fonda za obnovu i razvoj grada Vukovara*, *Ekonomski pregled*, Vol. 61, br. 11.
82. Kanoti, D. (2009) *Sigurnost radnog mjesta i lokalni razvoj, Hrvatska i komparativna javna uprava*, *Časopis za teoriju i praksu javne uprave*, Vol. 9, br. 4.
83. Kisman Z.A., Tasar I. (2014), *The key elements of local development*, *Emerging Markets Queries in Finance and Business*, *Procedia Economics and Finance* 15 (2014) 1689-1696, (www.sciencedirect.com, 25/9/2015)
84. Kotler P., Haider D.H., Rein I. (1993) *Marketing Places: Attracting Investment, Industry, and Tourism to Cities, States and Nations*, New York: Free Press
85. Kotler, P. (2012) *Marketing Management*, New York: Pearson
86. Kozak, M., Andreu, L. (2006) *Progress in Tourism Marketing*, Amsterdam: Elsevier
87. Kozak M., Decrop A. (2009) *Handbook of Tourist Behavior – Theory and Practice*, Oxon: Routledge
88. Krištofić, B. (2010) *Krajolik s kapitalom u pozadini: O akterima promjena u ruralnom prostoru na primjeru općine Lovinac*, *Sociologija i prostor: Časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnog razvoja*, Vol. 48, br. 2.

89. Krpan, Lj., Milković, M., Štimac, M. (2014) *Functional-nodal method of the development of strategic spatial planning documentation*, Tehnički vjesnik, Vol. 21, br. 1.
90. Kušen, E. (2001) *Turizam i prostor: Klasifikacija turističkih atrakcija*, Prostor: znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam, Vol. 9, br. 1
91. Langer, J., Alfirević, N., Pavičić, J. (2005) *Organizational Change in Transition Societies*, Aldershot: Ashgate
92. Lanza A., Markandya A., Pigliaru F. (2005) *The Economics of Tourism and Sustainable Development*, Cheltenham: Edward Elgar
93. Lauterborn, B. (1990) *New Marketing Litany: Four Ps Passe: C-Words Take Over*, Advertising Age, Vol. 61, br. 7.
94. Leslie d. (2012) *Responsible Tourism – Concepts, Theory and Practice*, Wallingford: CABI
95. Lichrou M., O'Malley L., Patterson M. (2010) *Narratives of a tourism destination: Local particularities and their implications for place marketing and branding*, Place Branding and Public Diplomacy, Vol. 6 (2), pp. 134-144
96. Lin N. (2001) *Social Capital – A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge: Cambridge University Press
97. Logar I. (2010) *Sustainable tourism management in Crikvenica, Croatia: An assessment of policy instruments*, Tourism Management 31 (2010) 125-135
98. Long N. (2001) *Development Sociology*, London: Routledge
99. MacCannell D. (1999) *The Tourist, A New Theory of the Leisure Class*, Los Angeles: University of California Press
100. MacCannell D. (2003) *Empty meeting grounds – The tourist papers*, London: Routledge
101. McCarthy, J. E. (1964) *Basic Marketing: A Managerial Approach*; Homewood: Irwin
102. Marinović Golubić, M. (2012) *Obilježja funkcioniranja lokalnih političkih institucija – pogled iz perspektive načelnika općina triju županija*

- sjeverozapadne Hrvatske, Socijalna ekologija: Časopis za ekološku misao i sociologijska istraživanja okoline, Vol. 21, br. 1.*
103. Mattessich P., Monsey M. (2004) *Community Building: What Makes It Work*, St. Paul, MN: Wilder Foundation
 104. Matias A., Nijkamp P., Sarmiento M. (2013) *Quantitative Methods in Tourism Economics, Heidelberg: Springer-Verlag*
 105. McKercher B., du Cross H. (2002) *Cultural Tourism – The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*, Binghampton: The Haworth Hospitality Press
 106. McKercher B., Wang D., Park E. (2015) *Social impacts as a function of place change*, *Annals of Tourism Research* 50 (2015), str. 52-66
 107. Middleton, V. T., Clarke, J. (2001) *Marketing in Travel and Tourism*, Oxford: Butterworth Heinemann
 108. Middleton V.T.C., Hawkins R. (1998) *Sustainable Tourism: A Marketing Perspective*, Oxford: Butterworth-Heinemann
 109. Mihalič T. (2000) *Environmental management of a tourist destination – a factor of tourism competitiveness*, *Tourism Management* 21, 65-78, Pergamon
 110. Mihalič T. (2014) *Sustainable-responsible tourism discourse – Towards 'responsustable' tourism*, *Journal of Cleaner Production*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.clepro.2014.12.062> (prosinac 2016.)
 111. Mills A.J., Durepos G., Wiebe E. (2010) *Encyclopedia of Case Study Research*, London: SAGE
 112. Miljak, T., Bačić, L., Kitić, M. (2012) *Ekoturizam kao poticaj razvoja poduzetništva u turizmu na primjeru Republike Hrvatske*, *Učenje za poduzetništvo*, Vol. 2, br. 2.
 113. Moscardo G. (2008) *Building Community Capacity for Tourism Development*, Wallingford: CABI
 114. Mowforth M., Munt I. (2009) *Tourism and Sustainability – Development, globalisation and new tourism in the Third World*, Oxon: Routledge

115. Nederveen Pieterse J. (2010) *Development theory (2nd Edition)*, London; SAGE Publications
116. Niglas K. (2004) *The combined use of qualitative and quantitative methods in educational research*, PhD thesis, Tallinn Pedagogical University, p. 10. (<http://www.ear.ee/e-rmtk/sotsiaalt.htm>, 12/5/2017)
117. Orlić, I. (2007) *Utjecaj masovnog turizma na domicilno stanovništvo Poreštine u doba socijalizma*, Ekonoška tribina: Godišnjak Hrvatskog etnološkog društva, Vol. 37, br. 30.
118. Osborne M., Sankey K., Wilson B. (2007) *Social Capital, Lifelong Learning and the Management of Place*, London: Routledge
119. Osmanković, J., Babić, N., Hošo, J. (2007) *Hodočašća kao čimebnik lokalnoga i regionalnog razvoja – primjer Bosne i Hercegovine*, Acta Turistica, Vol. 19, br. 2.
120. Outka E. (2009) *Consuming Traditions – Modernity, Modernism, and the Commodified Authentic*, New York: Oxford University Press
121. Owen R., Bessant J., Heintz M. (2013) *Responsible Innovation*, Chichester: John Wiley & Sons, Ltd., Publication
122. Pavičić, J. (2003) *Strategija marketinga neprofitnih organizacija*, Zagreb: Masmedia
123. Pavičić, J. (2009) *Diagnostic Approach to Community Assessment and Development in South-East Europe*, doktorska disertacija, Klagenfurt: Alpen-Adria Universität
124. Pavičić, J., Alfirević, N., Aleksić, Lj. (2006) *Marketing i menadžment u kulturi i umjetnosti*, Zagreb: Masmedia
125. Pavičić, J.; Gnjidić, V., Drašković, N. (2014) *Osnove strateškog marketinga*, Zagreb: Školska knjiga
126. Pavičić, N., Rešetar, Z., Toš Bublic, T. (2013) *Recommended Contents of Business Plans and Feasibility Studies at Home and Abroad*, DIEM: Dubrovnik International Economic Meeting, Vol. 1, br. 1.

127. Pearce D.G., Butler R.W. (2005) *Contemporary Issues in Tourism Development*, London: Routledge
128. Pearce P.L. (2005) *Tourist Behaviour*, Clevedon: Channel View Publications
129. Pechlaner H. (2000) *Cultural Heritage and Destination Management in the Mediterranean*, Thunderbird International Business Review, Vol. 42 (4), pp. 409-426
130. Peet R., Hartwick E. (2009) *Theories of Development – Contentions, Arguments, Alternatives*, New York: The Guilford Press
131. Phillips R., Pittman R.H. (2009) *An Introduction to Community Development*, Oxon: Routledge
132. Phillimore J., Goodson L. (2004) *Qualitative Research in Tourism*, London: Routledge
133. Pieterse J.N. (2010) *Development Theory, 2nd edit.*, London: SAGE Publications
134. Pike A., Rodriguez-Pose A., Tomaney J. (2006) *Local and Regional Development*, Oxon: Routledge
135. Pilić Š. (2010) *Regionalne i subregionalne studije: Dalmacija i Pokrčje*. Prethodno priopćenje. Godišnjak TITIUS: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke, Vol.3 No.3 Ožujak 2011. (http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=173215 (16. kolovoza 2015.))
136. Pine B.J., Gilmore J.H. (2011) *The Experience Economy*, Boston: Harvard Business Review Press
137. Pons P.O., Crang M., Travlou P. (2009) *Cultures of Mass Tourism*, Furnham: Ashgate
138. Poon A. (1993) *Tourism, Technology, and Competitive Strategies*, Wallingford: CAB
139. Porter, M. E. (1979) *Experience Curve*, Wall Street Journal, 22. listopada
140. Porter, M. E. (1980a) *The Experience Curve and Antitrust*, Forum on Antitrust, Economics of Scale and Experience Curve Strategies, lipanj, 1980.

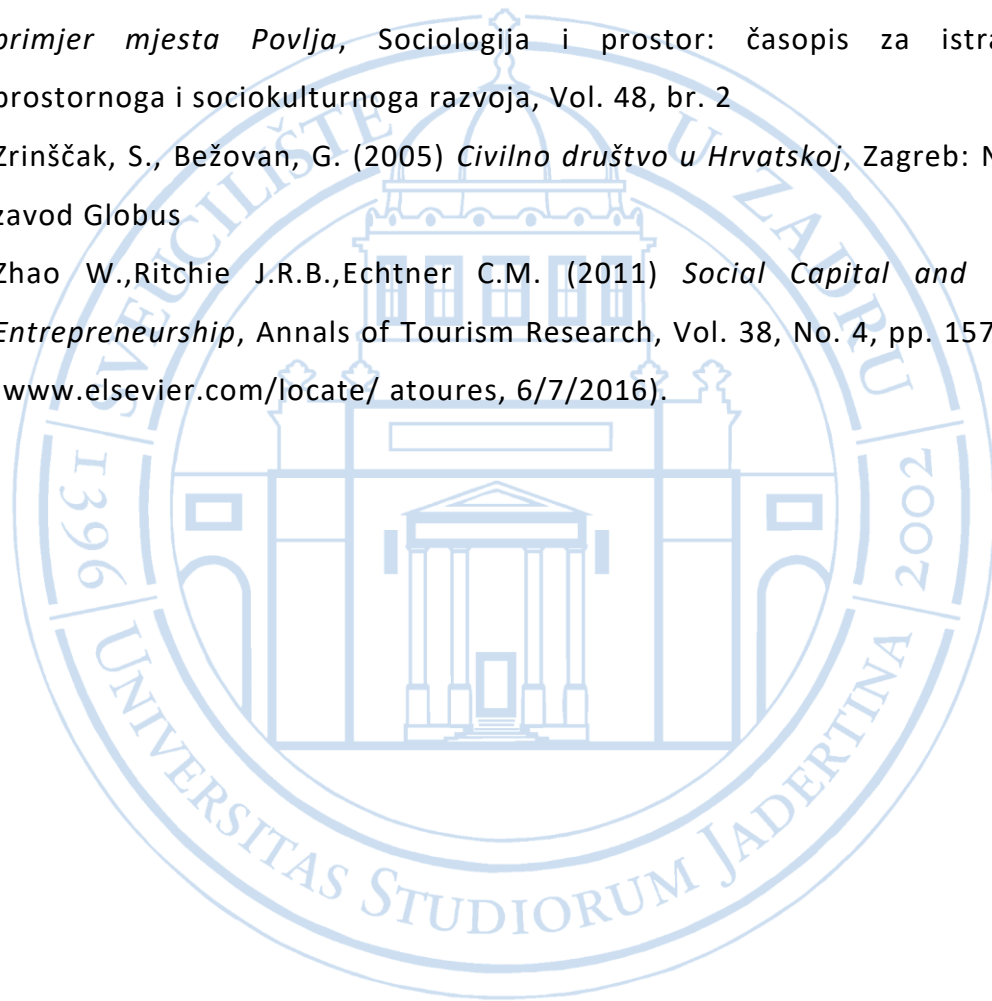
141. Porter, M. E. (1980b) *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*, New York: Free Press
142. Porter, M. E. (1985) *The Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*, New York: Free Press
143. Porter, M. E. (1987) *From Competitive Advantage to Corporate Strategy*, Harvard Business Review, Vol. 65, br. 3.
144. Porter, M. E. (1998) *On Competition*, Boston: Harvard Business School Press
145. Preston P.W. (1996) *Development Theory – An Introduction*, Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
146. Preston P.W. (2011) *Theories of Development*, Oxon: Routledge
147. Putnam R.D. (1993) *Making Democracy Work: civic traditions in modern Italy*, New York: Princeton University Press
148. Putnam R.D. (2000) *Bowling Alone – The Collapse and Revival of American Community*, New York: Simon & Schuster Paperbacks
149. Raj R., Griffin K., Morpeth N. (2013) *Cultural Tourism*, Wallingford: CABI
150. Redclift M., Springett D. (2015) *Routledge International Handbook of Sustainable Development*, Oxon: Routledge
151. Reid D.G. (2003) *Tourism, Globalization and Development – Responsible Tourism Planning*, London: Pluto Press
152. Renko, N. (2009) *Strategije marketinga*, Zagreb: Naklada Ljevak
153. Renko, N.; Škrtić, M., Delić, S. (1999) *Benchmarking*, Zagreb: Mate
154. Richards G. (2011) *Creativity and Tourism – The State of the Art*, Annals of Tourism Research, Vol. 38 (4), pp. 1225-1253
155. Richards G. (2001) *Cultural Attractions and European Tourism*, Wallingford: CABI
156. Richards G., Hall D. (2002) *Tourism and Sustainable Community Development*, London: Routledge
157. Richards G., Munsters W. (2010) *Cultural Tourism Research Methods*, Wallingford: CABI

158. Richard P., Hartwick E. (2009) *Theories of Development, Second Edition: Contentions, Arguments, Alternatives*, New York: The Guilford Press
159. Ritchie W.B., Burns P., Palmer C. (2005) *Tourism Research Methods*, Wallingford: CABI
160. Ritzer G. (2007) *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*, Oxford: Blackwell Publishing
161. Robinson M., Picard D. (2006) *Tourism, Culture and Sustainable Development*, Nîmes: Société Édition Prevence
162. Rojek C. (1993) *Ways of Escape – Modern Transformations in Leisure and Travel*, London: The Macmillan Press Ltd.
163. Rojek C. (1999) *Decentring Leisure – Rethinking Leisure Theory*, London: SAGE
164. Rojek C. (2005) *Leisure Theory – Principles and Practice*, New York: Palgrave Macmillan
165. Ruhanen, L. (2012) *Strategic Visioning: Integrating Sustainable Development Principles in Tourism Destination Planning*, Acta Turistica, Vol. 24, br. 2.
166. Ryan C., Aicken M. (2005) *Indigenous Tourism – The Commodification and Management of Culture*, London: Routledge
167. Sachs W. (2010) *The Development Dictionary: A Guide to Knowledge as Power*, London: Zed Books
168. Salkind N.J. (2006) *Encyclopedia of Human Development*, London: SAGE
169. Sattler M. (2011) *Excellence in Innovation Management*, Heidelberg: Gabler Verlag
170. Scheyvens R. (1999) *Ecotourism and the empowerment of local communities*, Tourism Management 20, 245-249
171. Sharpley R. (1999) *Tourism, Tourists and Society, 2nd Edit.*, Suffolk: Edmondsbury Press
172. Sharpley R. (2002) *Tourism and Development*, Clevedon: Channel View Publishing
173. Sharpley R. (2009) *Tourism Development and the Environment: Beyond Sustainability?*, London: Earthscan

174. Shavinina L.V. (2003) *The International Handbook on Innovation*, Oxford: Elsevier
175. Sherlock K. (1999) *The role of community in tourism studies*, International Journal of Contemporary Hospitality Management, Vol. 11 Iss 2/3, pp. 126-127
176. Sigala M., Leslie D. (2005) *International Cultural Tourism: management, implications and cases*, Burlington: Elsevier Butterworth-Heinemann
177. Smith M.K. (2003) *Issues in Cultural Tourism Studies*, London: Routledge
178. Sofield T.H.B. (2003) *Empowerment for Sustainable Tourism Development*, Oxford: Elsevier Science Ltd.
179. Spenceley A. (2008) *Responsible Tourism – Critical Issues for Conservation and Development*, London: Earthscan
180. Stafford J. (1998) *La recherche touristique*, Saint-Nicolas: Presse de l'Université du Québec
181. Stimson R.J., Stough R.R., Roberts B.H. (2006) *Regional Economic Development – Analysis and Planning Strategy*, Heidelberg: Springer
182. Taylor, M., Ersoy, A. (2012) *Razumijevanje dinamike lokalnog i regionalnog razvoja*, Ekonomska istraživanja, Vol. 25, br. 4.
183. Theobald W.F. (2005) *Global Tourism (3rd Edit.)*, Burlington: Elsevier
184. Tipurić, D. (2014) *Iluzija strategije*, Zagreb: Sinergija
185. Todaro M.P., Smith S.C. (2012) *Economic Development (11th Edition)*, New York: Adison-Wesley
186. Torres-Delgado A., Lopez Palomeque F. (2014) *Measuring sustainable tourism at the municipal level*, Annals of Tourism Research 49 (2014) 122-137
187. Tribe J. (2004) *The Economics of Recreation, Leisure and Tourism, 3rd edit.*, Oxford: Elsevier
188. Tribe J., Airey D. (2007) *Developments in Tourism Research*, Oxford: Elsevier
189. Trott P. (2005) *Innovation Management and New Product Development*, Harlow: Pearson Education

190. Valentić, D., Mićović, V., Kolarić, B., Brnčić, N., Ljubotina, A. (2010) *The Role of Air Quality in Perception of Health of the Local Population*, Collegium Antropologicum, Vol. 34, br. 2.
191. Vanhove N. (2011) *The Economics of Tourism Destinations, 2nd edit.*, London: Elsevier
192. Vaz T.de N., Nijkamp P., Rastoin J.-L. (2009) *Traditional Food Production and Rural Sustainable Development*, Farnham: Ashgate Publishing Limited
193. Veal A.J. (2006) *Research Methods for Leisure and Tourism – A Practical Guide, 3rd edit.*, Harlow: Pearson Education Limited
194. Veblen T. (1994) *The Theory of the Leisure Class*, New York: Dover Publications Inc.
195. Vican D. (2007) *Znanje vrijedno znanja – znanje vrijedno poučavanja*, Pedagogijska istraživanja, 4 (2), 231 – 239, UDK 37.014.5, (www.hrcak.srce.hr/file/174828, 12/1/2016)
196. Violier P. (2008) *Tourism et développement local*, Paris: Édition Belin
197. Vlahović-Tafra M. (2009) *Konceptualni okvir društveno odgovornog ponašanja*, Dubrovnik: Medianali, vol.3, No. 5 (163-184)
198. Vukonić B., Čavlek N. (2001) *Rječnik turizma*, Zagreb: Masmedija
199. Wahab S., Pigram J.J. (1997) *Tourism, Development and Growth – The challenge of sustainability*, London: Routledge
200. Wearing S., Neil J. (2009) *Ecotourism: Impacts, Potentials and Possibilities ?, 2nd edit.*, Oxford: Elsevier
201. Weaver D. (2001) *The Encyclopedia of Ecotourism*, Wallingford: CABI
202. Weaver D. (2006) *Sustainable Tourism: Theory and Practice*, Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann
203. Wichterich C. (2014) *Occupy Development – Towards a caring economy*, Development, Vol. 56 (3), pp. 346-349
204. World Commission on Environment and Development (1987) *Our Common Future*, Oxford: Oxford University Press

205. World Tourism Organisation (1993) *Sustainable Tourism Development: Guide for Local Planners*, Madrid: WTO
206. Yin R.K. (2003) *Case Study Research: Design and Methods*, 3rd edit., Thousand Oaks: Sage
207. Yin R.K. (2011) *Qualitative Research from Start to Finish*, New York: The Guilford Press
208. Zlatar, J. (2010) *Odrednice turističke djelatnosti u smjeru održivog razvoja – primjer mjesta Povelja*, Sociologija i prostor: časopis za istraživanje prostornoga i sociokulturnoga razvoja, Vol. 48, br. 2
209. Zrinščak, S., Bežovan, G. (2005) *Civilno društvo u Hrvatskoj*, Zagreb: Nakladni zavod Globus
210. Zhao W., Ritchie J.R.B., Echtner C.M. (2011) *Social Capital and Tourism Entrepreneurship*, Annals of Tourism Research, Vol. 38, No. 4, pp. 1570-1593, (www.elsevier.com/locate/atoures, 6/7/2016).

12. POPIS TABLICA, GRAFIKONA I PRIKAZA

POPIS TABLICA

Tablica 1. Dolasci i noćenja turista po državama 1. 01. - 31. 12. 2016. - PAKOŠTANE	195
Tablica 2. Turistički promet po mjesecima: 1. 01. - 31. 12. 2016. - PAKOŠTANE	197
Tablica 3. Turistički promet po vrsti smještajnog objekta: 1. 01. - 31. 12. 2016. - PAKOŠTANE	198
Tablica 4. Obilježja uzorka	218
Tablica 5. Deskriptivni pokazatelji percipirane važnosti turizma za RH i Pakoštane	225
Tablica 6. Korelacija percipirane važnosti turizma za RH i Pakoštane	225
Tablica 7. Provjera značajnosti razlike percipirane važnosti turizma za RH i Pakoštane	226
Tablica 8. Deskriptivni pokazatelji	233
Tablica 9. Korelacija	233
Tablica 10. Provjera značajnosti	233

POPIS SLIKA

Slika 1. Percipirana važnost turizma za Republiku Hrvatsku	220
Slika 2. Percipirana važnost turizma za Zadarsku županiju	221
Slika 3. Percipirana važnost turizma za Pakoštane	222
Slika 4. Percipirana važnost turizma za obitelj sudionika istraživanja	223
Slika 5. Percipirana važnost turizma za sudionika istraživanja osobno	224
Slika 6. Usporedba prosječnih vrijednosti svih elemenata	225
Slika 7. Zadovoljstvo mjestom kao turističkom destinacijom	227
Slika 8. Zadovoljstvo onime što mjesto dobiva od turizma	228
Slika 9. Zadovoljstvo iskorištenosti turističkog potencijala mjesta	229
Slika 10. Zadovoljstvo radom lokalnih tijela javne uprave i države u funkciji turizma	230

Slika 11. Zadovoljstvo radom privatnih poduzetnika u funkciji turizma	231
Slika 12. Usporedba prosječnih vrijednosti svih elemenata	232
Slika 13. Percipirane glavne prednosti Pakoššana	234
Slika 14. Percipirani glavni nedostaci Pakoššana	235
Slika 15. Ponuda aktivnosti	237
Slika 16. Aktivnosti kod kojih postoji potreba za poboljšanjem	238
Slika 17. Aktivnosti kojih nema i percipirana razina prioriteta	238
Slika 18. Prosječno zadovoljstvo elementima turističke ponude	239
Slika 19. Prijedlog aktivnosti za produljenje sezone	240
Slika 20. Poticaji turističkog razvoja Pakoššana	241
Slika 21. Prepreke turističkom razvoju Pakoššana	242
Slika 22. Uključivanje u turističku ponudu Pakoššana	243
Slika 23. Prosječne vrijednosti za uključivanje u turističku ponudu Pakoššana	244
Slika 24. Neželjeni efekti turizma	245
Slika 25. Slaganje sa tvrdnjama	246
Slika 26. Prosječna vrijednost za svaku tvrdnju	247
Slika 27. Najljepše lokacije u Pakoššanama koje treba isticati	248
Slika 28. Neopravdano promovirane lokacije u Pakoššanama	249
Slika 29. Sustavni razvoj turizma i njegova važnost	250
Slika 30. Prosječna ocjena za sustavni razvoj turizma	251
Slika 31. Turizam i lokalna zajednica	252
Slika 32. Prosječna vrijednost za turizam i lokalnu zajednicu	253

POPIS PRIKAZA

Prikaz 1. Mapiranje razvojnih teorija u odnosu na prostor	8
Prikaz 2. Najvažnije grane ekonomskih aktivnosti u određenom vremenskom kontekstu	24
Prikaz 3. Sastavnice fleksibilne specijalizacije	26
Prikaz 4. Vrijednosti i principi održivog turizma	66
Prikaz 5. Ograničenja/rizici u turističkom sustavu	84
Prikaz 6. Tipologija kulturnih turista	98
Prikaz 7. TBL u kontekstu održivog razvoja turizma lokalne zajednice	111
Prikaz 8. Karakteristike masovnog nasuprot alternativnim oblicima turizma	130
Prikaz 9. Magični pentagon turističkog razvoja	132
Prikaz 10. Principi i ciljevi održivog razvoja	135
Prikaz 11. Alati održivosti	140
Prikaz 12. Temelji održivog razvoja lokalne zajednice u kontekstu inovacija	150
Prikaz 13. Slijed koraka u strateškom upravljanju marketinškim aktivnostima	154
Prikaz 14. (Konkretne) aktivnosti u provedbi strateškog upravljanja marketingom	155
Prikaz 15. Slijed aktivnosti i harmonizacija promjena/intervencija u lokalnoj zajednici	163
Prikaz 16. Model održivosti razvoja turizma u lokalnim zajednicama	169
Prikaz 17. Interdisciplinarni okvir za proučavanje turizma	177
Prikaz 18. Hodogram znanstveno-istraživačkih aktivnosti	186
Prikaz 19. Vremenik izrade doktorskog rada	187
Prikaz 20. Kontinuum ukorijenjenosti u lokalnu zajednicu Pakoštane	191

13. PRILOZI

Prilog 1: Pitanja za intervju

OSNOVNO PITANJE	DODATNO PITANJE	PITANJA ZA POJAŠNENJA
<ul style="list-style-type: none"> ŠTO JE PO VAMA TURIZAM? 	<ul style="list-style-type: none"> Smatrate li da je turistički potencijal u Pakoštanima u cjelosti ispunjen? Mislite li da je masovni, kupališni turizam dovoljan za socioekonomski razvoj Pakoštana? 	<ul style="list-style-type: none"> Primjeri i objašnjenja
<ul style="list-style-type: none"> KOJE SU PO VAŠEM MIŠLJENJU PREDNOSTI PAKOŠTANA KAO TURISTIČKE DESTINACIJE? 	<ul style="list-style-type: none"> Možete li precizirati što mislite da su najvažnije turističke atrakcije u Pakoštanima? Postoje li neke posebne zanimljivosti po kojima se prepoznaje lokalna zajednica? 	<ul style="list-style-type: none"> Možete li nešto više kazati o...? Dajte neke primjere po čemu se lokalna zajednica razlikuje od susjednih lokalnih zajednica?
<ul style="list-style-type: none"> SMATRATE LI DA LOKALNA UPRAVA IMA JASNU VIZIJU RAZVOJA LOKALNE ZAJEDNICE? 	<ul style="list-style-type: none"> Mislite li da dobro planiraju održivi razvoj Pakoštana? Znate li da li postoje napisane strategije i/ili razvojni planovi koji se trebaju realizirati u nekom vremenskom roku? 	<ul style="list-style-type: none"> Primjeri i objašnjenja
<ul style="list-style-type: none"> MISLITE LI DA JE TURIZAM U PAKOŠTANIMA TEMELJNA GOSPODARSKA AKTIVNOST KOJA OMOGUĆAVA ODRŽIVI RAZVOJ LOKALNE ZAJEDNICE? 	<ul style="list-style-type: none"> Što mislite o nekim tradicionalnim oblicima gospodarenja resursima kao što su ribarstvo ili poljoprivreda? Smatrate li da je turistički razvoj doveo do pada i/ili nazadovanja u ribarstvu i poljoprivredi u Pakoštanima? Mislite li da poljoprivrednici u lokalnoj zajednici bolje posluju zahvaljujući turističkom razvoju i turistima potrošačima? 	<ul style="list-style-type: none"> Mislite li da bi lokalna zajednica danas mogla živjeti samo od poljoprivrede? Smatrate li da su poljoprivreda i turizam komplementarne gospodarske djelatnosti na prostoru Pakoštana? Možete li dati neke primjere...

<ul style="list-style-type: none"> • ŠTO JE PO VAMA, OSIM TURIZMA, VAŽNO KAO ELEMENT RAZVOJA I ODRŽANJA LOKALNE ZAJEDNICE? 	<ul style="list-style-type: none"> • Je li turizam u Pakoštanima doveo do jačanja zajedništva i solidarnosti među stanovništvom? • Jesu li članovi lokalne zajednice složni u životu zajednice? • Mislite li da je turizam doveo do nekih podjela i nesuglasica unutar lokalne zajednice? 	<ul style="list-style-type: none"> • Možete li pojasniti o kakvoj solidarnosti/zajedništvu se radi? • Možete li dati neke primjere konflikta i/ili sukoba unutar lokalne zajednice koji su uzrokovani turističkim razvojem? • Da nije turizma, smatrate li da bi ti sukobi postojali?
<ul style="list-style-type: none"> • SMATRATE LI DA JE TURISTIČKI RAZVOJ ZNAČAJNO OBLIKOVAO IDENTITET PAKOŠTANA? 	<ul style="list-style-type: none"> • Koji su po Vama osnovni elementi pakoškog identiteta? • Što osim turizma čini podlogu za kreiranje identiteta Vaše lokalne zajednice? 	<ul style="list-style-type: none"> • Možete li dati neke primjere? • Utječu li poljoprivreda i ribarstvo također na kreiranje identiteta Pakoššana?
<ul style="list-style-type: none"> • MISLITE LI DA JE MASOVNI, KUPALIŠNI TURIZAM DOVOLJAN ZA ODRŽIVI RAZVOJ LOKALNE ZAJEDNICE? 	<ul style="list-style-type: none"> • Koliko traje turistička sezona u Pakoštanima? • Je li navedena duljina turističke sezone sasvim dovoljna za održivi socioekonomski razvoj lokalne zajednice? • Što se događa s ekonomskim i društvenim aktivnostima u Pakoštanima izvan razdoblja turističke sezone? • Kako biste produžili turističku sezonu u lokalnoj zajednici? • Smatrate li da bi trebalo poticati strane direktne investicije u daljnji razvoj održivosti lokalne zajednice? 	<ul style="list-style-type: none"> • Mislite li da lokalno stanovništvo sasvim dobro živi tijekom cijele godine? • Postoje li u Pakoštanima siromašne i/ili obitelji s potrebama? • Koje biste specifične oblike turizma predložili za održivi razvoj lokalne zajednice?

Prilog 2: Upitnik

Poštovani mještani Općine Pakoštane,

molimo vas da odvojite nekoliko minuta svojega vremena za popunjavanje ovog upitnika kako biste pomogli u pisanju doktorskog rada.

Upitnik je namijenjen osobama starijim od 18 godina koje žive u Pakoštanima.

U upitniku nema točnih i pogrešnih odgovora, nego nas zanima vaše iskreno i otvoreno mišljenje. Sudjelovanje je anonimno te se vaši podaci neće povezivati s vama osobno, već će biti prikazani isključivo kao statistički pokazatelji.

Zahvaljujem na vašem sudjelovanju,

Vinko Bakija

Anketni upitnik

Q1 Za početak, molim Vas da ocijenite u kojoj mjeri **turizam utječe na svaku od odabranih zajednica i osoba**. Možete koristiti **ocjene od -3 do 3**, gdje **-3 znači „jako negativno“**, **0 „ne utječe“**, a **3 znači „jako pozitivno“ utječe**. U kojoj mjeri turizam utječe na ... ?

ANKETAR: ČITATI ZAJEDNICE / OSOBE I ZA SVAKU ZABILJEŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR!	Jako negativno	Negativno	Slabo negativno	Ne utječe	Slabo pozitivno	Pozitivno	Jako pozitivno
Republiku Hrvatsku	-3	-2	-1	0	1	2	3
Zadarsku županiju	-3	-2	-1	0	1	2	3
Pakoštane	-3	-2	-1	0	1	2	3
Vašu obitelj	-3	-2	-1	0	1	2	3
Vas osobno	-3	-2	-1	0	1	2	3

Q2 Razmislite malo o svom mjestu kao o turističkoj destinaciji te procijenite svoje zadovoljstvo sa svakim od sljedećih elemenata. Možete koristiti **ocjene od 1 do 5**, gdje **1 znači da ste izrazito nezadovoljni**, a **5 da ste izrazito zadovoljni**. Koliko ste zadovoljni ... ?

ANKETAR: ČITATI ELEMENTE I ZA SVAKI ZABILJEŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR!	izrazito nezadovoljan/na (1)	2	3	4	izrazito zadovoljan/na (5)	ne znam
Svojim mjestom kao turističkom destinacijom općenito	1	2	3	4	5	9
Onim što Vaše mjesto dobiva od turizma	1	2	3	4	5	9
Iskorištenošću turističkih potencijala Vašeg mjesta	1	2	3	4	5	9
Radom lokalnih tijela javne uprave i države u funkciji turizma	1	2	3	4	5	9
Radom privatnih poduzetnika u funkciji turizma	1	2	3	4	5	9

Q3 Što je, po Vašem mišljenju, **glavna prednost** Pakoššana kao turističke destinacije? **ANKETAR:**
 ZAOKRUŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR ILI ODGOVOR UPISATI!

- 1) Obalni morski pojas (more) i mediteranska klima (sunce)
- 2) Lokalna zajednica (mještani Pakoššana)
- 3) Bivši Club Méditerranée (Pine Beach)
- 4) Adria More (autokamp Kozarica)
- 5) Povezanost turizma s poljoprivredom i marikulturom (uzgoj riba)
- 6) NEŠTO DRUGO:

Q4 A što je, po Vašem mišljenju, **glavni nedostatak** Pakoššana kao turističke destinacije? **ANKETAR:**
 ZAOKRUŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR ILI ODGOVOR UPISATI!

- 1) U Pakoššanima se razvija samo masovni, kupališni turizam.
- 2) Ima previše malih i srednjih kampova.
- 3) Mještani Pakoššana nisu gostoljubivi prema turistima.
- 4) U Pakoššanima za vrijeme turističke sezone ima previše buke i nereda.
- 5) U Pakoššanima se pod utjecajem turizma razvija negativno natjecanje, sukobi i mržnja između mještana.
- 6) Svi mještani Pakoššana žele živjeti samo od turizma.
- 7) NEŠTO DRUGO:

Q5 Pročitat ću Vam niz aktivnosti i sadržaja koje nudi ili bi moglo nuditi Vaše mjesto, a Vas molim da za svaki od njih odaberete jedan od sljedećih odgovora.

ANKETAR: ČITATI AKTIVNOSTI / SADRŽAJE I ZA SVAKI ZABILJEŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR!	nema i obavezno nam treba	nema i dobro bi nam došlo	nema i nema potrebe za tim	nema jer nema mogućiosti	ima, ali moglo bi biti bolje/više	ima i dobro je
Plivanje/kupanje u moru	1	2	3	4	5	6
Plivanje/kupanje u bazenu	1	2	3	4	5	6
Ronjenje	1	2	3	4	5	6
Nautika (iznajmljivanje jedilica i motornih brodova)	1	2	3	4	5	6
Ostali vodeni sportovi/sadržaji (jedrenje na dasci, skijanje na vodi..)	1	2	3	4	5	6
Šetnje u prirodi (pješačenje)	1	2	3	4	5	6
Vožnja biciklom	1	2	3	4	5	6
Golf	1	2	3	4	5	6

Jahanje	1	2	3	4	5	6
Ostali kopneni sportovi/sadržaji (tenis, nogomet, odbojka i sl.)	1	2	3	4	5	6
Avanturizam (planinarenje, rafting) i ekstremni sportovi	1	2	3	4	5	6
Ribolov	1	2	3	4	5	6
Promatranje ptica	1	2	3	4	5	6
Wellness/spa sadržaji	1	2	3	4	5	6
Zdravstveno-rekreacijski sadržaji (liječenje, pozitivni utjecaj i sl.)	1	2	3	4	5	6
Razgledavanje prirodnih ljepota/izleti u nacionalne parkove	1	2	3	4	5	6
Posjet seoskim domaćinstvima/agroturizam	1	2	3	4	5	6
Obilazak vinskih cesta	1	2	3	4	5	6
Obilazak cesta maslinovog ulja	1	2	3	4	5	6
Razgledavanje kulturno-sakralnih znamenitosti	1	2	3	4	5	6
Kulturna događanja i sadržaji (muzeji, izložbe, kazališta, priredbe..)	1	2	3	4	5	6
Zabavna događanja i sadržaji (koncerti, lokalne zabave i sl.)	1	2	3	4	5	6
Odlazak u restorane	1	2	3	4	5	6
Odlazak u slastičarnice, kafiće i sl.	1	2	3	4	5	6
Odlazak na ples u noćne/disco klubove i sl.	1	2	3	4	5	6
Shopping (osim onog što se konzumira na odmoru)	1	2	3	4	5	6
Neke druge aktivnosti/sadržaji	1	2	3	4	5	6

Q6 Sada procijenite svoje zadovoljstvo svakim od sljedećih **elemenata turističke ponude u Vašem mjestu**. Možete koristiti **ocjene od 1 do 5, gdje 1 znači „uopće nisam zadovoljan“, a 5 „u potpunosti sam zadovoljan“**. Ukoliko Vam pojedini element nije važan, odnosno ne možete procijeniti svoje zadovoljstvo njime, možete reći da se to ne odnosi na Vaše mjesto ili da ne možete procijeniti.

ANKETAR ČITATI ELEMENTE I ZA SVAKI ZABILJEŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR!	Procjena zadovoljstva	To se ne odnosi na moje mjesto	Ne mogu procijeniti
Pogodno za provođenje obiteljskog odmora	1 2 3 4 5	8	9
Prilagođenost za malu djecu	1 2 3 4 5	8	9
Pogodnost za kratki odmor	1 2 3 4 5	8	9
Sigurnost	1 2 3 4 5	8	9
Gostoljubivost lokalnog stanovništva	1 2 3 4 5	8	9
Poštenje trgovaca i ugostitelja	1 2 3 4 5	8	9
Slikovitost i uređenost mjesta	1 2 3 4 5	8	9
Ljepota prirode i krajolika	1 2 3 4 5	8	9
Prometna dostupnost mjesta	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta lokalnog/javnog transporta	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta smještaja	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta usluga u smještajnom objektu	1 2 3 4 5	8	9
Bogatstvo gastronomske ponude	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta hrane/pića u ugostiteljskim objektima	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta usluge u ugostiteljskim objektima	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta informacija o gastronomskoj ponudi	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta i raznolikost avanturističke ponude	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta označavanja znamenitosti	1 2 3 4 5	8	9
Prezentacija kulturno-sakralne baštine	1 2 3 4 5	8	9
Raznolikost kulturnih manifestacija	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta informacija o kulturnim događanjima i sadržajima	1 2 3 4 5	8	9
Bogatstvo sadržaja za zabavu	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta informacija o zabavnim događanjima i sadržajima	1 2 3 4 5	8	9
Bogatstvo sportskih sadržaja	1 2 3 4 5	8	9

Ponuda organiziranih izleta u okolici	1 2 3 4 5	8	9
Čistoća plaža	1 2 3 4 5	8	9
Poznavanje stranih jezika od strane lokalnog stanovništva	1 2 3 4 5	8	9
Spremnost lokalnog stanovništva da komunicira s turistima	1 2 3 4 5	8	9
Opremljenost i uređenost plaža	1 2 3 4 5	8	9
Kvaliteta informacija o mjestima za kupanje/plažama	1 2 3 4 5	8	9
Pogodno za <i>shopping</i> (osim onog što se konzumira na odmoru)	1 2 3 4 5	8	9
Strukturom gostiju koji dolaze	1 2 3 4 5	8	9
Raspoloživim mjestima na plaži/ugostiteljstvu, parking ...	1 2 3 4 5	8	9

Q7 Što bi Vaše mjesto trebalo ponuditi da privuče goste u razdoblju kada se ne može kupati u moru? Što još? Možda još nešto?

ANKETAR POTREBNO JE IMATI VIŠE ODGOVORA! ODVOJENO ZABILJEŽITE PRVI ODGOVOR, A SVE DRUGE ODGOVORE ZABILJEŽITE U SLJEDEĆEM STUPCU!	PRVI ODG. (samo jedan)	Ostali odg. (više odg.)
„Wellness“/„spa“/bazeni	1	1
Zdravstveni programi	2	2
Sportski i rekreacijski sadržaji	3	3
Gastronomija	4	4
Kulturna događanja te posjete muzejima i izložbama	5	5
Zabavna događanja	6	6
Povoljan prijevoz	7	7
Posebne cijene smještaja	8	8
Priroda i doživljaji u prirodi	9	9
Nešto drugo, ŠTO? ANKETAR UPISATI! _____	10	10
Ništa	11	11
Ne znam	12	12

Q8 Po Vašem mišljenju, tko ili što **najbolje potiče turistički razvoj** Pakošтана? **ANKETAR:** UPISATI
ODGOVOR VELIKIM TISKANIM SLOVIMA!

Q9 Po Vašem mišljenju, tko ili što **najviše smeta turističkom razvoju** Pakošтана? **ANKETAR:** UPISATI
ODGOVOR VELIKIM TISKANIM SLOVIMA!

Q10 Nabrojati ću Vam neke **načine kako se možete uključiti u turističku ponudu** Pakošтана, a Vi za svaki od tih načina procijenite vjerojatnost da ćete se zaista tako uključiti u ponudu. Možete koristiti **ocjene od 1 do 5, gdje 1 znači „sigurno ne“, a 5 „sigurno da“**.

ANKETAR: ČITATI NAČINE I ZA SVAKI ZABILJEŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR!	sigurno ne (1)	2	3	4	sigurno da (5)	ne znam
Sudjelovanje u radu folklorne skupine	1	2	3	4	5	9
Uređenje okućnica	1	2	3	4	5	9
Učenje stranih jezika	1	2	3	4	5	9
Sudjelovanje u manifestacijama i pokazivanje starih zanata i običaja	1	2	3	4	5	9
Sudjelovanje u kulinarskim i povijesnim manifestacijama	1	2	3	4	5	9
Uređivanje mjesta	1	2	3	4	5	9
Uređivanje šireg okoliša	1	2	3	4	5	9
Doniranje proizvoda iz kućanstva (gastronomskih i/ili rukotvorina)	1	2	3	4	5	9
Proizvodnja za potrebe i prodaju gostima	1	2	3	4	5	9
Ulaganje u objekte za smještaj	1	2	3	4	5	9
Ulaganje u ugostiteljske objekte	1	2	3	4	5	9
Ulaganje u druge turističke aktivnosti	1	2	3	4	5	9

Q11 Turizam osim prihoda i novih iskustava donosi i neke **neželjene učinke**. Pročitati ću Vam listu, a Vas molim da za svaki od njih odaberete jedan od ponuđenih odgovora koji najbolje opisuje Vaše osobno mišljenje o tim učincima!

ANKETAR: ČITATI UČINKE I ZA SVAKI ZABILJEŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR!	problem koji postoji u mom mjestu	nije problem u mom mjestu, ali bi uskoro mogao postati	nije problem u mom mjestu	ne znam
Buka, posebice u noćnim satima	1	2	3	9
Gužva (na plaži, šetnici i u centru mjesta)	1	2	3	9
Dolazak drugih vjera i kultura	1	2	3	9
Povećanje prostitucije	1	2	3	9
Droga i kriminal (krađe i/ili nasilničko ponašanje)	1	2	3	9
Nemoralno ponašanje	1	2	3	9
Povećanje cijene zemljišta	1	2	3	9
Sukobi i svađe susjeda i mještana radi turista	1	2	3	9
Poskupljenje svakodnevnih potrepnosti	1	2	3	9
Onečišćenje okoliša	1	2	3	9
Nešto drugo, ŠTO? ANKETAR UPISATI!	1	2	3	9

Q12 Procijenite u kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama, koristeći **ocjene od 1 do 5, gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 5 „u potpunosti se slažem“** s tvrdnjom.

ANKETAR: ČITATI TVRDNJE I ZA SVAKU ZABILJEŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR!	uopće se ne slažem (1)	2	3	4	u potpunosti se slažem (5)	ne znam
Zbližavam se s gostima koji dolaze kod mene ili u Pakoštanima.	1	2	3	4	5	9
Zadržavam kontakte s gostima koje sam upoznao.	1	2	3	4	5	9
Postoji niz mjesta koja pružaju gostima slično što i moje mjesto.	1	2	3	4	5	9
Potrebno nam je više gostiju.	1	2	3	4	5	9
Potrebni su nam drugačiji gosti.	1	2	3	4	5	9
Potrebno nam je da sezona traje dulje.	1	2	3	4	5	9
Volio bih da nam gosti dolaze iz samo jedne zemlje. KOJE? ANKETAR UPISATI!	1	2	3	4	5	9
Ne želim određene skupine gostiju u svojem mjestu. KOJE? ANKETAR UPISATI!	1	2	3	4	5	9
Želio bih više mladih gostiju u svojem mjestu.	1	2	3	4	5	9
NE trebaju nam gosti.	1	2	3	4	5	9

Q13 Prema Vašem mišljenju, koja je lokacija u Pakoštanima **najljepša i treba je isticati**? Možda još neka? Još? **ANKETAR: ISPITANIK MOŽE DATI VIŠE ODGOVORA! POTICATI I UPISATI SVE ODGOVORE VELIKIM TISKANIM SLOVIMA!**

Q14 A koja je lokacija u Pakoštanima, prema Vašem mišljenju, **neopravdano promovirana i poznata turistima**? Možda još neka? Još? **ANKETAR: ISPITANIK MOŽE DATI VIŠE ODGOVORA! POTICATI I UPISATI SVE ODGOVORE VELIKIM TISKANIM SLOVIMA!**

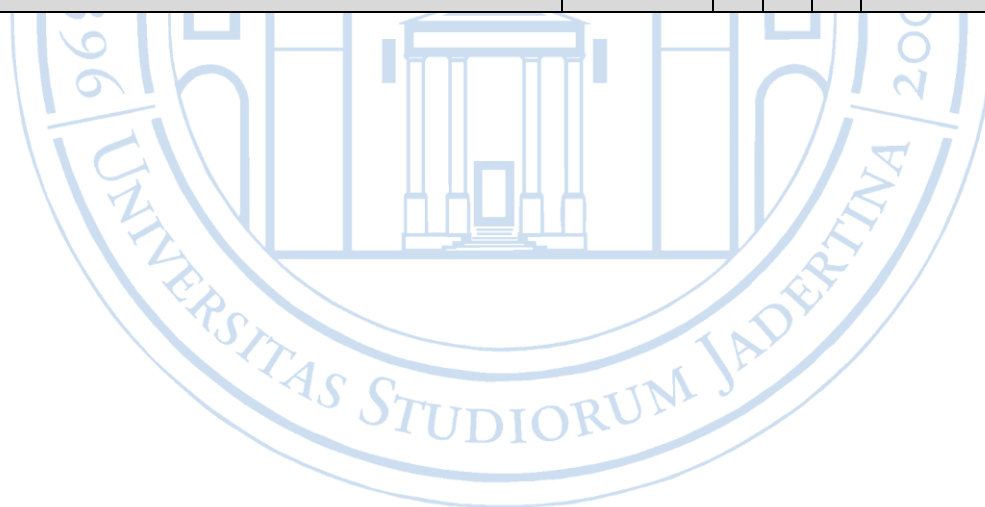
Q15 Procijenite u kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama, koristeći ocjene od 1 do 5, gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 5 „u potpunosti se slažem“ s tvrdnjom.

ANKETAR: ČITATI TVRDNJE I ZA SVAKU ZABILJEŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR!	uopće se ne slažem (1)	2	3	4	u potpunosti se slažem (5)	ne znam
Sustavni razvoj turizma je važan za ekonomsku održivost Pakoššana.	1	2	3	4	5	9
Sustavni razvoj turizma je važan za socijalnu i kulturnu održivost Pakoššana.	1	2	3	4	5	9
Sustavni razvoj turizma je važan za ekološku održivost Pakoššana.	1	2	3	4	5	9
Marketinške aktivnosti su nužne za povećanje socioekonomske održivosti Pakoššana.	1	2	3	4	5	9
Učinkovita i kompetentna lokalna uprava i samouprava je važna za socioekonomsku održivost Pakoššana.	1	2	3	4	5	9
Postojanje razvojnih planova i strategija na razni lokalne zajednice je važno za održivi razvoj Pakoššana.	1	2	3	4	5	9
Ispunjenje donesenih razvojnih planova u zadanim rokovima je važno za održivost Pakoššana.	1	2	3	4	5	9
Kupališni turizam nije dovoljan za održivi socioekonomski razvoj Pakoššana.	1	2	3	4	5	9
U Općini Pakoššana je potrebno razvijati održivi turizam.	1	2	3	4	5	9
Specifični oblici turizma (kulturni, zdravstveni, sportski, nautički, avanturistički itd.) su važni za socioekonomsku održivost Pakoššana.	1	2	3	4	5	9

Q16 Procijenite u kojoj mjeri se slažete sa sljedećim tvrdnjama, koristeći ocjene od 1 do 5, gdje 1 znači „uopće se ne slažem“, a 5 „u potpunosti se slažem“ s tvrdnjom.

ANKETAR: ČITATI TVRDNJE I ZA SVAKU ZABILJEŽITI SAMO JEDAN ODGOVOR!	uopće se ne slažem (1)	2	3	4	u potpunosti se slažem (5)	ne znam
U Pakoššanima mještani uglavnom žive od turizma.	1	2	3	4	5	9
Lokalna zajednica Pakoššana je kulturno napredovala zahvaljujući turizmu.	1	2	3	4	5	9
Zahvaljujući turizmu, u Pakoššanima se mještani vraćaju starim obrtima i zaboravljenim običajima.	1	2	3	4	5	9
Promjene koje je turizam doveo u Pakoššana su	1	2	3	4	5	9

pozitivno utjecale na kvalitetu života mještana.						
Lokalna zajednica Pakoštone bi bolje živila samo od poljoprivrede i ribarstva (uzgoja ribe).	1	2	3	4	5	9
Turizam će uzrokovati da se poljoprivreda u potpunosti zanemari i nestane.	1	2	3	4	5	9
Zbog turizma se u Pakoštanima gubi tradicija i poštivanje starih običaja.	1	2	3	4	5	9
Smjer u kojem se razvija lokalna zajednica Pakoštone je ispravan i dobar.	1	2	3	4	5	9
Turizam u Pakoštanima je omogućio da svi mještani izađu iz siromaštva i oskudice.	1	2	3	4	5	9
Bilo bi bolje kada bi mještani Pakoššana živjeli samo od turizma.	1	2	3	4	5	9
Turizam, poljoprivreda i ribarstvo se trebaju ravnomjerno razvijati.	1	2	3	4	5	9
Zbog turizma u Pakoštanima se mještani sve više udaljavaju jedni od drugih.	1	2	3	4	5	9
U Pakoštanima je život kvalitetniji i bolji nego u susjednim mjestima i lokalnim zajednicama.	1	2	3	4	5	9

D15 AKO IMA PRIKLJUČAK PITATI: Koristite li Vi **osobno** Internet? 1) da 2) ne

D16 Posjedujete li na području Vaše županije zemlju / imanje ili neki objekt, npr. vikendicu i sl.? MOGU

- 1) zemlju / imanje
- 2) vikendicu i sl.
- 3) ne posjedujemo ništa

D17 Bavite li se Vi s nečim od sljedećeg ... ?

ANKETAR: ČITATI! ISPITANIK MOŽE DATI VIŠE ODGOVORA!

- 1) iznajmljujete vlastite smještajne kapacitete
- 2) radite u obiteljskom hotelu
- 3) radite u nekom drugom smještajnom objektu
- 4) posjedujete ugostiteljski objekt
- 5) pružate neke ugostiteljske usluge
- 6) radite u trgovini
- 7) pružate neke druge turističke usluge
- 8) ne bavite se ničim od navedenog

D18 Planirate li se u skoroj budućnosti proširiti turističke aktivnosti s kojima se bavite? **AKO DA:** Na koji način? **ANKETAR: ČITATI! ISPITANIK MOŽE DATI VIŠE ODGOVORA!**

- 1) iznajmljivanjem dodatnih vlastitih smještajnih kapaciteta
- 2) otvaranjem obiteljskog hotela
- 3) otvaranjem nekog drugog smještajnog objekta
- 4) otvaranjem ugostiteljskog objekta
- 5) otvaranjem trgovine
- 6) pružanjem nekih drugih turističkih usluga
- 7) planiram nešto drugo, ŠTO?

- 8) planiram, ali nisam siguran što
- 9) ne planiram se uključiti u turizam

D19 U prosjeku, koliko su u prošloj godini iznosili Vaši ukupni godišnji prihodi ostvareni od turizma u Vašem kućanstvu u kunama (HRK)?

- 1) do 15.000 kn
- 2) 15.001 do 30.000 kn
- 3) 30.001 do 60.000 kn
- 4) 60.001 do 90.000 kn
- 5) 90.001 do 120.000 kn
- 6) 120.001 do 150.000 kn
- 7) 150.001 do 200.000 kn
- 8) više od 200.000 kn

D20 Da li su Vaši prihodi ostvareni isključivo iz turističke djelatnosti?

Da

Ne

D21 Ukoliko su Vaši prihodi ostvareni ne samo iz turističke djelatnosti, navedite iz kojih još gospodarskih djelatnosti ostvarujete prihode:

- 1) ribarstvo
- 2) poljoprivreda
- 3) trgovina
- 4) građevinarstvo
- 5) obrt:

6) Nešto drugo:

Još jednom hvala na Vašem vremenu i trudu!

14. ŽIVOTOPIS

Vinko Bakija (JMBZ 285666) rođen je u Zadru. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zadru 1992. godine te stekao akademski stupanj profesora sociologije i profesora francuskog jezika i francuske književnosti (Diplomski rad: *Čovjek i nasilje u suvremenom društvu*). Hrvatski je dragovoljac i branitelj iz Domovinskog rata. Znanstveni poslijediplomski studij *Međunarodni turizam u nacionalnoj ekonomiji* na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu završio je 2010. godine i stekao akademski stupanj magistra znanosti (Magistarski rad: *Razvoj urbanog turizma*). Od 1995. do 2003. radio je kao direktor Turističke zajednice grada Supetra na Braču. Od 2003. do 2005. radio je kao vanjski suradnik Ekonomskog fakulteta u Splitu (kolegij: Sociologija turizma). Od 2005. radi kao predavač i viši predavač na Odjelu za turizam i komunikacijske znanosti Sveučilišta u Zadru (kolegiji: Slobodno vrijeme i sociologija turizma, Kulturni turizam, Urbani turizam, Uvod u turističku kulturu te Francuski jezik struke). Upisao je PDSS na združenom doktorskom studiju Odjela za sociologiju Sveučilišta u Zadru i Sveučilišta Teramo iz Italije (*Sociologija lokalnog i regionalnog razvoja*). Polja znanstvenog interesa: sociologija turizma; sociologija slobodnog vremena; sociologija ekonomije; kreativna ekonomija, ekonomija znanja i ekonomija iskustva.

SUDJELOVANJE NA ZNANSTVENIM SKUPOVIMA

1. 4th Symposium on European Issues What Will Be? Analysis and Visions for Europe; Klagenfurt, Austrija 25.-26. rujna 2009. Specialist stream Convergence/divergence in the visions of Europe: Focus on social Practices; Zadar 04. -05. rujna 2009.
2. Međunarodni znanstveni skup *Mediji i turizam*; Zadar, 20. - 22. ožujka 2009. (*Izazovi autentičnosti u turizmu 21. stoljeća*)
3. Međunarodni znanstveni skup *Komunikacijska znanost: kakvo visoko obrazovanje trebamo?*; Zadar, RH 26.-26. studenoga 2010.
4. Međunarodni znanstveni skup HDPL-a *Aktualna istraživanja u primjenjenoj lingvistici*; Osijek, 12.-14. svibnja 2011. (*Konceptualna sinonimija i značenje*)

5. Université de Reims Champagne-Ardenne, Reims, 17. studenog 2011., održao predavanje na temu „La Croatie à la veille de l'élargissement“, studentima diplomskog studija „Spécialistes de l'Intégration Communautaire et de la Politique Européenne de voisinage“, Master 1, i Master 2

NASTAVNI RAD:

DIPLOMSKA NASTAVA:

Sveučilište u Zadru; Odjel za turizam i komunikacijske znanosti;

STUDIJ: Poduzetništvo u kulturi i turizmu

PREDMET: **Urbani turizam**; I. semestar: predavanja, seminari, ispiti, konzultacije i mentorstvo.

Sveučilište u Zadru; Odjel za turizam i komunikacijske znanosti

STUDIJ: Kulturna baština i turizam

PREDMET: **Kulturni turizam**; III. semestar: predavanja, seminari, ispiti, konzultacije i mentorstvo

Sveučilište u Zadru; Odjel za turizam i komunikacijske znanosti

STUDIJI: Novinarstvo i odnosi s javnošću; Poduzetništvo u turizmu; Kulturna baština i turizam; PREDMET: **Francuski jezik struke**; I. – II. semestar: predavanja, vježbe; ispiti, konzultacije i mentorstvo.

PREDDIPLOMSKA NASTAVA:

Sveučilište u Zadru; Odjel za turizam i komunikacijske znanosti

STUDIJ: Kultura i turizam

PREDMET: **Francuski jezik I. – VI.** semestar: predavanja, vježbe; ispiti, konzultacije i mentorstvo.

PREDMET: **Slobodno vrijeme i sociologija turizma** III. semestar: predavanja, seminari, konzultacije, ispiti i mentorstvo

PREDMET: **Uvod u turističku kulturu** II. semestar: predavanja, seminari, konzultacije, ispiti i mentorstvo

STRUČNA NASTAVA:

Sveučilište u Zadru: Održavanje predavanja, stručnih ispita i konzultacija iz predmeta Vježbe u okviru seminara za voditelje turističkih poslovnica;

Održavanje predavanja, konzultacija i ispita iz Operativno tehničkih poslova u okviru seminara za turističke vodiče; održavanje stručnih ispita i konzultacija iz francuskog jezika.

15. POPIS RADOVA

- Frleta, T., **Bakija, Vinko**: La formation du féminin et du pluriel en français et en italien: approche contrastive. *Hieronymus*. (2009.) vol. II/I. str. 3. – 23., ISSN 1846-6613, UDK: 811.133.1'366.522'366.533=133.1
- **Bakija, Vinko**: Izazovi autentičnosti u turizmu 21. Stoljeća. *Zbornik međunarodnog znanstvenog skupa Mediji i turizam*; Zadar, 20. - 22. ožujka 2009. Urednici: Tomislav Krpan i Vlado Sušac, Zadar: Odjel za turizam i komunikacijske znanosti Sveučilišta u Zadru, 2010., str. 371. – 385., UDK 316.73:338.48“20“
- Krce Miočić, B.; Žnidar, K.; **Bakija, Vinko**. Perspectives of Nautical Tourism in the Adriatic (2010.) Frankfurt am Main/Wien/New York: International Academic Publishers Peter Lang u Langer, J.; Vlašić, G.; Krce Miočić, B. Analysis and Visions for Europe Vol II – EU Imprints on Local Issues. – “The Case of South Central Europe“ – poglavlje u stranoj knjizi, ISBN 978-3-631-60176-1
- Zekanović Korona, Ljiljana; **Bakija, Vinko**; Vidić, G. : The Role of Computer Knowledge in Creation of Socially Acceptable Behaviour in Education. *Međunarodni znanstveni skup MIPRO CE*; Opatija 2011., str.306-310., ISBN 978-953-233-063-2
- Zekanović-Korona,Lj., **Bakija, Vinko**, Klarin T.: Crisis management as a response to seasonality: case of restaurant industry in city of Zadar,An Enterprise Odyssey: Corporate governance and public policy — path to sustainable future ” June 13-16, 2012, str.1310-1319, ISBN-13: 978-953-6025-56-5 (Ekonomski fakultet)
- **Bakija, Vinko**, Klarin T., Zekanović-Korona Lj.: Religious tourism prospects in the case of Zadar (Croatia), 2nd Advanced in Hospitality and Tourism Marketing and Management Conferencw,Corfu, Greece, 2012., ISBN:978-960-287-139-3
- **Bakija, Vinko**: Myth of Croatian & Dalmatian Hospitality in Tourism in the Case of Zadar Region, *Međunarodni znanstveni skup „Myths of Tourism“*, Zadar, 2013., ISBN 978-3-643-90504-8
- **Bakija, Vinko**, Bulić M., Održivi turizam kao razvojna mogućnost na primjeru Dugog Otoka, *Liburna*, Vol.2. B.2, 2013., str, 93 – 122, -prethodno priopćenje, UDK 338.48.504>(497.5)(210.7 Dugi Otok), ISSN 1848-5332
- **Bakija, Vinko**: Impact of Sacred Sites on City Tours in Zadar – Tourist Guides Opinions, *Pilgrimage and Sacred Places in Southeast Europe –History, Religious Tourism and Contemporary Trends*, edited by Prof. Dr. Karl Kaser, LIT Verlag GmbH & Co, KG Wien, 2014., pp. 189-203, ISBN 978-3-643-90504-8
- **Bakija, Vinko**: Mapiranje kulturnog turizma u Novigradu, Monografija: “Novigrad nekad i sad”, 2016., ISBN 978-953-331-142-5; UDK 94 (497.581.1Novigrad)